Ex Libris: ifj. Bodis Olivér

Katona Lajos.

KATONA LAJOS

IRODALMI TANULMÁNYAI

ELSŐ KÖTET

KIADJA A KISFALUDY-TÁRSASÁG

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA
1912

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

TARTALOM.

Katona Lajos irodalmi tanulmányai.

Folklore.

KATONA LAJOS ÉLETE

ÍRTA

CSÁSZÁR ELEMÉR

Rövid, de súlyos szellemi munkában eltelt emberéletnek emlékét örökítem meg e lapokon. Nem pár magasztaló szóval akarok áldozni Katona Lajos emlékének, hanem egész életírással, szenvedéseinek és örömeinek, küzdelmeinek és diadalainak rajzával. Úgy gondolom, méltóbb ez hozzá, a ki a tudományban is többre becsülte a legegyszerűbb tényt, mint a legszebb szót.

Az utókor különben is mostoha a tudósokkal szemben. Nagy költőink életét, Arany, Petőfi pályáját, jobban ismerjük ma, mint mikor még közöttünk jártak. A tudósok munkásságának eredménye, a mit leraktak könyveikbe, megmarad a későbbi koroknak, de egyszerű, szürke életüknek eseményei lassanként elhalványodnak, s mire a régi nemzedéket fölváltja az új, ha kegyeletes kéz a kellő pillanatban össze nem gyűjti életüknek adatait, nevük puszta szóvá finomul, melyhez tudományos képzeteket igen, de személyi mozzanatokat már nem fűz a maradék.

Elérkezett a pillanat, most még megakadályozhatjuk, hogy a homály úrrá legyen Katona élete fölött. Vannak most is számosan, s lesznek a jövőben, a kik igazabb, erősebb fényben tudnák bemutatni Katona Lajos tudományos érdemeit, de hiszem, hogy életének fordulatait és mozgalmait jobban ismerem, s hiszem, hogy egykori barátságunk, mely immár kegyeletté alakult át, ad elég erőt tollamnak. Vajha az akaratot

és a tettet ne választaná el mély szakadék, vajha hű képet tudnék adni Katona Lajos életéről, s benne az emberről és a tudósról!

I.

Katona Lajos 1862 jún. 4-ikén született Váczott, becsületes iparos családból. Egyszerű mesterember volt apja, nagyapja, dédapja, s a meddig csak visszakísérhetjük családját, körülbelül a XIX. század elejéig, a férfitagok mind kezük fáradságos munkájával keresték meg mindennapi kenyerüket, sokszor valóban csak a puszta kenyeret. Mintha átok ült volna a Katona-családon s mindazokon, a kik hozzá tartoztak, munkájuknak nem volt kellő foganatja. S a mi nagyobb baj, igazi szerencsétlenség volt a családra, a férfiak életük virágjában, kora halállal pusztultak el. Alig hogy betöltötték a 40. esztendőt, megtörtek a munkában, vagy lappangó kór, a tüdővész, vitte sírba őket, sőt az egyikük, Katona egyik dédatyja, meg épen megrázó halállal halt. Ő volt az egyetlen, a kire mosolygott a sors. Ács és cserépfedő üzlete már-már fellendült, szerzett egy kis ingatlant, mikor a maga emelte ház tetejéről oly szerencsétlenül bukott le, hogy sérüléseibe belehalt. Valamint utódai, ő is fiatal özvegyet és apró árvákat hagyott maga után s egy csomó behajthatatlan követelést. A többi özvegy még rosszabbul járt, férjük után készpénz helyett pár száz forintnyi tartozás maradt reájuk, s gyászuk első napjait még jobban megkeserítette a hitelezők zaklatása.

Ez a sors várt Katona Lajos édes anyjára is, Kolleda Katalinra. Férje, Katona atyja, István, 44-ik évé-

ben az 1873-iki kolera-járvány áldozata lett; háromnapi szenvedés után árvává tette fiát és kis nőtestvérét, Saroltát. Milyen reménynyel tekinthetett az anya gyermekére, a kinek vérszegény, vézna, törékeny testére a korai halál végzetes öröksége nehezedett? Szerencsére az apák gyöngeségét testileg ép, lelkileg erős anyákkal egyenlítette ki a sors. Mind fiatalon jutva özvegységre, gyönge vállukon a gyermeknevelés és családfönntartás terhes gondjával, idegeik megedződtek a folytonos munkában, ha nem is a lélek minden kára nélkül. A dédanyát, az ácsmester özvegyét, kissé rideggé tette a megfeszített, szűnni nem akaró munka, leánya egy árnyalattal gyöngébb volt, beletörődött, de bele is fásult. Az unoka, Katona édesanyja, inkább a nagyanyjára ütött, de a sok sanyarúság, a melyen ifjú korában keresztül ment, nem ölte ki lelkének finomabb érzelmeit. Vallásossága, a mit szintén nagyanyjától örökölt, rendületlen hitté és bizalommá erősödött. Megérezte, hogy «a szegénynek drága kincs a hit», s egész szívével csüngött rajta; hitte, hogy az Úristen, minden özvegyek és árvák atyja, nem hagyja el őt nagy nyomorúságában és még nagyobb gyámoltalanságában, de tudta, hogy ezt a támogatást ki kell érdemelni, jó szívvel és nehéz munkával. A «Segíts magadon és az Ég is megsegít» közmondást, a jó Isten végtelen irgalmában bízva, szinte megfordította. Gyermekei iránti szeretete, hagyományosan erős érzés családjában, igazi szívjóságig emelkedett. Szeme előtt állott a maga ifjúsága, midőn már legzsengébb korától kezdve mint a gondok, bajok és munkák osztályosa állott anyja és nagyanyja mellett, s a derűben, ártatlan gyermeki szórakozásokban jóformán semmi

része sem volt: minden áron azon volt tehát, hogy szűkös viszonyaik között is, a mennyire lehet, gondtalan, derűs gyermekkort biztosítson szülötteinek.

Reménye megvalósult; hogy azonban gyermekeit nem kellett ideje előtt beavatni a nélkülözések rideg titkaiba, hogy a kis Katona jóval többet mulatott és élvezett, mint hasonló sorsban lévő gyermektársai, azt az édesanya a maga lelki erején és szorgalmán kívül elsősorban nagybátyjának, gyermekei gyámjának, Böhm Nándor nyugalmazott gyalogszázadosnak köszönhette.

Mintha Dickens valamelyik félzsoldon élő kapitánya kelt volna e derék férfiúban életre. Igazi self-made-man volt, a ki a közlegénységből küzdötte föl magát a kapitányságig, s mikor kiszolgálta a négy kapitulácziót és három hadjáratot, mint agglegény elvonult rokonaihoz. Polgári ruhában is megmaradt katonás természete. Egyszerű, őszinte és kissé nyers volt, de alapjában jószívű és nemes gondolkodású. Magára keveset költött, s mivel harminczhárom évi szolgálata alatt kis tőkét gyűjtött, még arra is telt, hogy Katonáékat támogassa. Katona úgy emlékezett meg róla, mint a kinek — szülei mellett — legdöntőbb volt a hatása élete sorsára. Neki köszönhette gyermekéveinek legderűsebb napjait, az ő kis földszintes háza volt Katona «gyermekreményeinek s bánatinak tanyája». Még deresedő fővel is hálásan emlékezett vissza a házra, a kertre és fáira, s köztük a kurta beszédű, derék öreg úrra, leghívebb pajtására. Valóban az volt. A kis Lajos nem szerette a fiú-társaságot. Nem volt épen félénk, s kedélye friss, derült volt, mint társaié. Csak vad, fiús mulatságaikban nem érezte

jól magát. A hol a nyers erő és testi ügyesség emelte ki az embert a sorból, az nem volt neki való. Tánczolni még megtanult, de ez volt az egyetlen sport, a mint tréfásan említette, a melyhez valamikor konyított. A vízre azonban, nem tudván úszni, még érett korában is bizonyos respektussal tekintett. Nem is volt Váczott más barátja, mint a két Trummer fiú, szelid lelkű, jól nevelt gyermekek, a kikkel nem kint a mezőn lapdázva, mulatozva töltötte idejét, hanem benn a szobában, élénk beszélgetésben, mely rendszerint az iskolai élmények és tanulmányok körül forgott, vagy misézgetve. Barátai ugyanis atyjuktól miniatür egyházi ruhákat kaptak s azt magukra öltve, áhítatos lélekkel mímelték a szent miseáldozatot. Egyikük, a kisebbik Trummer fiú, Ferencz, hű is maradt gyermekkori kedvteléséhez, s mint czeglédberczeli esperesplébános szeretettel emlékszik vissza váczi misézgetéseikre és szelid játszótársára. Katona, ha fölpezsdült ifjúi vére, temperamentumát a nagybácsi kertjében engedte szabadjára: itt maga volt, s az öreg úr mint hálás közönség méltányolta gyermeki tréfáit és mókás ötleteit.

De e derék katonának köszönhette a mi Katonánk neveltetése jó részét is, azt, hogy szülei erejüket meghaladó áldozattal fiúkat nem kézművesnek adták, hanem szakítva a hagyománynyal tanult emberré akarták nevelni. Így, miután 1872 nyarán elvégezte szülővárosában az elemi osztályokat, beadták a váczi piaristák jóhírű gimnáziumába. A kis Lajos rögtön föltűnt értelmével, s nemcsak az osztály első tanulója lett — s maradt is gimnáziumi tanulmányai befejezéséig — hanem mind tanulótársai, mind tanárai kivételes jelen-

ségnek, csodatehetségnek tartották. Különösen fogalmazó tehetségét bámulták s egy izben nyilvánosan meg is jutalmazták érte. Veszedelmes kézből kapta a jutalmat, könynyen végzetessé válhatott volna. A 70-es évek közepén vagyunk, mikor prózánkon megérzett ugyan már Gyulai velős, tömör stílusának hatása, de a műkedvelők még mindég Eötvös körmondatos stílusát utánozzák. Amennyire illett ez a méltóságos, nehézkesen hömpölygő kifejezésforma Eötvös mély gondolataihoz, ép olyan gazdag forrásává lett a szóvirágoknak az utánzók merev kezében. A gondolat-áradat szóáradattá vált. A szóvirágoknak utólérhetetlen mestere volt az a tanár is, a ki Katonát a poetikára oktatta, s dolgozatát megjutalmazta. Tanítványai kábultan, de gyönyörködve hallgatták remekül kiesztergályozott mondatait. Egyiket föl is jegyezte Katona gyermekkori barátja, Trummer Ferencz. A költészet definitióját adja a következőképen: «A költészet azon művészet, mely a mértékileg kötött, de mégis szabad szó varázsvesszeje által az emberi kebel oczeánjából tündérszigeteket varázsol elő, melyek bámulatra ragadják a szemlélőt.» S ezt a hangzatos frázist meg kellett tanulni könyv nélkül! Katona volt az első, a ki fölismerte, hogy tanárja csillogó szavai értéktelen szóvirágok s kigúnyolta ferde ízlését. A gúnyos szavak eljutottak a tanár füléig, volt is értük kellemetlensége, de nagyobb baja nem történt.

Nem erre a veszedelemre czéloztam, hanem arra, hogy Katona maga is öntudatlanul rabja lett ennek a beteges iránynak. Tulzásait kigúnyolta, de a hat esztendei gyakorlat megrontotta egyidőre stílérzékét, s noha Esztergomban Koltai Virgil hatása alatt kétségkívül javult stílusa, még legelső munkája, a *Völund kovács*, erő-

sen magán viseli a régi tanítás nyomait. Tele van messziről keresett képekkel, 20—30 soros bonyolódott mondatokkal, melyeknek szerkesztése inkább mesterkedőre, mint művészre vall. Sőt még későbbi műveiben is fölismerszik ez a fiatalon szerzett hajlam, de megnemesülve: szeret színesen írni. Amennyire gyűlölte a frázist, annyira szerette a tárgy szárazságát képekkel elleplezni. Mestere, Schuchardt, tréfásan meg is jegyezte, hogy írásaiban inkább a spanyolok, mint a németek szája ízét találja el, s stílusa túlságosan élénk és színes, megfelelően a magyar nyelv rhetorikus pathosának, meg a magyar jellem hevülékeny természetének. Kialakult, egyéni stílusának másik sajátságát, a tömörséget, tárgyai természete is magyarázza. Eddig nem ismert tényekkel és súlyos tudományos fogalmakkal dolgozván, kevés szóval sokat akart mondani, ezért a gondolatait nem osztja el több egymástól függő mondatba, hanem belekényszeríti egyetlen, a szólamok egész sorát magába foglaló mondatba, a mi tartalmassá, de nehézkessé teszi stílusát. Némileg talán még ez is váczi örökség.

Az 1878-ik év őszén, mivel Váczott csak hatosztályos, ú. n. «kisgimnázium» volt, tanulmányai folytatására az esztergomi benczés gimnáziumba ment. Jöttét megelőzte jó hírneve, s az osztály eddigi első tanulói aggodalommal várták. Első megjelenése nem keltett föltűnést. Csinos, de sápadt és beesett arczú, vézna fiú volt, s csak az orrán ékeskedő szemüveg szerzett neki tekintélyt. Szellemi fölénye azonban már az első órákon kitűnt. Szabatos, kerek feleletei, melyek a váczi stílus-tanítás hatása alatt választékosak, sőt kissé czifrák voltak, meglepték tanárait. Igazgatója,

Fehér Ipoly, a későbbi pannonhalmi főapát, a ki fizikára tanította, nem győzött betelni tanítványának a pedanteriáig pontos feleleteivel, Koltai Virgil formás és tartalmas magyar dolgozatait példaadásul fölolvasta az osztály előtt. Olyanok ezek a dolgozatok, szokta mondani, hogy menten nyomdába lehetne őket adni. A görög nyelv tanára, Hollósi Rupert, most czelldömölki apát, gyakran emlegeti ma is, hogy 35 éves tanári pályáján nem volt olyan éleseszű tanítványa, mint Katona Lajos. Szónoki tehetsége is korán kitűnt. Osztálytársai ma is emlékeznek, hogy 1879-ben, Mindenszentek napján, mint az Önképzőkör elnöke, elhalt tanáraik fölött beszédet mondván, az egész közönséget, tanárt, diákot, vendéget, sírásra fakasztotta. Sikerei és tanárainak kitűntetése nem idegenítette el tőle osztálytársait. Látták, hogy megérdemli s kiválóságát maguk is elismerték. Legragaszkodóbb társa épen az lett, a kit az addigi elsőségtől elütött, Tóth Márton. A többiek is tisztelték. Katonából ekkor is, később is hiányzott az álszerénység; ismerte értékét, de nem kérkedett vele s nem nézte le, a kik nála kevesebbet tudnak, sőt ellenkezőleg mindég szívesen rendelkezésükre bocsátotta tudományát. Az írásbeli érettségin egy kis kellemetlenségbe is sodorta jó szíve: egy osztálytársának, a ki a fogas kérdés megoldásába belezavarodott, segítséget nyujtott, s az őrködő tanár éles szeme fölfedezte a csempészést. Büntetésül pár nappal utóbb új írásbelit kellett tennie.

Bizalmas barátai itt sem voltak, s osztálytársai vonzódásában is több volt a tisztelet, mint a szeretet. Szívéhez az egy Tóth Márton állott közel. Tartózkodásának azonban most már nem a félénkség volt az

oka, hanem az életnek korán jelentkező terhei. Fönntartásáról ugyanis akkor egészen gyámja, Böhm Nándor gondoskodott, nála is lakott kinn Esztergom egyik külvárosában, Szentgyörgymezőn, de mivel a félzsoldból meg a kis tőkéből csak nagyon szerény segítséget nyujthatott Katonának, a délutánjait magántanítással kellett töltenie. Szabad ideje alig volt s ha volt, olvasással töltötte, nagy kárára gyönge szervezetének, melyet a könyvek melletti görnyedezés még jobban megviselt. Bolondja volt már akkor a könyveknek, s bibliophil hajlamai korán fölébredtek. Nem tarthatjuk egyébnek, de jellemző, hogy már akkor, sőt Váczott is, főkép a régi könyvek érdekelték, s vonzalmát átplántálta barátaiba is. Egész hajtóvadászatot rendeztek ócska, XVII—XVIII. századi könyvek után, s egy-egy sikerült zsákmányát diadallal mutatta társainak. Így került kezébe Klopstock *Messiásának* latin fordítása (*Mors Christi*, 1770), Schiller *Stuart Máriája* s *Till Eulenspiegelnek* egy nagyon régi, primitiv fametszetekkel díszített példánya. Ez utóbbi kedvelt könyve maradt később is s egy kis dolgozatot is írt róla. Néha azonban sikerült elcsalni könyvei mellől. Kivitték Tóthéknak közeli pinczéjébe, s a «gondűző borocska mellett» megoldódott Katona nyelve, kivillant lelkének derűje s a maga igazi természetében mutatkozott. Csak úgy ömlött ajkáról a mesterségesen elhallgattatott tréfa, sziporkázó ötleteivel, finom malitiájával és kedves szeretetreméltóságával elragadta társait, a kik csodálkozva, de gyönyörűséggel tekintettek új alakba öltözött régi bálványukra. S mikor a jókedv tetőpontjára hágott, ő, az osztály bölcse, a gimnázium dísze, énekelni sem restelt s rázendített a *Mégis bunda a bunda* népszerű

dallamára. Később, a mint komolyodott s előkelőbb méltóságokba került, már csendesebben vigadott, de szívesen mulatott és mulattatott. Ha bizalmas körben volt, fehér asztal mellett vagy síma parketten, ő volt mindég a társaság lelke. Adomázott és gúnyolódott, magyarázott és élczelődött, jó kedvvel és szellemesen, földerített, sőt fölvillanyozott mindenkit, s még életének utolsó évében is nyereség volt minden este, melyet vele töltöttünk, mert társalgása nemcsak értelmünket, hanem a kedélyünket is gazdagította.

II.

De az idők árját épen 30 évvel előztük meg. 1880-ban, miután a középiskolai tanfolyamot kezdettől végig jeles eredménynyel kijárta, letette kitűntetéssel az érettségi vizsgálatot s pályaválasztás elé került. A döntés nem lehetett kétséges. A phalanstère öreg tudósának csak egy pillantást kellett volna vetnie erre a czingár, gyönge ifjúra, a kinek szemüvege alól csodálatosan értelmes, átható szem pillantott elő, hogy megértse: e könyvmolyból nem lehet más, mint tanár. Valóban az is lett, de nem egyhamar, nem egykönnyen s nem minden ingadozás nélkül.

Beiratkozott a budapesti egyetemre s szívvel-lélekkel neki feküdt a munkának. Szorgalmasan látogatta az előadásokat, különösen a nyelvtudományiakat, egyelőre minden rendszer nélkül, latin és görög, német és franczia, sőt arab tanulmányokat folytatott, s a magyar és német mellé, a melyeket már gyermekkora óta folyékonyan beszélt, a maga nagy nyelvtehetségével s vasszorgalmával hamar megtanult francziául is. Külö-

nösen három tanára volt reá nagy hatással, P. Thewrewk Emil, Heinrich Gusztáv és Mayr Aurél, a kiktől nemcsak positiv ismereteket, hanem a mi fontosabb, tudományos alapot és módszeres jártasságot kapott. Az ő hatásuk alatt mindjobban a latin és német philologia felé fordult, s lassanként egészen e disciplinák művelésére adta magát. Fejlődésén azonban, mely tanulásának első idejétől kezdve egyenesen, egyre emelkedőleg haladt, a 80-as évek elején mind mélyebb repedések mutatkoztak. Valami ideges nyugtalanság, kapkodás vehető észre életében, vágyak, melyek nem erősödnek akarattá, tervek, melyek nem érnek tetté. Megszokott jelenségek az érzékeny lelkeknél, a kik az iskola megszabott korlátai közül az életbe kerülve nem tudnak rögtön beleilleszkedni annak változatos, de kicsinyes viszonyai közé. Katonánál azonban mélyebb forrásból buzgott föl a baj, tovább is tartott.

Gyönge, munkától megviselt testtel került föl a fővárosba, s az élet itt még nagyobb terheket rakott gyönge vállára. Betegeskedni kezdett s a nehéz órákban, mikor könyvet nem tudott a kezébe venni, sötét gondolatok lepték meg. Egyre elődeinek sorsa járt eszében, a kiket korán megőrölt a munka. S az ő szervezete mindannyiukénál törékenyebb, betegebb, ő még negyvenedik esztendejéig sem bírja ki a küzdelmet az élettel! Mit ér az arasznyi lét, ha nem nyujt neki alkalmat, hogy nagyot, maradandót alkosson? Ambitióját bilincsbe veri a kérlelhetetlen végzet: érdemes élni, dolgozni, fáradni hiába, a siker reménye nélkül? A tanári alapvizsgálatot még letette, természetesen kitűntetéssel, de elment a kedve a munkától. Szinte kapóra jött neki, hogy Bartal Antal egy gazdag pesti nagy-

kereskedő fiai mellé ajánlotta nevelőnek. Elfogadta az állást, mely gondtalan, kényelmes létet biztosított számára, s elköltözött a Józsefváros szélére. Mint kis gyermek, itt találkoztam vele először, de csak húsz év mulva eszméltem rá, hogy az a komoly, sápadt arczú nevelő tulajdonképen Katona Lajos volt. Megbecsülték és méltányolták, de a környezet nem volt neki való. Pár hónap múlva összecsomagolta titokban dolgait s maga helyett egy szép levelet hagyott. Izgatott, türelmetlen hangulatában nem tudott megmaradni a fővárosban sem; úgy érezte, hogy megfojtja a pesti levegő. Hogy egészségét helyreállítsa s a további küzdésre erőt és egy kis pénzt gyűjtsön, 1882 őszén vidékre ment nevelőnek. Itt is csak egy évig bírta ki, s 1883 őszén már újra Pesten volt, hogy folytassa tanulmányait. Fölkereste barátait, Tóth Mártont és Hollós Lászlót, s pár napi szállást kért tőlük. Örömmel látták újra körükben, de megint nem sokáig. Egyszerre, minden előzmény nélkül, azzal lepte meg őket, hogy itt hagyja végleg Budapestet, beáll kispapnak. Időt sem engedett nekik, hogy szándékáról lebeszéljék, búcsúzott, ment, s Schuster váczi püspöknél jelentkezett fölvételre.

A mint a következmények mutatták, ezt a lépését is elhamarkodta, de megokolatlan nem volt s Katona fejlődésére igen jótékony hatású. Katona vallásos környezetben nőtt föl, sőt — a mint láttuk — dédanyjától és édesanyjától mély vallásos érzést örökölt. Épen élt szívében a hit, s ekkor, midőn az élet nyomorúságai, testi és lelki bajok szinte elborítással fenyegették, nem természetes-e, hogy fölcsendült előtte anyjának biztató szava, hogy az Isten pártul fogja a szenvedőt, a vigasztalásra szorulót? A kétségek hullámaiba

elmerülő ember makacsságával kapaszkodott a reményszálba, hogy a világ támadásai, ridegsége ellen magánál az Istennél keres menedéket, úgy, hogy életét neki szenteli.

A püspök, a ki a kis váczi tudósnak ismerte jó hírét, szívesen fogadta, s mikor meggyőződött, hogy a hír nem túloz, s fiatal kispapja valóban legképzettebb, legtehetségesebb társai között, nagyon kitűntette. Gyakran meghítta asztalához, elbeszélgetett vele egyházi és tudományos dolgokról, s mindjobban bámulta növendékének fiatal korához mért széleskörű ismereteit és éles ítéletét. Katona az új környezetben jó kedvvel tanult, főképen a szentírást, az egyházatyákat és a legendákat olvasgatta. A gimnáziumban és az egyetemen szerzett latinnyelvi ismereteit a tökéletesség oly fokára emelte, hogy mikor a következő évben Schuchardt Hugót egy latin dedicatióval kereste föl, az nem győzött betelni Katona «csillogó, elegáns latinságával», a mi mellett ő legföljebb a vulgaris latinságig tud emelkedni. S itt szerezte meg Katona az egyházi latin irodalomnak azt a gazdag és mély ismeretét, a mely később összehasonlító irodalomtörténeti vizsgálódásainak szilárd alapjául szolgált. Az emberi élet a véletlenek át nem tekinthető lánczolatának eredménye. Ha Katonát nem viszi sorsa egyházi pályára, ha kiesik életéből ez a rövid, nem is másfél esztendő, nem lett volna a középkor irodalmának Argusszemű kutatója. Itt megismerte, megértette s megszerette a középkort, s ez az érzelem, lappangva bár, a hamu alatt, majd másfél évtizedig égett lelkében. Akkor kitört.

A hittudományokat egyébként — saját vallomása

szerint — elhanyagolta. Mikor egy évi szorgalmas munka után bemutatta azt a művét, melyen az éjet is nappá téve dolgozott, nagy volt Váczott a meglepetés, mert az 1884 őszén nyomtatásban is megjelent munka vallásos tárgyú volt, de épen nem egyházi: *Völund kovács és rokonai az árja regevilágban.* A szerző tíz íves, egész könyvvé dagadó művét «philologiai értekezés»-nek nevezi; az is a szó tágabb értelmében — mely szerint a philologia az emberi szellem-élet bármilyen nyilvánulása történeti módszerrel megvilágítva — valójában azonban vallástörténeti, pontosabban szólva összehasonlító mythologiai tanulmány.

Csodálatos könyv ez a *Völund kovács!* Annak a tudósunknak első munkája, a ki a képzelet szerepét a tudományban a legkisebbre korlátozta s minden, még a legaprólékosabb adattól is szinte mathematikai evidentiát követelve a legtipikusabb, de legexactabb részletkutatásokat nyujtotta. Ebben az első munkájában egy más Katona Lajos áll előttünk: a realista helyett a romantikus. Nem irodalmunknak egy pár rosszul befalazott vagy porladozó kövét cserélte ki újabbal, hanem a germán ősmonda apró törmelékeiből, akárcsak a mesebeli legkisebb királyfi, egy ragyogó, bűvös-bájos palotát emelt, egy arányos, kidolgozott, minden részében összeillő palotát.

Kiindulva abból a gondolatból, hogy az egész árja mesevilág egy egységes conceptiónak mérsékelten differentiálódott szövedéke s ennek következtében tele van közös eredetükről tanuskodó, egymásnak megfelelő, lényegükben megegyező alakokkal: megszabadítja lánczaitól fiatal lelkének képzeletét, s az mint a fékét lerázta Pegasus száguld évezredeken és földrészeken

keresztül. Egymásra halmozott, merészségükben bámulatos föltevésekkel és görög-római-germán kapcsolatokkal, úgy véli, sikerült ismét egybeállítani «a maga teljességében azon kosmikus allegoriát, mely valamennyi indogermán nép közkincséből átvett örökségként tovább gyarapodva és átalakulva . . . még romjaiban is világosan vallja szétszórt részeinek egységes eredetét». Megfejti a Völund kovács regéjét is. A Napnak a tengerrel való szerelméből — más szóval az égről lesütő hőség következtében párolgó vízből — születik a felhő, s a felhő fia, Völund, a villám. S e magyarázat keretében, egy ízben a regét tudatosan és büszkén megkorrigálva, a mythosnak eddig homályos vagy jelentéktelennek látszó vonásai mind megfejtést nyernek, a mint ő naiv önbizalmában gondolja.

Ma már nyilvánvaló, hogy ez a páratlan ügyességgel kieszelt és ép akkora művészettel fölépített fejtegetés semmi egyéb, mint utolsó kihangzása annak a meteorologiai vagy pontosabban szólva solaris mythoselméletnek, melynek csírái még az ókorba, a lampsakosi Metrodoros tanításába nyúlnak vissza. Metrodoros s már ókori tanítványai a mythosokban csupa allegoriát láttak; olyan értelmet kerestek bennük, a mely egészen eltért a szószerinti értelmétől, s a természet tüneményeiben, főképen a napfény-okozta változásokban bírja magyarázatát. A helyett, hogy föl iparkodtak volna deríteni azokat a szellemi állapotokat, a melyek között a mythosok megszülettek — ennél többre a mythologiai kutatás nem vállalkozhatik — az elhomályosult, irrationalisakká vált mythosokat mindenféle mesterfogással rationalisakká akarták tenni. Ez az elmélet, mely már a XVIII. század végén Creuzer-

nél új életre kelt, Grimm Jakab által összehasonlító mythologiává fejlesztve a XIX. század közepén megragadta a mythos-kutatók romantikus képzeletét, s Kuhn, Schwartz, Müller Miksa és Cox György népszerű tárgyalásaitól erősen túlozva a *Völund kovács*ban érte csillogó végét.

S hogy ezt ilyen pontosan tudjuk, azt épen — Katona Lajosnak köszönhetjük, a ki vagy húsz évvel későbben, 1896-ban, egy mesteri tanulmányában, *Mythologiai irányok és módszerek* czím alatt kimutatva az elmélet végzetes gyöngeségeit — az összehasonlításnak szűk területre való korlátozását s a philologiai módszernek könnyelmű alkalmazását — a Grimmék értelmében vett összehasonlító mythologiával s a saját ifjúkori művével is végleg leszámolt.

Mélyebben vizsgálódva ebben a nehézkesen megírt, keresett képekkel fölczifrázott dolgozatban is fölismerszik egy és más a későbbi Katona Lajosból. A korához képest valóban széleskörű tájékozottság, a források biztos ismerete, az irodalom lelkiismeretes fölhasználása, nagy nyelvtudása, a 90-es, 900-as évek nagy tudósának jellemző sajátságai már itt is megvannak, s kezeskednek arról, hogy a fiatal ember, ha kellő vezetés alá kerül s e fényes, de délibábos utat elhagyja az igazi tudomány szürke útjáért, nagy dolgokra lesz hivatva.

A vezető azonban egyelőre még késett, s ő is nagy lelki izgalmakon ment keresztül, melyek elvonták tanulmányaitól. A germán mythosokkal többé nem foglalkozott, s így elmaradt az *Edda* lefordítása, a mit dolgozatában mint folyamatban lévőt említ. Előljárói nem vették jó néven, hogy növendékük egyházi tanul-

mányok helyett ilyen világi tudományokba mélyed. maga Katona viszont észrevette, hogy az a remény, mely őt az egyház szolgái közé vitte, tévútra csalta. Vallásos érzülete élt szilárdan, de nem csatlakozott hozzá a papi hivatottság érzete. Mind jobban tapasztalta, hogy a kettő nem ugyanaz, s míg egyházi ruhája engedelmességet és vak hitet követelt, szelleme szabadságra tört és semmiféle féket nem akart ismerni. Megmaradt jó keresztyénnek, de gondolkodó keresztyénnek. Tépelődött azon, a mit tanítói mint igazat terjesztettek eléje, bírálat alá fogta a hitczikkeket, s a mit ítélete nem tartott elfogadhatónak, azt elvetette. Gúnyolódó természete, a mely később, életének szerencsésebb korszakában, mint finom irónia jelentkezett, ifjú lelkéből elemi erővel tört ki. Nem kímélte társai meggyőződését s nevetségessé tette érzelmeiket; föllebbvalóinak kicsinyeskedéseit merészen bírálta s már nemcsak magában, hanem társai előtt is. Maró tréfái tetszettek; a kik gyöngébbek voltak hitükben, meginogtak, elkapta őket a szabad szellem eme bátor nyilvánulása, s az ő módján nyilatkoztak, de az ő intelligentiája és meggyőződése nélkül, frivolsággá sűlyesztve, a mi nála keserű csalódás és lelki tusa eredménye volt. Tanítványait eltávolították a szemináriumból, neki — úgy látszik — megkegyelmeztek. Időközben azonban könnyelmű társaságba keveredett, fölpezsdült ifjú ereiben a vér is, s a mily hirtelen szánta el magát a papi pályára, olyan könnyen vett is búcsút tőle. 1884 deczemberében engedelmet kért, hogy egy napra Pestre menjen colloquálni. Megkapta. El is távozott, de többé nem tért vissza. Előkelő gondolkozásának szép bizonyítéka, hogy évek óta gyűjtött könyvtárát, melyben sok értékes könyv volt, ott hagyta

a papnevelőben, mintegy kárpótlásúl a másfél évi ellátásért.

Ez volt az egyetemen is utolsó féléve. Szigorlatot azonban nem tett. Az a mozgalmas pár esztendő, melyet érettségi vizsgálata óta átélt, sorsának folytonos ingadozása, gyorsan fölmerülő és hirtelen tovatűnő reményei a robotszerű tanulástól elvették a kedvét. A míg tehát délelőttönkint az Akadémia főtitkári hivatalában mint napidíjas másolta az átiratokat és szerkesztette a körözvényeket, délután egészen saját kedvtelésének élt. Tudományos kérdéssel foglalkozott, de valami sajátos tárgygyal, a milyennel előtte még magyar tudós nem vesződött: a franczia-néger keverék-nyelvet, a kreolt tanulmányozta, a melyre a *Harper's Weelky* czímű new-yorki képes újság irányította a figyelmét. Megkerítette a hozzáférhető kreol szövegeket s a mit e nyelv ismerői róla írtak, majd csakhamar egészen otthonos lett e zagyvalék nyelvben. Tanára, Mayr Aurél, a ki később maga is írt ilyen keverék nyelvről, a pedgen englishről, szintén buzdította, úgy hogy már 1885 elején hozzákezdett tanulmányai értékesítéséhez. A kreol nyelvről írt dolgozata nem jelentős mozzanata Katona tudományos munkásságának. Később ugyan szakvizsgálatára kidolgozta s rendszeres, tudományos grammatikává fejlesztette, de ki nem adta s tovább nem folytatta. Töredék maradt az ő kreol nyelvészkedése, mint egyházi pályája, de ép oly jelentős is sorsa irányításában.

III.

Épen akkor, 1885 februárjában, olvasta a *Litteraturblatt für germanische und romanische Philologie*

1884. 9. számában Schuchardt Hugónak, a gráczi egyetem nagytudományú romanistájának, «a nyelvi jelenségek széles alapon álló, legélesebb bonczkéssel dolgozó speczialistájának», egy kreol tárgyú dolgozatát, s jó csillaga arra bírta, hogy február végén mint szerény kezdő a hybrid nyelvek európai hírű szakértőjéhez forduljon további utasításokért. Kezére játszott a véletlen is. Schuchardt épen azokban a napokban kezdett magyarul tanulni, így kettős érdeklődéssel olvasta a fiatal magyar embernek hibátlan németséggel írt levelét. Érdeklődése csodálattá fokozódott, mikor a hosszú levél minden sorában ennek a speciális tudománynak beható ismerete szólt feléje, s mikor olyan adatokat talált a fiatal kezdőnek levelében, a melyeket ő sem ismert. A mint maga írta Katonának: «Zunächst muss ich Ihnen nun sagen, dass Sie indem Sie Belehrung verlangen, auch mir solche ertheilen.» (1885 márcz. 2.) Majd utasításokkal látva el, kikérdezte tanulmányairól, czéljairól, terveiről. Katona szerény, tartózkodó felelete, melyben czélzott sanyarú viszonyaira is, meglepte Schuchardtot: nem akarta elhinni, hogy ez a három nyelven folyékonyan író s ennyi tudománynyal rendelkező ifjú senkitől nem ismerve s nem támogatva, mint napidíjas keresi a kenyerét. Érezte, hogy itt valami lappang, s bizalmasan, atyai jósággal és gyöngédséggel szólott hozzá: tárja föl szívét, avassa be titkaiba.

Idegen ember először szólt e hangon Katonához. Valaki, a ki őt sohasem látta, s a ki mint egyetemi tanár és elsőrangú tudós azon a polczon ült, a melyre ő csak titokban mert gondolni. Szíve hullámzásba jött, mint eddig még soha, s gátját szakította áradat mód-

jára ömlött belőle a hála, a lelkesedés, az eddig elfojtott s tárgyára nem eszmélt ragaszkodás. Schuchardt levelei visszaadták életkedvét, hitét jövőjében, munkavágyát, s most már azt sem restelte előtte bevallani, a mit első leveleiben aggodalmasan titkolt, nagy nyomorúságát. Schuchardt megdöbbent. A mennyire erejétől telt, rögtön segített rajta, majd megnyerte Katona számára egy ismeretlen Mæcenas jóindulatát és áldozatkészségét, azután módot keresett, hogy Katonát tanulmányai kiegészítésére Gráczba vigye. Nem ment olyan könnyen. Hiába ajánlotta őt barátainak, Katona nem volt hajlandó pártfogást *kérni*. Végre is, a nélkül, hogy megvárta volna beleegyezését, szerzett neki Wiesben a nyárra nevelőséget, olyan fényes föltételek alatt, hogy fizetéséből valamit még télire is megtakaríthatott. Mikor őszre Katona valóban Gráczban telepedett le, magánórákkal látta el, beajánlotta a Gráczban élő Ujfalvy Károly magántitkárául és Fraknói Vilmos meg Kónyi Manó közvetítésével fordító munkát szerzett számára. E korban fordította le magyarra Klapka György *Emlékeim* czímű műve III. kötetét.

Sőt Schuchardt még evvel sem elégedett meg. Nemcsak pesti barátainak, Szily Kálmánnak és Hunfalvy Pálnak, ajánlotta be, hanem Katona tudományos jövőjét is kezébe vette.

Katona ebben az időben nem volt az a czéltudatos, kitartó munkás, a milyennek mi ismertük. Hevülékeny, gyorsan föllobbanó s ép oly gyorsan elernyedő természetével hol elérhetetlen vágyakat nevelt magasra, hol elkedvetlenedve, elkeseredve nem gondolt csak a mára. Dolgozott, ha megragadta valami a lelkét, de nem törődött a jövőjével. Schuchardt látta, hogy itt energikusan

közbe kell lépni. Kijelentette pártfogoltjának, hogy megvárja tőle: terjeszsze elő életének programmját. S hogy megkönnyítse dolgát, megrajzolta maga e pálya kereteit. Romanistát akart belőle nevelni. Az volt a szándéka, hogy egy ideig maga mellett tartja, azután, ha majd letette a doktori szigorlatot, a magyar állam költségén kiküldeti Francziaországba, s ha visszatér, ne keresse Németországban az érvényesülést, noha tehetségével ott is czélt érhetne, hanem menjen Pestre, a kormány nem térhet ki a föladat elől, hogy az ország fővárosában *méltó* tanszéket állítson a franczia philologiának, s ez a tanszék őt fogja jogosan illetni. S mindezt avval a természetes nyugalommal mondta el, a mivel barát szokott beszélni a barátjához, mintha csak a legközelebbi napok munkatervét dolgozná ki. A keresetlen szavakból kiérző szeretet és megbecsülés hatott: Katona gráczi tartózkodását egészen a komoly munkának szentelte.

A mint anyagi viszonyai felől tájékozódott, magához vette édes anyját. Nagy boldogság volt mindkettejükre, hogy újra együtt lehettek, s nagy szerencse Katonára, a ki a családi élet csöndes derűjében, szerető anyja oldalán páratlan gondoskodásban részesült. Életük nem volt sem változatos, sem könnyű. Katonának sokat kellett dolgoznia, hogy kettőjüket fönntartsa, s még így is gyakran kopogtatott ajtajukon a szükség, különösen 1886/87 telén, mikor Katona hosszabb ideig komolyan beteg volt. A sok magánóra kimerítette, eleget is méltatlankodott Schuchardt, hogy az ő cicerói stílusú tanítványa a latin abc tanításával gyötri magát, s iparkodott neki egyéniségéhez méltóbb tanítványokat szerezni. Igy ajánlotta őt magyar tár-

salgónak két előkelő fiatal leány mellé, a kikkel könnyű s élvezetes volt a foglalkozás.

Nehéz sorsát bizalommal tűrte a kis család, mert sok jó emberük volt, a kik törekedtek, a mennyire tőlük telt, kellemessé tenni életüket. Még anyagilag is. Hogy milyen nagy volt a rokonszenv Katona iránt, s mennyi érzék az ő tudományos képességei iránt, azt egy a tudósok életében párját ritkító megrázó eset bizonyítja. Katona egy gráczi jóakarója, Janotta Lipót, kínzó betegségéből a halálban keresett menedéket. Mielőtt maga ellen fordította fegyverét (1887 márcz. 16.), följegyezte végső kívánságait, közöttük azt, hogy hagyatékából Katona Lajosnak tanulmányi czélokra juttassanak száz forintot. Öcscse híven teljesítette a reábízott kötelességet.

Egyáltalán Katonáéknak Gráczban mindenfelől a legszívesebb fogadásban volt részük. Hogy Katona mint rendes egyetemi hallgató látogatta az előadásokat, az nem volt akadálya annak, hogy tanárai, különösen állandó pártfogója, Schuchardt, és Meyer Gusztáv, a nyelvtudós és folklorista, úgy bánjanak vele, mint egyenrangú társukkal. Nemcsak ő volt rendes látogatójuk, hanem azok s egy pár fiatalabb gráczi tanár, így a magát épen akkor habilitáltatni készülő Pogatscher dr. (később prágai egyetemi tanár), szintén fölkeresték őt a Schillerstrassei, majd Heinrich-strassei lakásán, s ha Schuchardtnak valamilyen külföldi tudós látogatója akadt, mint 1886 tavaszán a franczia Hasden, annak is bemutatta mindig az ő «páratlan, kitűnő tanitványát».

Tanulmányai tekintetében három férfiúnak köszönt sokat Gráczban Katona: említett két tanárjának és hazánkfiának, Ujfalvy Károlynak. Ujfalvy felesége fran-

czia származású bárónő volt, s a család társalgó nyelve a franczia. Katona sokat tartózkodván náluk és Ujfalvy levelezését vive, csakhamar annyira belegyakorolta magát a francziába is, hogy tudományának Ujfalvy igen jó hasznát látta épen akkor készülő munkájánál, *Les Aryéns au Nord et au Sud de l'Hindou-Kouche.* A közös munka s a fiatal tudós nagy tudománya, élénk szelleme, csakhamar elmosta a társadalmi állásukban rejlő különbséget, s Ujfalvy is, neje is barátságukkal ajándékozták meg. Maga Ujfalvy haláláig (1904) a legnagyobb érdeklődéssel kísérte kis titkárjának, az ő «intelligens segítség»-ének pályáját, sűrűn fölkereste szeretetreméltó leveleivel, s mikor Nagy Sándorról írt díszműve megjelent, a tíz barátja közül, kiket művével megajándékozott, az egyik Katona volt. De Katona is hálás volt, nem felejtette el, hogy nekik köszöni szép franczia tudását.

Schuchardtot, ezt «a tudomány és jellem dolgában egyaránt magasan kiváló férfiút», Katona egy ízben atyjának nevezte. Nem túlzott. Talán az életnek is, de a tudománynak ő adta vissza. Láttuk, hogy ő volt az, a ki czélt tűzött eléje, irányt szabott fejlődésének. Ezt a keretet tartalommal Katona töltötte ugyan ki, de egészen Schuchardt utasításaira. Segédeszközöket bocsátott rendelkezésére, megismertette a nyelvtudományi búvárlat czéljaival és eszközeivel, bevezette a romanistika módszereibe, s azon másfél év alatt, a melyet mellette töltött, módszeres romanistává, igazi tudóssá képezte ki. Tanulmányait ebben az irányban nem gyümölcsöztette kellőleg Katona, a román philologiával tudományosan nem igen foglalkozott, mindössze pályája elején írt könnyű tollal egy pár német ujságczikket

Maupassantról és Beaumarchaisről s egy terjedelmesebb, de szintén népszerűsítő czélú tanulmányt magyarul, Molièreről (*Molière otthon és a társaságban*, 1889). Élete utolsó éveiben még egyszer visszatért ad pristinum amorem, egy egész könyvet írván Petrarcáról (1907), de a közben eltelt majd húsz esztendőt semmiféle romanistikai nyom nem jelzi. Az a másfél esztendei foglalkozás a román philologiával még sem volt meddő: jó iskola volt számára, mert ekkor tanult meg tudományosan dolgozni. Az alapos, részletmunkának megbecsülése, az adatoknak pontos megállapitása, a semmi nehézségtől vissza nem riadó kutatás, a tényeknek szigorú megvizsgálása, az érvek és ellenérvek óvatos mérlegelése, szóval a philologiai akribeia, mely később Katonát egyik legkiválóbb s talán legmegbízhatóbb philologusunkká tette: ekkor, Schuchardttól, kapta alapját. Nem csoda, hogy tanára is rendkívül büszke volt reá. A magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter elé juttatott iratában így jellemezte növendékét: «Er besitzt eine scharfe, gut geschulte Urtheilskraft, die Gabe rascher Auffassung und glücklicher Darstellung, einen überraschend reichen Schatz positiver Kenntnisse. Sein Interesse am wissenschaftlichen Studium, besonders dem der romanischen Sprachen und Litteraturen, ist ein so intensives, dass ich von allem Anfang aufs Lebhafteste die Umstände bedauerte, welche ihn hinderten sich auch nur für einige Zeit ausschliesslich einem solchen Studium zu widmen, speciell seiner Autodidaxie auf manchem Gebiete nachzuhelfen. Ich kann ohne Uebertreibung sagen, dass ich während einer 16 jährigen Wirksamkeit an den Universitäten Leipzig, Halle und Graz keinen Studie-

renden habe kennen lernen, der in wissenschaftlicher Beziehung bessere Bürgschaften geboten hätte.»

Viszont Schuchardt is sokat köszön Katonának. Az együtt eltöltött kellemes órákon kívül magyar tudományát s a magyar viszonyok ismeretét, melyeknek megszerzéséhez bőven élt Katona segítségével. Az állandó érintkezés, egymás gondolat- és érzelemvilágának alapos ismerete, a naponként megújuló, szavakban és tettekben egyaránt nyilvánuló jóindulat a tanár részéről, az egyre erősödő hála és tisztelet a tanítvány részéről, csakhamar igaz, meleg barátsággá érlelték viszonyukat. Már 1887 tavaszán Schuchardtnak legbizalmasabb barátja Katona; ha elutazik, ő vele levelez jóformán egyedül, vele közli úti élményeit és tudományos tapasztalatait, az ő véleményét óhajtja tudni első sorban a saját tudományát illető kérdésekben. Ezt a barátságot, mely innen kezdve Katona haláláig tartott s erejében idő múltával sem vesztett, tartotta Katona gráczi tartózkodása legértékesebb eredményének.

A másik tanár hatása nem járt ilyen mélyen, de szintén elhatározó volt. Meyer Gusztáv mint tudós nem mérkőzhetett jó barátjával, Schuchardttal, de szellemének gazdagságára talán még fölülmúlta. Nyelvész volt ő is, tulajdonképeni szakja a görög, s sajátos tudománya az albán nyelvtan, de a helyett, hogy száraz philologisálásba merült volna el, a legnemesebb értelemben vett népszerűsítést tartotta igazi föladatának. Széles látókör, az ismeretek csodálatos gazdagsága egyesült nála könnyed kifejező képességgel és lebilincselő előadással, így azt a tudományt, melyet mások óriási könyvekben halmoztak össze, ő utólérhe-

tetlen művészettel tudta pár lapra összetömöríteni. Megbecsülhetetlen kincs, ha valaki, mint Meyer, a folklore művelésére adja magát. A folklore, bizonyos szempontból tekintve, művelődéstörténelem, s művelése annyiban nehezebb amazénál, mert az ismeretanyagot nagyobb, methodikailag föl nem dolgozott területről kell összegyűjteni. Meyer kisebb folklorisztikai tanulmányai igazi mesterművek: uralkodik az anyagán, biztos kézzel választja ki s alakítja egységes képpé a sok ezer vonás közül a legjellemzőbbeket. Katona figyelmét nem Meyer irányozta a folklore-ra. Már a kreollal is azért foglalkozott, mert ebben az exotikus nyelvben «a folklore javára értékesíthető kincsesbányát» sejtett s Schuchardthoz intézett első levelében, mesterével szemben, a ki a keverék nyelvekkel csak nyelvi szempontból foglalkozott, utal e nyelveknek folklorisztikai nagy jelentőségére. De Meyertől merített ösztönt, hogy a jövőben a folklore kérdéseit is tanulmányozása körébe vonja. Tőle ismerte meg a fiatal tudománynak valódi föladatait, határait, eszközeit, s ő adta kezébe azt a könyvet, mely Katonát a Grimm-féle ábrándos mythologiától az ethnologia positiv területére vezette. Benfeynek a *Pancsatantra* német fordításához írt bevezetése volt ez a mű, mely Katonának már is nyiladozó szemét egészen kinyitotta. A mint a göttingai tudós munkájából megértette, hogy az indogermán népek meséi nem egy közös mesetörzsnek öröklés útján szétágazó hajtásai, hanem vándorlás útján kerültek a különböző népekhez, belátta azt is, hogy az az allegoriai mythos-elmélet, melyből az ő *Völund kovácsa* született, szintén csak szép fantom. Összeomlott az elmélet, melyet fiatalos lelkesedéssel

olyan szilárdnak gondolt, s romjai alá temette az ő *Völund*ját is. A csalódás hitében s a nyomában járó kiábrándulás — a mint egy jó barátja, Solymossy Sándor, följegyezte — oly mély hatást tett lelkére, hogy hatása alól soha sem tudott szabadulni, s a mi még lesujtóbb: mivel fék nélküli képzelete ily fantasztikus álomvilágba vezette, innen kezdve a tudományos kérdések megoldásából kirekesztette a képzelete munkáját.

A keserű tanítás csak lesujtotta, de nem kedvetlenítette el, s annál nagyobb buzgalommal iparkodott Meyert az új irányban követni. Könnyen ment, mert Katona rendkívül figyelmes tanítvány volt, s tagadhatatlan, hogy a két tudós, a tanár és a tanítvány, szellemi structurája között is volt rokonság. A föntebb Meyerről adott kép nagyrészt ráillik Katonára is, de Katonában több volt az igazi tudós temperamentumából és alaposságából, Meyernek viszont érdeklődési köre volt tágabb. Egyetemes műveltségű mind a kettő, de a magyar fiú mélyebben, a német professzor többet látott.

Az 1887. év elején Katona Schuchardt ismételt biztatására rászánta magát, hogy doktori szigorlatra áll. Benyujtotta értekezését, mely már a czímében öntudatlanul magában foglalja Katona egész tudományos életének programmját: *Über magyarische Folklore. zur vergleichenden Literaturgeschichte.* Valóban az a bőven számított negyed század, melyet ezután a sors neki munkálkodásra engedett, pusztán ezt a programmot valósította meg: Katona a folkloreból elindulva, az összehasonlító irodalomtörténethez jutott el, a hol legszebb babérait aratta.

Miután a szóbeli szigorlat költségeit a pesti egyetem tanárai s első sorban Szily Kálmán előteremtették — nem tudjuk, nem a pénzhiány volt-e Katona hosszas vonakodásának oka — márczius 16-ikán és 22-ikén letette a román- és classica-philologiából, valamint az ókori történetből és a philosophiából a két szigorlatot, egyhangú kitűntetéssel, tanárainak legteljesebb elismerésével. Schuchardt ekkor azt ajánlotta, kérje az uralkodótól, hogy az ő nevében «sub auspiciis imperatoris» avattassék doktorrá, s biztosította, hogy az egész egyetemet az oldala mellett találja. Nem a hiúságát akarta éleszteni, annak ő is, tanítványa is magasan fölötte állottak, hanem arra gondolt, hogy ha Katonát a gráczi egyetem a legnagyobb kitűntetéssel bocsátja el, a mit csak hallgatójának adhat — s a mit abban az időben Gráczban szűkebbmarkúan osztogattak, mint mai nap nálunk — akkor ez a kitűntető doktori czím megkönnyíti Katona útját az egyetemi tanszékre. Katona, mint mindig, ha magáról volt szó, csak vonakodva engedelmeskedett mesterének, s az nem is szűnik meg panaszkodni, milyen nehéz tanítványát a tartózkodás és szerénység bástyáiból kiverni. Végre is engedett, s július elejére leérkezett a királyi elhatározás. Július 13-án délben az egyetem nagytermében Kübeck báró helytartónak, mint a császár képviselőjének jelenlétében Katona fölolvasta fölavató értekezését: *Zur Bestimmung des Begriffes und Umfanges einer Folklore-Wissenschaft*, mire a helytartónak rövid, formás beszéde után — melyben Katona magyar voltára tekintettel természetesen a monarchia két felének közös tudományos czéljairól emlékezett meg — Schauenstein rektor, Dölter

dékán és Graff tanár mint promotor, doktorrá fogadták.

IV.

A július 13-iki fényes ünnepet csakhamar szürke próza váltotta föl. Katona ott állott az idegen városban s a császár gyűrűje a helyett, hogy megkönnyítette volna a sorsát, még jobban megnehezítette. Mint a tudománynak föleskűdt bajnoka nem adhat többé 50 kr.-ért latin órákat, s belátta, hogy magánleczkékből fönntartani életét, még ha nem is volna méltatlan egyéniségéhez és méltóságához, már gyönge egészsége miatt is lehetetlen vállalkozás. De mit tegyen? Tervekben és ajánlatokban nem volt hiány, de elfogadható, biztos jövőt ígérő közöttük nem volt. A külföldi tanulmányút gondolata, melynek megvalósítására Gráczból Schuchardt, Pestről Thewrewk és Szily mindent elkövettek, az akkori államtitkár, Berzeviczy Albert fáradozásai ellenére is meghiúsult. Az a terv, a mit szintén Pestről ajánlottak, hogy habilitáltassa magát a gráczi egyetemen, aztán jőjjön Pestre egyelőre magán, majd rendes tanárnak, egyrészt nem vetett számot a reális viszonyokkal, másfelől épen a közel jövőre nézve nem nyujtott semmi biztosat. Schuchardt ajánlata, hogy irodalmi munkássággal keresse meg a kenyerét, tetszetősebb volt, s kétségkívül ez illett volna legjobban az ő nagy tudományos készültségéhez. Schuchardt észrevevén és helyeselvén, hogy Katona a folklore terén szándékozik dolgozni, a merre csak összeköttetése volt, szakközlönyökbe, tudományos revuekbe, napilapokba, beajánlotta s még a nyáron egy nagyobb dolgozatát (*Zur Litteratur und Charakteristik*

der magyarischen Folklore) a *Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte*be s két kisebbet a *Magazin für Literatur*ba s a *Revue des Traditions populaires*be helyezett el, pesti jó emberei pedig a *Budapesti Szemlé*nek kissé nehezen nyíló vasajtaján kopogtattak.

A kezdet biztató volt, sőt egy pillanatra úgy látszott, hogy nemcsak megvalósul, hanem Katonát egészen a német tudomány karjába vezeti. Hettler Ágost, a *Zeitschrift für vergleichende Literaturgeschichte* tulajdonosa, Berlinnek egyik legtanultabb s a tudomány, főként az irodalomtörténet meg folklore iránt érdeklődő kiadója, Katonával ezen folyóirata révén levelezésbe kerülve, fölkapta Katona odavetett eszméjét, hogy a folklore számára tudományos organumot kellene teremteni. Maga is fiatal, alig 27 éves, pályája kezdetén álló ember volt s a fiatalok lelkesedésével, merészségével rögtön tettre akarta váltani az eszmét. A megindítandó folyóirat financirozását magára vállalta, s Katonát, mint a kitől az ötletet vette s a ki egyébként is fiatalságánál, rátermettségénél, tudományánál fogva legméltóbb a föladatra, megkínálta a szerkesztőséggel. A folyóirat czímének végleges megállapítását Katonára bízta — ő a *Zeitschrift für Volkskunde*t ajánlotta — valamint a 25—30 íves kötetek beosztását, s a munkatársak megválasztásában is teljesen szabad kezet biztosított neki. Türelmetlen mohósággal sürgette, hogy készítsen a folyóirat számára kidolgozott tervrajzot, a mit majd szétküldenek minden folkloristának, egyáltalán, a milyen hirtelen támadt a gondolat, olyan kedves volt előtte. Nagyon tetszett neki, hogy a kiválasztott szerkesztő még nála is fiatalabb: milyen

nagyszerű közlönyt csinálhat — írja Katonának — két ilyen tettre kész, lelkes, ifjú ember.

Bármilyen megtisztelő, sőt valóban kitűntető volt, hogy egy komoly kiadó őt, a jóformán még névtelen magyar embert szemeli ki a német folkloreirodalom irányítására és vezetésére, Katonát nem szédítette el a csábító ajánlat. Ha egymaga áll a világban, ha nem köti őt öreg édes anyja és huga, talán belevág a koczkázatos vállalatba. Mert behatóbb elemzés után észre kellett vennie a föladat koczkázatos voltát. A mi Hettlernek, mint kiadónak, előnye volt, az ő nagyobb műveltsége és tudománya, az nagy veszedelmet rejtett magában. Ezen a jogon szeretett beleavatkozni folyóiratának szellemi vezetésébe is, s Koch tanárnak, a ki a másik közlönyét, az összehasonlító irodalomtörténetit, szerkesztette, gyakran voltak e miatt egészen az összekoczczanásig kiélesedő surlódásai. Kissé könnyelmű is volt, erején felül mert s zavarba juttatta, a kik hozzá csatlakoztak. Másfelől ígért ugyan állandó évi fizetést, de nem annyit, hogy Katona a sorsát reá építhette volna. Végül le kellett volna mondani a folyóirat kedvéért hazájáról s a magyar tudományról. Katonának nem volt oka, hogy a magyar irodalmi állapotokért lelkesedjék. Avval a pár jó emberével szemben, a ki őt megértette, állott a nagy tömeg, a melynek hiába magyarázták volna, mit ér az ő tudományos munkássága. Míg külföldön két nyelven is megjelennek dolgozatai, s a német és franczia nyelvű tudományos közlönyök nagytekintélyű szerkesztői, így Sébillot Pál, hízelgő levelekben kérik föl, hogy dolgozzék számukra, hazájában jóakarói együttes munkájukkal sem tudják elhelyezni a kreol

nyelvről írt nagyértékű dolgozatát, sem egy rövidebb román philologiai tárgyút, melynek ma már czímét sem ismerjük. Egyikük, elkedvetlenedve a sok kilincselés miatt, keserűen írja neki: «Sajnálom és bosszankodom, hogy igen szép czikkét nem tudom fedél alá helyezni, de ne felejtse, Abderában vagyunk.» Katona ekkor is, korábban is gyakran kifakadt a tudományra nem elég kedvező magyar állapotok miatt — mégis, mikor arra került a sor, hogy kiszakítsa magát közülük, visszadöbbent, megértette, hogy bármilyen körülmények közé, de vissza kell térnie hazájába. Hettlernek felelt, a fölkínált szerkesztőséget visszautasította.

Gyors segítségre volt szükség, mert közeledett az ősz, s Katona még mindég állás nélkül volt. Mivel ő maga megint nem tett semmit, Szarvas Gábor és Szily Kálmán vették kezükbe ügyét, annál nagyobb buzgalommal, mert épen ők beszélték le arról az állásról, melyet Katonának már régebben kináltak, s a mely kedvező anyagi feltételei folytán nagyon vonzotta is őt. A soproni Csöndes-féle magángimnáziumhoz hívta meg az özvegy tulajdonosnő igazgatónak, egyelőre teljes ellátással és fényes fizetéssel, s avval az igérettel, hogy idővel beveszi üzlettársnak. Valóban, az ajánlat nem volt megvetendő, s az első, de egyszersmind utolsó alkalom is Katona életében, mikor módja lett volna meggazdagodni. Elszalasztotta, de jól tette. Ha valakit, Katonát nem boldogította volna a vagyon, s többet ért az a szerény helyettes-tanári állás, melyet pártfogói közbenjárására Klamarik János, a középiskolai ügyosztály vezetője, juttatott neki Pécsett. Jellemző az akkori kulturális viszonyokra, hogy Magyarország egy tudósának az ország másik két tudósa sze-

rez tanári állást, s a miniszteri tanácsos telegrammban, majd magánlevélben közli a helyettes tanárral az örömhirt. Talán mégis nagyon sötéten látott Katona, talán a közviszonyaink még sem voltak olyan feketék!

Az október 3-án történt kinevezésről értesülve Katona eligazította gráczi ügyeit, elbúcsúzott ismerőseitől — Schuchardtól csak levélben, mert pártfogója akkor úton volt — s a hó közepén családjával együtt megtelepedett Pécsett. A Malom-utczában fogadott szállást, s innen járt a reáliskolába francziára és latinra tanítani az ifjúságot.

A kedves dunántúli városnak Katona fejlődésére nem volt különös jelentősége. A kiben igazi tudós hajlamok élnek, arra nézve majdnem egyre megy, milyen magyar vidéki városba veti a sors. A munka föltételei egyformán kedvezők és kedvezőtlenek majd mindenütt. A nyugalom, a csöndes élet segíti, a könyvtárak és a tudományos világ hiánya megnehezíti a komoly munkát. Katona nagyon megsínylette az utóbbit, hogy meg volt fosztva tanárainak útbaigazításától és kellemes társaságától, de kihasználta az előbbit s a könyvek hiányán iparkodott jóbarátai segítségével kifogni. Schuchardton kívül különösen egy új barátja, Herrmann Antal, járt nagyon a kezére, a ki a maga könyvtárából s a pesti közkönyvtárakból egész szállítmányokat bocsátott rendelkezésére.

Herrmann Antal maga is Katonával egy időben kezdett a folklore iránt érdeklődni s hírét vévén a gráczi magyar tudós munkásságának, nagy figyelemmel tanulmányozta annak minden nyomtatott sorát, úgy hogy mikor föllépett, büszkén vallotta magát Katona tanítványának. A két barát merőben eltérő

természetű volt. Herrmann heves, könnyen lelkesedő, merész optimista, a ki habozás nélkül vágott bele a legkoczkázatosabb vállalatokba. Ekkor is, midőn a folklore mint tudomány hazánkban még nevéről is ismeretlen volt, s annak legértékesebb anyaga, a népköltészet — hogy Katona szavait idézzem — a *Kisfaludy-Társaság* s a *Magyar Nyelvőr* vendégszeretetére volt utalva: Herrmann, egyedül Katona támogatásában bízva, egymaga vállalkozott arra, hogy az új tudománynak megveti alapját, s módot nyujt a kifejlődésére. Folyóiratot alapított, s hogy — a tudományuk nemzetközi jellege miatt — a magyar folklore irodalmat belekapcsolja a külföld tudományos törekvéseibe, német nyelven szándékozott kiadni. Tervét közölte Katonával, kikérte tanácsait, utasításait — a mint maga írja — a laikus a szaktudósét, s Katona útbaigazításait fölhasználva, megindította 1887-ben az *Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn* czímű füzetes vállalatot, megelőzve evvel mind a vállalkozó szellemű Amerikát, mind az adatokat megbecsülő tudós Németországot. Az új folyóirat szerkesztője és áldozatra kész kiadója maga Herrmann, legbuzgóbb munkatársa Katona volt.

Így újabb ösztönt kapván Katona a folklore művelésére, egész erejét választott tudományának szentelte. Még kenyérkereső munkája is segítségére volt: a trónörökös nagyszabású néprajzi vállalata, *Az osztrák-magyar monarchia* számára magyarra fordította a német nyelvű néprajzi, tájleírási és irodalomtörténeti czikkeket. Önérzetét és munkakedvét még jobban fokozta, hogy a külföld figyelme mind jobban feléje fordult. Nemcsak ismerték nevét Német-, Franczia-,

Olasz- és Finnországban, hanem — mint p. o. Cosquin Emmanuel, a nagyhírű franczia tudós 1888 febr. 27-iki levelében — a folklore leghivatottabb művelői között emlegették, s mindenesetre a legkiválóbb magyar folkloristának tartották (p. o. Braun D. hallei tanár, a ki 1889-ben «der beste Kenner der Folklore Ihrer Heimat»-nak nevezi). Dolgozatai iránt állandóan érdeklődnek a külföldön, s az idegen tudósok, mint Åke W: son Munthe, Krohn Károly, Sébillot Pál több ízben, és még mások sokan hozzá fordulnak, ha valamilyen népszokásnak vagy népmesének magyarországi elterjedéséről kívánnak fölvilágosítást.

A külföldi folklore-közlönyök vezetői is ismételten kérnek tőle kéziratot s elárasztják bókjaikkal, mint Pitré József az *Archivo delle Tradizioni popolari* szerkesztője. (1888 nov. 18.) Mikor pedig nem sokkal az *Ethnologische Mittheilungen* után, Németországban is fölmerül ethnologiai folyóiratok terve, a szerkesztők, a lipcsei Weckenstedt Ödön 1888-ban, a bécsi Krauss Frigyes S. (*Monatschrift für Volkskunde,* 1889) nemcsak munkásságát akarják folyóiratuknak lekötni, hanem az utóbbi egyenesen a mutatvány-füzet számára kér tőle dolgozatot. Valóban e két év alatt, 1887 őszétől 1889 őszéig, Pécs volt a magyar folklore tudományának középpontja, s egy diploma nélküli helyettes tanár a feje!

Ez ösztönző mozzanatokhoz csatlakozott a hű Schuchardtnak meg nem szűnő bíztatása. Levelei tele vannak nógatással. 1888 szept. 25-ikén írt levelében meg épen egy nagy munkára biztatja. Komoly szavakkal a lelkére köti, sőt kötelességévé teszi, hogy a mit az újabban külföldön annyira föllendülő folklore még

mindég nélkülöz: készítse el a tudománynak bevezető, tájékoztató kézikönyvét, még pedig németül, mert külföldön jobban érzik a hiányát, mint Magyarországon. Az anyag egyre halmozódik, újabb gyűjtések és részletmunkák szinte beláthatatlan tömegét vetik föl a kérdéseknek, adatoknak, nézeteknek: vezérfonalra volna szükség, mely a további munkát irányítsa. Nyiltan kimondja, hogy erre a nagy föladatra csak Katona termett. Köhler Reinhold csak detailmunkás, közös barátjuk, Meyer Gusztáv, nem elég elmélyedő és eredeti, Gaston Paris egyre csak ígéri, de soha sem csinálja meg: benne minden föltétel egyesül, nagy olvasottság és önálló ítélet, összefoglaló és rendszerező képesség a részletek iránti érzékkel.

Katona ígéri is, hogy megfogadja mestere szavát, de előbb egy nagyobb értekezését akarja befejezni, mely a népmesék eredetének, alakulásának kérdését tárgyalja. Az év végére el is készül tanulmányával, mely a különböző népek mesekincse között észlelhető hasonlóságot — rendkívül ügyesen *egy* mesével (*Amor és Psyche*) megvilágítva — a Grimm-féle mythologiai és Langék vallotta anthropologiai magyarázat helyett Benfeynek vándorlási elméletével igyekszik megfejteni. Nem túlozzuk e dolgozat jelentőségét, ha benne látjuk az első, szigorúan tudományos módszerrel dolgozott folklorisztikai értekezést. Míg eddig a népköltést pusztán irodalomtörténeti szempontból vizsgálták — természetesen, nézetem szerint, *így* is teljes joggal — Katona e dolgozatával belevonta a folklore körébe.

Ezután sokáig hordta fejében egy folklore-katekizmus tervét. Igy akarta nevezni azt a kézikönyvet, melyet magyarul, de Schuchardt tanácsára németül is

készült kidolgozni. Az anyag összehordása nem okozott volna gondot, az elrendezés, az egész kötet terve is készen volt fejében, a kidolgozás mégis elmaradt, illetőleg összezsugorodott egy nagybecsű, tájékoztató értekezéssé, mely *Ethnographia, Ethnologia, Folklore* czímmel az időközben megindult *Ethnographia* czímű szakfolyóirat bevezető czikkeként jelent meg. Csak az alapfogalmakat tisztázza, s az ethnologiát elhatárolja azoktól a tudományoktól, melyekkel érintkezik, de szabatos meghatározásaival, a czélok biztos kitűzésével föladatát nagyszerűen oldja meg, az a rendszer pedig, melybe értekezése végén az ethnologia szerteágazó föladatait összefoglalja, ha talán itt-ott kissé rugalmas is, kész, szilárd kezdet, mintegy tudományos tartalomjegyzéke az ethnologiai kézikönyvnek.

Ezalatt hazánkban is megindult az élet az ethnologia tudományának terén. Herrmann Antal idealismusa diadalt aratott: hosszú, fáradságos munka után az ethnologiai folyóirata mellé megcsinálta a *Néprajzi Társaságot*. Az ő érdeme, hogy a Társaság megalakult, ő nyerte meg az eszmének az irányadó köröket, ő simította el az ellentéteket, melyek az ethnologiának tudományos és műkedvelő iránya között kiélesedve az egész vállalkozást romlással fenyegették, végre ő volt, a ki lábát, ajkát és tollát szinte elkoptatva tagokat toborzott az új egyesületnek. A Társaság szellemi berendezése azonban Katona érdeme, övé a kidolgozott terv, ő állapította meg a kereteit, ő körvonalozta a feladatát és rendeltetését. Egyidejűleg, 1889 tavaszán, Pécsett is szervezett egy néprajzi társaságot, a majdan életre kelő Néprajzi Társaság fiókjaként, a mely kereteit kissé bővítve, mint *Pécs-bara-*

nyai történelmi, régészeti és néprajzi társulat később meg is alakult.

A két alapítót a váratlan siker elkapatta. Szűk lett nekik a négy folyam vidéke, s az egész művelt világot a maguk folklore-tudományának szolgálatába akarták állítani. Magukhoz csatolva Krauss Frigyes S. dr.-t, a bécsi anthropologiai társaság titkárát, 1889 nyarán Budapesten *Folklore* czímmel egy nemzetközi folklorisztikai folyóiratot akartak megindítani, a mely «magvas és tömör eredeti tanulmányokat közöl, az egész világ folklore-irodalmát ismerteti, irányítja a speciális vizsgálódásokat s ezek, valamint folklore-elméletek ügyében egyes kérdéseket a tudósok között közvetít». Nemzetközi jellegének megfelelően a czikkek nyelve tetszés szerint lehetett magyar, német, franczia, angol, olasz, spanyol, orosz vagy latin. Mikor Katona közölte folyóirata tervét Schuchardttal, az a fejét csóválta. Ismerve emberét, a kit az akadályok és nehézségek még inkább belehajszolnak a megkezdett eszmemenetbe, nem arra hivatkozott, hogy a terv megvalósíthatatlan, minden emberi erőt meghalad, hogy anyagi és szellemi eszközeik elenyésző csekélyek az óriási föladat megvalósítására, hogy a nyolcz-féle közlő nyelv képtelenség, hanem kimutatta, hogy ez a terv, egy «Folkloristische Zentralstelle» létesítése, fölmerült már franczia tudósok agyában is (Gaidoz, Sébillot) de természetesen kivitelére nem került a sor, és figyelmeztette arra, hogy a terv nem méltó hozzá. Ha átveszi ennek az egész világot átölelő hetilapnak szerkesztését, idejét egészen lefoglalja az óriási levelezés, a beküldött nyers anyag átvizsgálása és ellenőrzése. a gyűjtés irányítása, stb. «Sie würden sich — hogy

a saját szavaival folytassam — mit tausenderlei Details, um nicht zu sagen Lumpereien, zu befassen haben, während ich gewünscht hätte, eine Kraft wie die Ihrige, concentrierte sich auf Dinge, für welche die kräfte Anderer nicht ausreichen. *Samler* haben wir viele; *Ordner* und *Bearbeiter* wenige.» Katona értett a szóból, s eltemette a gondolatot, mielőtt valóban megszületett volna.

Minél nagyobb hullámokat vetett a fővárosban az ethnologia iránti érdeklődés, annál érezhetőbbé vált Katona távolléte, s annál sürgetőbb a kívánság, hogy a legkiválóbb magyar ethnologus itt, az ország szellemi életének középpontjában, átvegye a reá váró feladatot. Valamint Gráczban, most is egyik tervet a másik után eszelték ki, persze nem Katona, mert ő ekkor is megmaradt a hagyományos nemtörődömségében, hanem pesti barátai. Szó volt arról, hogy a minisztériumban megürül egy tanári hely: menten Katonára gondoltak hívei. Később az *Ungarische Revue* szerkesztését szerették volna reá bizatni tekintélyes kormánysegítséggel. Majd az egyetem franczia tanárának, Rákosi Sándornak, halála után az a terv merült föl, hogy a helyébe Katonát kellene kinevezni. S ez nemcsak a rajongó Herrmannak volt ábrándja, hanem gondolt reá maga Schuchardt is, a kit egyesek szintén szerettek volna Pestre híni. Legalább, mikor híre járt, hogy az állást nem szaktudóssal, hanem nyelvmesterrel kívánják betölteni, Mayr Aurél útján akart a karra hatni, hogy a tanszéket válaszszák ketté, nyilván azzal a czélzattal, hogy ha nem is azonnal, az egyik, az elméleti tanszékre Katona kerül. A terv hajótörést szenvedett. Mi történt volna, ha ez az észszerű eszme

testet ölt és Katona húsz évvel korábban kerül kathedrára, nem tudjuk megállapítani, még azt sem, nyert volna-e vele a tudomány. Hogy kitűnő iskolázottságú román philologusok kerültek volna ki keze alól, s maga a magyarországi philologia is nagy átalakulást ért volna, az kétségtelen, de az is bizonyos, hogy a folklore elvesztette volna leghivatottabb művelőjét s az összehasonlító irodalomtörténet s a magyar kódexirodalom nem találta volna meg páratlanul szerencsés kezű búvárát. Minden úgy van jól, a hogy van, mondja Pope nyomán Bessenyei, nyugodjunk bele abba, a mit nem volt mód megváltoztatni.

Katona nem is tett semmit, hogy pécsi állását fővárosival cserélje föl, még a tanári vizsgálatával sem gondolt. Alapvizsgálata már 1882 óta volt, a szak- és paedagogiai vizsgálattal nem törődött. Régi és újabb barátai egyre nógatták, kértek, könyörögtek, fenyegették, elkészítették helyette a folyamodványt, eljártak a vizsgálóbizottság tagjainál, becsületszóval erősítették, hogy a vizsgálat nem lesz egyéb mint puszta formalítás, hiszen mindenki ismeri az ő nagy tehetségét és készültségét. Csak így sikerült rávenniük, hogy 1888 májusában a németből és francziából, a következő évben a latinból letegye a szakvizsgálatot s ugyanakkor a paedagogiait, a mivel végre valahára megszerezte a tanári oklevelet. Még az évben összes jó embereinek, főképen Szarvas Gábornak közbenjárására a budapesti II. ker. gimnáziumhoz helyezték át, miután a tanári kar is őt jelölte a 17 pályázó (köztük Angyal Dávid és Haraszti Gyula) közül.

V.

Az új 1889 90-iki tanév őszén elfoglalta állását s még 18 és fél esztendőt töltött középiskolai kathedrán. Lelkiismeretes gimnáziumi tanár volt, de nem ambitiosus, s ez érthető. Nem mintha a nagy tudós gőgjével lenézte volna a köznapi munkát, hanem mert a középiskolai tanítás közben nem nyílt alkalma a maga kiterjedt tudományos ismereteiből merítenie. A nyelvtani szabályok begyakoroltatása szárnyát szegte minden magasabb törekvésnek. Azonkívül szerencsétlenségére többnyire a leghálátlanabb középiskolai tárgyat, a németet, kellett tanítania. Az osztály egyik felével nem lehet megértetni az irodalom remekeit, mert nem érti a nyelvet, s ez a fél ólomsúlylyal nehezedik a másikra is: a tanításból szükségképen hiányzik az egység, a lélek és az eredmény is, a mi kiöl a tanárból minden ambitiót. S ha Katonát mégis megbecsülték és szerették tanítványai, ebben tárgyának nem volt része, csak szellemének és humanismusának. Valójában nem is az iskolásfiúknak, hanem tanártársainak volt mestere. Törekvő kartársai, a kik megelőzték őt az egyetemen, hálával ismerik el, hogy példájából merítettek ösztönt, munkásságából tanulságot, s az igazgatója szavai szerint «valóságos philologiai providentiája volt az intézetnek».

Katona tehát fönn volt Pesten, tudományos környezetben, rendelkezésére állott három nagy könyvtár, támogatta munkájában az új Néprajzi Társaság, majd 1891-ben átvevén a társaság folyóiratának, az *Ethnographiá*nak szerkesztését, közlönye is volt, mellette voltak barátai és pártfogói, kik munkára biztat-

ták. Maga is el volt telve munkakedvvel. Ujból föl vette a folklore-kézikönyv tervét, belemerült kreol dolgozataiba s habilitáltatni akarta magát az egyetemen. Időközben, 1891 elején, rendes tanárrá is kinevezték: minden tényező közreműködött, hogy nagyszabású tudományos munkásságot fejtsen ki, hogy az ország első tudósai közé küzdje föl magát. Nem történt meg, pályája elhajlott.

Első sorban testi okai voltak. Sokat betegeskedett, különösen az első télen, a melyet a fővárosban töltött, nem komolyan, de hosszadalmasan, egészen soha sem épülve föl. S a testi bajnál jobban gyötörte a lelki. Első pesti tartózkodása sem volt reá jó hatással, most azok a repedések, melyek lelkét fölsértették, fölújultak és kimélyültek. Megtudta — a mit azonban később óvatosan titkolt, s még azok sem sejtettek, a kik legközelebb állottak szívéhez — hogy szíve gyönge, meg van alapjában támadva. Az a hit, mely mint balsejtelem már azelőtt sok óráját megmérgezte, hogy mint apái, ő is korán kidűl a küzdők közül, ekkor biztos tudattá erősült s ránehezedett a lelkére. A horatiusi sor «post equitem sedet atra cura» lett kedvelt szólásmódja. S még az élet rövidségével is megbékült volna, ha a sorstól rendelt éveket a maga kívánsága szerint élhette volna le. Lelke tele volt ábránddal, s míg a be nem avatottak, a kik csak a tudóst ismerték, azt hitték, hogy benne az ember hű képe a tudósnak, maga a megtestesült realitás: a kik előtt föltárta lelkét, megdöbbentek merész álmain. Katona titokban nagystílű, szép életről álmodozott, a hol az ő gavallér természete, nagyúri hajlama a maga igazi valójában jelentkezik, fényről, dicsőségről, szerelemről,

aktiv, tevékeny életről, a milyen csak az erőseknek adatott. Vágyainak végső pontja mégis a szép volt. A mit szintén kevesen tudtak róla, erősen kifejlett szép-érzéke volt. Szerette a szép verseket és műalkotásokat, finom hallásával nagyon élvezte a zenét — haláláig sajnálta, hogy nem volt zenei oktatásban része -- s fogékony volt a női báj iránt. Harmonikus, gondtalan, derült élet, s benne mint uralkodó elem az esztétikai gyönyörűség, ez volt az ideálja, s a költői dicsőség szíve legmélyére rejtett álma. S e bájos világ helyett kicsinyes, mindennapi viszonyok közé helyezi a sors. Küzdenie kell a mindennapi kenyérért, hatalom híján némán tűrnie, hogy törekvései útjába akadályokat görditsen egy befolyásos roszakarója, a kiről élete végéig nem tudta, hogy mivel bántotta meg, gyötrődnie kórtól, bajtól, halálfélelemtől: nem csoda, hogy kedélyélete megromlott, szíve keserűséggel telt meg.

E lelkiállapotnak szülötte az a pár költemény, melyeket a 90-es évek elején többnyire Kovács Gergely név alatt tett közzé a szépirodalmi lapokban. Katona egyáltalán szívesen műkedvelősködött a költészet terén. Különösen tréfás verseket írt nagyobb számmal, magyarul is, németül is, a miért Király Pál meg is szólta: minek ölt magára német frakkot, mikor a magyar ruha kényelmesebb és szebb. Időtöltésül még később is szívesen fordítgatott, mint 1905-ben, mikor Gœthe római elégiái közül többet, s 1906-ban, mikor rutén népdalokat szólaltatott meg magyarul. A 90-es évek elején készült költeményei azonban nagyobb műgonddal és ambitióval készültek. Ha esztétikai értékük nem nagy is, legalább hű tükrei vívódó lelkének. Sötét,

vígasztalan panasz szól mindegyikből. Legmélyebb köztük a *Nincs* czímű (*Élet*, 1891.) Komor hangulatú költemény, melyet legjobb barátai is félreértettek, cynismust olvastak ki belőle. Avval vádolták, hogy az emberiség legszentebb eszméit és ideáljait vonja kétségbe: Isten, szellem, erény, szerelem — nincs, mindez a kóros anyag szüleménye. Pedig e vers még távolabb áll a cynismustól, mint Kölcsey *Vanitatum vanitasa*, melynek hatása alatt keletkezett. Katona nem a maga kételyeit tolmácsolja, hanem mint Arany a *Honnan és Hová*ban — melynek gondolatai szintén fölcsendülnek a *Nincs*ben — a materiális világfölfogás tanításait ostorozza keserű gúnynyal. Épen az fáj neki, hogy a kor léha nemzedéke nem hisz az *ő* ideáljaiban, s ez keseríti el szívét.

Többi verseinek állandó tárgya a szerelem. Érezzük, hogy ha van is reális alapjuk, ez a szerelemérzés inkább csak képként szerepel: konkrét kifejezése annak az érzelem-complexusnak, mely forrott, lázongott, elfojtódott a vergődő lélekben. Mert végre is elfojtotta. A mikor a *Purgatorium* czímű versében (*Élet*, 1893) így szólítja meg elérhetetlen ideálját:

Ha láttad volna, mennyit szenvedett,
A míg magasba tört, és hány sebet
Kapott nemesre vágyva hő szivem...

az már az enyhülés jele. Enyhült a bánata, mert elkábította magát. Munkával, ha egészségesebbnek érezte magát, élvezetekkel, ha kínozta a szíve s a testi nyomorúság. «Hidd el — írja legbizalmasabb barátjának — nincsen sok veszteni valóm. Nem hypochon-

dria, hanem a nagybetegek clairvoyance-a szól belőlem, az mondatja velem, hogy dupla lépésben kell élnem, mert közel a sűlyesztő.» Az élvezetekben nem volt válogatós, s elmerült bennük, felejtve a jelent, nem gondolva a jövőre. Mértéket nem ismert. Egy másik levelében élesen reávilágít a szervezeti gyöngeségében rejlő okra, mely őt ilyen szélsőségekre ragadta. «Minden egészséges szervezetben csak annyi az élhetnémség, mint az élhetőség, s a beteges alkotás legjellemzőbb vonása a kettő között szükséges egyenértéknek az egyik vagy másik oldal felé való eltolódása. Én, a mióta eszmélek, mindig s mindenben többet akartam, mint a mennyit megbirtam.»

A tudós köröktől ez időben visszavonta magát, s komoly társaságuk helyett víg, mulatós ifjakét kereste. Volt egy pár gondtalan fiú, a kik esténként az Andrássy-út egyik kávéházában találkoztak. Fiatalok és szegények voltak mind, tele elérhetetlen vágyakkal, ép úgy, mint ő, de pezsgő életkedvvel és büszke önbizalommal, a kik még hittek magukban, nagyságukban és hivatottságukban. Merész reményeiket nem fojtották szívükbe s egymást lelkesítve várták a nagyszerű jövőt. Közéjük került Katona is. Más szabású ember volt, de megtalálta náluk, a mi lelkéből hiányzott. Jól érezte magát körükben, mert el-elfelejtette mardosó aggodalmait, s voltak pillanatok, mikor az ő szíve is megtelt az optimismus derűjével.

Vagy 10—12-en lehettek, s beszélgetésük állandó tárgya az ország kulturális elmaradottsága volt. Kevés volt köztük a fajmagyar, s azok is, mint Katona, európai műveltségű emberek voltak, a kik jól ismerték a külföld irodalmi és közműveltségi viszonyait, de

mint a fiatalok általán, inkább csak annak legmodernebb jelenségeit, főképen a skandinávokat, a kik a múlt század utolsó negyedében divatba jöttek. Nem csoda, hogy az összehasonlítás a mi rovásunkra ütött ki. Némi igazságtalansággal, a mi történeti érzékük hiányából vagy elfojtásából következett, még sívárabbnak látták a jelent, mint a milyen volt. Tudományunk nincs, művészetünk dilettantismus, költőink lélek nélkül pengetik megkopott húrjaikat. Csak az öreg Vajda Jánosban és a fiatal Kozma Andorban van igazi magyar poesis. Könnyen hevülő, tettre vágyó, fiatal gárda — érthető, hogy nemsokára úgy érezték: ezt az elmaradt, fogyatékos műveltségű, szegény magyarságot ők vannak hivatva megváltani, kiemelni a posványból, mint János vitéz a fazekas szekerét. Törekvésük nem volt hazafiatlan, de nem is gyökerezett a magyarságban: a mi kultúránkban értékes volt, a százados múlt komoly munkáját nem tudták kellőképen megbecsülni. Az elhatározást nyomon követte a tett: 1891 elején folyóiratot indítottak meg, a mely — mint a neve, *Élet*, is mutatta — új vért, új életet akart vinni az elpetyhüdt erekbe. Szerkesztőnek megtették a kis társaság legműveltebb, legtágabb szemhatárú tagját, Katona Lajost.

A naiv rajongók merész optimismusukban azt hitték, hogy ha a külföld legmodernebb tudományos meggyőződéseit, az új filozofiát, melyet Nietzsche hirdetett, s az elméleti socialismust, az *Élet* útján magyarul is megszólaltatják, ha lefordítják kedves északi íróikat, a kik jóformán egyetlen olvasmányaik voltak, Ibsent, Brandest, Hanson Olát, Marholm Laurát, Ardne Gaborgot, akkor már megindították a nagyszerű

mentő eljárást és Magyarországot segítették fölemelni a művelt nyugot szellemi színvonalára. Nem vették észre, hogy vállalkozásukban nincs semmi rendkívüli, semmi világrendítő, nem egyéb az, mint a modern eszméken föllelkesült fiatalságnak ismételten nyilvánuló erőkifejtése, s maga az *Élet* egy ügyesen, élénken szerkesztett, többnyire szellemes, sőt okos cikkeket közlő folyóirat, talán nyeresége is a magyar kultúrának, de missiót nem teljesít. Egy nemzet kultúrájának emelése igen nagy szó. Bölcs államférfiak, mélyelméjű tudósok, jó iskolák s nagy anyagi jólét, ezek a föltételei, nem pedig hevülékeny ábrándozók s egy szépirodalmi folyóirat.

Anyagi eszközeik elégtelensége nemsokára kitűnt. Az első esztendőt 3000 K. deficittel fejezték be, a miben nagy része volt annak is, hogy lehítták Pestre Ibsent és nejét, s bálványukat, mert Ibsent tartották a legnagyobb írónak, méltóan akarták ünnepelni. Rendeztek is a tiszteletére egy szép Ibsen-vacsorát, s olyan jól gondoskodtak róluk, hogy Ibsenék nem tudtak betelni a híres magyar vendégszeretet dicsőítésével. Állandóan számozatlan bérkocsik hordozták őket, s Ibsen irigykedve írta haza fiának, hogy milyen jó dolguk van a magyar íróknak, mindegyik a saját fogatán jár!

Az anyagi bajok mindenféle surlódásokra vezettek, a melyek következtében Katona 1892 elején kivált a szerkesztőségből, de egyideig még dolgozott az *Élet*be. A következő évben azután végleg szakított velük.

Az ujságírás azonban kedvére volt. Igen könnyű volt a tolla, s a milyen világosan, határozottan gondolkodott, olyan könnyen öntötte gondolatait formába, akár élőszóval, akár írásban kellett kifejeznie. Átvette

tehát 1893-ban egyidőre a *Hazánk* czímű napilap tárczarovatának vezetését s vagy három éven át, előbb itt, később a *Pesti Naplónál* dolgozott. Ujságírói munkásságának legértékesebb eredményei tudományos jellegű folklorisztikai tárczaczikkei, de írt bármiről, a mire fölszólították: színi bírálatokat főképen a *Népszínház* operette-előadásairól, ismeretterjesztő czikkeket, 1893-iki svájczi útjáról külföldi leveleket, napihíreket, melyekben sajátságosan egyesül az ujságíró könnyedsége s a tudós alapossága.

VI.

Az ujságírás nagyot lendített anyagi helyzetén, de Katona ezt a segítséget drágán fizette meg. A kettős munka, délelőtt az iskolában, délután vagy éjjel a szerkesztőségben, kimerítette, s még nagyobb ártalmára volt az a könnyelmű, gondtalan életmód, a melyet a gyorsan dolgozó és gyorsan élő ujságírók között megszokott. Az utóbbi kísértésnek nem tudott ellenállni, s a maga törékeny szervezetével is részt vett azoknak hangos, mulatos életében, de már a fölületes, elhirtelenkedett munkát nem szokta meg, nem még a szerkesztői szobában sem, annál kevésbbé az íróasztalánál, a hol komoly tudományos munkáit írta. Mert e mozgalmas esztendőkben az ujságírás lázas munkájában is tudott Katona komolyan dolgozni, s ez az ő páratlan energiájának, lelki szervezete bámulatos rugalmasságának leghatározottabb bizonyítéka. Valóban az öregedő Arany szavai szerint ő is «küzdve kórral, bajjal», a kenyérkereső munkától üres óráit a tudománynak szentelte s annyira ki tudta használni idejét és erejét,

hogy ez a hét esztendő, 1889-től 1896-ig, a mikor mint ember legjobban szét volt tépve, mikor hivatalos kötelezettségein kívül még a jókedvű czimborák is nagy részt követeltek életéből, egyszersmind tudományos munkásságának is egyik legjelentősebb szakasza. Erre a korszakra esik folklorisztikai munkásságának a zöme, legterjedelmesebb és legbecsesebb munkái.

A folklore kézikönyve azonban mindvégig csak terv maradt.* Schuchardt egy ideig még érdeklődik iránta majd ő is lemond róla. Nem egyedül Katonában, hanem a föladat természetében is rejlett az oka. Egy fiatal s máris rendkívül szétágazó tudománynak eredményeit összefoglalni önmagában is nehéz, annál inkább a folkloreét, a hol a sok föltűnő egyes jelenség leköti a figyelmet s eltéríti az egésztől. Ezért várat magára a kézikönyv még külföldön is. A tragikus csak az, hogy Katona ezt a munkát, melyre a külföld legnevesebb tudósai nem mertek vállalkozni, meg tudta volna csinálni, ha zaklatott életmódja nem kényszerítette volna arra, hogy részletkérdésekkel foglalkozzék. A nap-nap után kiszabott robot-munka, melyet órára, sőt perczre kellett elvégezni, a vele járó nyugtalanság és izgalom, nem engedte meg, hogy nagyobb concepiójú, elmélyedést és concentratiót kívánó munkába kezdjen. Ha, a mint vágyakozott, a weimari, folklore szempontjából páratlanul gazdag könyvtárban Köhler Reinhold oldalán tölthetett volna egy nyugodt, gondoktól ment esztendőt, megírta volna élete nagy munkáját s nem aprózta volna szét tehetségét.

Nagy kérdés azonban, nem használt-e így még

* L. a kötet végén lévő jegyzetet (378 s k. lk.).

többet a magyar folklore ügyének. Van igazság Kármán József gondolatában, hogy a meginduló, fejlődő tudományt először «apró, készítő munkákkal» kell szolgálni. A magyar néprajzi tudománynak ezt az alapját, legkiválóbb folkloristáink egyhangú véleménye szerint, Katona vetette meg; sőt hogy az a buzgalom, mely 1890-ben megteremtette a Néprajzi Társaságot, nem lohadt le, s hogy egyáltalán van magyar folkloretudomány, az az ő kitartásának, példaadásának, munkásságának az érdeme.

Neki köszönhetjük első sorban az új tudomány meghatározását és éles elkülönítését az ethnologiától, melylyel nemcsak a közszólás, hanem még a tudományos szóhasználat is gyakran összevéti. Katona a két tudomány mélyreható elemzésével megállapította határaikat, kijelölte területüket, megszabta föladatukat. Megállapításai a folklore-ra vonatkozólag kissé rugalmasak s idővel némileg maga is módosította őket, mindamellett szabatosabbak, mint a külföldi elméletek idevágó pontjai. Mivel mind máig nem mentek át a köztudatba, nem lesz fölösleges röviden összefoglalni eredményeit.

Az ethnologia és a folklore nem egyenrangú tudományok. Az általánosabb, szélesebb körű az ethnologia, mely mint önálló tudomány magában foglalja, alája rendelt tudományszakként, a folkloret. Az ethnologia az emberi társadalmak anyagi és szellemi életének leiró és oknyomozó-történeti tanulmányozása, az a tudomány tehát, a mely a népet alkotó tényezők összeségét fejlődésük menetében egészen a homályos kezdetekig kiséri, okaikat földeríti, tanulmányozásukból leszűri a társadalom-élettani elveket s a tüne-

ményekből összehasonlítás alapján fölismerhető törvényszerűséget.

A folklore vagy más szóval néphagyomány — ha e szóval a tudomány tárgyát s nem a nevét kívánjuk megjelölni — tulajdonképen egy jelentésű a népköltéssel, de nemcsak a néplélek összes költői, tehát a nyelvben nyilvánuló művészi alkotásait értve rajta, hanem belefoglalva a néphitnek és népszokásnak minden olyan elemét, a melynek a nép nyelvében valamelyes nyoma lelhető vagy a mely a nép lelkének művészi alkotóképességével valaminő viszonyban van. Az a tudomány tehát, mely a néphagyománynyal foglalkozik, csupán ága az ethnologiának; a nagyobb tárgykörnek csak egy czikkét, a föladatainak csak egy részét öleli föl. Ez a meghatározás egészen Katonáé, s eltér a külföldi tudósokétól: Thoms Vilmos Jánosétól, a ki a szokások, hagyományos cselekvésmód, babonák, népdalok és közmondások kategoriáit említi mint a folklore elemeit, és egykori tanárának, Meyer Gusztávnak, meghatározásától, a ki a folklore körébe a nép mondáit, meséit és dalait, játékait és tánczait, hitét és babonáját, jogi fölfogását, szokásait és erkölcseit, humorát és bölcseletét sorozza — mindketten kelleténél szűkebbnek is, tágabbnak is állapítván meg a tudomány kereteit. Úgy gondoljuk, Katona meghatározása is kissé laza szövésű s a folklore területét szükségtelenül megszűkíti, mikor a népszokások közül csak a nyelvben jelentkezőket vonja a folklore körébe. Jogosulatlan is a népszokásoknak ez a kétfelé osztása, a mint a gyakorlatban maga Katona is elmossa az önkényűleg megállapított különbséget. Igaz, hogy ily módon ellenkezésbe kerül meghatározásával, mely

a *nyelvi* nyilvánulást elengedhetetlen kritériumul emelte — de ez óhatatlan volt, mert a népköltés és népszokások nem állanak alárendeltségi viszonyban, a mint Katona fölteszi. A folklore az ethnologiának tulajdonképen történelmi, pontosabban szólva művelődéstörténelmi disciplinája, módszere az oknyomozó és összehasonlító, s ennyiben érintkezik a philologiával, a hová tárgya is, a nyelvben nyilvánuló hagyomány, vonja.

A folklorenak három legfontosabb eleme tehát a népköltészet, a néphit (mythos és babonák) és a népszokás. Katona munkássága kiterjedt mindegyikre. A népszokásokkal, főként említett ujságczikkeiben foglalkozott; azokkal a mythos-törmelékekkel, a melyek mint egy messze múlt elmosódott emlékei egy-egy szólásunkban húzódnak meg, s babonáinkkal a Pallas 18 kötetének nagyszámú sokszor egész értekezésekké dagadó czikkeiben s az *Etnographia* hasábjain; népköltésünket kisebb-nagyobb tanulmányokban dolgozta föl. Az irányoknak e gazdagságával némi ellentétben áll, a mint azt hivatott helyről is hangoztatták, hogy vizsgálódásai minden irányban a nép lelkének csak bizonyos természetű nyilvánulásaira terjedtek ki. A népszokások közül csak azok érdekelték, melyek az év bizonyos napjához fűződve népünk vallásos érzelmeivel kapcsolatosak; mythologiánk — maga ezt a kifejezést, bár használta, nem szerette, mert úgy hitte, hogy valami idegen képzet lopódzik beléje — vonzotta s egy ideig foglalkoztatta az a gondolat, hogy megszerkeszti kézikönyvét, de csakhamar belátta, hogy ez az előmunkálatok hiánya miatt korai vállalkozás, s mindössze az eddigi kísérletek kritikai történetét s a

tudomány módszertanát adta; a népköltészet nagy birodalmából pusztán a csodálatos prózai elbeszéléssel, a népmesével, foglalkozott.

Így kiélezve az ellentétet, az ethnologia óriási birodalmához képest tagadhatatlan szűkkörűnek látszik a Katonától megművelt terület. De csak *látszik* annak, valójában legföllebb némi egyoldalúságot lehetne fölróni neki, a miért azonban gazdagon pótolja kárunkat. Vizsgálódásának szálai rendkívül sokfelé ágaztak s egy-egy kérdés tárgyalása közben a tanulságoknak egész tömegével szolgált. Népünk szokásait ismertetve kifejtette azt a kapcsolatot, mely a magyarságot vallása által az egyetemes kereszténységhez, a nyugat szokásaihoz s az irodalmi hagyományhoz fűzte. Az ábrándos magyar mythologia-elméleteket szétszedve ízeikre, eloszlatta azt a költői, de hazug fényt, a melyet őseink vallásán a lelkes, de fantasztikus kutatók elöntöttek, s megmutatta azt az utat, a melyen megmaradt csekély számú adatainkat tudományosan értékesíthetjük. Legnagyobb jelentőségűek mégis a népmesékre vonatkozó tanulmányai, *A népmesékről*, *A magyar népmese irodalma*, *A mesevizsgálat legközelebbi feladatairól*, *A magyar népmese-typusok*, a melyek szinte zárt egészet alkotva a kérdés egész körét megvilágították. A legnehezebbel kezdte, a népmese eredetének vizsgálatával. Ebben a kérdésben a három magyarázat közül — fajrokonság (Grimmék), vándorlás (Benfey s epigonjai, főként Cosquin), az emberi szellem működésének azonos törvényei (anthropologiai iskola: Tylor, Lang, Lippert) — egyikhez sem csatlakozott szorosan, hanem Benfey elméletét Lang András s az anthropologiai iskola többi hívének taní-

tásaival igyekezett mérsékelni. Majd az eddigi magyar gyűjtéseket és elméleteket lelkiismeretesen számbavéve és megrostálva, megállapította a népmesék gyűjtésének, tanulmányozásának, összehasonlításának, megértetésének követendő módját, kitűzte a magyar mesekutatásnak egyelőre végső föladatát: meséink csoportositását és lajstromozását. Hahn György, az angol *Folk-Lore Society*, Gomme és Şăinean példáját és utasításait követve, az egész magyar népmesekincset aránylag kevés számú típusra akarta visszavezetni, oly módon, hogy a rokon motivumokból összeszövődő meséket egy csoportba foglalja, a mi bennük közös, kiemelje, az eltéréseiket megállapitsa, meséink s motivumaik külföldi párhuzamait kimutassa. De messzebbre is nézett. Azt remélte, hogy beleiktatván a magyar meséket a néptől néphez vándorló mesekincsbe, magának a népmesének eredetére is vet némi világot. Nem csak az előmunkálatokon dolgozott, hanem már készen állott fejében egy nagy 30 íves kötet terve, *A magyar népmese-typusok*, mely az egész könnyebben rendszerezhető anyagot magába foglalta volna. Sőt a rendszeres földolgozást is megkezdte: 19 typus fölállításával s bennük 72 mese csoportosításával elkészült. Későn fogott hozzá, a 900-as évek elején, a mikor már mind jobban az irodalomtörténet művelésére fordította erejét. Új munkaköre elvonta a régitől, munkája töredék maradt. Nem túlzunk, ha ebben az éles szemmel, biztos tájékozódással, a nemzetközi népmesekincs teljes ismeretével készült dolgozatban látjuk — csonkasága ellenére is — a magyar folklore legbecsesebb dolgozatát.

Ha az a gazdaság, a miről e pár sor csak halvány

fogalmat adhat, az említett egyoldalúságnak következménye: csak hálásak lehetünk érte. De ennek az egyoldalúságnak is van magyarázata. Legtöbb folklorisztikai dolgozatában van valami közös vonás, a mi megfejti, mért foglalkozott épen ezekkel a kérdésekkel: mind az oknyomozó s nem a leíró módszer kifejtésére adnak alkalmat. Katonát nem az érdekelte, *milyen* néphagyományaink vannak, hanem *hogyan* váltak ilyenekké, nem a nép körében élő költői termékek, mythosok és szokások vonzották, hanem az út, a melyen kifejlődtek, elsorvadtak, megmaradtak. S részben ez is a magyarázata annak a föltűnő jelenségnek, hogy «a magyar folklore munkásai közt talán csak Katona Lajos volt az, a ki a néppel közvetlenül vajmi keveset érintkezett és a ki a népköltési termékek gyüjtésével sem foglalkozott». Az a megbízható, tudományosan képzett folklore-gárda, a mely az utóbbi időben a gyűjtés minden eszközével fölszerelten az országot bejárta, annyi értékes anyagot hozott napvilágra, hogy valóban erőpazarlás lett volna, ha Katona a földolgozásnak több elmeélt követelő munkája helyett a gyűjtésnek egyébként ép oly fáradságos és hasznos munkájára is vállalkozik. A mint féltréfásan írja egyik levelében «ahhoz én nagyon is könyvmoly vagyok, sajnos, hogy a néppel közvetetlen érintkezésbe lépjek.» Az ő föladata nagyobb és nehezebb volt: a néphagyományoknak rendelkezésére álló gazdag anyagából kiválogatni azt, a mi a nemzetek érintkezésének kétségtelen nyomait viseli magán, a mi a hagyománynak erős szálával hozzá van fűzve az emberiség kultúrájának többnyire írásban megkötött emlékeihez.

Ezt a föladatot csak az ő bámulatos világirodalmi

tájékozottsága oldhatta meg. Összekeresni azokat a nyomokat, melyek századok, sőt ezredek, országok sőt világrészek távolát áthidalva egy-egy a nép ajkán élő mese-motivumot, szólást, a nép körében divatozó szokást a görög mondavilágba, a középkor latin erkölcstanítói munkáiba vagy a római ünnepi szertartásokba vezetnek vissza: olyan vállalkozás, melyhez első sorban rengeteg positiv ismeret, másodsorban a gondolkodás csodálatos fegyelmezettsége kívántatik meg. Tiszta pillantás, teljes elfogulatlanság, függetlenség minden egyoldalú elmélettől, biztos ítélőképesség: íme Katona lelki adományai, melyek nagy nyelvtehetségét és gazdag ismereteit kiegészítve őt a magyar folklore legkiválóbb művelőjévé avatták.

Sőt még ez a megállapítás sem tolmácsolja híven igazi jelentőségét: Sebestyén Gyula szerint «a folklore terén nálunk mindenki Katona Lajos tanítványa». Katona tehát nemcsak legkiválóbb művelője a magyar folklorenak, hanem tanítómestere is. Ha a könnyen lelkesedő Tóth Béla szavaiban van is túlzás, a ki Katona tudományáról mindég a legnagyobb rajongással, sőt egyenesen ekstasissal emlékszik meg, higgyünk a tudós objektiv értékmegállapításának, hogy a folklore tudományos művelését mindannyian tőle tanulták. De még többet: ő ismerte föl nálunk a folklorisztikai vizsgálódás helyes szempontját, biztos módszerét és igazi czélját. A népköltészet termékeit ő előtte pusztán esztétikai és philologiai — mondjuk egy szóval: irodalomtörténeti — szempontból tekintették, Katona a régi szempont mellé — sőt talán nem elég joggal, a régi szempont elé — a néplélektanit állította; az értékelő módszer helyébe az össze-

hasonlítót tette és a jelenségek puszta közlése, illetőleg megfigyelésén alapuló leírása helyett azok magyarázatát tűzte ki czélul, azt a követelményt, hogy a folklore a nép szellemének minden termékét okaikból és fejlesztő körülményeikből az összes, keletkezésüknél közreműködő tényezőkből értesse meg s vegye fontolóra a belőlük esetleg kiinduló hatásokat.

VII.

Katona Lajosnak e kiemelkedő helyzetét nemcsak ma látjuk meg, mikor egy munkásságban eltelt élet eredményeire tekintünk vissza, hanem fölismerték már a 90-es évek magyar folkloristái is. Annál nagyobb aggodalommal látták a 90-es évek közepén, főképen 1894—95-ben, hogy e nagyra hívott társukon valami csüggetegség vesz erőt. A tudomány nagy kérdései nem érdeklik s ha szóbakerülnek, közömbösen vagy a cynismus némi árnyalatával beszél róluk. Foglalkozik ugyan a maga tudományával, de inkább csak játékból s fáradtan, fásultan kitér a komolyabb föladatok elől.*

Csak bizalmas barátai láttak a lelkébe, s tudták, hogy a közöny meg a cynismus nagy belső fájdalmak hideg álarcza. Tudták, hogy barátjuk az élet gondjaitól gyötörve közel áll a kétségbeeséshez. Önmagával elégedetlenül, napról-napra jobban érezve, hogy minden lépése messzebb viszi czéljától, lassanként leszámolt magával. Az ideál, a melyet tíz évvel azelőtt maga elé tűzött, fokozatosan halványult. Szárnyaszegetten,

* Ez években, 1894 1895, nem is dolgozott semmi komolyabbat: egyetlen nagyobb szabású értekezése sincs e korból.

komoly tudományos ambitióiról szinte egészen lemondva, úgy vélte, hogy az ujságírás köznapi gondjai s tudományának elhullatott apró morzsái töltik majd ki egész életét.* Régebbi sötét gondolatai mind gyakrabban térnek vissza. «Nem fogok soha életemben egy sort sem írni, a melynek megírása után az egyik ujjamat szívesen oda nem adnám, ha nem írtam volna! Nem lesz nekem soha egyetlen olyan eszmém, a melybe, mint horogba csak egy pillanatra is belekapaszkodhatnám! Nem érdemlek legjobb meggyőződésem szerint jobbat egy jótékony golyónál, a mely engem e világtól s a világot tőlem megszabadítaná.»

Ekkor hozta össze a jó sorsa avval a nővel, a ki új életczélt ébresztvén benne, új, helyes irányba terelte lelke fejlődését. Mint óraadó tanár bejárt a budai tanítónőképzőbe s ezen a réven megismerkedett az intézetnek nagyműveltségű, fennkölt szellemű igazgatójával, Thuránszky Irénnel, a kit 1897-ben nőül vett. A mi ellentétes volt természetükben, az csodálatosan egészítette ki egymást, a mi rokon, lelkük nemessége, érzelmeik mélysége, ízlésük finomsága, az nem múló vonzódásnak és rokonszenvnek forrása lett.

Katona nejét «lelke nemesebb felének» nevezte. Valóban az volt. A boldog családi élet a legnagyobb áldás minden emberre. Katonára kétszeresen az volt. Őt visszaadta önmagának, sőt még a tudománynak is. Barátságos, bizalmas otthonában, melyet nemsokára egyetlen gyermekének, kis leányának, születése tett még

* Schuchardtnak keservesen panaszkodik, hogy nem érez magában semmilyen tudomány-szakhoz hajlamot és hivatást, nem tudja erejét egy tárgyra concentrálni, s «a tudományos működésének fonala egészen kiesett kezéből».

melegebbé, visszatért régi ambitiója. Fokozottabb munkakedvvel s most már a czélnak biztosabb tudatával dolgozott. Határozott irányt vettek tanulmányai s munkássága is mind inkább concentrálódott. A régi tárgykörhöz új járult, a folklore mellé az összehasonlító irodalomtörténet, s munkásságának súlypontja az előbbiről mind jobban átkerült az utóbbira. 1896-ban, az ezredévi kiállítás alkalmával, mint a kiállítás néprajzi osztályának egyik előadója részt vett a néprajzi falu berendezésének előmunkálataiban s a kiállítás területén tartott néprajzi díszülésen egy tanulmányát olvasta föl (*Ethnologiánk eredményei és föladatai)*, valamint továbbra is állandóan foglalkozott folklorisztikával, mégis azóta, hogy *A Gesta Romanorum Sztárai-codexe* czímű dolgozata az *Egyetemes Philologiai Közlöny* 1898. évfolyamában megjelent, Katona elsősorban philologussá lett.

Hogyan került át a néprajz teréről a philologiára, nem nehéz megállapítani. A néprajznak az az ága, a melyet ő legnagyobb kedvvel művelt, a mesekutatás, Grimmék mythologiai irányának letűnte után, Benfey nyomán, összehasonlító módszerrel dolgozott, a néphagyományoknak és irodalmi emlékeknek sokféleképen összefonódott complexumából evvel a módszerrel iparkodott megállapítani a mesék eredeti magvát és a mesetárgyaknak sokszerű elágazását. A népmesemotivumoknak leggazdagabb irodalmi tárházai pedig épen a középkori példatárak, közöttük a legismertebb, legváltozatosabb a mi irodalmunkba is átkerült *Gesta Romanorum*, a melyben az egész világon párját ritkító kaleidoskop módjára «ölelkeznek a napsugaras Kelet és az Oczeán ködébe vesző Nyugat tündérregéi».

Népmeséink eredetének vizsgálata elvezette őt a *Gestá*hoz, foglalkozni kezdett vele, s mivel a népkönyvnek már régi redactiói nagy eltéréseket mutatnak — nem az egyes mesék szövegében, hanem abban, hogy milyen meséket soroznak be a gyűjteménybe — az egyes redactiók kapcsolata az archetypussal vagy archetypusokkal, a mi már Oesterley óta ingerelte a kutatókat, az ő figyelmét is fölkeltette. Tudomást szerezvén egy magyarországi *Gesta*-codexről, első dolga volt e codex viszonyát a többihez megállapítani. Rövid pár lapon teljes philologiai készséggel, biztos módszerrel — részben latin nyelven — meg is oldja a kérdést.

Így lett Katona philologussá. Nehezebb megfejteni, s az első pillanatra tanácstalanul áll az ember, mint nyujthatott Katona, a ki eddig philologiai kutatásokat egyáltalán nem végzett s a philologiai részletmunkába bele nem gyakorolta magát, rögtön az első fölléptére ilyen értékes dolgozatot. Talán joggal keressük a magyarázatot egyfelől abban a szigorú philologiai iskolázottságban, a melyen Katona Schuchardt keze alatt átment, másfelől épen mesekutatásaiban, a melyeket ha más anyagon, de szintén a philologus erényeivel kellett hogy végezzen. A gyakorlat nemcsak az izmokban fejleszt készséget, hanem az agyvelő sejtjeiben is, s az egyszer megszerzett készséget könnyen értékesítheti az ügyes, illetőleg eszes ember más, rokon föladatok végrehajtásánál is.

Összehasonlító irodalomtörténeti dolgozatait a tudományos világ ép oly méltánylással fogadta, mint korábban a néprajziakat. Mihamarább kialakult a meggyőződés, hogy Katona a fiatalabb nemzedék leg-

képzettebb philologusai közé tartozik, a ki azon a téren, melyre munkásságát szentelte, hova-tovább a tudomány legkiválóbb mesterei közé emelkedik. Külső sikerekben nem volt olyan része, mint a mennyi őt joggal megillette volna. A tudományos hierarchiában látszólag nem emelkedett s az értékének megfelelő állástól ekkor is ép oly messze volt, mint a 80-as évek végén. Mi nem az intézményeket és a tudomány embereit vonjuk érte felelősségre, mint többen tették, hanem szegényes kultúrviszonyainkat és a sorsot, mely nem kínált alkalmat Katonának a külső emelkedésre. A tudósvilág megadta sorjában mindazt Katonának, a mi hatalmában állt. A *Budapesti Philologiai Társaság* 1896-ban második, majd 1899-ben első titkárává választotta, 1901 őszén pedig folyóiratának, az *Egyetemes Philologiai Közlöny*nek szerkesztését bízta rá, ő reá egyedül, szakítva a kettős szerkesztés régi gyakorlatával. Az ő általános philologiai képzettségében, sokoldalú műveltségében teljes biztosítékát látta a társaság, hogy a philologiának rendkívül elágozódó disciplináiban, classikus és modern nyelvekben, irodalomtörténetben és nyelvtudományban, egyaránt megtalálja a vezetésnek biztos eszközeit a szerkesztő. Szintúgy választmányi tagja volt, megalakulásától kezdve, a *Magyar Nyelvtudományi Társaság*nak s 1906-tól alelnöke a *Magyar Néprajzi Társaság*nak. A *Magyar Tudományos Akadémia* sem késett őt tagjai sorába iktatni s evvel megadta neki azt az elismerést és kitűntetést, a mely a magyar tudomány munkásainak legszebb dísze, legbecsesebb jutalma. 1901 óta, mikor nagy többséggel levelező taggá választották, haláláig igen tevékeny részt vett az Akadémia beléletében.

Egy évvel korábban, 1900-ban, a budapesti egyetem bölcsészeti kara az összehasonlító irodalomtörténet magántanárává képesítette, az egész kar egyhangú hozzájárulásával, sőt annak kifejezéséül, milyen szívesen látja őt az egyetem falai között, irodalmi munkásságának méltánylásaképen nemcsak a szóbeli colloquiumot engedte el neki, hanem még a próbaelőadás alól is felmentette. Nem érte korán ez a megtisztelés. Pártfogói már régen szerették volna legalább mint magántanárt az egyetemhez csatolni s a 90-es évek legelején ő maga is gondolt reá, de közbejöttek a 90-es esztendők, az erőpazarlás s a lelki depressio évei, majd az irányváltoztatás, illetőleg az új irányba való hajlás, s Katona meg akarta várni, míg valóban elért tudományos eredmények s nem csak a biztató jövő reményében kérheti a magántanári képesítést.

Mint magántanár szokatlan sikerrel tanított. Nem annyira előadásainak látogatottsága volt nagy — bár e tekintetben sem panaszkodhatott, volt félév, hogy száznál több hallgatója akadt — hanem a hatás, a mit tanítványaira tett. Válogatott hallgatósága volt, mert a ki nyomon akarta követni előadásait, annak nemcsak nagyfokú előképzettséggel kellett bírnia, hanem nagy nyelvismerettel és philologiai érzékkel is. Nem szállott le egyáltalán hallgatói színvonalához, hanem azt kívánta, hogy azok emelkedjenek föl tárgyához. S ez nem volt könnyű feladat. Szántszándékkal nagyon speciális collegiumokat hirdetett, mert úgy volt meggyőződve, hogy csak ily módon teljesítheti az egyetemi tanárnak szerinte fontosabb föladatát, a tudományos nevelést. Határozott, bár némileg egyoldalú fölfogása volt, hogy az előadások (Vorlesungen) tulaj-

donképen már túlélték magukat. Az élőszóval való előadásnál kényelmesebb és czélravezetőbb eszköz a könyv. A tanár a kathedrán dolgozni tanítson, olyan tudós nemzedéket neveljen, mely tudományos kérdéseket módszeresen megoldva tovább vigye magát a tudományt. Épen azért szándékosan nem tartott úgynevezett «szép» előadásokat. Bár az élőszó hatalmában volt s még a legbonyolultabb problémákat is átlátszó formában, kereken, csodálatos szabatossággal tudta kifejezni, előadásaiban arra törekedett, hogy ne szavakat, hanem igazságokat, tényeket közöljön. Arra fordította főgondját, hogy megmutassa, mint jutott rá ezekre a tényekre. Szóval nem pusztán kész igazságokat nyujtott, hanem azoknak az utaknak az ismeretét, melyek ez igazságokra vezetnek. Nem is volt népszerű a szónak mindennapi értelmében. Azok azonban, a kik tudtak és akartak vele dolgozni, nagyon megbecsülték, mert sokat tanultak tőle s nemcsak adatokat, hanem azt a módot is, a mint dolgozni kell.

Sikerei nem maradtak rejtve az egyetem előtt. Alig egy-két évvel magántanári működésének megkezdése után, 1903-ban, majd 1906-ban újra, a bölcsészeti kar fölterjesztést intézett a minisztériumhoz, hogy Katona számára «az összehasonlító irodalomtörténet behatóbb és kiterjedtebb művelhetése czéljából» külön tanszék szerveztessék. A kérelem nem talált meghallgatásra, kétségtelen jeléül annak, hogy vezető köreinkben nem volt meg a kellő fogékonyság az ilynemű kulturális szükségleteink iránt. Nem akarunk a tudományok relativ értékének vitatásába bocsátkozni, annál kevésbbé, mert az egyes tudományszakokat összemérhetetlennek tartjuk, de e tanszék fölállí-

tását jogosnak vallottuk volna akkor is, ha nem lett volna más czélja, mint az, hogy Katonát föloldja a középiskolai tanítás munkája alól, melyet ő — joggal e, jogtalanul nem tartozik ide — robotnak érzett, és lehetővé tegye neki, hogy erejét egészen a tudomány művelésének szentelje. Az egyetemeknek, ha nem akarnak a szakiskolák színvonalára sűlyedni, nem a tanszékekre kell embereket keresniük, hanem a tudósokhoz tanszéket. A tudomány érdeke nem azt kívánja, hogy minden tanszéket jól-rosszul betöltsenek, hanem hogy a kitől az ifjúság tanulhat, annak megadassék a mód valódi tanszékről foglalkozni vele. De a tervezett összehasonlító irodalomtörténeti tanszéknek, a mint Katona kifejtette, lett volna más hivatása is: szoros és üdvös kapcsolatot teremteni a magyar irodalomtörténet és a többi philologia között. Kettős czélt ért volna el vele egyetemünk. Egyfelől a classica-philologiát ki lehetett volna terjeszteni a középkori latin nyelv és irodalom behatóbb tanulmányára, a mint az a külföld legtöbb egyetemén már évtizedek óta történik, nálunk pedig, mivel irodalmunk és kultúránk az újabb időkig a latin műveltség termő talaján nevelkedett, még szükségesebb és fontosabb érdekű, mint egyebütt. Másfelől érvényesült volna az összehasonlító módszer a magyar irodalom újabb korszakainak tárgyalásánál is, a melyek váltakozva vagy együttesen ható olasz, német, majd franczia, sőt angol szellemi áramlatnak hatását is mutatják. Ezeknek az egymást váltó és keresztező hatásoknak összefoglaló áttekintése, valamint a műfajoknak és műformáknak, műízlési irányoknak és általános eszméknek egyetemes történelmi vizsgálata szempontjából is az összehason-

lító irodalomtörténeti tanszék valóban szükségletet pótolt volna.

Ennek hiányában Katona, magára hagyva, mint a kar kebelén kívül álló magántanár is megtett mindent, a mi tőle telt. Rendszeresen előadott, sőt szemináriumi órákat is tartott, eleinte a legkedvesebb két themájáról, a középkori erkölcstanító példatárakról s a népköltészetről, majd egy lépéssel közelebb kerülve a magyar irodalom történetéhez, kódexeink forrásairól. Ugyanebben a tárgykörben mozgott tulajdonképeni tudományos munkássága is, s még a haladás iránya is megegyezett. Első dolgozatai a középkor nagy példagyűjteményeiről szóltak, a *Gesta Romanorumon* kívül a XIII. századi Étienne de Besançon *Alphabetum Narrationum*áról, az egy századdal korábbi Petrus Alphonsi *Disciplina clericalis*áról s az egy századdal későbbi *Scala coeli*ről, Joannes Junior XIV. századi gyűjteményéről, a melyekhez, mint a világszerte elterjedt mese- és mondatárgyaknak gazdag tárához, épen a népmesék vándorlását követve jutott el s lett a folklore művelőjéből irodalomtörténész. Közülök a *Gesta* kötötte le legállandóbban figyelmét. Fölkutatta magyarországi kódexeit, kiadta egyetlen magyar fordítását, Hallerét, olyan kritikai apparátussal, hogy még a külföldön is ritkítja párját, megállapította, szinte a természettudós exact mérőeszközeivel, annak a hatásnak terjedelmét és mélységét, melyet a *Gesta* irodalmunkra tett, s e tárgyú hét értekezésével a tárgyat annyira kimerítette, hogy a *Gesta* magyarországi történetét jóformán egészen lezárta. Innen azután két irányban haladt tovább, a melyek ismét több szállal vannak egymáshoz fűzve. Eljutott a középkori latin

irodalmunk legnagyobb alakjához. Temesvári Pelbárthoz, a kinek egyházi szónoklatait, a magyar szellemnek ezeket a dicsőségeit, a külföld századokon keresztül jobban ismerte és méltatta, mint önnönmagunk, s bennük számos nyomot találván, mely a *Gestá*ra utal, ugyanolyan apparátussal, mint előbb a nagy példatárt, földolgozta a híres minoritának beszédeiben foglalt példákat. De a *Gesta* s még inkább Pelbárt művei, «melyekből majd minden codexünk merített valamit», elvezették őt a XV—XVI. század magyar egyházi irodalmának tanulmányozásához, s így önkéntelenül is szűkebbre szorult, de kimélyült érdeklődési köre: kódexeink forrásainak kimutatását tartotta igazi hivatásának. S mivel irodalmunk prózai fele a mohácsi vészig puszta fordítás, Katona megtette a harmadik lépést, a melyre doktori értekezése még nem czélzott, mint az előbbi kettőre: a folkloretól az összehasonlító irodalomtörténeten keresztül elérkezett a magyar irodalomtörténethez. Katona, munkásságának utolsó éveiben a magyar irodalomtörténet művelője lett.

A közfölfogás ebben a haladásban a tanulmányoknak folytonos változtatását látta. Szerintem alaptalanul. Én találok valamit Katona összes irodalomtörténeti tanulmányaiban, bármilyen körből meriti a tárgyát, sőt még egyik-másik folklorisztikai dolgozatában is, p. o. *A népmesékről* szólóban, a mi őket egymáshoz kapcsolja és *egy* tudományszak keretei közé illeszti. E tudományszak meghatározásában azonban szembehelyezkedem a köztudattal, sőt magával Katonával is.

Katona munkásságának második felét az össze-

hasonlító irodalomtörténet területéhez számította s ezt a tudományt nemcsak a tudományok önálló ágának tartotta, hanem szóban és írásban vallotta, hogy mint ilyen a tudományok hierarchiájában fölötte áll a tulajdonképeni irodalomtörténetnek. Sőt azt is kimondta, hogy minden irodalomtörténet csak akkor válik igazán tudományossá, ha összehasonlítóvá emelkedik. De megilleti-e az összehasonlító irodalomtörténetet ez az önállóság, a melyet különben a mindennapi szóhasználat s a külföld gyakorlata is tulajdonít neki? Úgy gondolom, nem, s önálló tudománynak pusztán a gyakorlati szükség s evvel kapcsolatban a lazább szóhasználat emeli. Valójában, ha pontosan akarunk beszélni, nem *összehasonlító irodalomtörténet*ről, hanem az *irodalomtörténet összehasonlító módszeré*ről kellene szólanunk. Az irodalomtörténet czélja szerint az egyes műalkotások megértetése és értékelése, a közöttük lévő kapcsolat és fejlődés megállapítása, az irodalmat teremtő és szabályozó erők működésének kimutatása. Több eszköz, több módszer áll e czélból rendelkezésére, melyeket szükség szerint lehet és kell is használni, s ezek közül csak egyik az összehasonlító. Nagyobb jelentőségre s ennek folytán önállóságra azért emelkedett, mert segitségével nagyszámú, föltűnő és szemmel látható eredményekre jut az irodalomtörténet, olyan eredményekre, melyeknek evidentiája nyilvánvaló.

A vizsgálódásnak azt az irányát, a melyben Katona irodalomtörténeti munkássága haladt, ha már egy szóval kell megjelölni, inkább *tárgytörténet*nek nevezném. A költői tárgyaknak és motivumoknak vándorútja érdekelte őt első sorban. Azt vizsgálta, rendsze-

resen és módszeresen, mint vándorolnak ezek a tárgyak és motivumok egyik néptől a másikig, vagy egy nemzet irodalmán belül egyik költőtől a másikhoz, a néptől a műköltészetbe és viszont. Épen ez az, a mit újabban a német irodalomtörténet *Stoffgeschichté*nek, s mi magyar szóval tárgytörténetnek nevezünk. Ha ebből a nézőpontból vizsgáljuk Katona irodalomtörténeti tevékenységét, akkor az, a miben eddig bizonyos mértékben rendszertelenséget, irányváltoztatást láttunk, egységes, következetesen egy czél felé irányult munkásságnak tűnik föl. Vizsgálódásának *anyaga* változott, a néphagyományokat és népkönyveket követték a középkori latin példatárak és prédikátorok, majd a magyar legendák és példák, de nem változott a *czélja*, a költői tárgyak és motivumok vándorlásának, nemzedékrendjüknek megállapítása, s nem a *módszere*, az összehasonlító. A különböző időben készített dolgozatai, *A népmesékről*, a *Gesta Romanorum*-ról, a *Temesvári Pelbárt példáiról*, valamint nagyszámú kódex-tanulmányai, mint egymással szorosan kapcsolódó jelenségek, ugyanannak a törekvésnek más színű, de egyenlő jellemű nyilvánulásai.

S így tekintve tűnik ki igazán Katona működésének úttörő érdeme. Az összehasonlító irodalomtörténeti módszert nem ő honosította meg irodalmunk történetében: mikor Katona föllépett, majd félszázados múltra tekinthetett vissza. Ismerte már s elvétve használta Toldy Ferencz, a 70-es évek végén Brassai Sámuel és Meltzl Húgó szerkesztésében önálló folyóirata indult meg, az *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok*, majd Beöthy Zsolt és Szilády Áron a régi magyar irodalomra, Heinrich Gusztáv a magyar és

német irodalom kapcsolatára teljes sikerrel alkalmazták. Sőt a fiatalabb nemzedék Katonától függetlenül, őt részben meg is előzve, módszeres tanulmány tárgyává tette mind a külföld nagy íróinak hatását a magyarokra, mind a régibb és újabb magyar irodalom kapcsolatos jelenségeinek földerítését. A tárgytörténet azonban ő előtte inkább csak a néphagyományok, a mondák és mesék életére szorítkozott, a mint külföldön is előbb irányította figyelmét a népköltészetre s csak újabban a műköltészetre. S a mi addig e téren történt, az is kevés kivétellel esetleges és ötletszerű volt, tudományos disciplinává, az irodalomtörténetnek, mondjuk, ágává Katona tette. E téren tanítványokat és utódokat nevelt, s ma már gyökeret vert tudományunkban az iránya.

VIII.

Katona szerteágazó irodalomtörténeti dolgozatait a czél és módszer közös voltán kívül még egy kapocs tartja össze, a melyre Riedl Frigyes utalt, a tárgyi: mind két nagy, egymással sokszorosan érintkező szellemi közösség termékeit teszik kutatás tárgyává. Egyik a néphagyományok közössége, az az egyetemesség, a melyet az egyes népek irodalmi termékei között az állandó érintkezés, a szóbeli termékek folytonos kicserélése teremt. A másik a középkori irodalom közössége. Az által, hogy a középkoron át az egész művelt Európa kultúrája első sorban egyházi jellegű volt, s az egyháznak mind a szervezete, tanításai, szertartásai, mind a nyelve ugyanaz volt Herakles oszlopaitól a Vaskapuig, a Keleti tengertől a Földközi tengerig: a

szellemi életnek, a műveltségnek és az irodalomnak csodálatos egyetemessége támadt. Hogy csak azoknak a körében maradjunk, a kikkel Katona foglalkozott: Cheritoni Odo angol, Jacobus de Vitriaco olasz, Étienne de Bourbon franczia, Petrus Alphonsi spanyol, Herolt János német, Temesvári Pelbárt magyar föld szülöttei, s mindannyian egy nyelven, egy szellemben írtak, műveltségükben fajuknak és származásuknak alig észrevehető nyomai vannak, sőt a *Gesta Romanorum*ról a tudomány még ma sem tudja eldönteni, Németországban vagy Angliában keletkezett-e?

Ezen két irodalmi közösség egyikénél állapodott meg Katona, bárhonnan indult el fölfödöző útjára. Mert valóban fölfödözés számba ment minden vállalkozása. Két irányban jártak vizsgálódásai nagy eredménynyel. Az egyik, a mely a szűkebb körű magyar irodalomtörténet határait átlépve az egyetemes irodalomtörténet gazdagodását is jelentette, az volt, hogy fölfödözött több, számszerint tizenkét ismeretlen vagy föl nem ismert és nem méltányolt magyarországi latin kéziratot*, közöttük olyanokat is, melyek az illető kézirat-család számottevő tagjává emelkedtek.** Reánk nézve fontosabb a másik eredmény, az, hogy tanulmányai földerítvén középkori irodalmunk nagy-

* Az *Alphabetum Narrationum*nak egy, a *Gesta Romanorum*nak négy (két gyulafehérvári, egy győri és egy pozsonyi), a *Katalin-legendá*nak szintén három (egy budapesti és két krakkai) kéziratát, a *Magister Esopus et Avianus* czímű mesegyűjteményt, az *Ádám és Éva legendájá*nak egy latin redactióját, s azonkívül egy-egy latin kódexet, melyek Assisi Szent Ferencz, illetőleg Szent Domokos életét tartalmazzák.

** Ilyen az első gyulafehérvári *Gesta-kódex*, mely a történeteket pontos betűrendben adja. Erre az eljárásra a külföldi redactiókban nem volt példa.

számú emlékének fordított voltát, az ismeretlen kapcsoknak egész sorát világították meg. Fölfödözések voltak ezek is, mert kódexeink az eredeti munkára rendszerint semmi vagy nehezen érthető utalást tartalmaznak, néha meg épen félrevezetik a kutatót.*

Érdekesebb megállapításairól röviden beszámolok. A legendákkal nyitjuk meg a sort, a melyekkel állandóan s legszívesebben foglalkozott, s róluk *A legendák élettana* czím alatt egy nagyobb összefoglaló tanulmányt is kezdett. A *Teleki-kódex* három legendájának *(Anna — Ádám és Éva — Makár-legenda)* forrásait különféle ősnyomtatványokból mutatta ki; a *Sienai Szent Katalin* életének *(Érsekujvári-kódex)* addig föl nem derített származású részleteit visszavezette forrásukra, a szent *Dialogusai*nak Raymundustól készített latin fordítására; a *Virginia-kódex Ferencz-legendái*nak kétharmad részét, kétségkívül az értékesebb felét, a források egész sorozatával állította párhuzamba, melyek a XIII. század közepétől kezdve a XV. század végeig terjedve a kéziratok és ősnyomtatványok változatos tömegét foglalják magukban. A sokféle koczkákból bonyolult mozaikká rendeződő kódexnek alkotó elemei az ő pontos összevetése szerint a *Speculum perfectionis*, Bonaventura *Ferencz-legendája*, az *Actus b. Francisci*, Pisai Bertalan *Liber Conformitatuma*, Temesvári Pelbártnak Szt. Ferenczről szóló beszédei, a *Legenda aurea* és a *Vitae Patrum*. Legrégibb könyvünkről, az *Ehrenfeld-kódex*ről, mely

* P. o. az a latin kódex, melyben Katona a *Domonkos-kódex* egyik forrását megtalálta, Humbertus *Gestá*jának van nevezve, noha Gerardus de Fracheto *Vitae*jét tartalmazza.

szintén Assisi Szent Ferencz életét tartalmazza, ő előtte is tudta tudományunk, hogy egy olyan latin kéziraton alapul, mely a *Speculum Perfectionis*t és az *Actus b. Francisci* szövegét összeolvasztotta, de ilyen redactióul mást, mint egy az *Ehrenfeld-kódex*nél jóval későbbi (1504) velenczei nyomtatványt nem tudott megjelölni. Katona egy budapesti XIV. század végéről (vagy a következő elejéről) való latin kéziratban az *Ehrenfeld-kódex*hez tartalmilag jóval közelebb álló forrásra utalt, s ennek a segítségével azt is megállapította, hogy kódexünk másolója az előbb említetteken kívül egyéb forrásokat is használt, s megtalálta annak a kódex-részletnek eredetijét is, a melyet eddig latin szöveggel nem állithattunk párhuzamba. A másik prédikáló rend, a dömések, alapítójának életét beszéli el a *Domonkos-kódex*, melynek forrásaira vonatkozólag Katonáig teljes tájékozatlanság uralkodott. Ő kimutatta, hogy a magyar kódex szövése épen olyan, mint az előbbié, s megállapította fejezetről-fejezetre haladva azokat a latin szövegeket, melyekből egybe róttták, Antonius *Chronicon*ját és Gerardus de Fracheto *Vitae Fratrum*át, mint az egybeszerkesztő legfontosabb vezérfonalait, s azonkívül két kevésbbé kiaknázott forrást, Petrus Calus és Theodoricus de Appoldia *Vitá*it. Sőt szintén egy múzeumi kéziratban a kódex egy részének közvetetlen, vagy ahhoz nagyon közel álló eredetijét is fölismerte, s a nagy 316 lapos kéziratból mindössze 11 sor az, a minek eredetéről nem tud számot adni.

Mielőtt tovább megyünk Katona fölfödözéseinek a fölsorolásában, állapodjunk meg egy pillanatra a *Domonkos-kódex*et illető kutatásainál, mert ezek éles vilá-

gítást vetnek Katonának mind módszerére, mind tudományos fölfogására. A végeredmény, melyre jutott: a *Szent Domonkos élete* nagyobb részt Antonius *Chronicon*jának és Fracheto *Vitae*jének fordítása, tulajdonképen jóformán egészen a *Chroniconé*, mert a *Vitae* megfelelő részletei is a *Chronicon* közvetítésével kerültek a magyar szövegbe. A párhuzamos részek összeállításával a forráskimutatás, azt hinnők, meg van oldva. Nem így Katona szerint. Ő tovább megy. A legenda-irodalomban való nagy jártasságával, aránylag nem is nagyon vesződségesen, kimutatja, hogy Antonius a maga rendkívül bonyolódott szerkezetű *Chronicon*ját milyen forrásokból compilálta, s a *Chronicont* pericopákra osztva párhuzamba állítja annak a hét munkának megfelelő részeivel, melyeket Antonius változtatva kiírt. Nem fölösleges ez a csodálatos tudományra és szorgalomra valló forráskimutatás, mikor a magyar kézirat szerzője nyilvánvalóan Antoniusból fordított, s Antonius forrásainak hírét sem hallotta? Nem, s Katonát nemcsak a tárgytörténész szenvedelme vezette, mikor a források mélyebb rétegeit kutatta. Szükséges volt ez a magyar szöveg értékének megállapítására is. Antoniusnak az a szövege ugyanis, a mely a magyar fordító előtt állott, nem maradt reánk, csak ennél a szövegnél későbbi, a sok másolás következtében hihetetlenül romlott nyomtatott szövegek, a melyek nem adnak helyes fogalmat a magyar szerkezet s az eredetije viszonyáról. Ellenben, mivel Antonius szószerint írja ki forrásait, ha megkeressük azokat a régebbi, hiteles szövegükben bírt kézirati munkákat, a melyekből Antonius a magáét kompilálta, nyilvánvalóan tudunk olyan latin szöveget megállapítani, a

milyenből a *Domonkos-kódex* szerzője a *Szent Domonkos életét* fordította. A hosszú, fáradságos út tehát nem volt czéltalan, csak így tudta Katona a kódexet szembeállítani eredetijével.

Az *Alexandriai Szent Katalin* verses legendájára vonatkozólag nem kísérte ilyen positiv siker kutatásait. Nem is számított rá. A mint maga mondta, a képrombolás hálátlan szerepére vállalkozott: tudományunknak azt a szép föltevését döntötte meg, hogy a *Katalin-legendát* is középkori irodalmunk dísze, Temesvári Pelbárt írta. Horváth Cyrill után, a ki belső érvekkel küzdött Pelbárt szerzősége ellen, ő a bizonyításban nyomósabb érveket, külsőket használt, s kérlelhetetlen logikával, a legtágabb körben végzett egybevetéssel e föltevést tudományunkból száműzte. Mást helyébe még nem tudott állítani, de a következő kutatások útját előkészítette, megállapítván, hogy a legenda első két része, az ú. n. *Nativitas* és *Conversio* már valószínűleg egybeszerkesztve állottak a magyar verselő előtt, míg a harmadik, a *Passió*, mely a *Vulgatán* (a legenda legelterjedtebb latin szerkezetén), a *Legenda aureán* s legalább még egy harmadik előadáson alapul, esetleg mint szerkesztés önálló.

A legendákon kívül a velük rokon széppróza termékeknek, a példáknak, a származásával is foglalkozott, bár itt Szilády Áron és Horváth Cyrill a munkának jó nagy részét elvégezték. Mégis sikerült neki Herolt János német domés egyik prédikácziójában (*De Tempore*, 20.) két (*Érsekújvári-kódex* és *Példák könyve)*, ugyanannak *Promptuarium*ában szintén két (*Debreczeni-kódex)* magyar példának megtalálni az eredetijét, míg a *Gesta* két történetét az *Érsekújvári-*

és a *Debreczeni-kódex* egy-egy példájában ismerte föl. Ugyancsak a német dömés *Promptuariumá*ban és *Speculum exemplorumá*ban, valamint a *Legenda aureá*ban, a *Vitae Patrum*ban s Temesvári Pelbártnál nyomozta ki Katona kódexeink nagyszámú tulvilági látomásainak forrását.

A példákra vonatkozólag legnevezetesebb munkája Katonának akadémiai székfoglalója: *Temesvári Pelbárt példái.* A híres minorita-barát beszédeibe, követve a középkori prédikátorokat, nagy kedvvel fűzött rövid kis elbeszéléseket, a melyeket egyfelől hallgatói figyelmének fölébresztésére, másfelől erkölcsi oktatás kifejtésére használt föl. Hatalmas prédikáczió-gyűjteményeiben olyan nagy számmal vannak elszórva, hogy Katona belőlük négyszáznál több példát szedett ki, s legnagyobb részüknek megjelölte forrását, többnyire a középkori erkölcstanító példatárakban, de talált olyanokat is, melyek sokkal érdekesebb forrásból, a korabeli szóhagyományból, magyar népmeséinkből kerültek Pelbárt munkájába (p. o. az *Igazság és Hamisság* meséje, melynek első, teljes és logikus nyugateurópai szerkezete épen nála olvasható). Mivel egyébként is sok közöttük a világvándorrá lett mesetárgy (*A kevély, Kapzsi és az irigy, Les animaux malades de la peste, A tejes köcsög* meséje, *A remete és az angyal*, a Schiller-féle *Gang nach dem Eisenhammer* tárgya stb.), ez az értekezés Katonának nemcsak leggazdagabb aratású dolgozata, hanem egyszersmind tárgytörténeti szempontból is minden más munkáját messze meghaladja. Katona egy ízben Pelbártot nyelvemlékeink első rangú kincses bányájának nevezte. Ezt a bókot ép oly joggal visszaháríthatjuk a dolgozatára, mely a

tárgytörténetnek valóban első rangú kincses bányája. Kár, hogy szerzője nem aknázhatta ki teljesen.*

Költői emlékeinkkel kevésbbé foglalkozott Katona, de azért e téren sem siker nélkül. A prózát és a költészetet egyesítő *Hortulus animae* czímű XVI. századi imakönyvnek 23, részben verses, részben prózai részletét 11 kódexünk prózai szövegében találta meg s belőlük 23 részlethez 51 párhuzamos szöveget idézett. Igaz, hogy a pár lapnyi szöveg kedvéért, a melylyel ez egyezéseket kimutatta, hét XVI. századi *Hortulus animae* kiadást tanulmányozott át! Kimutatta továbbá két középkori magyar versünknek, *Az Élet és Halál párbeszédé*nek, valamint az *Elmegyek meghalni* refrainű, *Haláltáncz*-szerű költeménynek latin forrását, az előbbit öt (egy budapesti és négy müncheni), az utóbbit két latin kéziratban; s a mi — ha obiective nem is, subiective mindenesetre — még értékesebbé teszi e fölfödözéseket, nem véletlenül vagy pusztán jó emlékezetétől segítve bukkant reájuk, hanem szorgos keresés, tudatos kutatás útján. A nagy német könyvtárak könyv- és kéziratjegyzékét tanulmányozta át s a catalogue raisonnék támogatásával találta meg, a mit keresett. Egy harmadik, *Iuste Iudex Iesu Christe* kezdetű valószínűleg magyar eredetű hymnusnak meg épen négy fordítását találta meg kódexeinkben, a melyek közül azonban csak az egyik kísérti meg a versnek legalább ritmusát éreztetni, a többi lapos prózában tolmácsolja eredetijét.

* A Haller *Gesta*-fordításának kiadásához írt jegyzetek, bár bámulatos ismeretekről tesznek tanuságot, a maguk óriási anyagával szintén csak alapot szolgáltatnak további tárgytörténeti vizsgálódásokra. A *Gesta* példái s a párhuzamos helyek csak megfelelnek egymásnak, de nem egymás leszármazottai.

Mindezeket a fölfödözéseit meghaladja érdekességben az a kettő, a melyek, Riedl szavai szerint, századokig rejtve maradtak volna a tudomány előtt, ha Katona éles szeme, bámulatos olvasottsága föl nem ismeri a magyar köntösben lappangó deák költészetet. A tudós gandersheimi apáczának, Hrotsvithának, egy drámáját, a *Dulcitiust*, s a középkor legnagyobb olasz lirikusának, Petrarcának, latin zsoltárait találta meg kódexeink között magyar fordításban. A fölfödözés jelentőségét nem az adja meg, mintha vele irodalmunk értékes költői alkotásainak számát gyarapította volna. A *Sándor-kódex* legendája a három szűzről: Agapéről, Irenéről és Chioniáról, a mely a *Dulcitius*-drámát foglalja magában, és a *Festetics-kódex* bűnbánó zsoltárai, Petrarca magyar tolmácsai, kezdetleges, esetlen alkotások, még kodex-irodalmunk prózai termékei közül sem emelkednek ki, s az előbbiben csak nagy jóindulattal láthatjuk a legrégibb magyar drámát. Fontosságuk inkább a kapcsolatnak a szokatlanságában rejlik: abban a nagy távolságban, mely forrásaikat többi kódexünk mintáitól elválasztja. Valóban példátlan jelenség, hogy a *Sándor-kódex* szerzője* egy középkori drámaíró színművéből készít magyar legendát, s hogy a Kinizsi Pálné számára nagy fénynyel kiállított imádságos könyvünk a zsoltárokért nem Dávid király könyörgéseinek valamelyik paraphrasisához, hanem a renaissance első humanistájának töredelmes bűnvallomásaihoz fordul, melyeket az nagy lelki nyomorúságában szíve legmélyéről idézett föl s egészen a maga

* Természetesen nem a reánk maradt kézirat szerzőjét értjük, hanem azon régebbi magyar szövegét, a melynek a *Sándor-kódex* csak másolata.

egyéniségének kifejezőivé tett, még rajongó természetérzékét is belevitte.

IX.

A magyar és latin szövegeknek az a tekintélyes sora, a melyeket Katona forrásaikra visszavezetett, maradandó nevet szerzett neki tudományunk történetében. Vajjon fölfödözéseinek ez az egyetlen jelentősége? Kimeríti minden érdemét az a megállapítás, hogy fényt vetett egy csomó eddig rejtve volt kapcsolatra? Ha e kapcsolatok nem foglalnak magukban a magyar irodalomra nézve tanulságokat, akkor értékük nem nagyobb, mint azon természettudós megállapításaié, a ki eddig ismeretlen állat-, növény- vagy ásványfajokat födöz föl. Becsesek volnának így is, mert minden igazság, még a legcsekélyebb is, határozottan a tudomány gazdagodását jelenti. A dolog azonban nem így áll. Katona, földerítvén középkori irodalmunk forrásainak egy részét, hatalmas lépéssel vitte közelebb tudományunkat czéljához, az irodalmi jelenségek megértetéséhez és értékeléséhez.

Mind a két szempontból nagy jelentőségűek forráskimutatásai. Kódexeinknek ugyanis a sok másolás következtében gyakran olyan rontott a szövege, s a fordítóknak olyan tökéletlen az írói gyakorlatuk és stíluskészségük, hogy a magyar szövegek értelmét úgy kell az eredeti segítségével kihüvelyezni vagy épen reconstruálni. Megesett az is, hogy a kódex valamelyik részlete a fordító vagy másoló hibájából nagy rendetlenségbe került, mint p. o. a *Domonkos-kódex* első 28 lapjának anyaga, melyet az illető szerzetes ügyetlen keze teljesen össze-vissza hányt, úgy hogy a részek temésze-

tes sorrendjét s így a szöveg értelmét csak Katona tudta helyreállítani a latin eredeti segítségével. Máskor meg a szöveget magát értjük, de annyira el van halmozva mindenféle hely- és személynévvel, kortörténelmi és egyháztörténeti czélzással, melyeket mi, műveltségünk megváltozott tartalmánál fogva már nem tudunk megfejteni, hogy csak a forrásoknak és a velük kapcsolatos történeti adatoknak pontos összeállítása vezet az illető részlet teljes, philologiai megértésére.

Hasonlóképen nélkülözhetetlen a források ismerete, ha értékelni akarjuk azt a szellemi munkát, melyet kódex-íróink végeztek. Régebben kódexeinket nagy részben eredeti magyar szellemi alkotásoknak tartották. Majd Toldy, Volf György, Szilády Áron és Horváth Cyrill kutatásai kiderítették, hogy a reánk maradt szerkezetek, melyek egy-két kivétellel mind régi magyar szövegek másolatai, latin forrásra vezetendők vissza. A legújabb vizsgálódások, s első sorban Katona dolgozatai, még egy lépéssel tovább jutottak. Kimutatták, hogy ezek az elveszett régi magyar szövegek nem is compilatiók voltak, hanem puszta fordítások. A magyar szerzetes nem több latin szövegből rótta össze a magáét, rövidítve, toldva, összeegyeztetve forrásait, hanem rendszerint már kész szerkezet állott előtte, a melyet ő híven vagy némi kis változtatással követett. A legtöbb esetben, különösen ha olyan történeket tolmácsol a magyar író, melyek tőle térben és időben távol esnek, vagy nagyon legendás, mesés jelleműek, még az átdolgozás és stilizálás tekintetében is «a lehető legcsekélyebb mértékű az önállósága.» Az irodalmi értékek ilyen eltolódására legjellemzőbb a *Példák könyvé*nek említett két verse, melyeket irodalomtör-

ténetíróink — Szilády Áron kivételével — középkori irodalmunk legköltőibb emlékei közé soroztak, Katona pedig gyarló középkori versezetek prózai fordításának mutatott ki. Nem tagadható, hogy ebben a tudatban van valami lehangoló. Nemzeti önérzetünk nehezen tűri, hogy kölcsönnek mutassák ki azt, a miről azt hittük, hogy jogos tulajdonunk, de a tudománynak az igazság-kutatás a czélja, s nem a nemzeti érzékenység kímélése. Különben is, mennél inkább utánzásban gyökerezik a régi irodalmunk, annál jobban megbecsüljük pár eredeti hajtását, s annál nagyobb a következő korszakok érdeme, hogy íróink a másolásból kiemelkedve a maguk szelleméből merítettek és sajátosan magyar, nemzeti alkotásokat teremtettek.

S e kapcsolatokból értjük meg valójában középkorunk szellemi életét. Megismerjük azokat az írókat, gyűjteményeket, szellemi áramlatokat, melyek szerzeteseink lelkivilágát kiművelték. Mennyivel tartalmasabb a tudásunk, ha a *Sándor-kódex* említett részletében (21—31. l.) nem egy ügyetlenül elmondott legendát, hanem egy Terentius hatása alatt dolgozó német apáczának művét ismerjük föl; ha tudjuk, hogy azon a magyar zsoltárok, melyeket Kinizsi Pál neje áhítata emelésére olvasgatott, Petrarca lelki küzdelmeit szólaltatják meg; ha nagyszámú *Ferencz-legendá*nkban az Assisiból egész Európára átterjedő Ferencz-cultus nyomait látjuk meg; ha a példákban és legendákban, melyekkel kódexeink el vannak árasztva, fölismerjük azokat a hidakat, melyeken a középkor híres erkölcstanítói és prédikátorai nyugatról eljutottak hozzánk s elhozták magukkal a mesés kelet s a klasszikus ó-világ

hosszúéletű vándorait, a néphagyományba is elvegyülő mese- és mondatárgyakat.

Mindezeknél fontosabb, mert egész középkori irodalmunkra jellemző, Katonának az a megállapítása, hogy kolostoraink szorgalmas munkásai különös szeretettel fordultak azokhoz a vallásos munkákhoz, melyekben a kor romantikus szelleme a legélénkebben tükröződött. Abban a korban, mikor a lovagvilág kalandos, regényes eseményei a világi irodalomban a romantikus lovagregényeket keltették életre, az egyházi irodalomban is fölvirágzik a regényes költői irány, a mesés vonásokból szövődő legendák, a csodálatos, a valószerűség korlátain tulcsapongó példák és történetek, az ekstatikus látomások. Ezekhez a bizarr alkotásokhoz természetszerűleg vonzódott a középkor szerzeteseinek képzelete, a melyet az aszkéta élet amúgy is fölcsigázott; nem csoda, ha kódexeinknek az a kis töredéke, mely a másfél századig reánk nehezedő török iga alatt elkerülte a pusztulást és tűzhalált, nagyobb felében a középkor vallásos szellemének tarka, csillogó alkotásait őrizte meg, az eleven, sőt rikító színekkel festett képeket, s csak kisebb felében a száraz, scholastikus szellemű egyházi hagyományt, «a szilárdabb alapozást és vaskosabb gerendákat, a theologiai tudomány nehezebb apparatusait.» Középkori vallásos irodalmunknak ez a romantikus jelleme jóformán egyetlen emléke népünk regényes iránti hajlamának, mert kedvezőtlen politikai és társadalmi viszonyaink miatt a világi költészet nem erősödhetett meg, úgy hogy ennek elmaradt vagy elveszett alkotásaiért csak azok a romantikus emlékek nyujtanak némi kárpótlást, melyek «mint a viharverte madarak idegenből hozzánk tévedve, tépdesett szárnyak-

kal, csonkán-bénán, a kolostoroknak ideig-óráig tartó békés menedékén húzódtak meg.»

Katona, a mint az utolsó megállapítása mutatja, nemcsak másként látta a középkort s annak magyar irodalmát, mint mi, hanem mást is látott benne. Olyan jól ismerte, s olyan alaposan foglalkozott vele, hogy szinte közhitté lett: ha tovább él s folytathatja munkásságát, a régi elméletek helyébe újakat állítva egészen átalakította volna a régi magyar irodalom történetét. Ez a hit szülte azt a követelést, hogy Katona a sok előtanulmány után concentrálja erejét és egy nagyobbszabású munkában juttassa érvényre széleskörű tudását és kifogástalan módszertani jártasságát. Csodálkoztak, hogy nem érzi a szükségét kutatásai rendszeres összefoglalásának s nem ír *könyvet*, miután annyi értekezéssel gazdagította a tudományt. Jó emberei biztatták, sürgették, hogy írja meg a magyar kódex-irodalom történetét, a mit eddig elért eredményei szinte kötelességévé tettek. A föladatot mindig elutasította: korán van még, volt a válasza. És mégis későn lett! A mint elmaradt a folklore-katekizmus és a népmese-típusok, akként ez a terve sem valósult meg.

Nem az erején múlt. Hogy volt a nagyobb compositióhoz is tehetsége, azt mutatja *Petrarcá*ja, ez az értékes írói életrajz, mely nemcsak az ő megszokott tudományos apparátusával, hanem művészien is szerkesztett képben mutatja be a középkor első humanistáját, beleállítva korába, s abból magyarázva. Katona tartózkodásának első sorban az a magyarázata, hogy tanulmányai a kódex-irodalmunknak csak egyik felére derítettek világot, s úgy érezte, hogy az összefoglalást még a részletkutatások befejezésének kell megelőznie.

Másfelől nem bizott az eddigi előmunkálatokban. Mindannyiunknál jobban tudta, mennyi téves irodalomtörténeti adat és könnyelműen odavetett állítás vált köztudattá, s ez talán a kelleténél bizalmatlanabbá tette az eddigi megállapítások iránt. Mindennek maga akart utána járni, mindég a legvégső forrásra ment vissza s a mint tréfásan mondta, Descartes elvére esküdött: *dubito*, ergo sum. Jellemző, hogy még Arany állításának is utána járt,* a kit pedig a megtestesült lelkiismeretességnek tartott.

De volt ennek a tartózkodásnak mélyebb oka is: szigorú önbírálata. Avval a pár sorral, a melyet egy ízben Köhler Reinhold védelmére írt, midőn hasonló szemrehányással illették, úgy vélem, nemcsak mesterét, hanem tudatosan vagy öntudatlanul maga-magát is jellemezte: «Módszerének szigorúsága a kisebb részletkérdésekben sem engedte őt soha odáig jutni, hogy valamely tárgyban, a melynek roppantul elágazó szálait korokon és népeken kutatni soha el nem fáradt, az aktákat legalább egyelőre lezárja s akárcsak ideiglenes következtetéseket vonjon le búvárkodásának addigi eredményeiből.»

Bármi volt is az ok, tudatosan, meggyőződéséből tért ki a föladat elől. Bizonyítja egy kis verses apróssága, a melyet egy készülő tudományos dolgozatának «verso»-jára vetett sebtiben, czeruzával:

Elég ha én szántok-vetek,
Oltogatok, nyesegetek;
Másra bízom az aratást,
Másnak hagyom a szüretet.

* *Az Akastyán-hegyről* czímű dolgozatában. Noha kétségtelen volt, hogy Arany pontosan idézett, mégis visszament az eredeti forrásra, s valóban talált olyan mozzanatot, melyet Arany, nem lévén rá szüksége, mellőzött, ő azonban épen ezen adat segítségével vitte egy lépéssel tovább a kérdést.

Íme, Katona munkásságának eredményei és értéke. Nem kisebbítjük jelentőségüket, ha kimondjuk, hogy az eredményeknél jóval bámulatosabbnak tartjuk azt a szellemi munkát, a melyet az eredmények kedvéért végzett, s a melyet csak a jegyzeteinek, kivonatainak, másolatainak ismerője méltányolhat igazán. Ismerni kell azt a tömérdek anyagot, a mit — hogy saját, de nem magára alkalmazott kifejezését idézzem — tömérdek apróságból, ezernyi-ezer helyről számos különféle nyelven írt forrásokból egybehordott. Egy polyhistor képe bontakozik ki előttünk, megáldva annak minden jó tulajdonságával: gazdag nyelvismerettel — csak *írt* öt nyelven, magyarul, németül, francziául, olaszul és latinul, beszélt és olvasott még kétszerannyin — általánosnál jóval nagyobb műveltséggel, a tudományok legkülönbözőbb disciplináit átfogó szakismeretekkel. A polyhistorokat szinte óhatatlanul jellemző fölületesség helyét igazi philologus erények foglalták el: az aprólékosaknak látszó adatok megbecsülése, fegyelmezett ítélő tehetség, végtelen lelkiismeretesség, teljes otthonosság a bibliographiában, páratlan szorgalom és kitartás. Ennek a két, egymással teljes ellentétben álló típusnak összeolvadása adja meg Katonának, a tudósnak, jellemét. Kialakulásában nagy szellemi adományain kívül, mindenesetre része volt, hogy életének azt a részét, mely a változatos benyomásokat legmaradandóbban tudja földolgozni, a 20-as és 30-as éveit, különféle tudományos disciplinák szolgálatában töltötte.

Nem részletezem egyenként kiválóságait, messze vezetne. Csak azt a kettőt emelem ki, a melyeket legértékesebbeknek tartok. Az egyik az a szívós következetesség, a melylyel minden kutatásában eljárt. Ha talált

bármilyen kis nyomot is, elindult rajta s nem nyugodott, míg a végső forrásig el nem ért. Ebben a tekintetben Katona philologusaink között párja nélkül áll. Vannak tudósaink, s elég szép számmal, a kik jóval több és sokkal jelentősebb eredménynyel gazdagították tudományunkat, de a kutatás következetessége tekintetében nem mérkőzhetnek vele. Hányszor olvassuk, hogy egyik-másik kutatónk nagy buzgalommal nyomozván valamely irodalmi alkotás eredetét, a visszafelé haladás fáradságos útján megakad: tovább nem tud menni, mert forrásai elégtelenek, vagy olyan munkákra volna szüksége, melyekhez férni nem tud s ezért a további vizsgálódásról lemondva megelégszik közelítő pontosságú eredménynyel. Katona mindég pontos eredményre törekedvén, ez az akadály előtte ismeretlen volt. Ha valamihez «nem fért», mert «közkönyvtárainkban nem található», ez csak annál jobban ingerelte, hogy megszerezze a munkát, s nem nyugodott, míg kezébe nem került. Ha másként nem ment, elutazott külföldre egy könyv miatt is! Ha forrásai cserben hagyták, addig kutatott, míg ráakadt a helyes nyomra. Nem túlzás, a mit Riedl említ: Katona, ha egy könyvet olvasott, tudta, hogy a szerzője fölhasznált 20—30 könyvet, de azt is tudta, hogy ezen kívül van még 10—20 könyv, mely a kérdést érinti s ennek a föl nem használt bibliographiai anyagnak is mindég utána járt. Nem Mózes volt, hogy vizet fakaszszon vesszejével a sziklából, hanem lelkiismeretes, tanult mérnök, a ki kutat, vizsgál és mér, míg rátalál a forrásra.

A másik dolgozatainak módszere, az összehasonlító irodalomtörténeti módszer szigorúan tudományos alkalmazása. Addig a tárgytörténeti vizsgálódásokban

s gyakran még a forráskimutatásokban is az összehasonlítás nem volt egyéb, mint «a párhuzamos helyek rövid s nem is mindég pontos idézgetése», a tartalmi kivonatok puszta egymás mellé állítása, a történeti vagy lélektani alap biztosítéka nélkül, egybevetés inkább, mintsem a függés kimutatása. Egymásnak többé-kevésbbé megfelelő részek, a melyek között Gœthe Mephistójának szavait idézve «fehlt leider nur das geistige Band!» Katona evvel szemben a módszeres eljárásnak következő lépéseit állapította meg: 1. a források lelkiismeretes fölkeresése és lehetőleg teljes egybeállítása, esetleges ismeretlen szerzőjüknek kikutatása; 2. a források megbírálása és értékelése, a valónak a lehetségestől, a valószínűnek a nem épen lehetetlentől szigorú elkülönítése; 3. a nemzedékrendi leszármazásnak megállapítása és igazolása; 4. a közvetetlen forrás megjelölése s annak kimutatása, mit és miért változtatott rajta a fordító. Ezeknek az elveknek szigorú alkalmazása Katona elméletét és gyakorlatát teljes harmoniában mutatja, s ez teszi irodalomtörténeti tanulmányait olyan becsesekké.

A forrás kimutatása azonban az összehasonlításnak csak egyik lépése, a második annak megállapítása, mi lett az eredetiből, a mint évszázadokon, korszakokon át egyik néptől a másikhoz vándorolt. Mi az a tárgyakban, a mi különböző korú és nemzetiségű íróktól egyaránt megbecsülve, maradandó, lényeges, mi az esetleges; mennyiben haladja meg az új szellemi termék a régit, vagy mennyiben marad el alatta. Úgy látszik, mintha ez a kérdés, az összehasonlításnak esztétikai és psychologiai fele, nem érdekelte volna Katonát. Nem egészen így áll a dolog. Hogy jobban

vonzotta az első lépés, a forrás föltalálásában jelentkező tudományos élvezet, az kétségtelen, de hogy volt érzéke a föladat másik fele iránt is, azt egyes elszórt esztétikai megjegyzésein kívül (p. o. Tundal látomásával kapcsolatban, a *Disciplina clericalis* és a *Temesvári Pelbárt példái, A Teleki-codex legendái* czímű dolgozataiban) leginkább *Shakespeare Cymbeline*jéről írt tanulmánya mutatja. Hogy mégis többnyire megállt az első lépés után, azt vizsgálódásainak természete hozta magával. Olyan területen kutatott a tárgyak élete után, a melynek épen az az egyik legjellemzőbb vonása, hogy az utód többnyire megelégedett a régibb emlék puszta másolatával. A középkori egyházi irodalom, a milyen termékeny mezőt nyit a kutatásra, ha pusztán a tárgyak vándorútja köti le figyelmünket, olyan kevés alkalmat ad, főként annak magyar nyelvű része, az esztétikai vizsgálódásokra. Ebből a szempontból igen terméketlen talaj, s a munka annál hálátlanabb, mert magyar szerzeteseink a középkor közös irodalmi kincseit, ha nem másolták, akkor rontottak rajta. A mi esztétikai becsű mégis akad kódexeinkben, annak jelentős részét módszeresen földolgozta és finom ízléssel értékesítette Beöthy Zsolt *A szépprózai elbeszélés*ben. Nem csoda, ha Katona csak elvétve vállalkozott a kimutatott egyezések alapján esztétikai ítélet mondására. Vajjon abban, hogy épen ezt az esztétikai tanulságokban meddő irodalmi közösséget választotta kutatásai állandó tárgyául, része volt-e az esztétikai méltatásokról való idegenkedésnek is, vagy pusztán mint tárgytörténetileg rendkívül hálás terület vonzotta, nem merném eldönteni.

X.

Katona irodalmi munkássága az által hogy nemzetközi érdekességű terrenumon folyt le, figyelmet keltett az ország határán túl is, és eredményeiről tudomást vett a külföld is. S a mi viszonyaink között ez igen jelentős eredmény. Finn-ugor nyelvünk egészen elkülönöz a nyugat tudományától, főként a nemzeti disciplináink terén, a hol tudósaink a legnagyobb sikerekre tekinthetnek. Annál nagyobb elismerés illeti meg Katonát, hogy ő tárgykörének egyetemes volta által s nagy nyelvismeretétől támogatva a külföld számára is hozzáférhetővé tette eredményeit. Az az általános méltánylás, melylyel nyugaton találkozott, a magyar tudományra is jó világot vetett, benne nemcsak a tudóst, hanem a *magyar* tudóst is megbecsülték.

Különösen három studiuma szerzett neki igen jó hírt: a néphagyományok kiaknázása, Ferencz-tanulmányai és Pelbártra vonatkozó kutatásai. A folklore, melyet sohasem szűnt meg teljesen művelni, nemcsak régi barátait, Krohn Károlyt, Cosquin Emmanuelt kapcsolta hozzá állandóan, hanem újakat is megnyert neki, a franczia H. Gaidozt, a belga Destrée Gyulát, a gráczi Ive Antalt. Majd az assisi «Poverello» életével s a reá vonatkozó legendákkal való foglalkozás a Ferencz-rendi tudósokkal s az Assisi Ferencz kutatókkal, Sabatier tanárral, a *Studi Francescani* elnökével, Fiumi-Roncalli gróffal, Regolo Casalival hozták összeköttetésbe, sőt az assisi nemzetközi Sz. Ferencz társaság *(Società Internazionale di Studi Francescani)* «méltányolva azokat a tudományos szolgálatokat, melyeket a középkori legendák némely homályosabb részleteinek meg-

világításával, főkép Assisi Sz. Ferencz életére vonatkozó kiadatlan források közlése által tett», 1902-ben tagjává választotta. A kitűntetést egy kis latin nyelvű füzettel (*Tres variae Narrationes Nativitatis S. Francisci Ass.*) hálálta meg, a melyben a szent csodálatos születésének mondáját három változatban (Temesvári Pelbárt, a Vinea S. Francisci, *Virginia-kódex*) lenyomatta és kettejüket latinra fordította (1904.) A következő évben a *Società* húsvéti közgyűlésén Assisiben megjelenve, a társaság vezetőivel kötött irodalmi ismeretségét meleg barátsággá fejlesztette. Sabatier még hosszú ideig a legnagyobb elragadtatással emlékezett meg azokról a «feledhetetlen napokról», a melyeket együtt töltöttek.

Mind ezek s a többi külföldi tudós nem üres bókokkal tisztelik meg — a mit könnyű elérni, nem kell hozzá más, csak egy különnyomat s egy udvarias levél — nem pusztán méltányolják munkásságát, hanem a legtöbb egyenesen azért fordul hozzá, hogy tanuljon tőle. Van olyan is, a ki egyedül Katona nevét ismervén a magyar tudományos világból, igen különös természetű kéréssel fárasztja. Az egyik, az említett H. Gaidoz a katholikus autonomiáról kér fölvilágosítást, a másik, Zibrt Čenek dr. prágai egyetemi tanár meg a Mátyás királyra és Beatrixre vonatkozó irodalom iránt érdeklődik. Bolte János, a német tárgytörténészek közül egyike a legkiválóbbaknak, Christoph Menánderre vonatkozólag kér tőle adatokat (1908), s megköszönve a küldött «érdekes közléseket», hozzáteszi, hogy azóta hiába kutatott, Katona adalékait újabbakkal nem tudta gyarapítani.

A legtöbben azonban Temesvári Pelbártról akar-

nak egyet-mást tőle megtudni. Csehek (G. Polivka), oroszok (Kulakovszkij Julián), németek (Lohr Erwin), francziák (Sabatier Pál), németalföldiek (R. van Ostroy, a bollandista), sőt amerikaiak (Milton A. Buchanan) fordulnak egyenesen vagy Becker Fülöp Ágost közvetítésével hozzá s ha egyebet nem kapnának, legalább a *Specimen et elenchus* czímű művét kérik tőle. A legjellemzőbb azonban Cosquinnek, a kiváló franczia folkloristának kérése. (1903 okt. 24.) Azt kérdezi Katonától, igaz-e az, a mit ő, Cosquin, állított egy régibb dolgozatában, hogy Pelbárt 1500 körül Rómában lakott! A jegyzetét, a melyre támaszkodva ezt annak idején említette, elvesztette, s most Katonát kéri, állapítsa meg, milyen forrásból vehette ezt az adatát!

A legmeghatóbbak mégis egy egyszerű ferenczrendi szerzetesnek, a németalföldi Kruitwagen Bonaventurának, 1903–1905 között írt levelei. Olthatatlan tudományszomj égett benne, de mivel minden vezetés híján mint teljes autodidakta nőtt föl, igen sok küzdelme volt a tudományokkal. Katonához mint ismeretlen mesterhez fordul, tanácsokat, útbaigazításokat, megoldandó feladatokat kér és kap is tőle, s érett kora ellenére rászánja magát, hogy Katona Ferencz tanulmányai kedvéért megtanul magyarul.

A külföldiek magasztalásait ilymódon kiemelve, nem akarok azok hibájába esni, a kik — főként a nemzetközi disciplinákkal foglalkozó tudósaink — hajlandók a külföld véleményét kelleténél többre tartva, azt értékben a hazai bírálat fölé emelni. Bizonyára helytelenül. A döntő szó mégis a hazai tudományos közvéleményt illeti, s a külföld szakemberei is téved-

hetnek, vagy, a mire sajnos sok a példa, ítéletüket megvesztegetheti politikai és faji idegenkedés. De kétségtelen, hogy bizonyos esetekben nagyobb súlya lehet a külföld ítéletének, főként ha méltányló. Nagy súlyát azonban más mozzanatok adják meg. Nem azért kell többre becsülnünk a külföldi tudósok elismerését, mintha a külföldi forum természetszerűleg magasabb, tudományosabb volna, hanem egyszerűen azért — mert elfogulatlanabb, mindenesetre sine studio nyilatkozik. A külföldi tudós szemében, a ki nem ismeri az írót és viszonyainkat, a magyar szerző puszta *név*, s valóban annyit ér, mint a mennyit művében nyujt; nálunk a tudományos élet concentráltsága következtében, az irodalmi mű elválaszthatatlanul összefonódik szerzőjének személyiségével, s az előbbiről szólva, alig tudunk elvonatkozni az utóbbitól. S ha meggondoljuk, hogy a külföldi tudós, elsősorban a német, a lenézésnek bizonyos árnyalatával tekint le reánk: a Katonának bőven juttatott elismerést joggal tekinthetjük kiválósága objectiv mértékének.

De Katona a saját hazájában is próféta volt. Tudományos érdemeit elismerte minden hivatott tényező, tudósaink és tudományos egyesületeink egyaránt, s e véleményének nemcsak az említett kitűntetésekkel adott kifejezést, hanem avval is, hogy munkásságából bőven juttatott neki részt s épen a legnehezebbeket. Az Akadémia, melynek egyik legszorgalmasabb fölolvasója volt, bizottságaiban foglalkoztatta s a *Nyelvemléktár* XV. kötetének szerkesztését bízta reá, majd 1905-ben egy nagyszabású vállalata élére állította: megbízta, hogy indítsa meg a *Nyelvemléktár* új kiadását. A régi, a maga idejében hiányt pótoló *Nyelv-*

emléktár elavult, mert a puszta szövegközlésen s a kódexeknek bibliographiai leírásán kívül alig nyujtott egyebet. A fejlődő tudomány követeléséhez mérten Katona kiadása a magyar szöveget a latin eredetijével párhuzamosan adta volna, a philologiai akribeia minden kívánalmát kielégítő pontossággal, kimerítő irodalomtörténeti bevezetéssel, pontos szó-, név- és tárgymutatóval ellátva. A vállalatból azonban, az irodalomtörténet s a nyelvtudomány végtelen kárára, mindössze a lelkiismeretes gonddal és nagy tudománynyal szerkesztett tervrajz készült el, eddigelé egyetlen emlékeül Katona eszméjének. Szintén korai halála akadályozta meg, hogy megfeleljen a *Kisfaludy-Társaság* bizalmának, a mely őt, noha még nem volt alkalma tagjai sorába emelni, halála évében a *Népköltési Gyűjtemény* egyik szerkesztőjévé választotta. Mennyi hasznos terv, mennyi nagyarányú vállalkozás reményét oszlatta köddé a fukar kezekkel mérő sors!

Nem kerüli el senki a sorsát! Ezt a szokásmondást rendszerint csak rossz értelemben veszik, de áll a jó sorsra is. A sors könyvében meg volt írva, hogy Katona egyetemi tanszékről fogja terjeszteni tudományát — láttuk, már 1885-ben tudták ezt ismerősei — csak az a kár, hogy olyan későn valósult meg ez az ígéret, huszonhárom évvel első fölmerülése után. Az 1906-ban Széchy Károly halálával a budapesti egyetemen megüresedett második magyar irodalomtörténeti tanszékre a bölcsészeti kar nagy többséggel őt ajánlotta, s a felség 1908 febr. 4-én a magyar s a külföldi tudományos világ nagy örömére ki is nevezte. Az új állás nem volt az, a mit Katona kívánt, a mint sokáig vonakodott is benyujtani a

pályázati kérvényét és valóban csak jó barátai unszolásának engedett. Bármilyen nagy is az egyetemen a tanszabadság, a rendes tanár kénytelen számot vetni az egész hallgatóság követeléseivel és a tudományok nagy országútjáról hallgatói kára nélkül alig térhet le. Katona rendkívüli tanulmányai, páratlan tájékozottsága a középkori irodalmakban s a néphagyományokban különleges állást követeltek volna, olyant, a milyent a kar régebben szánt neki, a melyben minden korlátozó tekintettől menten a maga nagy tudományát pusztán tudósok s nem tanárok nevelésére használhatta volna. Föladatának azonban így is iparkodott megfelelni. Bár a magyar irodalom történetét összefüggő előadásban tanította s megtartotta a hagyományos kereteket, tárgyát monographiai szellemben fogta föl s aránylag szűk körben maradt, de azt gazdag tartalommal töltötte ki. Két-két féléven keresztül a magyar középkor történeti és vallásos irodalmát és a XVI. század elbeszélő költészetét tárgyalta, s tárgyát nemcsak minden feléről megvilágította, hanem — főképen az irodalmi termékek forrásainak kimutatásával foglalkozván — hallgatóit a kérdések tudományos földolgozásába, az összehasonlító irodalomtörténeti módszer ismeretébe és használatába is belevezette.

Még nagyobb hatást ért el szemináriumi óráin. Az irodalomtörténeti szemináriumoknak egyetemünkön egyáltalán szép traditiói vannak. Gyulai tanári működésének értékesebb fele a szeminárium falai között érvényesült, itt, bizalmas érintkezésben hallgatóival, szinte észrevétlenül szivárogtatta át beléjük a maga fejlett, határozott esztétikai ítéleteit. Annak, hogy Magyarország tanárvilága még a legjelentékenyebb külföldi

alkotásokat is Gyulai értékelésével tekinti, nem anynyira előadásaiban és könyveiben, mint inkább ezekben a szemináriumi közlésekben van magyarázata. S milyen figyelemmel, türelemmel hallgatta meg dolgozatainkat, mennyi becses útbaigazítást köszönünk neki! Csodálatosan éles szeme menten észrevette, ha tárgyalásunk egyik-másik része nem illeszkedett bele szilárdan az egészbe, ha egyik-másik érvünk, föltevésünk ingatag alapon állott, ha szavakkal akartuk elleplezni tudományunk hiányait.

Gyulai nyomdokain haladt Katona is. A szemináriumi órákon leszállt a kathedráról — a szónak nemcsak eredeti jelentésében — közvetetlenné és közlékenynyé vált, kérdéseket tett és várt, vitatkozott és vitatkozásra buzdította tanítványait. Az ellenmondást, ha tudományos alapról történt, mindig szivesen vette, még akkor is, ha valamelyik hallgatója olyan tárgyról szólva, a melylyel ő is foglalkozott, tőle eltérő eredményre jutott. Sőt elismerése ilyenkor volt a legnagyobb. Így nemcsak vezette a szemináriumi órákat, hanem valóban együtt dolgozott hallgatóival, sőt néha helyettük is dolgozott. Föladatokat tűzött ki nekik, rendelkezésükre bocsátotta a maga páratlanul értékes könyvtárát,* megszerezte a nehezen hozzáférhető forrásműveket, megbeszélte a dolgozat tervét, átnézte és behatóan, de a legnagyobb jóindulattal megbirálta a kész részleteket, s a

* Könyvtára, mely Semsey Andor bőkezűségéből a M. Tud. Akadémia birtokába került, kötetszámra nézve nem volt nagyon gazdag, de annál értékesebb a benne foglalt ritka vagy költséges forrásművek miatt. Igazi jelentőségét az adta meg — s ezért nevezhettem páratlannak — hogy rendszeres, tervszeres összeállításban megvoltak benne az összehasonlító irodalomtörténet és folklore alapvető munkái.

legnagyobb tapintattal utalt a hiányokra. Még utólag is napvilágot lát egy-egy értekezés, melyben az avatott szem fölismeri, hogy egyik-másik vonását Katonának nem is szellemi, hanem testi ujja vonta! A kikben tehetséget és igyekezetet fedezett föl, azokat mindenképen igyekezett megnyerni s megtartani a tudománynak, még arra is méltatta őket, hogy bevezesse családi körébe. A gráczi példa nem vesztette el erejét, bár egy negyedszázad pergett le azóta. Katona visszaemlékezett, milyen ösztönző hatással volt reá mesterének bizalmas jósága, s most ugyanavval a szeretettel, a melyben neki volt része, bánt tanítványaival.

Itt, válogatott tanítványai bizalmas körében, bontakozott ki valójában az ő gazdag szelleme. Fölszabadítva magát az előadás bilincsei alól, a társalgás közvetetlenebb módján tanított s tréfás ötletekbe, váratlan fordulatokba rejtve csepegtette lelkükbe a maga nagy tudományát. Ekkor volt igazán elemében, ekkor ismerték meg tanítványai az igazi Katona Lajost. Előttünk is, a kiket barátságára méltatott, akkor tárult föl szellemének egész gazdasága, midőn a mindennapi társalgás fesztelen hangján szólott hozzánk. Rendkívül szellemesen társalgott, akár a közéletet mozgató kérdésekről, akár a tudománynak még vitás igazságairól volt szó. Nem könnyed tréfákban, csillogó, de szappanbuborékként szétpattanó ötletekben jelentkezett szellemessége, hanem — hogy úgy mondjuk — tudományos mezben. Megjegyzései, gondolatai, ötletei mélyről törtek föl, a tudósnak lelkéből, de hirtelen, a pillanattól inspirálva. A kapcsolatok szokatlanságát jellemző erejük, merészségüket találó voltuk igazolta. A kit a jó sorsa Katona közelébe vitt, főúr és paraszt, tudós és gyermek, nő

és férfi, egyaránt megérezte, hogy egy nagyeszű, mozgékony elméjű, az életet nyitott szemmel járó férfiúval áll szemben. Innen volt tekintélye még azok előtt is, a kik tanulmányaik eltérő iránya miatt benne csak a szellemes, gondolatait kristálytisztán fogalmazó embert méltányolhatták s nem egyszersmind az ismeretekben gazdag tudóst. Igazi, megértő hívei természetesen a philologusok voltak, tanárai, kartársai és tanítványai. Ezért kísérték a szakemberek olyan osztatlan rokonszenvvel az ő egyetemi működését.

*

Sajnos, az a rakás kenyér, a melyet Mikes szerint mindannyiunk számára tartózkodásunk változatos helyein lerakott az Úr, Katona számára nem volt nagy, s főkép az egyetemre jutott belőle kevés. Az állandó, megerőltetett munka következtében talán gyorsabban is fogyott, mint kellett volna, de hogy ennyire a végén jár, még családja sem gondolta. Gyönge szervezete ellenére komolyabban nem volt beteg, tulajdonképen még nem is betegeskedett, csak gyöngélkedett. Az a figyelmes, önfeláldozó gond, a melylyel öreg édes anyja és hű felesége ápolták s az élet minden kellemetlenségét, terhét anyagi gondját távol tartották tőle, könnyűvé tették életét, már a mennyire egy törődött testű, munkának élő ember sorsa könnyű lehet. Panaszkodott ugyan gyakran, hogy fáradt, nem bírja a munkát, de látva kutatásainak újabb és újabb eredményeit, nem kerestünk benne mást, mint a tudósnak ártatlan kaczérkodását.

1910 júniusában pár napot töltöttünk együtt Dunán-

túl egyik kies parkjában, melynek árnyékos fáit, kanyargós utait, lágyan hullámzó tavát önmagukért is, páratlanul szíves házi gazdájukért is nagyon kedvelte. Bár így abban a környezetben volt, a melyet otthona után legjobban szeretett, állandóan lehangolt volt, nem bírta a járást, nem élvezte a természetet s borús leveleket írt feleségének. Iparkodott ugyan hozzánk alkalmazkodni, a kik Rousseau jelszavát követve, élveztük a gondtalan életet s a szép természetet, de láttuk, hogy nehezére esik. Egy este a naplementében gyönyörködtünk. Elmerengve nézett végig a tavon, s mikor Vörösmarty agyoncsépelt sorával fordultam hozzá, folytatva a verset azt felelte, igaza van a költőnek, kincs, hír, gyönyör nem boldogít.

— Hát mi? — kérdeztem.

— Az erő, a testi erő — volt a válasz. — Ha tőlem függene, athléta szeretnék lenni!

Másfél hónap mulva, 1910 aug. 3-án örökre elpihent gyönge, fáradt szíve.

KATONA LAJOS IRODALMI TANULMÁNYAI

FOLKLORE

A NÉPKÖLTÉS A NÉPLÉLEKTAN TÁRGYKÖRÉBEN.

I.

Ha csupán a magyar és a vele műveltségi érintkezésű indogermán culturnépek szűkebb körében maradunk, a népet, nemzetet jelentő szavak eredeti értelmeként leginkább két fogalom köré kijegeczedett jelentés világlik ki. Az egyik (pl. a latin populus, német Volk s talán a magyar nép) csakis a tömeg, a sokaság fogalmát ragadja ki a népet jellemző vonások közül, tehát valami merőben külső vonásnál állapodik meg. A másik (pl. a latin gens, natio, a magyar nemzet, a szláv narod) már kissé mélyebbre hatol és az okfejtésnek legalább kezdetleges fokát mutatja a népiség mivoltát kutató emberi értelem munkájának útján. Ebben ugyanis már a közös származás tudatának vagy emlékének összetartó és egybefűző kapcsa jut kifejezésre, mely nemzedékről-nemzedékre szállva, az ugyanazon ősöktől eredő, vagy ilyenekül képzelt egyéneknek mind tágabb körét foglalja magába.

A nép és nemzet e még pusztán anthropologiai fogalmánál is többet fejez ki, mert már szellemi ismertetőjelet tesz meg a névadásnál döntő momentummá, a görög *ἔθνος*. Ennek tövében népként a

közös életszokásúak, egy-erkölcsűek csoportját jelöli meg az itt meglepő mélyen járó görög nyelvszellem. Midőn e szó a közös életszokásban ismeri fel az egy néphez tartozás egyik legjellemzőbb vonását, akkor a nép szó ethnologiai értelmének mai tudományos meghatározásához egyengeti az utat.*

A néppel foglalkozó tudományok sorában ugyanis az, a mely a népet alkotó és meghatározó tényezők összességét fejlődésük menetében egész a homályos kezdetekig kíséri és a tanulmányozásukból levonható társadalom-élettani elveket is leszűri, szintén a közös életszokást foglalja, a közös nyelv és egyöntetű világnézet, hitvilág (mythos) mellett, az egy néphez tartozás legkiemelkedőbb jegyeinek hármságába. Ez az egymással szerves egységbe olvadó három jelzék alkotja Wundt szerint a néplélek tartalmát is;** mind a háromnak közös életjelenségeként pedig legjobban a hagyomány útján való fönnmaradás, nemzedékről-nemzedékre öröklődés domborodik ki, úgy, hogy akár

* A nép és nemzet fogalmának szabatos meghatározása nagy nehézségeiről l. Renan Ernő tanulmányát: *Qu'est-ce qu'une nation.* 1882. Ebben nyolcz rendbeli társadalmi alakulat vonul fel egymásután előttünk, a melyekre többé-kevésbbé illő módon valamennyire alkalmazható a nép, sőt részben a nemzet név is; de voltakép csak annyiban illik rá a nép valamennyire, ha ezen csak az együvétartozás bizonyos nemébe foglalt embertömeget értjük; a nemzet pedig csak azokra közülök, a melyeknél ez az együvétartozás a közös származás, vagy a közös nyelv, vagy a közös kormányzat, vagy az államkötelék bélyegében, néha ezekből többnek a jelzékében fejeződik ki.

** Ebben a háromban látja már Hunfalvy Pál is (*Magyarország Ethnographiája*, 48. l.) a nála a nemzettel egyértelmű nép kialakulásának főtényezőit. «A nemzet», úgy mond, «lesz nyelve, hite és társadalmi szerkezete által.» A hit és a társadalmi szerkezet az ehhez fűződő fejtegetésekből (48—51. l.) kitetszőleg ugyanaz, a mi Wundtnál a mythos és az ethos.

bátran egybe is foglalhatjuk mind a hármat a hagyomány legtágabb értelmű szavában.

A néplelket összetevő hagyományok egyetemét pedig egy aránylag új keletű angol szó, a folklore jelöli legszabatosabban, a miért is elég rövid idő alatt nemzetközi polgárjogot nyert. E szót az angol folk (nem egészen az, a mi a német Volk) és az elavult lore (csak körülbelül annyi, mint a német Lehre) szavak összetételéből Thoms Vilmos János alkotta, vagy használta legalább legelőször mai közkeletű értelmében. Thomsnak Ambrose Merton álnévvel jegyzett czikke ugyanis a londoni *Athenaeum* 1846. aug. 22-iki számában a Folk-Lore szót ajánlja mindazon tárgyak összefoglaló elnevezéseül, a melyek a népszellem bárminemű nyilatkozatai és akármi tekintetben jellemző alkotásai. Mint ilyenek az ethnologia roppant tág körű ismeretanyagához tartoznak, de azt, bár maguk is vajmi sokat és sokfélét foglalnak egybe, teljesen nem merítik ki. Az említett angol tudományos hetilap levelezője az ajánlott szó fogalomkörének tüzetesebb meghatározása czéljából egyebek közt a szokások, hagyományos cselekvésmód, babonák, népdalok és közmondások (manners, customs, observances, superstitions, ballads, proverbs) kategoriáit sorolja föl, mint annak a hagyománynak az alkotó elemeit, a mi nála körülbelül a popular antiquities (népies régiségek), popular literature (népies vagy inkább népi irodalom, népköltés) kifejezésekkel körülbelül egyértelmű. A fenti tárgyakban még annak is, a mit ma a folklore szó alá foglalni szokás,* csak egy része van meglehetős

* Meyer Gusztáv (1885.) a folklore körébe tartozónak mondja

rendszertelenül összeválogatva. De annyi e csupán például idézett kategoriákból és az új szóval féligmeddig egyértékű régi elnevezésekből is kitetszik, hogy Thoms egyfelől a néphit és a rajta alapuló népszokás, másrészt pedig a népköltés összefoglaló elnevezéseül szánta a szerencsésen alkotott új műkifejezést. Ennek főérdeme rövidségén és képzékeny voltán kívül még az, hogy alkotórészei jellemző értelmi árnyalatban térnek el a velük rokonjelentésű people, nation és science, literature szavaktól. Folk ugyanis az angolban ma már inkább csak azt a népréteget jelenti, a mely alacsonyabb és elmaradottabb műveltségénél fogva még szorosabban ragaszkodik az ősi hagyományokhoz, az ilyenekben gyökerező vagy ilyeneket tápláló világnézethez és erkölcsökhöz. Másfelől a lore szó is, bár a német Lehrevel egytestvér, mégis más valami, mint a vele egyjelentésünek látszó science, a szó valódi értelmében vett tudomány, vagy a tulajdonképeni irodalom. Inkább csak azt a tudást és irodalomnak csupán fönntartással nevezhető költészetet jelzi, a melyet a szó valódi értelmében vett tudománytól és a műköltéstől épen az különböztet meg, hogy évszázadokon, sőt néha évezredeken át a szájról-szájra s nemzedékről-nemzedékre szálló hagyományban él, fejlődik és tenyészik és csak aránylag későn foglalják írásba. Ez többnyire csak akkor történik, a mikor már kiveszőben van e hagyomány, vagy legalább is ingadozni kezd az értelmi és erkölcsi alap, a melyen

mindazt, a miben a nép benső és külső élete minden irányban nyilvánul: mondáit, meséit és dalait, játékait és tánczait, hitét és babonáját, jogi felfogását, szokásait és erkölcseit, humorát és bölcseletét. (*Essays und Studien* I. 145. Berlin 1885.)

felépült, kifáradt a termő talaj, a melyből éltető nedveit szívta.

A lore szóban tehát alkalmas megjelölését láthatjuk a népszellem amaz összes nyilvánulásainak, a melyek átöröklődésüknél és faji jellegüknél fogva mintegy ösztönszerűekké váltak vagy legalább is a reflexmozgások természetét öltötték az idők folyamán magukra s ép mint ilyenek nemünk lelki életében hajdanta általános, de ma már egyéb műveltségi hatások által gyérített és részben átalakított jelenségsorozatokat alkotnak. Szemben állanak velük olyan gondolkodás-, érzés- meg cselekvésmódok, a melyek még ma is csak az értelmileg magasan kiemelkedő s előbbre haladott kisebbségnek sajátjai; de még ennél a kisebbségnél is minduntalan a régibb fejlődési fokozat eszméivel és érzelmeivel, hajlamaival és törekvéseivel keverednek. A folklore, vagyis a legtágabb értelemben vett néphagyomány tehát a népről szóló tudományok körébe tartozik, mint e tudományok egyikének tárgya, nem pedig mint azoknak egyik ága, mint talán a német Volkskunde szóval elég gyakori összetévesztése és vele egyértelműként vétele alapján gondolni lehetne. A német Volkskunde szóval ugyanis valóban hol az Erdkunde, Pflanzenkunde stb. analogiájára a népről szóló tudományt (Kunde vom Volke), hol a nép tudását (Kunde des Volkes) jelölik. Helyesen azonban csak az utóbbit, a mikor is az angol folklore szóval körülbelül egyértelműnek vehető.*

* Megvan ez az ingadozás a folklore értelmének kétfélesége között a francziáknál is, a hol Gaidoz (*Mélusine* V. 34.) a folkloreról szintén úgy beszél, hogy az inkább módszer, mint tudomány; tehát elismeri, hogy tudománynak is vehető, nem csupán a róla

A népről szóló összehasonlító és oknyomozó tudomány nevéül mégis csak alkalmasabb a nemzetközi ethnologia szó, a mely második tagjában az ethnographia pusztán leíró feladatával szemben világosan megjelöli egyúttal azt is, hogy a vizsgálatának tárgyai körébe tartozó jelenségek fejlődésének megismerését, okaik lehető felderítését és törvényszerűségének kimutatását is feladatai közé sorolja. Ily értelemben sokan az anthropologiával egynek is veszik.

Legtágabb értelmében véve ugyanis az anthropologia az ember testi és szellemi természetéről és életéről szóló tudomány, tehát mindazon ismereteknek rendszere, a melyek az emberre, mint természeti és történelmi tényezők fejleményére vonatkoznak. Valamivel szűkebb jelentésében csak azoknak az emberi életjelenségeknek vizsgálata, melyek az embert csupán történelmi élete kezdetéig kísérik. Még szűkebb értelmében pedig pusztán az ember testének leírása, tekintettel faji jellegére és e jelleg kifejlődésének természeti előfeltételeire. Első értelmében az anthropologia az ethnologiáéval azonos czél szolgálatába szegődik, minthogy az ember tapasztalati megfigyelés körébe eső testi-lelki tulajdonainak összességére a természeti tényezőkön kívül a társas együttélésnek is nagymértékű fejlesztő hatása van.

szóló tudomány tárgyának. Jeanroy pedig így határozza meg a *Grand Encyclopédie* «Folk-Lore» czikkében: «La science de la littérature, des traditions et des usages populaires.» De a népről szóló tudományt czélszerűbb Völkerkunde-nak nevezni már csak azért is, mert ebben a szóban az előrész többes-száma legalább azt is megjelöli, hogy a néppel foglalkozó tudományok már természetüknél fogva összehasonlítók s így az összes népek életében mutatkozó analog jelenségek oknyomozó tanulmányozására kell kiterjeszkedniök.

Célszerűbb mégis az ethnologiát az anthropologiától megkülönböztetni s inkább melléje, mint alája rendelni. Az utóbbit tette pl. Waitz, a kinél az anthropologiának az ethnologia csak egy alárendelt fejezete. Heilborn* és Schurtz** ellenben Müller Frigyessel (*Allgemeine Ethnographie* §. 1.) megegyeznek abban, hogy az anthropologia szerintük az embert mint a Homo Sapiens állattani fajnak egyedét tekinti, tehát az embernek veleszületett testi és lelki (!) tulajdonságaival foglalkozik; holott az ethnologia az egyes emberben már bizonyos társadalmi egyesülés tagját nézi.***

Kaindl az anthropologiát, a mely nála német néven Völkerkunde, az ethnologia (Völkerwissenschaft) alapvető tudományának tekinti, míg a folklore-ral egyértelmű Volkskunde szerinte az ethnologiának az az ága, mely e tudomány inductiv-összehasonlító módszere számára a szükséges anyag nagy részét beszerezni van hivatva. Az anthropologia s mellette még a földrajz Schurtznál is (i. h. 3. s köv. 1.) az ethnologia alapvető tudománya; míg mindazok az ismeretágak, a melyek az ember valamely tulajdonságával vagy tevékenységével foglalkoznak, tehát a nyelvtudo-

* *Allgemeine Völkerkunde*, Leipzig 1898.

** *Katechismus der Völkerkunde*, Leipzig 1893.

*** Hunfalvy Pál e tekintetben szintén Müller Frigyeshez csatlakozik és azt a nézetet vallja, hogy az anthropologia «az embert úgy mint állatot, természetes tulajdonságai szerint tekinti», az ethnographia ellenben «az embert úgy tekinti, mint tagját bizonyos erkölcsök, hagyományok és közös nyelv által megalakult társaságnak.» Az ethnographia és az ethnologia elnevezésekben Hunfalvy nem lát lényeges különböztetőket s ép úgy, mint a német Völkerkunde szóval, mind a népek leírását, mind az eredetükig felmenő kutatást egybefoglalhatónak véli. (Id. mű, 47. l.)

mány, jogbölcselet, erkölcstan, statisztika, illetőleg ennek demographiai része, az ethnologia segédtudományai. Vele való kapcsolatukból kiszakítva persze mindenik önálló tudomány is, a mint hogy csak oly ismeretrendszer lehet egy másiknak segédtudománya, a mely már önmagában is megállja a helyét, bár viszont maga is mások segítségére szorulhat némely vonatkozásaiban. Az ismeret tárgyainak egymással való sokszoros összefüggésénél fogva különben is mindenik tudományág annyira összefonódik a többiekkel, hogy hol ez szorul amannak, hol meg amaz ennek a segítségére; bármelyik juthat a többivel szemben középponti helyzetbe, vagy lehet egy másiknak, mint középpontinak, a küllője.

A tudományok elnevezésében tárgyuk mellett olykor meg van jelölve a szempont is, a melyből e tárgyat tekintik, vagy legalább a mód, a hogyan e tárgygyal foglalkoznak. Az utóbbit látjuk az ethnographia (néprajz) és az ethnologia (népisme, néptan) elnevezésben, a mely megkülönböztetésre, mint az imént láttuk, Hunfalvy Pál nem vetett nagy súlyt. Ellenben Ratzel* elválasztja a leíró néprajzot a kutató népvizsgálattól, s az utóbbinak czéljául az előbbiben leírt jelenségek okainak felderítését tűzi ki. A magyar néprajz szószerint csupán az elsőre illik, de nálunk, legalább a *Néprajzi Társaság* és a *Néprajzi Múzeum* nevében, Hunfalvy Pált követve, e szót valamivel tágabb értelemben veszszük; mert vele ép úgy, mint az említett társaság folyóiratának czímével, az *Ethnographiá*val, felöleljük az ethnologia kiterjedtebb kö-

* *Völkerkunde*, I. Leipzig 1887. 3. és 5. l.

rébe foglalható összes ismerettárgyakat és szemléleti módokat: a szorosan vett népleírást meg a népet jellemző testi-lelki tulajdonságok, népéleti jelenségek okainak kutatását is; a pusztán leíró mellett az összehasonlító és oknyomozó módszerrel dolgozó disciplinát is.

Ép így a népköltés szót is többféle értelemben lehet és szokás is használni. Szorosabban véve csak a néplélek összes költői, tehát a nyelvben nyilvánuló művészi alkotásait kellene rajta értenünk. De mikor a folklore szóval egynek veszszük, akkor ezeken kívül az egész szóbeli hagyományt alája foglaljuk, nem pusztán a költői alakba öntöttet, hanem a néphit és népszokás minden olyan elemét, a melynek a nép nyelvében valamelyes nyoma lelhető, vagy a mely a nép lelkének művészi alkotó képességével valaminő viszonyban van; a mi a szűkebb értelemben vett népköltést bárminő irányban commentálja, magyarázza és a benne nyilvánuló néplelki működések megértetéséhez, törvényszerűségük felismeréséhez hozzájárul.

Mindez pedig az imént már szóba került néplélek tartalmát alkotja. A vele foglalkozó tudományos vizsgálat végső eredményeinek, a megfigyelt jelenségek ok- és okozati kapcsolatában felismert törvényszerűség megállapításának, a tömérdek egyedi vonásból a typikus átlagok kihüvelyezésének a néplélektanban van a helye. Ez az egészen új, mindenesetre a legifjabb ága a philosophiai disciplináknak már 1860 óta önálló folyóirattal követelt magának létjogot,* de áttekinthe-

* Lazarus és Steinthal: *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft.* Berlin und Leipzig, 1860.

több rendszerbe csak napjainkban foglalta a lelki életjelenségek inductiv alapon való vizsgálatának, a psychophysikának nagy mestere, Wundt, kinek *Völkerpsychologie* czímű nagy munkájához a tervvázlat már 1888-ban megjelent,* míg az alapvető munka maga csak most van megjelenőben. Eddig a nyelvről szóló első s a mythost és vallást tárgyaló második könyv látott napvilágot összesen öt vaskos kötetben (1900—1909), az első és részben már a második könyv is időközben tetemesen bővített és átdolgozott második kiadásban. De már a tervvázlatból és az első résznek bevezetéséből is elég világosan kitetszik a szerzőnek a néplélektan tárgyáról és feladatáról, valamint követendő módszeréről való felfogása.

A néplélektan tárgyai Wundt szerint az emberi öntudat azon tényei és jelenségei, a melyekben az emberi psychének az állatitól lényegesen különböző mivolta a társadalmi szellemélet eredményeiben mutatkozik. Ezek az eredmények olyanok, a melyek létrehozatalára az egyes embert már egyszerűen az az egy

* *Philosophische Studien IV. Über Ziele und Wege der Völkerpsychologie.* Nemcsak Wundtot, de Lazarust és Steinthalt is jóval megelőzte a mi Erdélyi Jánosunk a néplélek fogalmának megalkotásával. Már 1847-ben, a *Népdalok és mondák* II. kötete végén megjelent, *Népdalköltészetünkről* czímű tanulmányában írja ezeket: «Van azonban az irodalmin kívül más tekintet is, melly a népi költészetet a kor egyik és fő szükségévé teszi, s ez a magyar nép léletudománya.» Tehát jóval annakelőtte, hogy a nemzetközi tudományba a néplélektan (Völkerpsychologie) mint többé-kevésbbé szabatosan körülírt «terminus technicus» bevonult, nálunk már megvolt nemcsak e tudománynak világosan megjelölt czélja és szükségességének élénk érzete, hanem kevés híján az elnevezése is; csupán azzal a csekély különbséggel, hogy Erdélyinél a nép és a léletudomány még nem ötvöződtek szóösszetételbe s ebben a nép és a lélek még nem forrott szorosabb egységbe.

körülmény is képtelenné teszi, hogy azok ő rá, mint egyesre nézve teljesen fölöslegesek vagy legalább is nélkülözhetők lettek volna. Ilyenek mindenekelőtt a nyelv és a nyelvben mint szervében élő, vele együtt fejlődő fogalmi gondolkodás; továbbá az öröklődés által mintegy második természetté váló hagyományos szokás (*ἔθος*, *Sitte*); nemkülönben a nyelvvel és szokással párhuzamosan alakuló, velük folytonos kölcsönhatásban, csereviszonyban álló ősi világnézet, a melyet jobb szó híján a mythos nevével jelölünk, midőn ezen az ethnikus vallást, bölcseletet, tudományt, illetve inkább csak tudást (az angol lore, a német Kunde) értjük.

Mindezek egyfelől mélyen belenyúlnak az imént folklorenak nevezett hagyománykincs tárgykörébe, sőt azt tetemes részében födik; másfelől pedig az egyedi psychologia tapogatódzásainak ígérnek az eddigi eredményeknél biztosabbakat, a mennyiben ez az egyéni tapasztalat és önmegfigyelés szűk korlátain túl lépve, a szükségkép társadalmi légkörben fejlődő lelki jelenségek inductiv vizsgálatából gyarapíthatja a maga ismeretanyagát.

Midőn a nyelvben, hagyományos szokásban és a mythosban látjuk az emberi szellemélet azon nyilvánulásait, a melyek csakis a társas együttélés fejlesztő és nevelő elemében képzelhetők el, ezzel az ethnologia tárgykörének szorosabb összetartozásban és egymásra való kölcsönhatásban álló három részletét jelöltük meg. Ezek a szelleméleti nyilvánulások az emberiségnek népekre tagoltságában, egy-egy nyelv és irodalom életével jellemződnek a legszembeszökőbb módon. A nyelv és irodalom, mint a népszellem leg-

jellemzőbb alkotásai és egyúttal alakítói, tudvalévőleg egy az ethnographiánál és ethnologiánál sokkal régibb tudománynak, a philologiának, tárgyai. Ez a név a classikus ókor örökségeképen azoknak a nyelveknek és irodalmaknak kezdetleges tanulmányozása korából szállott korunkra, a melyeket a görög-római műveltség nagy nevelő hatásának kellő megbecsüléséből folyólag jó sokáig, egészen a legújabb időkig a behatóbb tanulmányozásra egyedül érdemeseknek tartottak. A görög és római nép nyelvét, irodalmát és művészetét, magán-, vallás- és államéletét, szóval egész műveltségét, lelkének egész gondolati, érzelmi és akarati tartalmát, a mennyiben az a reánk maradt emlékekből utángondolhatólag és utánérezhetőleg visszaállítható, a philologia (az említett népekre szorítkozólag a classica-philologia) foglalja a maga tanrendszerébe. Ez a philologia tehát a fentiek alapján nem egyéb, mint két, sokáig kiváltságos népnek a dolog természete szerint — holt nyelvekről és kihalt népekről lévén szó — holt betűre és néma emlékekre szorítkozó s ennyiben korlátoltabb ethnologiája.

Ugyanezt az ismeret- és tárgykört mások a legtágabb értelemben vett műveltségtörténelem neve alá is foglalják. Eljárásuk annyiban jogosult, a mennyiben az ember társas életében kialakult lelki jelenségek és ilyenekben gyökerező anyagi és szellemi alkotások és intézmények, melyeket a kultúra nevével szokás egybefoglalni, mind történelmi fejlődés eredményei. Ily alapon tehát az összes néplélektani tárgyak egyúttal az egyetemes műveltségtörténelem körébe is tartoznak. Csakhogy a néplélektan inkább csak a művelődésnek a tömeglélek jelenségeiben adott alapfeltételeit vizs-

gálja; a műveltségtörténelem pedig már az ezen feltételek alapján megindult időbeli fejlődést igyekszik ok- és okozati kapcsolatában feltűntetni. E szerint a műveltségtörténelmi kutatás oknyomozás útján a jelenből visszamenőleg a tömegpsychologiához vezet; ez pedig végső eredményeit az egyetemes műveltségtörténelem tanulságaiból szűri le azzal a további czéllal, hogy e tanulságokból aztán megállapítsa a társaságban élő ember lelki működésének törvényszerűségét. Ehhez képest a nép- vagy tömeg-psychologia alig egyéb, mint az oknyomozóvá és bölcselkedővé mélyített világtörténelmi szemlélet: Montesquieu és Herder úttörő munkásságának gyümölcse.*

Ezzel el van döntve az a kérdés is, vajon az ethnologia a természet- vagy a történettudományok körébe tartozik-e? Tárgyának testi oldalánál fogva s e tárgy összes, testi és lelki életjelenségeinek természeti előfeltételei (lakhely, éghajlat, ásvány-, növény- és állatvilág) tekintetében a természettudományok segítségére szorul; de mivel főképen az embernek, mint társaságban élő lénynek, mint valamely nép tagjának történelmi fejlődés útján szerzett tulajdonait vizsgálja,

* Az egyetemes vagy világtörténelem fogalmának meghatározása és feladatainak kitűzése körül elévülhetetlen érdemei vannak Lafiteau J. Fr. jezsuitának, ki már 1724-ben hangoztatta, *Moeurs des sauvages américains comparées aux moeurs des premiers temps* (2. köt.) czimű derék munkájában, hogy a népek puszta leírásával nem szabad beérni, hanem hogy lélektani egybevetések útján kell az emberiség társadalmi életének fejlődését kutatni. S mindjárt maga ád erre példát, mikor az északamerikai (kanadai) indiánok szokásait a görög-római mythologia és a biblia némely elbeszélésével, ókori népek szokásairól és erkölcseiről szóló feljegyzésekkel hasonlítgatja össze. Analogiái ugyan sokszor helytelenek, a hasonlítás alapja nem egyszer elhibázott, vagy nagyon szűk körű; de a vezérlő szempont a mai tudomány ítélőszéke előtt is teljes elismerést érdemel.

ezekre való nézvést inkább a történettudományok körében van a helye; sőt azonos a legmélyebb alapozású, legtágabb körű és legmesszebb előrelátású történettudománynyal.

A föntiekből kitetszik, hogy a nép- vagy tömegpsychologiává bővült lélektan ugyanolyan viszonyban van az embernek, mint egyednek és társadalmi lénynek leírásával (anthropologia és ethnographia), továbbá az ezt oknyomozólag kiegészitő történelmi kutatással (ethnologia), mint a milyenben a biologia áll a többi szerves lények leírásához és fejlődéstanához; vagy a milyenben a physika és chemia a kosmographiához és az ebből önállósított geographiához és geologiához. Az ily értelemben vett psychologia tehát arra törekszik, hogy a nyelv, mythos és ethos három kategoriája sorában feldolgozza az emberi szellem fejlődésének a történelmi búvárlat útján felderített s az összehasonlítás segítségével megvilágított elemi tényeit. Az első, a nyelv, itt természetesen nem pusztán mint a szorosabb értelemben vett nyelvtudomány tárgya, hanem mint az irodalom, tehát az összes nyelvbeli gondolat-, érzelem- és akaratközlés eszköze szerepel. Az irodalom e legszélesebb fogalmában a költészet mellett a tudomány is benne van. Amannak a művészi ábrázolás czélját szolgáló eszközei az aesthetikában, emennek alapelvei a methodikában találják rendszerüket. Az aesthetika azonban nem csupán a nyelvbeli kifejezés művészi formában jelentkező részének, a költészetnek, hanem a többi művészeteknek is elvtudománya. Ezek között a képzőművészetek a mythos-szal vannak a sokszoros kölcsönhatás viszonyában. A mythos és vallás pedig az összehasonlító vallástudományhoz vezet,

mint elvtudományhoz. Az ethos kategoriájában találnak elhelyezést a társadalmi rend, kormányzat és az anyagi életszükségletek megszerzésére és gyarapítására, fönntartására és elosztódására irányuló munka története, a mely részleteiben mint jog-, állam- és gazdaságtörténet ágazik el; mindezek alapelveit pedig a jogbölcselet, államtan (politika) és közgazdaságtan foglalja rendszerbe.

Ezek és részben már a mythos meg a vallás akaratszabályozó tartalma együttvéve a néplélek ethikai jelenségeit teszik ki, melyeknek az értelmi fejlődésével párhuzamos törvényszerűsége, a mint az a megfelelő elvtudományok végső következtetéseiben összegeződik, némi előrelátást enged és ehhez képest teendő társadalmi intézkedéseket javasol. A társadalmi élet erőműtanából levonható ezen végső következtetéseket, a mennyiben a múlt tanulságai és a jelen kívánalmai a jövőt alapozzák, a sociologia értékesíti. Hogy ekként több ezredéves tapogatódzás után végre a legtágabb értelmű társadalmi élet tüneményeinek elemzése és mechanikája is beleilleszkedik az exact tudományok keretébe, az kiválóképen a Comte Ágost és Spencer Herbert nevéhez fűződő bölcseleti positivismus főérdeme. Az ő nyomaikon indulva aztán, az időközben tetemesen fölhalmozódott néplélektani vizsgálati anyag első, nagyobbszabású rendszerbe foglalását, a fent vázolt programm alapján Wundt kisérlette meg. Még be nem fejezett nagy művének eddig csupán a két első része van előttünk, s az öt kötet mindenike az emberi elme összefoglaló képessége által megközelíthető tökéletességnek, kivált ily magas életkorban, vajmi ritka mértékét mutatja; s habár a fel-

dolgozott óriási anyag nagy része, a dolog természete szerint, nem volt elsőrendű forrásokból meríthető és így nem is mindig és minden részletben teljesen megbízható, azért egészében mégis a legbámulatosabb alkotások egyike lesz, ha a nagynevű tudósnak hatalmas tervezetű épületét a még hiányzó harmadik részszel tető alá juttatnia sikerül.

II.

Mindezek előrebocsátása után most már talán felvethető a kérdés, megilleti-e a népköltést a középponti hely a néplélektan tárgyainak körében? A válasz e kérdésre első sorban attól függ, vajjon a népnek alkotó, vagy csak átvevő, áthasonlító (assimiláló) és hagyományozó szerepe van-e a népköltésben?

A népköltés s a néphagyomány többi elemeinek figyelembe vétele első idejében, az iránta mutatkozó érdeklődés legkezdetén, a fenti kérdésre abban a szellemben válaszoltak, a mely ez érdeklődés természetével, forrásaival és czéljaival leginkább megegyezett; tehát ugyanabban a romantikus szellemben, a mely a népköltésnek s a néphagyománynak eleinte inkább csak aesthetikai szempontú értékelésével szorosan összefügg. A néphez, mint minden eredeti, tősgyökeres szellemi nyilvánulás, minden igazi művészet és jellemzetes költészet hamisítatlan forrásához* azért tért

* «A való nemzeti poesis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni», — írja Kolcsey *Élet és Literatura* I. 50. l. (1826.). Erdélyi János pedig 1842-ben így ír a *Kisfaludy-Társaság*-ban *Népköltészetünkről* tartott székfoglaló beszédében: «A tenger soha ki nem fogy felhőiből, bármennyi eső esik: ilyen tenger a nép, az élet. Ha belőle merít a költő, lesz, a ki őt hallgassa.»

vissza ez a szellemi irány, mert egy előző iránynyal ellentétben olyasvalamit várt és remélt tőle, a minek szükségét élénken érezte s a mit az elhagyott úton hiába keresett. Az elernyedt műköltészet s a többi, szintén vértelen művészetek felfrissítésére, megifjítására azért folyamodott ez az iskola a természetesnek, az erőnek és igazságnak ehhez az üdítő kútfejéhez, mert őszintén hitte, hogy mindazok a bűvös hatások, a melyeket e forrásnak tulajdonított, csakugyan benne rejlenek, és csak meríteni kell belőle, hogy mindaz a csoda, a mire ezt a forrást képesnek tartotta ez irány, csakugyan be is következzék. Természetes, hogy a nép szellemének ilyen értékelése, ilyen felfogása, az e szellem képességeiről táplált ilyen csodahit mellett a népet kellett a legnagyobb, sőt az egyetlen igazi költőnek, az istenséggel majdnem egyenlő, azt legalább is megközelítő alkotó tehetségnek és erőnek, a legnagyobb, sőt az egyetlen művésznek tartani. Hozzá képest minden idők egyes költői és másfajta művészei — ha nem is épen kontárok — legfölebb csak szerencsés utánzók és ennek az egyetlen igazi teremtő erőnek a tolmácsai vagy töredékei. Minden idők és népek nagy költői e tanítás értelmében csak azért és annyiban voltak nagyok, csak abban és az által alkottak nagyot és maradandót, örökbecsűt, mivel és a mennyiben a nép lelkéhez sikerült férkőzniök, e lelket mintegy a magukévá tudták tenni, illetőleg az ő lelkük is ebből sarjadt vagy táplálkozott, mint növény a maga termő talajából. E felfogás értelmében a világ legnagyobb költői csak a maguk népének s e nép szellemének legjellemzőbb kifejezői voltak mindabban, a mi értékeset alkottak.

E tanítás sok igaz mellett, a mi a mélyén rejlik, nem egy veszedelmes túlzást és félreismert, vagy helytelenül értelmezett tények alapján épült következtetést is tartalmaz. Igaz és megdönthetetlen alapon áll t. i. benne az, hogy valamely nép a maga korokat és tereket átfogó nagy egészében természetesen nagyobb erőösszeget tesz ki minden irányban, mint annak bármely, még a legkiválóbb egyénei is egyenkint. A túlzás és a hiba csak abban van, ha a nép szó értelmét kellőnél szűkebbnek véve, azon csak az alsóbb, a csekélyebb műveltségű néposztályokat értjük. Már pedig mikor népköltésről, néphagyományról és egyáltalán népéletről szólunk, akkor rendesen ebben az értelmében használjuk a nép szót.*

Ha tehát nem az egész nemzet, hanem annak csak a saját életköréhez képest alacsonyabb műveltségű és szűkebb eszmevilágú részét értjük, akkor a fenti következtetés mindjárt megdől; mert az alkotó szellemi erőt önkényesen olyan néposztályra és társadalmi rétegre korlátozza, a mely ugyan sok jelességgel dicsekedhetik a többiekhez mérten, de semmikép sem lehet ennek az alkotó erőnek a kizárólagos birtokában. Avagy azt tegyük fel talán, hogy a magasabb műveltség, a tágult szemhatár ennek az alkotó erőnek okvetetlenül nem csupán a csökkentője, hanem egyenesen a megölője? . . . A népköltés romantikus túlbecsülésének korában némelyek nem állottak igen

* Imént, a folklore szó értelmének körülírásánál, épenséggel súlyt is vetettünk a folk szónak erre a korlátozó, kirekesztő értelmére, melylyel szorosan összetartozik, mert belőle önként következik a lore szónak is bizonyos irányban korlátoltabb jelentése, mint a milyen a vele rokonértelmű science vagy literature szóé.

messze ettől az akkortájt igen tetszetős tanítástól, a mely főleg azzal kellette magát, hogy a raffinált műveltségnek kivált az elernyedt, hanyatló koraiban a művészetek általában, különösen pedig a költészet, bizonyos elvénhedést, bágyadt utánzásra, modoros virtuózkodásra való hajlamot tanusítanak. Az is igaz, hogy ezzel szemben épen az egészséges reactio természetes jelenségeként szokott jelentkezni a népieshez, az eredetihez és jellemzeteshez való visszatérés, vagy egyelőre legalább az arra való visszakívánkozás, majd pedig ennek alapján a megkívánt jobbnak, sőt hovatovább az egyedüli jónak túlbecsülése.

Ennek a valódi értéknél magasabbra becsülésnek még egy dolog félreismerésében, vagy föl nem ismerésében látjuk az okát. Az, a mit a népköltés iránti érdeklődés első kezdetei korában népinek, jellemzőn népiesnek néznek és becsülnek, nem is mindig a szónak olyan értelmében vehető népi jellemvonás, a milyenben azt utóbb a fejlettebb, tudományos elemzés veszi. Mert ha ilyen lenne, aligha találná a túlságig mesterkélten, az agyonraffinálton megcsömörlött, de még mindig nagyon kényes ízlés olyan ínycsiklandozónak, hogy valami újra, valami ingerlőbbre sóvár vágyát véle kielégíthetni remélné. Csakis azért tetszik meg neki annyira, mert habár nagyon különbözik attól, a mi ellen benne orvosságot és üdítőt keres, attól még sem üt el oly merőben, hogy ne tudna benne gyönyörködni. A miért pedig gyönyörködtetőnek találja, az a megszokott tápláléktól elütő íz mellett is mindig még olyan valami, a mi hozzámérhető az eddigi érzetek értékhatározóihoz; a mi ugyan nagyobb vagy kisebb mértékben mutatja az immár el-

tompult ingerek egyik-másik elemét, de még mindig csak ezeknek az elemeknek az eddigitől eltérő arányú keveréke. A népköltéshez való visszatérés tehát tulajdonképen csak egy úgyszólván mennyiségileg és nem minőségileg másféle, talán csak régibb műköltéshez való elhajlás egy megúnt, újabb műköltéstől, a mely azonban elhasznált fogásainak megszokása folytán avulttá lesz, úgy, hogy vele szemben a régibb, már feledésbe merült s a feledés porából kiásott kezd most az újnak ingerével hatni.

Jellemző példáit mutatja ennek a szelleméleti jelenségnek a népmesék vajmi szerényen kezdődő divatja Francziaországban, mely Perrault Károly e téren korszakot alkotó fellépésével indul meg; vagy Percy és Herder lelkesedése, amazé csak az angol és skót, emezé az egyetemes népköltészet balladai és lyrai részeért; továbbá nálunk Erdélyi János buzgólkodása a magyar népköltés sokáig elhanyagolt mezején, melynek legszebb virágai régibb műköltésünk elvadult kertjeiből kerültek az útszélre, a kimerült talajból erdők s rétek kövérebb televény-földjébe. Egyáltalában eleinte, mikor a népköltéssel leginkább a műköltés felfrissítése czéljából foglalkozni, vele törődni kezdtek, gyöngyeit koszorúba fűzni érdemes és érdekes dolognak látták, akkor még egyfelől alig tettek különbséget a nép szája íze szerinti műköltés és a tulajdonképeni népköltés között. Másfelől meg abban az elfogultságban leledzett a népköltést illetőleg az általán uralkodó vélemény, hogy annak mögötte valami titokzatos alkotó erejű tömeglélek rejlik, a mely az egyéni teremtő és alakító erő szinte teljes kizárásával, jóformán ösztönszerű biztossággal szövi a maga eszme-

szálait; valami veleszületett törvényszerűséggel önti remek formába a hagyományos anyagot. A mi ebből igaz, az a műköltésre nézve is érvényes; a mi pedig túlzás benne, az a népköltés terén sem igazolható. Egyáltalában arra az álláspontra kell ma már a művészi és így a költői alkotó és alakító lelki erők tekintetében helyezkednünk, hogy lényeges különbség ez erők működésében a nép- vagy a műköltés terén nincsen. A népköltés termékei is egy-egy emberi elme kohójában születnek; csak abban térnek el nagyon jellemzőn a műköltés szülötteitől, hogy ennél rendesen meg tudjuk a születés helyi és időbeli s egyéb körülményeit állapítani, míg a népköltés gyümölcseit illetőleg ezek iránt sokszor a legnagyobb bizonytalanságban maradunk, s kivált a szerzőt csak a legkivételesebb esetekben ismerjük; mert hiszen ha ismernők, akkor bátran a műköltés rovatába is könyvelhetnők a szülöttét.

E szerint tehát a népköltés nem lenne egyéb, mint rendesen névtelen, ismeretlen nevű költők alkotása? Csalódnék, a ki azt hinné, hogy ezzel a magában helyes meghatározással a népköltés jellemző vonásai közül olyant emelt ki, a mi azt a műköltéstől lényeges különbséggel választja el. Hisz' ekkor minden ismeretlen szerzőjű költemény a népköltés körébe lenne sorolható; tehát akár a legmesterkéltebb sonett, madrigal és sestina is, ha alkotójának neve nélkül marad az utókorra. Ezt azonban senki sem fogja komolyan állíthatni. Másban kell tehát a megkülönböztető jellemvonásnak rejlenie. Aligha csalódunk, ha azt a népiség azon elemeinek erősebb kidomborításában keressük, a melyeket a műköltés is kiemelhet

több vagy kevesebb erővel, de ezt mindig tudatosan és szántszándékkal teszi, míg ellenben a népköltésben ez a tudatosság, ez a szándékosság alig van meg, vagy csak oly csekély mértékben, hogy már az ösztönszerűnek és a tudattalan biztosságnak szinte elemi erejével működik.

A mi továbbá a népköltést a műköltéstől lényegesebben különbözteti meg, az a hagyományok rajta jelentkező alakító és átalakító ereje, a melynek ugyan a műköltés termékein sem ismerhető félre teljesen némi nyoma; de ez rendesen mégis csak olyan csekély értékű, hogy alig jön számba, vagy csak kivételesen és nagy korhatárok közt nyujt számbavehetőbb, mérlegelhetőbb értékeket. A műköltés olyan termékei, mint az úgynevezett «naiv» eposzok, például a Homeros nevét viselő görög hősköltemények, vagy a *Nibelung-ének* is mutatnak egyes részleteket, a melyeken meglátszik, hogy nem az eredeti fogalmazás szőtte, hanem a későbbi hagyomány toldta foldta beléjük. De ezek épen rikító színeikkel árulják el magukat és korántsem válnak az egésznek díszesebbé tételére. Ellenben a népköltés termékein szabadabban dolgozó hagyományt ép az jellemzi, hogy az esetek túlnyomó számában csiszol, farag és javít az eredetileg durvább tömbön; lesúrolja a kezdetben érdesebb, idomtalanabb anyagot; kerekebb formába önti azt és mind több csínt és arányt visz belé, míg végre egész kis remekművé esztergálja ki a kézről-kézre, illetőleg szájról szájra adás többé-kevésbbé hosszú útján. Nem mintha ez a folyamat olyan törvényszerű lenne, hogy kivételt itt-ott ne szenvedhetne. De egészben mégis azok közé a szabályok közé tartozik, a melyeket a

kivételek csak megerősítenek; a mennyiben ezek a kivételek olyan körülmények zavaró hatására vetnek világot, a minők csak annál jobban feltetszővé teszik a szabályszerű jelenség élettani feltételeit s ezek oksági kapcsolatának törvényes rendjét.

De a miképen egyfelől a népköltésben a meglévőt a jövő nemzedékre átszállító hagyománynak nagyobb szerepe és nagyobb játszótere van, mint a műköltésben, úgy másrészt a népköltés jobban függ a megelőző, a messze múltba visszanyúló hagyománytól, mint a műköltés. Ebben viszont az egyén tudatos alakító erejének és saját személyes értelmi, erkölcsi és művészi jellemének van nagyobb érvényesülésre alkalma, mint a népköltésben, a mely inkább az átlagos, a typikus gondolat- és érzésvilágnak a hagyományos diszítő elemekkel stilizáló kifejezése. Mindezek alapján még sem mondható, hogy a különbség a kettő között bármely tekintetből olyan nagy és lényegbe vágó lenne, mint a milyennek a népköltésért való naiv lelkesedés korában, értékének túlságos felbecsülői a műköltés rovására hitték és tanították. E túlzásnak is megvolt azonban legalább az a haszna, hogy a sokáig érdemtelenül elhanyagolt népköltés s egyáltalán a népművészet és az egész népélet, mint minden nemzeti sajátszerűség és önálló létre való jogosultság alapja, olyanok részéről is figyelemben kezdett részesülni, a kik addig rá sem hederítettek.* Ezeknek az

* Így Francziországban Louis-Napoleon, az akkor még elnöki czímet viselő államfő, csak néhány hónappal az államcsíny előtt, a mely őt III. Napoleon néven császárrá tette, közoktatásügyi minisztere, Fourtoul, által rendeletet adott ki a Francziország egész területén gyűjtendő népköltés tárgyában. E nevezetes rendelet, N. Károly országában az ő hajdani törekvésének egy érde-

alvó érdeklődése felébresztésére okvetetlenül kissé hangosabban kellett a harsonába fújni, s olyan szépségekkel és csodálatos erényekkel sem ártott a szegény félreismert Hamupipőkét, a népköltés sokáig sutban kuczorgó tündérét, felruházni, a melyek részben csak az ő rajongó lovagjainak élénk képzeletében és szerelemtől megvesztegetett szemében voltak meg. Emberi értelmünk kedves gyarlóságai közé tartozik s másrészt fajunk őskori gondolatszegénységének és jóra való restségének az emléke, hogy minden nagyobb szellemi előrelépésünk bizonyos heroikus nekilendüléssel kezdődik, a melynek fiatalos mohósággal felserkenő energiája rendesen túllő eleinte kissé a czélon. Másfelől meg olykor a későbbi józan belátás szerényebb önmérsékléséből azt a tanulságos tapasztalatot vonhatjuk le, hogy a magasabbra kitűzött czél és a felcsigázottabb reménység nélkül még ezt a szerényebb eredményt sem értük volna el, mert illusiókban ringatódzni szerető természetünk mindig csak a többért tartja érdemesnek azt a munkát is elvégezni, a mibe sokszor a kevésnek elérése is kerül. Néha azonban szerencsére fordítva is áll a dolog, s mint a bibliai Saul, a ki apjának szamarait keresni indult s helyettük királyi koronát talált, a tudományok történetében sem egészen példátlan az eset, hogy a szerényebb polczra ki-

kes késői utánzata, 1852 szept. 13-án kelt és egyebek közt a következőkép határozza meg a gyűjtés czélját: «Un grand et complet monument élevé au génie anonyme et poétique du peuple». Napoleont számkivetése idején, Svájczban tartózkodása alatt, Firmenich, *Germaniens Völkerstimmen* kiadója nyerte volt meg ez eszmének, a mely ilyen nagy arányokban még azóta sem talált utánzásra. A gyűjtött anyag különben jórészt még azóta is kiadatlanul hever a párizsi *Nemzeti Könyvtár*ban.

tüzött czélt követve, sokkal magasabbat sikerül elérnünk.

Így történt azokkal is, a kik eleinte csak koruk agyonmesterkélt műköltészetének hajszálfinom czikornyáit megúnva, azért fordultak a népköltés üdébb, erőtől duzzadó termékeihez, hogy a túlhajtott művészetet megint ősforrásához, a természethez kalauzolják vissza. A Montaignek, Herderek és nálunk a népies-nemzeti irány úttörői aligha sejtették, hogy ezzel egy olyan szellemi mozgalomnak a sodrába kerültek inkább, mintsem azt megindították, a melynek ma már sejthető végczélja az, hogy valamikor, a távol jövőben az egész emberiséget egy egységes értelmi és erkölcsi kultúra testvéri kötelékébe foglalja. S ennyiben még az imént vázolt ifjúkori botlások és tüzeskedések sem maradtak üdvös következmények nélkül a népies hagyományok búvárlatának elég síkos terén. Itt, ha valahol, ismétlődött annak az alchymistának az esete, a ki aranyat akart csinálni s a porczellán-gyártást sikerült feltalálnia, a mivel csakugyan aranyat érővé tudta varázsolni az agyagot. Hasonlót nem egyszer láthatunk a többi tudományok történetében is, de kevés tanulságosabb példát annál, a melyet a néppel foglalkozó tudományok rendszerének fokozatos kiépítése mutat.

Itt a helye, hogy már most ennek a rendszernek a történelmi alakulására is vessünk legalább egy futólagos pillantást. A népköltésnek a néplélek és a népélet egyéb nyilvánulásaihoz való sokszoros viszonya, velük benső kapcsolatban és szűntelen kölcsönhatásban állása mellett érezhető, hogy a népköltés behatóbb, okfejtő vizsgálata a népre vonatkozó tudományok fej-

lődésétől elválaszthatatlan, velük, bennük és általuk erősödött és nőtt nagyra, vált mind öntudatosabbá, jutott mind szilárdabb elvekhez és tett szert mind módszeresebb eljárásra.

A népköltés iránti általánosabb érdeklődés, a mint már fentebb érintettük, az irodalmi romanticismus szülötte; tehát azon irodalmi és művészeti irányé, a melynek hatása alatt — a classica-philologia mintájára — az élő nyelvek és irodalmak tudományos rendszerű és módszeres kutatását, az úgynevezett «modern» philologiákat látjuk kifejlődni.* Élő nyelvek és irodalmak lehetőleg teljes és minden irányban kimerítő tudományos feldolgozásáról, oknyomozó és genetikus élettanáról lévén szó, kikerülhetetlenné vált, hogy e nyelveknek tájszólásaikban legjobban megfigyelhető élete is mind behatóbb kutatás tárgya legyen. Már ebben is fölmerül mindúntalan a vizsgálódás anyagának, a népnyelvi szövegeknek, nem csupán nyelvészeti, hanem egyúttal irodalmi szempontú értékelése is. A különféle nyelvi jelenségek egybevetése

* «Weil ich lernte, dass seine Sprache, sein Recht und sein Altertum viel zu niedrig gestellt waren, wollte ich das Vaterland erheben» — mondja Grimm Jakab a *Deutsche Mythologie* 2. kiadása előszavának végén (1844). Hasonló eszméket fejteget Ipolyi is *Magyar Mythologiá*ja előszavában. (L. különösen a VI. l.) S ugyanennek a romantikus felfogásnak a késői visszhangja, egészen másféle szellemű korunkban igazán örvendetes kivétel, az a jóleső melegség, a melylyel Sebestyén Gyula *A regősök*ről írt nagy tanulmánya végén megszeretett tárgyától búcsúzik s így zárja le tanulságos fejtegetéseit és kutatásait: «Midőn az itt föltárt eredményeket az Árpád-kori magyar költészet történetének átszolgáltatjuk, az a lélekemelő tudat legyen jutalma fáradozásainknak, hogy ezután már aligha érezzük szegénységünket, ha lapozgatjuk a királyi regősökkel egykorú troubadourok, trouvèrek, jongleurök, minnesängerek, menestrelek, vagansok és goliardok színdús történetét.» (I. h. 505. l.).

nem pusztán a nyelvi tények körében, hanem a nyelvet a művészi ábrázolás eszközéül használó irodalmi termékek, mint ilyenek terén is mind több alkalmat ád az összehasonlító módszernek fölhasználására. A népköltés vizsgálata tehát önkéntelenül, mert a dolog természetéből folyólag is, összehasonlító disciplinává lesz.

Ilyenné kell különben minden irodalmi, sőt egyáltalán minden történelmi tanulmánynak okvetetlenül válnia, mihelyt a maga feladatát mélyebbre alapozza; vagyis mihelyt a puszta leírással be nem éri, hanem a jelenségek idők folytán és térben eloszlólag fejlődő sorát okaikból és fejlesztő körülményeikből, szóval a rájuk ható összes tényezőkből kívánja megmagyarázni, egyúttal pedig a belőlük kiinduló hatásokat is fontolóra akarja venni.

A népköltésnek tehát nemcsak a természettudományok körében fölserdült ethnologiához van köze, sőt vele olyan szoros kapcsolata, hogy bizonyos értelemben ennek a tárgykörébe is tartozik, hanem a tisztán szellem- vagy történettudományi philologiához is. Amannak a körébe alanyánál és részben ez alany által alakított tárgyánál fogva sorakozik, a mi úgy értendő, hogy a népköltésnek a nép először is az alanya, vagyis a megalkotója; de viszont a tárgya is annyiban, hogy benne a nép a maga lelkét, tehát önmagát, önmagának a legjellemzőbb vonásait, legmélyebb vágyait és törekvéseit tükrözi. Ezeknek a megértéséhez pedig elengedhetetlen mindazoknak a tényezőknek az ismerete, a melyek a nép lelkét alkotják, alakítják és módosítják; tehát az ethnologia rendszerébe tartozó összes ismeretágak minden nevezetesebb

tanulsága. Emehhez, a philologiához pedig mint a költészet egyik fajtája, tehát a nyelvben, mint kifejező eszközében élő és vele ábrázoló művészet, mint az irodalomnak egyik jelentkezési formája tartozik, a mely mint ilyen csakis a philologia kipróbált módszereivel vizsgálható és elemezhető. Ennek körén belül is az összehasonlító irodalomtudomány követelheti legközelebbről a maga vizsgálódási tárgyául, minthogy az összehasonlító módszer alkalmazását a népköltésnek kor- és népközi nagy számú és szembeszökő analogiái minden más irodalmi tárgynál hangosabban követelik.

Ennek az összehasonlító szempontnak az irodalmi jelenségekre nézve kívánatos érvényesülését és üdvös hatását a XVII. század nagy polyhistorai kezdik először hangoztatni. Leibniznek oly sok téren úttörő és czélkitűző lángelméje itt is megelőzte, a mint mondani szokás, a maga korát; avagy helyesebben szólva, messze túlszárnyalta e kor átlagos felfogását. Pedig mint az ilyen korszakot alkotó nagy szellemek rendesen tenni szokták, csak az volt az ezzel épen nem kicsinylett érdeme, hogy erős gyűjtőlencseként összefoglalta előző századok nagy gondolkodóinak e tárgyra elszórtan eső eszmesugarait s azokat későbbi idők útjaira vezette kalauzoló világul. Az ő vezérlő gondolatai azonban még inkább csak a nyelvnek, kevésbbé az irodalomnak az összehasonlító bírálatához egyengetik az utat. Kortársa, Morhof Dániel György (1639—1691) azonban, *Unterricht von der Teutschen Sprache und Poesie* (Kiel 1682) czímű munkája második részében már nem csak a német, hanem az egész európai irodalom első összefoglaló áttekintésére tesz igen figyelmet érdemlő kísérletet. Morhof egy-

úttal azt is jól látja s meg is jelöli, hogy ez összefoglalásnak, ennek a nála még kezdetleges összehasonlító módszernek mi a tulajdonképeni czélja, midőn azt az irodalom tanulmányában azért tartja szükségesnek, hogy az minél alaposabb legyen: «damit solches desto gründlicher geschehen könne», mint ő mondja.

Ha az ilyen rendszeresebb úttörő igyekezetek mellett még az ide vonatkozó elszórt, inkább csak ötletszerű eszmeszilánkokat is föl akarnók innen-onnan szedegetni, régibb korok íróinál is lelhetnénk egyetmást, a mi e szempont alá tartozik. Habár a XVI. század elejéig, a mikor az anthropologia neve elég jellemzően megszületik,* böngészetünk vajmi szerény lenne, mivel addig a népies még jóformán egyértelmű volt a nemzetivel, ez pedig a nemzetközi magasb kultúra egyházi jellegéhez képest, ehhez viszonyítva körülbelül a vulgaris jelző alá esett. Már maga e szó is sejteti azt a kicsinylő véleményt, vagy fel sem vevést, a melylyel a középkor alkonyáig, vagyis a vallásában még egységes középkori nyugat általános műveltségének megoszlásáig, e határozottan egyházi jellegű műveltségnek birtokosai a népszellem sajátszerű nyilatkozatai, tehát a népköltés iránt is viseltettek. Nem hiába állott már a biblia választott népé-

* Első kimutatható nyoma Magnus Hund *Anthropologia sive de natura hominis* czímű munkájának czímében található, mely 1501-ben jelent meg Lipcsében. Még ugyane század lealkonyulta előtt követte e szerény kísérletet Cassman Ottó *Psychologia anthropologica sive animae humanae doctrina* czímű könyve (Hannover 1594), melyet két évvel utóbb *Fabrica humani corporis* czímen az ember testi életének leírása egészített ki. Ezzel az anthropologia még vajmi fiatal és tapogatódzó ismeretkörének rendszerébe az ember testi és lelki életének egymással kapcsolatos kutatása illeszkedik be.

vel, az egyetlen igazi néppel szemben a népek (τὰ ἔθνη) megbélyegzett összessége. Valami pogány szag még a középkor második felében is odatapadt mindahhoz, a mi sajátszerű jellemzőt a népek a maguk nyelvén énekeltek és regéltek, saját zamatú szólásmódjaikban, szokásaikban és erkölcseikben a régmúlt hagyományaiból megőriztek s minden irtás és üldözés ellenére is, a kegyeletes ragaszkodás elfojthatatlan ösztönével ápoltak és az utókornak nemzedékről nemzedékre átadtak. Még jó, hogy a sok meddő igyekezet ez ősi pogány (ἐθνικὸς) és világi (λαικὸς) költészet kigyomlálására, legalább az ellene hangoztatott dörgedelmes tilalmak és feddések révén, egyet-mást számunkra is feljegyzett és megmentett belőlük.

S valóban, a középkori prédikátorok és moralisták jámbor törekvésének, a melylyel nem fáradnak belé a sok pogányszagú népszokás és népköltési maradvány gyomlálgatásába, ennek a szerencsére mégis csak nem egészen sikeres buzgólkodásnak köszönhetjük a legbecsesebb középkori feljegyzéseket a kevéssel előbb keresztényekké lett nyugoti népek emlékeiből.* Még ennél is kevesebb, sajnos, az, a mit az ókor a maga még jóval gazdagabb és színesebb hit- és hagyományvilágából reánk juttatott; kivéve természetesen az ókor két vezető kultúrájú és egyetemes világműveltség termelésére jutott népét, a görögöt és rómait. De ez is csak a saját hitvilága emlékeit őriztette meg szá-

* Különösen gazdagok e tekintetben a XIII. század elejéről Heisterbachi Cæsarius, valamivel utóbb Jacobus de Vitriaco, majd ugyane század vége felé Thomas Cantipratanus, a következőkből Joannes Junior és Bromyard nagy példatárai, melyekről v. ö. *Temesvári Pelbárt példái* czímű akadémiai értekezésemet. (Értek. a nyelv- és széptud. köréből, XVIII. 2.)

munkra gondosabban legalább a költők által, a kik azonban már a maguk haladottabb korának változott főfogása és a saját egyéni alkotó tehetségük prizmáján keresztül szűrik az ősi hagyomány sokszorosan színeire bontott és megtört sugarait. Az igazi népies vallás és költés, a pezsgő népélet emlékei bizony a görögök és rómaiak szellemvilágának fönnmaradt alkotásaiban is csak vajmi gyéren szövődnek a hivatalos vallásrendszer intézményeibe és a magasb értelmiség bölcselkedő elemeinek merevebb dogmáiba. De még ez hagyján! Nagyobb kárt szenvedett az ethnologia az ókor két legműveltebb népének egy másik mulasztása folytán, a mely abban áll, hogy görögök és rómaiak, bár elég alkalmuk kínálkozott a legkülönbözőbb fajú, nyelvű és életszokású nemzetek megfigyelésére, e téren örökké sajnálható közömbösséget tanusítottak. Mennyi értékes ethnologiai anyag pusztult el így, mennyinek veszett ki még az emléke is a miatt, hogy a görög és a római ember a maga fajtáján kívüli emberiséget egyszerűen a barbarok színtelen tömegébe sorolta és nem igen tartotta arra érdemesnek, hogy testi-lelki sajátságaikkal, annyiféle színű és jellegű népéletükkel, szokásaikkal és erkölcseikkel törődjék, ezeket leírja és így az utókor számára megörökítse. Még Aristoteles is, az ókornak ez a nagy encyclopædistája, csak vajmi kevés néprajzi megfigyelést szőtt bámulatosan sokoldalú tudományos munkásságába. Az ókori tudomány, mely tulajdonképeni értelmében a görögöknél ő vele kezdődik, s a rómaiaknál, sőt az egész középkoron át sem igen megy túl rajta, egyáltalában szinte érthetetlen nemtörődömséggel tért ki az elől a hálás feladat elől, hogy földünk akkor még a mainál jóval tarkább

néprajzi térképének legalább a kezdetleges vázlatát ránk hagyja.

A dolognak legelfogadhatóbb magyarázata az, hogy az ókori műveltség és társadalmi rend a rabszolgaság intézményén épült föl, ez pedig a másfajú népek emberszámba nem-vételén alapszik, csakis ebből meríti a maga nyugodt lelkiismeretét. A míg tehát a kereszténység e tekintetben gyökeresen át nem alakította, legalább a nyugati emberiség világnézetét, addig e téren alig is várhatnánk egyebet, mint a legnagyobb közömbösséget az uralkodó népfajtól különböző más nemzetek egyénisége, lelkülete és ennek jellemző nyilvánulásai iránt. Valami hasonló nemtörődés mutatkozik még az egyfajúak kebelén belül is a különböző néprétegek sajátszerűn színezett életszokásaival, erkölcseivel és hagyományos viselkedésével szemben a magasabb társadalmi körök részéről A görög és római ember, kivált a fejlettebb irodalmú alexandriai kortól kezdve, a mint a nagyjában egyöntetű átlagos műveltségnek arra a fokára jutott, a melyen körülbelül a mi kultúránk körében a közepes tanultságú és értelmű társadalmi réteg áll, olyanféle önelégültséggel nézett le minden a maga fajtáján kívülit, a görög a rómait is és ez viszont a műveltségben mesterét, a görögöt is, mint a hogyan körülbelül az angol ember a maga gyarmatainak meghódított népfajaira, a yankee a négerre és kinaira, vagy a kinaiak ránk európaiakra, Kelet-India tisztavérű árjái az őket leigázó angolokra tekintenek. Képzelhető, hogy még mennyivel mélységesebb megvetéssel sujtotta Hellas és Róma büszke fia a hellenistikus műveltség és a római állampolgárság kettős kultúrai kötelékének körén kívül álló népe-

ket és osztályokat,* még ha az utóbbiak eredetük szerint vele egyfajtájúak voltak is, de társadalmi helyzetük miatt nem válhattak vele ugyanannak a műveltségnek és ugyanazoknak a polgári jogoknak részeseivé!

Hasonló volt körülbelül a viszony az ókor más művelt népei és a velük érintkező idegen fajok között, mint azt az asszir-babiloniai, az egyiptomi, a zsidó és más nevezetes ókori kultúrák emlékeiből következtetnünk lehet, a mennyiben ez emlékek, ha még oly gyér, de mégis némi ethnographiai vonatkozást tartalmaznak. Ezekből legfölebb az egyes népfajok testi és egyéb külső megjelenésében felötlő különbségek iránti érzék és ezeknek a különbségeknek valamelyes jelzésére irányuló törekvés tűnik ki; a mélyebben rejlő, nyelvben, szokásban és hitvilágban, költészetben és erkölcsökben nyilvánuló különbségek iránti érdeklődésnek, ilyenek feljegyzésének azonban csak alig mutatkoznak itt-ott elvétve némi nyomai. Az a kevés, a mi ilynemű kezdetleges jelenség az ókorból reánk maradt, Homeros és Herodotos néhány becses adatán kívül már a N. Sándor korszakalkotó felfedező hadjáratán inneni időből való s a már említett Aristoteles és epigonjainak, Ktesias, Strabo és Plinius föld- és természetrajzi munkáiban található. A római világbirodalommal ismét tetemesen tágult szemhatár, bármennyi új nép kerül is megfigyelésének körébe, csak vajmi kevéssel gyarapítja az alexandriai műveltség föld- és néprajzi ismeretanyagát.

Julius Cæsar ugyan érint az ellene védekező kelta és germán fajokról egy-egy jellemző vonást; de sem ő, sem az első ethnographiai essay szerzője, Tacitus, a maga romlott erkölcsű honfitársai elé tükörként

állított *Germania*jában, nem zsákmányolták ki eléggé a páratlanul kedvező alkalmat arra, hogy ezen akkor még oly pezsgő életerejű fiatal népek testi-lelki képét részletezőbb ecsetvonásokkal és jellemzőbb színekkel ábrázolják.

A középkor két utolsó századáig, habár a keresztes háborúk által némileg megint tágult, legalább is az ókorban elért határokig újra kiszélesedett a földrajzi látáskör, de ebben alig haladt előbbre a néprajzi tudomány alapozása annál a foknál, a melyre a népvándorlás koráig szakadatlan lánczolatú művelődési mozgalom juttatta. A nagy rázkódást, mely a nyugatrómai birodalom összeomlásával a Földközi-tenger körüli kultúra-öv érczgyűrűjét szétrobbantotta, az ebben fölhalmozott ismeretanyagnak elkallódása követte, s ennek több százados hanyatlás és tespedés után csak a humanismus hajnala, a XIV. század, vetett határt. Ebben legalább az ókor szellemi kincstárának még meglevő romjai kerülnek újból napfényre, s bennük előbb csak gyönyörködve, majd rajtuk mindjobban épülve és erősödve, belőlük mind többet tanulva, lassacskán megint odáig jut az emberi tudás, a hol már az alexandriai műveltség korában egyszer állott volt. Erről a fokról aztán, egyéb erőforrásokból és fölfedezésekből is táplálkozva, csakhamar magasabbra emelkedik a tudományok és művészetek már öntudatosabb föléledése korában, mely egyúttal a legfontosabb következményű földrajzi fölfedezésekkel is gazdagítja nemünk ismerettárát.

Plano Carpini s a többi hittérítő ferenczesek és dömések, köztük a mi Julián barátunk és társai a XIII. században, kevéssel utóbb pedig Marco Polo útleírása

a mongol fajról és ennek sajátszerű kultúrájáról hoznak meglepő hírt Nyugat-Európának, a mely akkorig már teljesen elfeledte, hogy e népeket, legalább Indián át, már a N. Sándor expeditiója nyomában támadt szellemi mozgalom is a maga legszélső hullámfodraiba vonta. A renaissance, a vallási reformáczió és a fölfedezések meg találmányok korának szellemi forrongása az ember és az emberi nem egészen új szempontú vizsgálatát teremti meg. Jellemző, hogy a XVI. század első évében jelenik meg először egy szerény latin munka homlokán az anthropologia szó, Magnus Hund fönt már említett könyvének czímében. Az embertan a földrajz keretében serdülő népleírással karöltve, a mint a legkülönbözőbb korok és égaljak embereinek testalkotását, életmódját mindjobban megismeri, eljut lassankint nemünk fajok szerinti osztályozásának első kísérleteihez. (*Blumenbach, De generis humani varietate nativa*, Göttinga 1776., 1781. és 1795.) Ekkortájt tűnik föl a népleírás tudományának a legáltalánosb elterjedésű neve, az ethnographia, az 1791-ben Nürnbergben megjelent *Ethnographische Bildergalerie* czímlapján.* Anyagát tetemesen növelte a XVII. és XVIII. század újabb nevezetes földrajzi fölfedezéseinek gazdag irodalma; az ötödik földrész, majd az ettől még tovább, keletre fekvő szétszórt szigetvilág, Polynesia, fokozatos megismerése, Cook kapitány (1769—1779) s az ő nyomában Forster J. R. világkörüli útjának néprajzi tanulságai.

* De a német Völkerkunde szót már jóval előbb, 1777-ben használja Herder egyik, a népköltés értékét legjobban méltányoló, az ethnologia alapvetése szempontjából egyébként is fölötte tanulságos értekezésében.

Időközben a philologia tankörében már némi önállóságra vergődött, kevéssel utóbb, a XVIII. század végén pedig előbb bölcseletivé, majd összehasonlítóvá válik a nyelvtudomány is, és a maga részéről szintén hozzájárul az emberiség szellemi életének őskorát borító homály eloszlatásához. Herdernek a történetbölcseletet új irányba vezérlő eszméi, a mint tovább fejlesztik Schiller és Kantnak a romantikusokkal egykorú epigonjai (Fichte, Schelling, Hegel), mélyebbre látó történelmi fölfogással világítanak be az események bonyolult szövevényébe, és az emberiség életében czél- és törvényszerűséget igyekeznek megállapítani. Javára válik e történelem-philosophiai iránynak a franczia forradalomra következett társadalmi és politikai reactio is, a melynek, mint annyi más rossznak, szintén meg van a maga jó oldala. A milyen szükséges átmeneti fokozat volt ugyanis a rationalismus sívár és sekélyes világnézete, épen oly hamar meghaladta ezt az álláspontot is a szűntelenül előre törtető emberi szellem. Mikor ennek a nagyon is józan észszerűségnek ellenében a romantika s vele együtt megint az élet mystikus oldalainak fürkészése válik divattá, ezzel együtt a politikai fordulat is melegebb érdeklődést kelt a népek sajátszerű jelleme, történelmi hagyományai és egyéb középkori öröksége, a sokáig lenézett s lomtárba került ócska holmi iránt. A romantikából táplálkozik az ú. n. népies régiségek iránti általánosabb figyelem, a mely Németországban a Grimm-testvérek, Angliában pedig leginkább Walter Scott nevéhez fűződik. Amazok előtt Herder* és a

* *Volkslieder* 1778–79. (Később *Stimmen der Völker in Liedern* czímen).

Hainbund, a két Schlegel és Arnimmal együtt Brentano,* az angol regényírónak pedig Percy püspök tört utat kiváló szerencsével.**

Igaz ugyan, hogy az érdeklődés e népköltési termékek iránt eleinte s még azután is jó sokáig nagyobbára csak szépirodalmi, majd azonban már legalább is philologiai szellemben nyilvánult. Ennek pedig már jóval korábban egyengették itt-ott, elvétve az ösvényét másfelől is. Így, kivált a rationalismus hazájában, a hol talán legkorábban mutatkozik a népköltés értékének felismerése.

A *poésie populaire* első apologiáját Montaigne írja meg (*Essais* I. 54), s ő reá hivatkozik később Herder is népdalainak bevezető tanulmányában.*** Montaigne, kit méltán neveznek a maga százada Rousseaujának, még csak a természeteshez, az egyszerűhöz és őszintéhez való visszatérés nevében veszi pártfogásába a népköltészetet. De egyben már arra az analogiára is rámutat, a mely műveltebb népek alsóbb osztályainak költészete és az ú. n. vad népek ilynemű kezdetleges kísérletei között észlelhető. Ezzel tehát az összehasonlító és genetikus irodalomtudomány és egyúttal a népek lelki életének bölcseleti elemzése számára állít föl útjelzőket. Nem hiába olyan ellentétes egyéb-

* *Des Knaben Wunderhorn*, 1808.

** *Reliques of Ancient English Poetry*, 1765.

*** «La poésie populaire et purement naturelle a des naïfvetez et graces, par où elle se compare à la principale beaulté de la poésie parfaicte selon l'art: comme il se veoid ez villanelles de Gascoigne, et aux chansons qu'on nous rapporte des nations qui n'ont cognoissance d'aulcune science, ny mesme d'escripture: la poésie médiocre, qui s'arreste entre deux, est desdaignée, sans honneur et sans prix.» Az utóbb említett vad népek költészetéről is szól már előbb s két példát is idéz belőle a 30. értekezésben (*Des Cannibales*), mely szintén útjelző az ethnographia történetében.

ként is a XVI. század uralkodó áramlatával az ő mélyjárású, eredeti gondolkodása. Rousseau korához hasonlóan Montaigne százada is a múlttal, a középkori hagyománynyal való erőszakos szakítás jegyében született. Kimúlása előtt pedig ez is, amaz is keserű resignatióba temeti meg nem valósult ábrándjait. De az ilyen visszaesések mindig csak látszólagosak. Csak az illető kor szűkebb határain belül nem vehető jól észre, ellenben nagyobb távolból mindjárt világosan föltetszik, hogy a részleteiben alá s föl hullámzó mozgásnak egészben mégis csak folyton emelkedő az iránya.

Ezzel a vigasztaló tanulsággal zárhatjuk le a népköltés fokozatosan emelkedő értékelésének e futólagos áttekintését is. Annyi ugyanis, azt hiszem, könnyen fölismerhető belőle, hogy a múltba való visszatérés, a jelennek a múltból való megértésére irányult törekvés itt a szónak csak jó értelmében vett reactio. A néplélek mindenrendű alkotásának mélyebb, tudományos vizsgálata különben, a mint egyfelől elválaszthatatlan a történelmi érzék erősbödésétől, úgy másfelől a természettudományi módszernek a szellemi élet jelenségeire való kiterjesztésével is szoros kapcsolatban áll. A kik tehát ennek a módszernek az élet és tudomány mind több ágában való érvényesülését fajunk jobb és szebb jövője érdekében állónak látják, azok is nyugodtak lehetnek; mert a ki a népi és nemzeti sajátságok megőrzését, megbecsülését és ápolását e sajátságok fejlődésének megértése alapján sürgeti, az egyben az egész emberiség oly irányú haladását munkálja, a mely annak természetével és így rendeltetésével is a legjobban megegyezik.

A népköltés, néphit és népszokás e tanulmányából,

más nemzetek hagyományával egybevetéséből ugyanis egy nagy tanulság szűrődik le. Az, hogy nemcsak «nyelvében él a nemzet», mint a szállóigévé lett igazság, de csak féligazság hirdeti, hanem mindabban, a a mit részben a nyelv által, de részben egyéb úton is a nemzet lelke értékeset teremtett. Mindabban, a mivel a maga sajátlétűségének tudatát, annak fenntartására irányult erős akaratát és törekvését jellemzően kifejezi. Tehát szokásaiban és erkölcseiben, történelmi viszontagságainak arra az önfenntartásra, a sajátlétűség megőrzésére czélzó minden mozzanatában, azt biztosító minden intézményében is; e szerint politikai eszményeiben és törekvéseiben is mindaddig, a míg azok e czélra irányulnak, azt soha el nem vétik. E czél pedig társadalomételi kifejeződésében a nemzeti függetlenség mellett elérhető legnagyobb egyéni szabadság és jólét, a nemzeti színezetű erkölcsi és értelmi műveltség alapján. Erre kell válvetett munkával igyekeznie mindenikünknek. Ezt szolgálja csendes dolgozószobája szűk falai közt a tudós, ezt a szószéken és az iskolában a pap és a tanító, erre törekedjék ekéjével a földmíves, pörölyével kezében a munkás, ecsetével és vésőjével a művész; erre a közélet mezején, a közügy bármely ágában a polgár, az államférfi és a tisztviselő; ezt fejezze ki legnemesb virágaiban az irodalom; ennek szolgálatában szólaltassa meg lantját a nemzete lelkétől megihletett költő. S ha mindnyájuk egyesített, egy czélra törekvő munkája az egymástól tanuló, egymáson épülő nemzedékek során közelebb jut a nemzeti ideál megvalósításához, azzal az egyetemes emberiségnek is megtette a tőle telhető legjobb szolgálatot.

A NÉPMESÉKRŐL.

I.

A mese az epikai költészet azon műfaja, a mely az eposzban is jogosultan szereplő csodálatos elemet nemcsak megtűri, de annyira megköveteli, hogy ilyen csodálatos elem nélkül nem is képzelhető, sőt tovább menve, a csodálatost, a természet tapasztalati úton megismert rendjén kívül állót nem is mint ilyent, hanem mint egészen természetest tünteti fel. A mese ebből következőleg mindenütt otthonosnak tételezhető fel, a hol a dolgok természetes rendjének, ok- és okozati összefüggésének ismerete nem a legszilárdabb alapon áll, tehát minden nép gyermekeinél s a gyermekekhez sok tekintetben hasonló, velök majdnem ugyanazon értelmi fokon lévő, többé-kevésbbé fejletlen és műveletlen népeknél, sőt a művelt népek kebelén belül is az alsóbb, tehát értelmileg elmaradottabb néposztályoknál.

A mesét a vele némileg rokon, de mégis nevezetes különbségeket mutató mondától legjellemzőbben az választja el, hogy nemcsak maga a mese, hanem a tárgyát alkotó képzelt történet is mindenütt otthon lehet, vagy ha tetszik sehol. Más szóval, hogy nincsen semmiféle helyhez, sőt időhöz sem kötve. Színtere a képzelet határtalan világa, Morus Tamás *Utopiá*ja, e

szó tulajdonképeni értelmében. Történetideje pedig az örök ma, a melyben valamennyi mesének változatlan dátuma, a kényelmes «egyszer» találkozik s békésen megfér egymással.

A reális lét két elemi kategoriájától, a tértől és időtől való e teljes elvonással együtt jár a mesének azon más epikai műfajoktól való szintén igen lényeges eltérése, hogy az elbeszélés ezen formája, legalább arra nézve, a ki már ilyennek veszi, tehát még a nép kebelén belül is mindaz előtt, a kinek már benőtt a feje lágya, — a legkisebb mértékben, sőt a legtöbbször egyátalában nem viseli a hihetőségnek azt a jellegét, a melyet többé-kevésbbé minden más elbeszéléstől meg szoktunk követelni, vagy legalább megkövetel az illető elbeszélés tulajdonképeni közönsége. Talán egy nyelvben sincs a mesének a valóság követelményeitől és feltételeitől független szabadsága jellemzőbben kifejezve, mint a magyarban, a hol a *mese* szó egyenes ellentétét fejezi ki a való történetnek. «Nem mese az gyermek», mondatja nyelvünk szellemével, mint mindig, úgy itt is szép összhangban Arany a *Családi kör* csonka honvédjának elbeszéléséről, s azt akarja vele értetni, hogy itt valóban megtörtént eseményről van szó. Ebben az értelmében a magyaron kívül még más nyelvek is használják ugyan a mi «mesénk»-nek megfelelő szavakat, de egyikben sem oly éles az ellentét. Nem pedig azért, mert a legtöbb európai nyelvnek nem igen van más, mint e l b e s z é l é s vagy b e s z é d értelmű szava a mese fogalom jelzésére.

Megvan különben, legalább a mese mai fejlődésének fokán, ezen a képzelet ingerlésével kizárólag csak mulattatásra czélzó elbeszélés tartalmának valótlanságáról

eléggé meggyökeresedett nézetnek nyoma a legtöbb nép meséinek szokásos és hagyományos bekezdéseiben is. Hogy ismét csak a magyar s az ehhez legközelebb álló pár idegen példánál maradjunk, — mi más, mint a mese tartalmába vetett naiv hittel való pajkos játék az, midőn a mi meséink nagy feneket kerítve mondandóiknak, a sok «hol volt, hol nem volt, még az óperencziás tengeren is túl, az üveghegyeken innen», stb. stb. czikornyával mindössze velejében csak azt írják körül, hogy v o l t, annak, a ki hiszi, és nem v o l t annak, a ki már okosabb, hogysem higgye, de azért mégis jóízűen elmulat rajta. «Volt is, meg nem is volt» szószerinti fordításban az oláh, albán és oszmán-török meséknek a mieinkhez leghasonlóbb bekezdése.

Jó volt ezzel mindjárt eleve tisztába jönnünk, s nem ártott volna, ha a mesék jelentésének első kutatói több figyelmet szántak volna e mellékesnek látszható, de azért nagyon jellemző körülménynek. Akkor ugyanis aligha becsülték volna e minden esetre igen érdekes és a néplélek tanulmányához sok fontos adattal járuló termékeket annyira túl, hogy csupa mythost lássanak minden legapróbb részletükben. Mielőtt azonban a mesék e nagy, túlságosan is nagy tisztelethez jutottak, elég sokáig voltak úgyszólván a közmegvetés tárgyai a magukat vajmi felvilágosodottaknak tartó tudós és művelt társadalmi osztályok előtt. Egészen egyébiránt még ma sem oszlott el ennek a lenézésnek minden nyoma. Akadnak még ma is «tudósok» és «művelt» egyének, a kik rőffel és fonton mérik a megfigyelésre és búvárlatra méltó vagy nem méltó dolgokat. Szerencsére azonban mindinkább terjed Renannak a philologiára vonatkozólag nyilvánított azon egészséges né-

zete, hogy a tudományban egyáltalán nincsen jelentéktelen részlet, nincs olyan apróság, a mely komoly és beható vizsgálódásra ne volna érdemes. Jóllehet a mesék összehasonlító irodalomtörténeti és néplélektani nagy fontossága csak elég későn, igazában csak a XIX. század eleje felé jutott elismeréshez, magukat a népmeséket aránylag elég korán kezdték el gyűjteni és feljegyezgetni.

A legrégibb vagy legalább is nagyobb számú mesét tartalmazó könyv Olaszországban látott napvilágot. Czíme: *Le piacevoli Notti (Mulatságos éjszakák)*, szerzője Giovan Francesco Straparola da Caravaggio. Megjelent két részben; első fele 1550-ben, a második 1554-ben s 1599-ig valami 18 kiadást ért. A legtöbb kiadás 65 kisebb-nagyobb elbeszélést, köztük több valódi népmesét tartalmaz. A keret, a melybe az egyes elbeszélések be vannak illesztve, Boccaccio *Decamerone*jára emlékeztet, a melynek első sorban az olaszok, de aztán az egész világ novella-irodalmában számos utánzója akadt. Straparola 12 hölgygyel és két úrfival beszélteti el történeteit 13 éjen át; innen a gyűjtemény későbbi czíme: *Tredici piacevoli (*v. *piacevolissime) Notti.* A bennünket itt kizárólag érdeklő népmesei részleteket a szerző, vallomása szerint, élő hagyományból merítette, egyik-másik darab pedig Morlini 30 évvel idősebb latin gyűjteményéből van átvéve, a melybe megint csak a nép ajkáról kerültek.

A középkori erkölcstanító példatárakat és beszédgyűjteményeket (mint *Scala coeli,* a *Disciplina clericalis,* Jacobus de Vitriaco beszédei) figyelmen kívül hagyva, elvétve itt-ott egy szintén régi históriás könyvben is akad sok egyéb fajú elbeszélés közt egy-egy

igazi népmese. Értem a *Gesta Romanorumot*, ezt a középkoron át páratlan elterjedésnek és közkedveltségnek örvendő erkölcsi példatárt, a mely Haller fordításában (a Dares és Dictys trójai háborúja és a Pseudo-Kallisthenes Nagy Sándora közé ékelve) egészen századunk elejéig a magyar népnek is kedvencz olvasmányai közé tartozott.

Kizárólag népmeséket tartalmaz egy időrendben mindjárt Straparola után következő szintén olasz könyv, a mely 1637-ben jelent meg először s azóta számos kiadást, továbbá két német, egy angol s két olasz fordítást ért.* Giambattista Basile, vagy a mint könyve homlokán magát anagramm mögé rejtőzve nevezi: Gian Alesio Abbattutis, megint csak Boccacciót utánozva, *Pentamerone* czímen 50 elbeszélést ad 5 napra elosztva s egy 51. mesébe mint keretbe elég ügyesen befoglalva.

Még ugyancsak a XVII. században, de már annak vége felé,nem tudni egészen biztosan, nem az említett olasz példákon buzdulva-e, Francziaországban is hozzáláttak a népmeséknek egyelőre pusztán irodalmi mulatságból és mulattatási szándékkal való feljegyzéséhez. Charles Perrault 1697-ben adta ki a mese gyermekded naivságának hű tolmácsolásában a francziáknál utól nem ért mintaképül tekinthető gyűjteményét, a melyet csakhamar egész sereg utánzat követett. 1704-ben jelent meg az *Ezeregyéj* meséinek franczia fordítása. Galland e művének Európa-szerte történt

* Olaszt is, mert nápolyi tájszólásban van írva, ez pedig körülbelül úgy viszonylik az olasz irodalmi nyelvhez vagy az északolaszországi tájszólásokhoz, mint a Plattdeutsch Schiller és Goethe nyelvéhez vagy az osztrák dialektushoz.

gyors elterjedése és szinte páratlan világirodalmi hatása eléggé ismeretes.*

A népmesék s velük együtt aztán a népies hagyományok minden neme iránti melegebb érdeklődés azonban csak a XVIII. század vége felé kezd határozottabb és öntudatosabb alakot ölteni, Francziaországban Rousseau, a németeknél pedig az e téren kiváló érdemű Herder hatása alatt. A *Stimmen der Völker in Liedern* kiadójának üdvös példaadására vihető vissza a romantikus iskola azon törekvése is, hogy a pogány ősidők és a keresztény középkor régiségeinek gondos összegyűjtése mellett a nép száján még élő hagyományok is kellő figyelemben részesüljenek. Ki ne gondolna itt első sorban a Grimm testvérekre, a kiknek *Kinder- und Hausmärchen* czímű gyűjteménye (Halle, 1812) korszakot alkot a mesevizsgálat tudományának történetében.

Grimmék jelesen szerkesztett s a maguk nemében úttörő jegyzetekkel kísért könyve hazánkban is megtermette gyümölcseit. Elég korán, már a huszas évek elejével hozzálátott nálunk is egy pár buzgó férfiú a mi mesekincsünk feljegyezgetéséhez és a külfölddel való megismertetéséhez. Gaal György 1822-ben, Majláth János gr. pedig 3 évvel utóbb adta ki meséit. Mind a kettő német nyelven, minthogy a honi közönségnél nem számíthattak volna elég érdeklődésre oly dolgok iránt, a melyeket minálunk csak a legutóbbi időkben kezdenek komolyabb figyelemre méltatni, jóllehet az

* Az általánosan elfogadott vélemény az arab gyűjteményt az Al-Mas'údi korában, Kr. u. 944 körül dolgozó Hasár Afsánah nevéhez fűzi. Az ő elveszett s csak hírökből ismert perzsa meséinek átdolgozása az *Ezeregyéj.*

e téren is nagyérdemű *Kisfaludy-Társaság* népköltési gyűjteményének két sorozatában (1846—1848: Erdélyi János, 1872—1910-ig tíz kötet: Arany László és Gyulai Pál, majd Vargha Gyula) igen helyesen a népmesének is megfelelő helyet juttatott. Ugyanezt tette *Vadrózsák* czímű székely népköltési gyűjteményében áldott emlékű Kriza Jánosunk (1863), a ki mellett még Merényi László (1861—63), Arany László (1862), Pap Gyula (1865—1890), Kálmány Lajos (1867—1891), Istvánffy Gyula (1890), Pintér Sándor (1891), a *Magyar Nyelvőr* (1872—1910-ig XXXVIII. kötet) és az *Ethnographia* (1890—1910-ig XIX kötet) meséiről kell megemlékeznünk.

Látjuk tehát, hogy nem maradtunk el e részben a külföld mögött messzebbre, mint a mennyire általános irodalmi és műveltségi viszonyaink között a dolog természete szerint elmaradnunk kellett. De látjuk másrészt a még kiaknázatlanul heverő óriási kincshalmazra való tekintettel azt is, hogy alig jutottunk el ez irányban csak odáig is, a meddig nálunknál kisebb és sokkal kedvezőtlenebb körülményekben élő nemzetek, mint pl. a velünk rokon finn nép, vagy a néphagyományok ismeretének egyik-másik ágában a lengyelek haladtak.

II.

Összehasonlítván a legkülönbözőbb népek akár csodás akár tréfás tartalmú népmeséit, egybevetvén pl., hogy előbb csak Európában maradjunk, az izlandiakéit az ujgörögökéivel, a spanyolokéit az oroszokéival, — mindezen annyira különböző életszokású és nyelvű nemzetek e fajta termékeiben a legfeltűnőbb hasonlóságokkal fo-

gunk találkozni. A közösség nem szorítkozik csupán az alapeszmékre s egyes elemekre, hanem elég meglepően kiterjed ezen eszmék egész lánczolatára, valamint azon módra és sorrendre, a mely szerint az egyes elemek mindenütt kerek és egységes egészszé vannak fűzve. E tény eléggé ismert és elismert manap, s ha akadna mégis olyan, a kit talán meglep, az is könnyen meggyőződhetik róla, ha saját meséinket bármily idegen népéivel akár csak futólagosan is összehasonlítja.

Hogyan magyarázzuk meg már most magunknak e meglepő hasonlóságokat?

A Grimm-testvérek, a kik egyúttal elsőkül vetették fel e kérdést, annak első pillanatra fölötte megnyerő és tetszetős megoldását hozták forgalomba. Elméletök, melyet Müller Miksával élökön sokan magukévá tettek, azóta határozottabb alakot nyert, élesebb körvonalzatú fogalmazásra jutott. Különösen egy osztrák tudós, Hahn György, volt az, a ki nagy buzgalommal fogott hozzá a Grimmék tétele szélesebb és mélyebb alapra fektetéséhez.* A tételt körülbelül ekként foglalhatjuk össze:

Az európai népek legnagyobb része e g y népcsaládhoz, az árja törzshöz, tartozik. A mint e népek ázsiai őshazájukból szétszóródtak, magukkal hozták uj honukba, közös ősnyelvük egy-egy tovább fejlett tájszólásának tekintendő saját nemzeti nyelvük mellett, sőt ezzel szerves összefüggésben, mythologiájuk magvait. Ezen közös forrásból eredt mythosok anyaga, mindeme egy törzsből szétágazott népek e közös öröksége, idő folytán tovább fejlődött, átalakult s legvégső alakula-

* L. Hahn, *Griechische und albanesische Märchen*, Leipzig 1864. a bevezetésben.

tában a népmesék alacsonyabb rangjára sűlyedt. Semmi csodálni való sincs tehát abban, ha minden árja nép meséi oly feltűnő hasonlatosságokat mutatnak, — mert hisz e mesék végeredetökben ugyanazon, valaha közös mythosokra vezetendők vissza.

«E mythikus elemek, a melyek valamennyi mesében fellelhetők, — úgymond Grimm Vilmos,* — hasonlók valamely drágakőnek a gyepes és virágos talajon szerteszórt töredékeihez: csak a legélesebb szemnek sikerül őket fellelnie. Jelentésök régóta elveszett, de még mindig kiérezhető, s ez az, a mi a mesét oly kiváló értékűvé teszi.» — «A népmesék — így szól Grimm Jakab ** — az őskori mythosok végső visszhangjai. Hiú ábránd volna azt hinni, hogy ezen vagy azon a kedvező helyen termettek, a honnan ilyen vagy amolyan úton később minden irányban elterjedtek. Más szóval, a népmesék közötti hasonlóságokat nem szabad az egyes népek között történt kölcsönzés, adás-vevés, kicseréléssel magyarázni.» — «A népmesék elemei, csirái — írja Müller Miksa *** — még abban a korban támadtak, a mely az árja faj szétszóródását megelőzte; ugyanaz a nép, a mely északnak vagy délnek haladó vándorútjára magával vitte a nap és hajnal hazulról hozott nevét, az ég ragyogó istenségeibe vetett őshitét — nyelvében, mythologiai és közmondásos szólásmódjaiban magával vitte e többé-kevésbbé kifejlett magvakat is, a melyeknek egykoron okvetetlenül ugyanazon vagy legalább is fölötte hasonló növényeket kellett teremniök minden talajon és minden éghajlat alatt.»

* *Kinder- und Hausmärchen* III. köt. 3. kiad. 1856. 409. l.
** L. a *Pentamerone* Liebrechttől való német fordításának bevezetését. Breslau, 1846. a VIII. lapon.
*** *Chips from a German Workshop*, II. köt. 226. l.

Nem akarunk ezen elmélet részletes taglalásába bocsátkozni; nagyon is soká kellene a legkétségesebb feltevések és állítások útvesztőjében bolyongnunk. Mindazonáltal hálátlanok lennénk, ha be nem vallanók, hogy Hahn Györgynek Grimm Jakab és Vilmos alapgondolataihoz írt commentára kitűnő szolgálatot tett a népmesék tanulmányának. A Grimm-testvérek általán bizonyos költői határozatlanságba és ködös homályba burkolták gondolataikat. Hahn szerencsénkre világosabb és szabatosabb s példáján okulhatnának a szellemesnél szellemesebb elméletek ábrándozói, látván; hogy a szappanbuborékkal ugyancsak csínján kell bánni. Hahn ép akkor pattantotta szét a csillogó habszülöttet, mikor állandósítani akarta.

Elég ugyanis e feltevést kissé komolyabb megfontolás tárgyává tenni, hogy a legsúlyosabb ellenvetések egyikét lássuk vele szembeszállni. Az európai népek meséi közt található nagyszámú és első pillantásra szembeötlő hasonlóságok t. i. nem szorítkoznak csupán az alapeszmékre, a mint azt már említők, hanem kiterjednek az alak legapróbb részleteire s az elemek csoportosításának egész mikéntjére is. Már most azt halljuk az ellentáborból, hogy a mesék a különböző árja népek valaha közös mythologiájának szétforgácsolt hulladékai, a melyeket e népek őshazájukból hoztak magukkal Európába. Ezen oszlásnak indult mythosi hulladékokból keletkeztek, azt állítják, mindazon elemek, a melyek ezer meg ezer változatban csoportosulván, a népmesék tarka mozaikját alkotják. «Számos tündérmesénkről, mondja Müller Miksa, egészen határozottan (!) tudjuk, hogy a régi, később félig elfelejtett, félreértett, jól-rosszul kitoldozott mythosok maradvá-

nyaiból és törmelékéből áll.» (Id. műv. 233. l.) De hát akkor hogyan magyarázzuk meg azt, hogy e húsz különböző népnél, megannyi különböző életszokások és körülmények között szétforgácsolódott mythikus roncsok végeredményben mindenütt megint annyira hasonló, sőt a legtöbbször ugyanazon a módon egyesültek és csoportosultak mesékké? Vagy a mi több — hogyan érthető, hogy előleges közmegegyezés, megállapodás nélkül számos népnél épen ugyanazok és nem más mythikus elemek rendezkedtek e vagy ama határozott jellegű s mindenütt ugyanazon közös vonásokat mutató elbeszélésnek a keretébe? Nem határozott képtelenség-e tehát, a mit a fönti feltevés magában foglal?

Vegyünk csak egy példát szemügyre, azaz kísérjünk egyet a legelterjedettebb népmesék közül figyelemmel vándorútjában s aztán vessük fel a kérdést, helyt áll-e a tapasztalati tényekkel szemben Grimmék elmélete?

III.

Antoninus Pius és Marcus Aurelius római császárok uralkodásával egyidőben, körülbelül 125-től nem tudn pontosan meddig, de 171-en túl, elég az ahhoz, a Kr. u. második században élt az afrikai Madaura városból származó Apuleius, kora műveltebb s az igazság után szomjuhozó elemeinek egyik legérdekesebb képviselője, a kit a lealkonyuló pogányság s a derengő keresztény hit közötti habozása a dolog természete szerint az újplatonikusok táborába, majd mindenféle bűbájos mesterséggel foglalkozó titkos felekezetek karjába hajtott. Főműve a *Metamorphoseon*, vagyis *Átváltozások* XI könyve, a melyben korának

képtelen csodadolgokkal egybeszőtt szatirikus rajzát adja. Önéletírás alakjába öltöztetett, részben csakugyan saját éleményeit is tartalmazó elbeszélésének tervezetét Lukianosnak *Lucius vagy a szamár* czímű iratából vette, a melyet legalább Wieland fordításából olvasóim egy része is bizonynyal ismer. Minket itt Apuleius fantasztikus regényének csak a 4-től egészen a 6. könyvig terjedő része érdekel, a mely *Eros* (Amor) *és Psyche* kissé túlcziczómázott, de mindazonáltal halhatatlan vonzóerejű történetét tartalmazza. Csak azt lesz jó mindjárt előljáróban megjegyeznünk, hogy a mythologiai nevek könnyen tévedésbe ejthetnének bennünket, ha az alább következő mesében róluk mondottakat úgy értelmeznők, mintha akár görög, akár római mythosszal, tehát hitregével lenne dolgunk Apuleius *Átváltozásai*nak ez epizódjában, a mely allegoriai vonatkoztatását bizonyára csak akkor kapta, még pedig alighanem görög kézből, a mikor a nép ajkáról a műirodalomba került át; tehát oly korban, a mely allegoriákat bővében, de mythosokat e szó tulajdonképeni értelme szerint már nem termett. Még a római utánzat mesterkélt dagályosságán keresztül is kicsillámlik itt-ott az egyszerű, kedves népmese naiv alapszövege, a melyre már a hagyományos kezdőszavak is vallanak: «Erant in civitate quadam rex et regina», — mintha csak a mi meséink szokásos bekezdését hallanók: Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy király és egy királyné . . .

S ha már belekezdtünk, hát folytassuk, legalább rövid kivonatban.

A mondott királyi házaspár három leánya közül a legfiatalabbnak csodálatos szépsége fölülmúlt minden képzelhetőt. Psyche, ez volt a bájos teremtés neve,

csak egymaga volt még otthon pártában, a mikor gyermekük sorsán már amúgy is aggódó szüleinek egy jóslat azt a kegyetlen parancsot adja, hogy tegyék ki a gyönyörű leányt egy sziklafokra, a honnan majd valami kigyóalakú szörnyeteg el fogja ragadni. Psychét kiteszik a vesztőhelyre, a hol azonban egészen más vár rá, mint a mivel a jóslat fenyegette. Zephyr, a személyesített szellő, karjára veszi a remegő szűzet s egy varázspalotába viszi. Itt egy csak éjjelenként érkező, de akkor is láthatatlan férj nejévé lesz. Psyche majdnem teljesen boldog; csak boldogságának másokkal való közlését óhajtja, meg a kíváncsiság bántja egy kissé. Addig könyörög urának, a míg az elhozatja hű szolgájával, Zephyrrel, nővéreit. E két irígy teremtés felbiztatja szegény Psychét, hogy valami úton-módon igyekezzék férje féltékenyen őrzött titkát fellebbenteni. A menyecske eleinte vonakodik, de mikor gonosz nénjei azzal rémítgetik, hogy hátha a titkolodzó férj csakugyan valami undok szörnyeteg, a milyennek különben a jóslat is mondta, akkor végre ingadozni kezd s a látogatók távozása után, tanácsukat követve, egy éjjel égő lámpával egyik s gyilkos szerszámmal másik kezében oda lopódzik férje ágyához. Utálatos szörny helyett a leggyönyörűbb alakot, a szerelem istenét, látja örömittas szeme; de jaj szegény lelkének, elragadtatásában nem ügyel a lámpára, a melyből egy csepp forró olaj hull az alvó vállára. Az égető fájdalomtól felriadt isten szemére lobbantja nejének engedetlenségét s irgalmatlanul távozik. A szerencsétlen bűnbánó most útra kel férje után s megy, ha kell, akár a világ végéig.

Hosszú bolyongás után végre anyósának, Aphrodite-Venusnak udvarába ér, a hol a fia mesalliance-a miatt

haragvó istennő csupa lehetetlen vezeklési feladatokat ró előtte porban térdelő menyére. Először is egy nap alatt válaszsza ki egy garmadából annak mindenféle magból összekevert alkotórészeit. Egy jószívű hangya megkönyörül a kétségbeesetten siránkozón, s miután egész nemzetségét előhítta, a fekete sereg hozzálát a nagy munkához s szerencsésen el is végzi a kiszabott időre. Aztán valamely bőszült csodakosok arany gyapjából kell szednie. Itt meg a mint már épen a legközelebbi folyóba akarja magát vetni, megszólal egy nádszál, megtanítván őt, hogyan oldhatja meg a képtelenségnek látszó feladatot. Ez mind nem elég, most hozzon a sárkány őrizte alvilági Styx folyó vizéből egy üveggel. E munkát Jupiter sasa teljesíti Psyche helyett. Végül egy szelenczét ad a könyörtelen anyós a keservesen bűnhődőnek, hogy vigye azt le az alvilág királynőjéhez s hozzon benne egy keveskét ennek szépségéből. Másodszor akarja már magát a halál karjába dobni az üldözött s e szándékával fel is megy egy magas toronyba, hogy onnan leugorva nyakát szegje, a mikor szerencsére az érzékeny épület megmondja neki, hogyan kell az istennő e kívánságát saját maga veszélyeztetése nélkül teljesítenie. Psyche felhozza a holtak országából a varázserővel töltött szelenczét, de vesztére, másodszor is enged a kíváncsiság kísértésének s még abban a pillanatban, a mint a szelenczét felnyitja, mély álom száll szemére. Férje odasiet hozzá s felkölti eléggé megkinzott kedvesét, a ki most már örökre az övé, mert mindenható szerelme — természetfölötti erővel bíró szövetségesek segélyével, az igaz — le tudta győzni a legnagyobb akadályokat.

Nagy elfogultság kellene ahhoz, hogy ebből az

Apuleiusnál is «anilis fabula»-nak, magyarán anyóka vagy dajkamesének nevezett egyszerű történetből a három főszemély nevén s néhány jelentéktelen mellékkörülményen kívül valamely mythologiai elemet akarjon valaki kiböngészni. A mi ilyesféle elvétve akad benne, azt nyilvánvalóképen az irodalmi fokra emelt népmesének, még pedig korántsem kizárólag görög, hanem a mint azonnal látni fogjuk, az egész föld-kerekségen elterjedt népmesének újplatonikus szellemben allegoriává történt átalakítása vitte bele az eredetileg sem Erosról, sem Psychéről, sem Aphroditéről semmit sem tudó szövegbe.

Az Apuleiustól a műirodalom aristokratikusabb légkörébe emelt mesének különben egészen a legújabb időkig majdnem minden európai népnél számos utánzata akadt, s maga az eredeti is, fordítások útján, elég hamar közkincsévé lett az olvasó közönségnek. A nevezetesebb feldolgozások közül itt csak futólag említjük meg a Parthenopeusról szóló középkori lovagregényeket, a melyekbe persze megint az illető nemzetek élő hagyományaiból is szövődött nem egy vonás.

A franczia irodalomnak a XVII. században virágzott legjelesebb díszei közül hárman is foglalkoztak e tárgygyal. Lafontaine 1669-ben regényalakban írta meg *(Les Amours de Psyché et de Cupidon)*, Corneille és Molière pedig Quinault és a zeneszerző Lullyvel szövetkezve látványos daljátékban hozták színre Psyche történetét. Századunkban annyi más jelentéktelenebb termék között, Laprade franczia (1844) és Hamerling német költeménye (1882), az utóbbi Thumann gyönyörű rajzaival ékítve, ujítja fel ez örökifjú szerelmi regét.

De nem a műirodalom e csiszolt ékkövei azok, a melyek bennünket első sorban érdekelnek, hanem a népmesék ama hosszú lánczolata, melynek az imént röviden ismertetett görög-latin változat csak egy szemét alkotja. Lássuk most rendre a többit, ha nem is valamennyit, legalább a legjelemzőbbek közül néhányat s egyúttal az egymástól legtávolabb fekvő korok és népek képviselőit.

Az *Asiatic Journal* 1833. évi (New Series, vol. II.) kötete egy benaresi mosónő elbeszélése után a következő mesét közölte:* Tulisa, egy favágó leánya, ama forráshoz jő vízért, a melyben Basnak Dau, a kígyókirály ütötte fel tanyáját. A szép ifjú leány tetszelegve nézi magát a víz tükrében. Egyszer csak megszólal a forrás ura és lakója s kérdi Tulisát, akar-e nejévé lenni. A leány atyjához utalja kérőjét. A favágó nem tesz semmi ellenvetést. Tulisát gyönyörű kastélyba viszik, a hol boldogul él egy ideig. Férje csak éjente látogat el hozzá. Ez idő alatt véletlenül egy evetke életét menti meg a jószívű leány, a minek később még nagy hasznát fogja venni. Boldogságát irígyli anyósa s minden áron vesztére tör. Egy vén asszony belopódzik hozzá a palotába s ráveszi, hogy kérdezze meg férjétől nevét. Tulisa enged a kísértésnek; férje esedezve inti, ne faggassa többé, de hiába; végre kifogy a kígyókirály türelme s megmondja nevét kíváncsi feleségének. Még azon pillanatban megsemmisül a fejedelmi pompa, mely őket körülvette — s Tulisa ismét a korábbi szegény favágó-leány. Ekkor segítségére jő a kis mókus, a

* L. Brockhaus *Somadera*-fordítása (Leipzig, 1843) függelékében e mese német fordítását és Benfey *Pancsatantrá*jában (I. 255) a kivonatát.

melyet maga iránt boldogabb napjaiban lekötelezett, s azt tanácsolja a kesergőnek, hogy keresse fel anyósát, magával vive kebelén egy Huma-tojást,* a melyet addig kell ott melengetnie, míg abból a csodálatos madár ki nem kel. Tulisa útnak ered s el is érkezik nagy sokára a kígyókirály anyjához, a ki először is azt kívánja tőle, hogy szedje egy edénybe ezer különnemű virág illatát. Jólelkű méhecskék segélyével megteszi. Második kívánsága a szívtelen anyósnak, hogy magvakból rendkívüli mesterséggel szép ékszert állítson össze számára, a mit a már kétszer említett evetke tesz meg helyette. Ez alatt a Huma is kikelt tojásából s kivágja a királyné nyaka köré font kígyó szemét, a mivel a kígyókirályt lekötő varázs is megtörik s a szerelmesek immár mindörökre egymáséi lehetnek.

S most hagyjuk el a szent Ganges partját, a melyen százezrével tolonganak a vezeklő hindu hívek, hogy az istenektől áldott folyam hullámaiba merülve, mentül előbb lemossák bűneiket. Hagyjuk el a tündérmesék legtermékenyebb talaját, ezt a természeti csodákban oly dúsgazdag országot, a melyben a való élet is annyi rendkívüli jelenséggel bővelkedik, hogy csupa varázslat közt vél járni a más szegényebb föld szülötte, ha ide ellátogat. A népmeséknek «Hipp-hopp, ott legyek, a hol akarom» igéjével teremjünk egy szempillantás alatt a somogyvármegyei Barcs czigányerdejében, a hol szép holdvilágos nyári estén, vén tölgyek alatt, meztelen rajkók és tisztes dádék között, fölfordított teknőn ülve, illő bagó-honoráriumon mesélőt vásárlunk magunknak s hallgatjuk a következőket:

* A Huma gyakran emlegetett Phoenix-féle madár az indiai tündérmesékben.

Volt egyszer egy király s annak négy fia. A három idősebb már hozott magának idegen országból szép feleséget, a legifjabb azonban még legényember volt s otthon várta a jó szerencsét. Meg is lelte egy nap az erdőn jártában, a mint szomjasan egy forrás fölé hajolt s nagy ijedelmére egy gyémántkoronás kicsi kígyót látott arczába szökni a habokból. A kígyó elátkozott királyleánynak vallja magát s erősen belekapaszkodik a királyfi ajakába, a honnan, a mint mondja, addig le nem válik, a míg a herczeg vele hétszer meg nem esküszik. Mit volt mit tennie az ifjúnak — megesküdött. Erre aztán a kis kígyó meghagyta neki, hogy ekkor meg ekkor és így meg így jőjjön el érte és vigye haza feleségeül, a mit a királyfi meg is tett. Szülei is belenyugodtak fiok sorsába, annál is inkább, mert a kígyó roppant kincset hozott a házhoz. A nászéjen a kis szörnyeteg a leggyönyörűbb királyleánynyá változik, a kinek mellén a nap, hold és csillagok ragyognak. De minderről férjének a világért sem szabad senki előtt egy árva szót sem szólnia; mert ha valaki rajtuk kívül e titkot megtudja, akkor vége boldogságuknak. Az ifjú azonban semmivel sem titoktartóbb a két előző mese hősnőinél s kibeszéli a dolgot édes anyjának, a ki másnap éjjel belopódzik gyermekei hálószobájába, s a mint menye átváltozása megtörtént, hirtelen megragadja a levetett kígyóbőrt s bedobja a kandalló tüzébe. Erre az elátkozott királyleány feljajdul s kijelenti, hogy még csak egy napig kell vala várnia s akkor mentve lett volna. Így azonban csak akkor válthatja meg férje, ha rászánja magát a legrettentőbb próbák megállására. Mindenekelőtt menjen a kúthoz, melynél találkoztak volt, s tudja meg ott, milyen úton juthat ismét el-

veszett neje birtokába. A herczeg fel is kerekedik s a kúthoz érvén, ott egy gonosz varázslótól először is azt a feladatot kapja, hogy a legközelebbi napfelkeltéig irtsa ki az egész körülfekvő erdőt, szántsa fel a földjét, vesse be s a másnap reggelig meg is érett gabona lisztjéből süssön neki új kenyeret. Ha nem tudja végrehajtani, soh'se látja többé feleségét. Természetfölötti segítséggel megoldja a másodikat is, a mely abban áll, hogy magától az Üdvözítőtől hozzon arany husvéti tojást. A menyország felé vezető hosszú útjában a vándor herczeg először Nagy-Szerda, aztán Nagy-Csütörtök, majd Nagy-Péntek s végül Nagy-Szombat megszemélyesített s jólelkű vén anyókáknak képzelt alakjaival találkozik, a kik egyúttal sógorasszonyai a húsvéti tojásért menő királyfinak. Az említettek mind szívesen látják s egyre tovább utalják, míg végre Nagy-Szombat azzal biztatja, hogy legifjabb testvérök: Ujhold-Vasárnap (Husvét) majd eljuttatja őt czéljához. Úgy is történik. Az Üdvözítő áldott jó szíve megesik a rettentő út fáradalmaival megküzdve érkező ifjú láttára s teljesíti kérését. Még sajátkezű bizonyítványt is mellékel a hímes tojáshoz, hogy annak valódiságát minden kétség fölé helyezze. A második kívánságát is teljesítve látó gonosz varázsló szeme rögtön kipattan mérgében, az egymástól sokáig elválasztott házaspár pedig újra egyesül. Csakhogy időközben a halandó férj töpörödött aggastyánná lett, a min aztán úgy segít mesénk, hogy a másvilágra szállítja hű szerelmeseinket, a hol hervadatlan ifjúságban virulnak mindketten s nem ismernek többé sem bajt, sem bánatot.

Érdekes e mese egyéb tekinteteken kívül már azért is, hogy itt a két főszerep, a több lényeges vonás meg-

tartása mellett, ki van cserélve. Hogy e nevezetes változás ellenére mégis mind a három helyen ugyanazon mesével van dolgunk, azt e rövid kivonatokkal is eléggé igazoltnak vélhetem. Még feltűnőbbek lennének a hasonlóságok, ha a részletekre is kiterjeszkedhettem volna, a melyek tárgyalását azonban értekezésem szűkre szabott kerete meg nem engedi.

E három jellemző változaton kívül sorra vehetnénk még vagy másfél százat. E helyett elég lesz itt, ha csak egy kis földrajzi áttekintést adok a például választott mese elterjedéséről.

A kezemben lévő gyűjteményekből és a régebbi olvasmányaimból készített kivonatokban az Eros és Psyche themáját, az említett hármon kívül, 124 mese képviseli. Ezek közül, hogy a román népeken kezdjem a sort, a francziákra jut 8, az olaszokra 34, s e feltűnően nagy számnak magyarázatául egyrészt azon körülmény szolgálhat, hogy Olaszországban páratlan szorgalommal gyűjtötték s gyűjtik még mindig a népmeséket, másrészt pedig saját, épen ez irányban részletesebb és behatóbb tanulmányaimnak köszönhetem, hogy e földön volt legdúsabb az aratásom. Portugál mesét e czímhez hármat ismerek, köztük egy braziliait is, a mely azonban elég közel áll európai testvéreihez. A Pyrenæusok franczia és spanyol lejtőin honos és az innen s túl lakó nép közt átmenetet képező katalanok is járulnak legalább egy változattal ahhoz a tarka bokrétához, a melyet 24 különböző nyelvű és az egész földgömbön szerteszét szórt nép kertjéből összehordanom sikerült s a melyhez az oláhok meséiből is kerül két virágszál.

A germán népekre térve át, a németeket 14,

a norvégokat 2, a velük legközelebbről rokon izlandiakat, valamint a dánokat 2—2 s a svédeket 1 mesével látjuk bevegyülni a karba. A szlávok közt az oroszok 1, a szerb-horvát szomszédok 6 és a lengyelek 1 változattal szerepelnek. Hogy kivált itt még sok fel nem fűzött drágagyöngy vár a kutatóra, azt mondanom sem kell annak, a ki a szlávok ki nem aknázott mesekincséről a már közöltek után magának megközelítő fogalmat alkotott.

E roppant kiterjedésű néptörzstől egyfelől a lithvánokhoz vezet az indogermán népek közötti rokonság szorosabb köteléke, másfelől pedig az újgörögökre esik tekintetünk, ha figyelembe veszszük, hogy Leonidas és Perikles utódait a közös vallás és a török igának századokon át közös viselése szellemi, a nagymérvű vérkeveredés pedig testi atyafiságba is juttatta a délre származott szlávokkal. Nem csoda, ha az itt számításba jöhető 1 lithván és 12 újgörög változat, egészen az apróbb részletekig, legközelebbről érintkezik a megfelelő szláv mesékkel.

Ugyanezek hatását mutatja az a 8 magyar és 1 oszmán-török variáns is, a mely e csoportba tartozik. A minket itt legmelegebben érdeklő honi mesék közül kettőt Merényi *Dunamelléki* (I, 128. és II, 7. l.), egyet ugyanannak *Eredeti Népmeséi*ben (I, 3. l.), egyet Gaal gyűjteményében (35. sz.), egyet Erdélyinél (II, 3.) és kettőt a *Nyelvőr* évfolyamaiban (I, 330. és II, 233.) találhat az érdeklődő.

Megemlékezvén még Európa két elszigetelve álló kis törzsének, a baszkoknak és bretonoknak egy-egy szintén ide sorolandó meséjéről, átkelhetünk Ázsiába, a hol India, a mesék classikus földje, ígéri

a legbőségesb szüretet. A jegyzékembe vett 8 h i n d u változat közül egy a *Pancsatantra* (= öt könyv) czímű világhírű s már a középkorban minden európai s a legtöbb ázsiai néphez eljutott gyűjteményben, tehát a népmesék egyik legnevezetesb irodalmi forrásában lelhető. Egy másik a *Szinhászana-dvátrinziká* (= a trón 32 elbeszélése) szintén igen régi keretés regefüzérben, egy harmadik pedig a XII. század folyamán Kasmir földjén élt Szomadeva *Kathászaritszágara* (= mesefolyamok tengere) czímű költeményében foglaltatik. Négy továbbit újabb időben jegyeztek fel a nép ajkáról Bengálban s végül egy, ép úgy mint a fent közölt benareszi változat, az *Asiatic Journal* 1833. évi folyamában látott napvilágot.

Az utóbbi meglepően hasonlít s még közelebb áll az előbb kivonatban elbeszélt barcsi czigánymeséhez, mint a Tulisa története. Míg ugyanis a favágó leányának és a kígyókirálynak egybekelését tárgyazó benareszi mese különösen bekezdése, valamint a Huma-tojás részlete és záradékának egy vonásával, t. i. a gonosz varázs okozója szemevilágának elvesztésével, csatlakozik szorosabban a drávamelléki oláhczigány változathoz, addig ennek az ide tartozó mesék nagy többségétől való leglényegesb eltérése, ú. m. a nő és férj szerepének megcserélése is teljesen megtalálható az utóbb említett másik indiai recensióban.

Indiából — az igaz, nem egészen a népies hagyomány, hanem már inkább a könyvirodalom útján — a k a l m ü k o k h o z vezet sétánk, a kiknél egy hindu könyvnek, a *Vetálapancsavinzati* (= a síri szellem 25 elbeszélése) átdolgozásával s ebben a többi közt mesénknek egy változatával is találkozunk. Mondanom

se kell talán, hogy az *Ezeregyéj* óriási tárházába is bekerült egy teljesen a felvett themánkhoz szóló darab, azt nem is tekintve, hogy e legnagyobb részt indiai eredetű mellékágakból táplálkozó hatalmas perzsa-arab mesefolyam számos más fejezetében, más motivumokkal összeszőve is akad egy-egy jellemző vonás, a mely szintén idevonatkozó reminiscentiának tekintendő.

Afrika kontinensén még nem sokat kereskedhetik a hasonlító mese-vizsgálat. A fekete világrész népköltészetéből csak a legújabb időben került közkézre egy-két adalék, s az is többnyire az állatmese birodalmát gazdagítja. A mi idevonatkozót e területen eddig feljegyeztek, azt alább más összefüggésben említjük fel, mert nem tartozik szorosan ide s egy egészen új kérdés felvetésére fog alkalmat nyujtani. De van Afrika mellett egy kis földdarab, a melyhez engem személyesen többoldalú érdeklődés szálai fűznek, s a melynek egypár szeretetreméltó lakója iránt igen le vagyok kötelezve. Értem M a u r i t i u s t, «az indiai óczeán gyöngyét», a mely még ma is franczia kézen lévő testvérével, Réunion (az előtt Bourbon) szigettel együtt 1810-ig politikailag is oda tartozott, a hová még most is vonják népessége színejavát a közös nyelv és a meleg rokonérzés hatalmas tényezői. Mauritius, jóllehet már majd egy százada bírják az angolok, még ma is szívvel-lélekkel francziának vallja magát s a franczia nyelv egy érdekes hybrid-alakulata, nem pedig az angol az, a mit a más fajú és színű lakosság nagy tömege e szigeten (ép úgy mint minden franczia vagy volt franczia gyarmat területén) beszél. Ez a k r e o l, vagyis ez esetben néger-franczia és madagaszkári-franczia keveréknyelv hozott engem közelebbi ismeretségbe Mauritius szigetével és

annak egyik legderekabb fiával, Baissac Károlylyal, a ki több kiváló becsű műve után 1888-ban egy szép kis elzevír-kötettel örvendeztette meg a népies hagyományok kutatóit. Ennek a könyvecskének legjava részét az a 28 meséből álló exotikus virágfüzér alkotja, a melyet Baissac még épen a legjobbkor, vagyis már a közel jövőben bekövetkezhető kihalásuk előtt, válogatott össze hona rendkívűl tanulságos népköltészeti termékeiből. E 28 mauritiusi mese között is van az Eros és Psyche történetének egy változata, a mely félre nem ismerhetőleg indiai eredetűnek vallja magát s legközelebbről az említettem bengáliai mesék kettejével (*Stokes* 25. sz. és *Lal Behari Day* 8. sz.) érintkezik. Alighanem az indiai kulik hozták magukkal, a kik 1842 óta folyton növekedő mértékben árasztják el Mauritiust s ma a sziget lakosságának mintegy 68%-át teszik.

IV.

Ha már most e hosszabb, de tán nem egészen érdektelen kitérés után a mesék eredetének és elterjedésének vitás kérdéséhez kerülünk vissza s a Grimm-testvérek iskolájának elméletét a választott példa 124 változatából levonható tanulsággal szembeállítjuk, nem zárkózhatunk el semmiképen sem annak belátása elől, hogy e 124 különböző recensio 24 más-más eredetű, lakóhelyű és műveltségű, részben pedig 2000 esztendős időköztől elválasztott népnél — a lényegtelen mellékkörülmények még akkora eltérései ellenére is, — alapjában és velejében ugyanazon főmotivumok kerek egészszé csoportosított feldolgozása. E motivumok, vagyis az összes vázlatok közös alapszövegének leglényegesb pontjai a következők:

Alapeszme: Az egy időre állat- vagy szörnyalakba varázsolt férjet vagy feleséget a megfelelő másik házastárs minden áldozatra kész hű szerelme feloldja a bűbáj alól.

I. 1. *a)* Ez alapeszme egyik törzs-feldolgozásában a hős vagy hősnő állat- vagy szörnyalakja szülei bűnös kivánságának következménye; vagy: *b)* valamely varázslónő átka folytán szállt a hősre, a miért ez nem akarta a boszorkány leányát nőül venni.

E két elsőrendű változat mellett olyakkal is találkozunk ugyan, a melyek a szörnyalak magyarázataival adósak maradnak. Ezek azonban, a legtöbb ilyen eset még elég világos czélzásainak tanúsága szerint, többé-kevésbé csonkítottakul tekintendők. Ilyen mindjárt a föntiek közt az Apuleius meséje, a melyben Eros, a szerelem gyönyörű istene ugyan nem szörnyalakban látogat el nejéhez, de mégis titkolódzik és legalább a jóslat, valamint nővérei gyanúja mégis azzal rémítgetik Psychét, hogy valami «sævum vipereumque malum», a. m. undok kígyóféle szörnyeteg a férje, a ki épen azért nem akarja magát neki mutatni.

2. *a)* Az emberi házasfélnek nem szabad a felsőbbrendű élettárs valódi alakját, melyet éjente visszanyer, látnia; vagy: *b)* legalább elárulnia.

3. Anyjától vagy nővéreitől elcsábítva, a nő vagy férj megszegi e tilalmat.

Itt több változatban az elvarázsoltnak ideiglenesen levetett állat- (többnyire kígyó-) bőrét elégetik; ha szerencsés kimenetellel, akkor az illető mese csak részben, t. i. a bőrlevedlés motivumát illetőleg tartozik ide, egész szerkezetét nézve azonban más körbe való.

4. A titkát elárulva látó házasfél elhagyja a másikat;

5. a mire az eltaszított vezeklő útra kél.

Ez útjában majdnem minden mese egyértelmű vallomása szerint különféle állatokkal találkozik, a melyeket valamely jó szolgálattal maga iránt lekötelez.

Ez állatok (vagy esetleg egyéb, akár élettelen lények is) utóbb segítségére lesznek a megoldandó nehéz feladatok kivitelében. (Kivételesen maga az eltávozott házasfél segít, látva vagy látatlan, kétségbeesett életpárján.)

6. A feladatok (többnyire, de nem okvetetlenül három) egyike, mely leggyakrabban ismétlődik, abban áll, hogy összekevert magvakat kell különválasztani. (A barcsi czigánymese erdőirtása és csodaszántása, a mely ugyan még egypár ide tartozó mesében előfordul, tulajdonkép egy más thema kiegészítő része, t. i. Jasonformáé.)

Igen gyakori egy másik feladat is, t. i. az alvilágba utazás, a mely már az Apuleius változatában is megvan s a földkerekség számos és legkülönbözőbb fajú népénél feltűnő, még a részletekre is kiterjedt hasonlóságokkal ismétlődik.

Az első motivum második változatában, a hol a hős szörnyalakja a leánya visszautasíttatása miatt bosszús varázslónő átkának tulajdonítandó, ehhez képest a megoldás is eltér kissé, a mennyiben itt a hősnő ép az nap ér hosszú viszontagságos útja czéljához, a mikor elvált férjének ama boszorkány leányával mégis csak meg kellene esküdnie. Itt aztán rendesen maga a férj segít nejének a lehetetleneknek látszó követelmények teljesítésében, s szerelmük ádáz ellenének a megkínzott nő vesztét tervező ármánya épen az irígy bajszerző saját leányának romlására üt ki.

II. 1. A bevezetés egy második törzsalakjának tekinthető azon alapeszméjük szerint szintén idesorolandó mesék első része, a melyekben a szörny egy úton levő atyát valami nagy hinárból kimentvén, e jótettének jutalma fejében azt követeli az atyától, hogy legifjabb és legszebb leányát adja neki feleségül. Igen sokszor a leány vakmerő kívánsága sodorja az apát a kelepczébe, s kimenekülésének árát persze épen a nagyravágyó vagy lehetetlen után sovárgó gyermek adja meg.

2. *a)* Miután végül mégis csak a szörnyhöz erőltetett leány mint annak neje kiállja a rárótt próbát;

b) vagy annak ki nem állása esetén bánatával jóvá teszi elkövetett hibáját:

az elvarázsolt férj visszanyeri ember-alakját s boldogul él hű nejével.

A ki már most el akarná velünk hitetni, hogy a népmesék valóban csupa mythikus elemekből, a vándorlás kizárásával vagy csak egyes kivételes esetekre szorításával, egymástól függetlenül rendezkedtek 20 és több népnél, 100 meg 100 esetben majdnem ugyanazon dispositióval bíró elbeszélésekké, annak először is be kellene bizonyítania azt, hogy pl. az imént taglalt mese még az árja törzsnek őshazájából való kivándorlásával egyidőben került el mindama helyekre, a hol fellelnünk sikerült s ott azóta hűségesen szájról-szájra adott, de mindig ama helyre korlátolt hagyomány útján származott le egészen a mai vagy az illető napig, a melyen feljegyezték. Másodszor rendre ki kellene mutatnia a sokat emlegetett mythosi elemeket, a melyeket mi sehogysem vagyunk képesek akár ezen, akár más mesében oly szerencsés találékonysággal felfedezni, mint azt a hasonlító mythologia jelesei — az igaz,

hogy csupán a saját külön gyönyörűségökre — egy pár esetben már meg is tették, a nélkül, hogy az általuk mythologiai vonatkozásúaknak tekintett részletek valóban ilyen voltáról az óvatosabb bírálatot meg tudták volna győzni. Harmadszor pedig meg kellene tenniök azt, a mi teljes képtelenség, t. i. meg kellene czáfolniok a mesék vándorlása mellett kétségbevonhatatlanul bizonyító tények ama sokaságát, a melyek közül ezúttal csak két, egyéb tekintetben is jellemző és tanulságos példát kívánok idézni.

Lönnrot, a Kalevala halhatatlan följegyzője, a következőket írja 1855-ben Schiefnernek: «Midőn egy ízben eszembe jutott egy finn halásztól megkérdeni, vajjon hol tanulta azt a sok szép mesét, a mit tőle hallottam, így felelt: ‚Több éven át felváltva majd norvég, majd orosz halászbárkákon szolgáltam s keresztül-kasul jártam velök a jegestengeren. Valahányszor a vihar a halászattól feltartóztatott bennünket, mesemondással töltők időnket. Igaz, hogy nem egyszer több mint egy szó, sőt hosszabb részletek is érthetetlenek maradtak előttem az orosz és norvég mesélők elbeszéléseiben; az ilyeket aztán saját találmányú vagy más mesékből átvett toldalékokkal egészítettem ki, mikor hazatérve a hallottakat tovább adtam‘».* Ebből először is láthatjuk, mint cserélik ki a lehető legegyszerűbb és legtermészetesebb módon oly különböző származású és nyelvű népek is, mint a finnek, norvégok és oroszok mesekincsöket; másodszor pedig érdekes világot vet a derék halász naiv vallomása a népmesei rész-

* Erman, *Archiv für wissenschaftliche Kunde von Russland.* XXII, 614.

letek sokszor igazán meglepő combinatióinak egyik leggyakoribb, de különösen a szellemes magyarázatokkal vesződő mythologusok részéről még igen kevés figyelemre méltatott közvetítőjére: a nem értett vagy felreértett részletek önkényszerű pótlással, máskor meg stereotyp helyekkel való kitoldozására.

De lássuk a másik példát. Maspéro párizsi egyetemi tanár, a ki az egyiptomi régiségek egyik legalaposabb kutatója, egyéb nagyfontosságú tudományos munkái mellett egy remek kis meséskönyvecskét is adott ki, midőn az ősrégi Egyiptomnak a mumiák mellől napfényre hozott mulattató olvasmányát franczia fordításban a művelt világ közkincsévé tette. A jeles tudósnak egy szép napon (1885 február havában) azt írja egy Luxorban lakó európai ismerőse, hogy az említett hely melletti Neggadé faluban a Rhampsinit-mesének egy a nép száján élő, tehát folytonos szájhagyomány útján leszármazott változatát hallotta. Gondolhatjuk a derék tudós örömét és lázas igyekezetét, a melylyel a jelzett változat megkerítésén dolgozik. Fáradságot, utánjárást, irka-firkát nem kimélve, végrevalahára sikerül is a neggadéi franczia ügyvivő, Ibrahim Badir útján ennek 14 éves fiacskájával feljegyeztetni a szóban lévő változatot. De mit látunk, ha ezen a *Journal Asiatique* 8. sorozatának VI. kötete 149. s köv. lapjain le is nyomatott szöveget a Herodotos elbeszélésével összehasonlítjuk? Azt, a mit már Maspéro is rögtön észrevett, mikor a népies versio fölötti örömének a hidegebb kritika előtt hamar szétfoszló káprázatát a prózai valósággal volt kénytelen felváltani: az állítólag folytonos szájhagyomány révén a Fáraók korából egészen a mai fellahkra leszállt mese tulajdonkép nem egyéb, mint

épen a Maspéro franczia fordításától közvetített jó öreg Herodotos elbeszélése, a mely a franczia tudósnak egy Egyiptomba megtelepedett európai ismerősétől került a nép szájára, alig két-három évvel azelőtt, hogy Maspéro kerülő úton felőle ismét tudomást vett. A híres egyiptologus ugyanis a piramisok honában járván, valami Odescalchi nevezetű olasz iskolamesternek, jó szolgálataiért való elismerése jeléül, egyebek közt már említett egyiptomi meséinek egy példányát is odaajándékozta. Az olasz tanító, ki majd Erment, majd Gurné, majd egyéb falvakban oktatgatta éveken át az arab és fellah gyermekeket, ezek mulattatására el szokta nekik mesélgetni a franczia tudós könyvéből eltanult meséket. A fiúk aztán tovább adják a hallottakat, a melyek csakhamar a karavánvezetők s kávéházi mesélők közkincsévé lesznek s ezzel egész Egyiptomban, sőt még jóval távolabbi vidékeken is elterjednek. Így került a mese a Luxor melletti Neggadébe is, innen pedig vissza Párizsba, a honnan ezúttal egy hollandi merített papiroson remekül kiállított kis könyvecskében vándorlására kiindult volt.

Így és még egyéb, nagyon természetes utakon és módokon terjednek a mesék szemünk láttára egy néptől a másikhoz, sőt egy világrészből a másikba; mert az emberi szellem termékei közt alig van cosmopolitább valami a gyermeteg képzelet e kedves szülötteinél, a melyek már évezredek előtt gyönyörködtették az emberiséget s csereforgalomban jártak-keltek a Nilustól a Gangesig és vissza — úgy a mint ma is folyton vándorolnak és kölcsönbe járnak a föld minden nyelvű, fajtájú és színű népei közt.

V.

A meséknek vándorlás útján való korlátlan csereforgalma ellenében, csakis öröklés révén történő s csupán egymással rokon népek szűkebb körére szorítkozó átszállásukat egészen mereven csak addig lehetett vitatni, míg a mesegyűjtés Európa nyelv- és részben vérrokon nemzeteinek, az indogermán népcsalád tagjainak, e nemű hagyományain túl nem terjeszkedett. De már a 20-as években, Grimmék elméletének megszilárdulása idején, az akkori gyér és fölötte hézagos adatok mellett is némi elfogultság kellett ahhoz, hogy a mesék mythikus jelentésének vesződséges és háládatlan kihámozása kedveért, teljesen szemet hunyjanak a tudomány romantikusai, pl. a magyar, tehát egy eredetére és nyelvére korántsem indogermán nép meséiből levonható következtetés előtt. Ma mind bátrabban mondják ki, hogy a mesék, valamint egyéb hagyományok, kölcsönös kicserélése nem annyira vagy legalább nem egyedül a fajrokonságtól, hanem annál inkább a történelmi és földrajzi érintkezés kisebb vagy nagyobb fokától függ. A föld legellentétesebb pontjain, egymással semmiféle genetikus viszonyban nem álló népeknél honos mesék feltűnő egyezéséhez minden újabb gyűjtemény s annak majdnem minden darabja becses adalékokkal szaporítja e bizonyítékok számát, úgy hogy ma már alig juthat valakinek eszébe, magát a mesék vándorlását kereken tagadni s a Grimm-féle iskola tanítását a maga eredeti naivságában fenntartani.

Az 50-es évektől innen Benfey Tódor korszakot

alkotó munkájának, a *Pancsatantra* német fordításához írt terjedelmes bevezetésének, továbbá a nevezett német tudós egyéb hasonló tárgyú dolgozatainak üdvös hatása alatt, az összehasonlító mesevizsgálat gyermekkorának szivárványszínű ködképeitől lassankint megválva, reálisabb alapra helyezkedett. A nevezett göttingai tudós a mesék vándorlását vagy öröklését t é n y k é r d é s n e k, nem pedig aprioristikus feltevések szolgálatába tetszés vagy ízlés szerint bekényszeríthető és forgatható alternativának tekintvén, komolyan hozzálátott, hogy a történeti kritika éles világítása mellett, ha lehet, fellelje az utakat, a melyeken az ázsiai és európai népek, s ezek révén aztán a többi világrész lakóinak legtöbb csodás és tréfás tartalmú hagyományos elbeszélése elterjedt. További czélja az volt, hogy a vándorlás útjainak pontos követése által lehetőleg magáig az illető mesetárgy forrásáig eljutván, a benne nyilvánuló eszmék és világnézet segélyével meghatározza a kort és népet, mely azt szülte.

Benfey a keleti és nyugati irodalmakban való páratlan otthonosságával, vasszorgalmával és lelkiismeretes alaposságával alkalmasabb volt bárki másnál ama tömérdek apróságból összehordandó szilárd alap megteremtésére, a melyen ő utána ma az összehasonlító irodalomtörténet munkásai tovább építhetnek. Ez alap egyes kövei, meglehet, idő haladtával el fognak mállani, a mikor aztán helyöket majd másokkal kell kitölteni: de a mi Benfey alkotásában örökéletű, az a geniális vezérgondolat és a módszer megbízhatósága, a melyet követve kutatásaiban a conceptio merészségét mindig a legkritikusabb óvatossággal tudta egyesíteni. A *Pancsatantra* bevezetésében európai meséink nagy részén

kívül a középkorban közkeletűvé lett novellatárgyak legtöbbjét, valamint számos tréfás és pajkos elbeszélést, adomát és élczet, furcsaságot és ráfogást, a minővel egyik község a másikat világszerte faggatja, — szóval a népies epika kötetlen beszédű s határozott helyhez nem igen kötött termékeinek java tömegét Indiából, még pedig korántsem ama sokáig az árja népek bölcsőjeként tekintett őskori (helyesebben csak képzeleti), hanem a históriai Indiából látjuk kisugározni.

Benfey a legtöbb mesének eszme-csapadékában, a csodálatos és képtelen történetek eseményeiben nyilvánuló felfogásban és világnézetben határozottan buddhistikus gondolatokat és hitelveket vél látni s ilyenekül jelöli meg különösen a mesékben fölötte gyakori alakcseréket, a lélekvándorlásba vetett hitet, a jótéteményekkel lekenyerezhető állatok háláját, az önmegtagadás és önsanyargatás árán megszerezhető csodatévő erőt s még számos mást. Rendkívül érdekesen mutatja ki a jeles orientalista lépten-nyomon ez alapeszmék többé-kevésbbé világos, néha félreértésektől elhomályosított vagy idegen, sőt ellentétes czélzattal elferdített töredékeit, a melyeket egykori összefüggésökbe visszahelyezvén, számos mesénkben megtalálja a hajdani buddhista példázat eredeti szövegét. Szerencsés reconstructióiból azt a következtetést vonja le, hogy meséink legnagyobb része a buddhismussal, a föld legelterjedettebb vallásával, együtt született s eredetileg ugyanazon czélra szolgált, mint az *Evangélium* példázatai, t. i. vallás-erkölcsi tanok hirdetésére.

Később e példázatok részben önkéntelen toldásfoldás, részben a buddhismussal szembeszálló más

vallások tanítóitól eszközölt szándékos ferdítések és módosított alkalmazások által erősen megviselve, egykori színezetöket sokszor egészen elvesztve, útrakeltek s eljutottak világkörüli sétájokban számos oly helyre is, a hol az indiai vallásalapítónak, illetőleg reformátornak soha még hírét sem hallották, s gyönyörködtetik immár évezredek óta majdnem az egész emberiséget szín, faj, vallás és nyelv különbsége nélkül, holott valaha csak arra voltak szánva, hogy az elfajult brahma-hit követőit a teljes önmegtagadás útján elérhető üdv: a nirvána, vagyis megsemmisülés tanának megnyerjék.

E máris nagyon hosszúra nyúlt fejtegetésem nem kísérheti tovább Benfeyt elméletének részletezésében és nagytudományú bizonyításában. Csak annyit mondhatok, hogy az utak követése, a melyeken az állítólag buddhista parabolák Indiából kiindulva az egész földkerekségen elterjedtek, a lehető legtanulságosabb, és annyi érdekes felfedezéssel biztatja még az epigont is, a mennyit egykönnyen az emberi szellem történetének talán egyik provincziájában sem lelhet a kutató.

Hogyan van mégis, hogy e tan is elég és több oldalról emelt ellenmondásra is talált? Az összehasonlító mythologusok ki nem engesztelhető és meg nem téríthető táboráról itt nem is szólván, csak az ú. n. anthropologiai iskolát említem, a mely főleg Angliában számlál néhány jeles vezér nyomában lelkes híveket. Ez irány egyfelől a positivista bölcseletben, más oldalon pedig a darwinismusban gyökerezik, és vezérférfiának Lang András, a londoni *Folklore-Society* ez idő szerinti elnöke, tekintendő, a ki éles elmével és igen vonzón írt nagybecsű munkái közt

ismételten rátért a népmesék eredetének és vándorlásának kérdésére is. Az utóbbit különben Lang sem tekinti többé kérdésnek, hanem egészen magától értendő tényként számol vele, mint a mesék világszerte feltűnő hasonlóságainak egyik főokával. S ez, t. i. hogy ezen ok mellett Lang és követői még egy másik körülményre is nagy súlyt helyeznek, midőn a mesék szembeszökő hasonlóságainak magyarázatát keresik — ez az, a mi az anthropologiai iskolát Benfey tanának nagyon is merev és kizárólagos fogalmazásától előnyére megkülönbözteti.

A másik ok, a melyben Lang és a nyomán járók nemcsak a mesékre, hanem a népies hagyományok egyetemére nézve a feltűnő megegyezések alapját fellelni gondolják: az emberi szellemnek mindenütt és minden időben közös működési törvényei, a melyek analog viszonyok között mindenkor és minden helyen hasonló termékek születését teszik lehetővé. De csak lehetővé, emeljük ki az anthropologiai irány túlzóival szemben, a kik sokszor egészen fölöslegesnek szeretnék feltűntetni a vándorlás tanát, midőn arra utalnak, hogy egymástól teljesen függetlenül keletkezhetnek a föld száz különböző pontján teljesen hasonló mesék mindaddig, a míg ama szellemi dispositió s a szükséges egyéb körülmények, a melyek közt ilyen alakulatok teremnek, itt is, ott is, meg amott is egyenlőképen fellelhetők. Ezzel szemben csak annyit jegyzünk meg — a fent ismertetett és elterjedésében figyelemmel kísért mesét véve például, — hogy mi ugyan egyfelől szívesen elismerjük a legtöbb mese főmotivumaiban az általános emberi jellemvonást, a mely bátran feltehetővé tenné,

hogy az illető elbeszélés egyes elemei akár Indiában, akár a piramisok honában vagy akár az eszkimók, zulukafferek és aztekek közt is, egymástól teljesen függetlenül és bármely időben, sőt ismételten is megteremhettek, — de azt meg másrészt semmikép sem engedhetjük meg, vagy csak a lehető legnagyobb valószínűtlenség csodával határos esetének tekintenők, hogy ezen elemek a földgömb száz meg száz helyén egészen önként és természetesen rendezkedtek ugyanazon művészi mozaikká, ugyanazon főesemények analog sorozatába, ugyanazon peripetiával bíró kis dráma egészen hasonló expositióját, bonyodalmát és kifejlését mutatva minden égalj alatt.

A mesék eredetéről és elterjedéséről szóló nézetek e futólagos átpillantásából is láthatunk annyit, hogy e téren még sok a teendő s hogy addig egészen megállapodott véleményhez jutni egyáltalán nem lehet, a míg az egész világ összes népeinek e nemű termékei jellemző példákban előttünk nem feküsznek, a mikor is a lehető legteljesebb adattárból tiszta és áttekinthető képet alkothatunk magunknak az emberi szellem ezen naiv nyilatkozatainak keletkezéséről, valamint a bennök megtestesült eszmékről és érzelmekről, nézetekről és reflexiókról, nemkülönben az utakról és módokról is, a melyeken a nép vagy egyes kiváltságos egyének képzeletének e kedves szülöttei örökifjú vándoréletök kalandos pályáján keletről nyugatra s innen vissza kerültek, — rég elfeledett korokból egész napjainkig s innen még késő unokáinkra is átszállanak.

A MAGYAR NÉPMESÉRŐL SZÓLÓ IRODALOM.

Mint az első nagyobb magyar népköltési gyűjtemény, Erdélyi Jánosé, úgy a népmeséről szóló első magyar tanulmány is a *Kisfaludy-Társaság* aegise alatt jelent meg. S ugyanaz az Erdélyi János, a ki a *Népdalok és Mondák* három gazdag kötetét egybeállította, szerkesztette akkoriban a *Kisfaludy-Társaság* folyóiratát, a *Szépirodalmi Szemlét*, a melynek 1847. évi II. kötete 81., 100., 117., 133., 152., 164., 181., 200., 213., 228., 321., 346., 360., 379. lapjain, tizennégy czikké felaprózva e tanulmány Henszlmann Imre tollából megjelent, miután kevéssel előbb, 1847 július 31-én, a Társaság ülésében felolvastatott. (L. *Szépir. Szemle* 94. l.)

A «sok olvasásra és combinatióra mutató» értekezés, — a milyennek e dolgozatot bizonyára maga a folyóirat szerkesztője, a népköltési gyűjtemény körül fáradhatatlanul buzgólkodó Erdélyi János nevezi, — egyelőre még vajmi csekély anyagát Gaal György és Mailáth János német nyelvű és a *Népdalok és Mondák* két magyar nyelvű kötetéből meríti a magyar mesékre vonatkozólag; míg az oláh meséket illetőleg Schott Arthur és Albert *Walachische Märchen* (Stuttgart, 1845.) és a tótokat nézve Rimauski János *Slovenskje*

Povesti (Lőcse, 1845.) czímű gyűjteményeire hivatkozik.

Henszlmann a meséket a következő három osztályba sorozza: 1. *Jelképes* mesék, t. i. azok, a melyekben «homályosabban vagy világosabban a külső idomot és előadást nem tekintve, bizonyos, a mesét költött népnek vagy személynek vallásos hitét vagy a természetről képzett nézetét tárgyazó mag rejtezik». 2. *Jellemző* mesék, vagyis mindazon népies elbeszélések, «mikben a természet vagy képzelődés egyik lényének *jellemeztetése* főelemnek tekinthető». Ez osztályba számítja Henszlmann az állatmesét, megjegyezvén azonban, hogy ennek népies fajtájában «a didaktikai czél, az irány egészben sokkal kevésbé kitűnő, mint a művészeti költészet ugyane nemében». Ugyanez osztályba tartoznak nála «mindazon sokszor inkább anekdotáknak tekintett elbeszélések, melyek által a nép többnyire szomszédait nevetségesekké tenni czélozván, közel helységek lakosait, vagy más nyelven szólókat egyes vonásokkal jellemezni törekszik». 3. A népköltészet azon neme, «mit a német *Schwank*-nak (talán *furcsaság, bohózat*) nevez,* miben a népnek többnyire nem gonoszság nélkül járó nedélye és satiricus vonása jelentkezik». Például itt a német Eulenspiegelt és az oláh Bakalát idézi.

A mint látható, e felosztásban a 2. és a 3. csoport nem különbözik elég élesen egymástól s mind a kettőnek közös vonásaként Henszlmann sem mulasztja el kiemelni, hogy «a csodálatosba felöltöztetés» egyiknek sem lényeges jele. Megjegyzi továbbá, hogy számosá-

* Alább a 347. lapon a *dévajka* szóval próbálja magyarítani.

val vannak az olyan mesék, «mikben mind a három felállított osztálynak vagy azok kettejének jellemvonásai összevegyülnek». Ilyenkor szerinte a túlnyomó elem szerint kell a mesét osztályozni.

A jelképes mesét illetőleg Henszlmann ahhoz, az ő korában uralkodó nézethez csatlakozik, mely a Grimm-testvérek elméletének mondható, midőn azt «minden ugyanazon fajból származó népek közös tulajdoná»-nak tekinti. «Több száz különféle nép meséit vizsgálván» úgy mond (85. l.), «és egymással összehasonlítván, bennem azon erős meggyőződés eredt, hogy a jelképes osztályba tartozó mesék valamennyiének ugyanazon egy ős eredeti mese szolgált alapul, mire építé minden külön nép a maga meséit». Ebben a merész feltevésben áll Henszlmann elméletének az eredetisége; a minden jelképes mese ősi magvául tekintett *természetvallási symbolikus tartalom* azonban már ismét korának előtérben álló mythologiai iskolájától, a Grimm-félétől való átvétel. Ez a jelképes ős-mese Henszlmann szerint «az úgynevezett négy elem körül forog, főhelyre tevén a meleget, mint főképen életadót; ez elemek közti viszony és a természet álma télen, felébredése tavaszszal az, mi körül a mesék magyarázata forog». Kalauzai gyanánt e mag kihüvelyezésénél Henszlmann a két Schott testvért nevezi meg, kiknek oláh mesegyűjteményükhöz adott kommentárja tudvalevőleg a Grimmék elméletének továbbfejlesztése, s azzal a makacs következetességgel erőszakolja a mesterektől átvett formulát a sokszor vajmi mereven ellenszegülő tényekre, a mely már a lelkes tanítványok mindenkor közös jellemző vonása.

Henszlmann ez elméletet még a Schotték példáinál

is teljesebben látja igazolva a Rimauski-féle tót mesékben, melyeknek bő kivonata és aprólékos bonczolgatása miatt, egyébként meghaladott tanulmánya még ma is olvasásra méltó kivált azoknak, a kik e mesékkel eredeti nyelvükön meg nem ismerkedhetnek. Sajnálkozással említi dolgozatában Henszlmann, hogy a magyar mesék, melyek rendelkezésére állanak, «sem oly tiszták, sem oly jelentékenyek, sem oly sajátságosak előadási idomaikban, mint pl. a németek, tótok, de még az oláhok meséi is» (85. l.). Ennek egyrészt abban látja az okát, hogy «ismert meséink nem a közös gyökből, hanem más népek már meglevő meséiből eredtek», a minek egy további bizonyítéka szerinte az, hogy sokkal bonyolultabb szövevényűek, mint más népekéi. Másfelől azonban nem mond le a reményről, hegy «vannak még eddig nem ismert és a közös gyökből eredt jelképes meséink». És ezt a reményét arra alapítja, hogy a legeredetibb és legegyszerűbb magyar mesék az eddig ismertté lettek közül a *Kisfaludy-Társaság* kiadta gyűjteményben foglaltak. Vagyis ez más szóval annyit tesz, hogy a Gaal- és Mailáth-féle feljegyzéseket ő sem tartja egészen megbízhatóknak, a mennyiben a nép igazi előadásmódjához szorosabban ragaszkodó feljegyzésektől tanulságosabb eredményt vár. Igaz, hogy mikor e tanulságot az ő elmélete érdekében reméli, akkor olyannak véli, a mely azt támogathatja. De jóllehet ebben csalódott, annyiban mégis csak igaza volt, hogy a feljegyzés pontosságával kétségtelenül egyenes arányban áll minden népköltési termék tudományos czélra való használhatósága és ebben nemcsak a tűnő-muló relativ becse, hanem egyúttal a maradandó absolut értéke

is. Mert az elméletek idő haladtával változnak s az egyik a másiknak a romjain épül fel; de a lelkiismeretes pontossággal feljegyzett tények és megfigyelések minden rájuk emelt elméletnek adnak valami maradandó, becses alkotó elemet, a miből a később következő tanok legmegbízhatóbb részeül megint csak a helyesen értelmezett tények domborodnak ki.

Korszerű haladást mutat a Henszlmann értekezéséhez képest a második, nagyobb szabású tanulmány, mely népmeséinkkel foglalkozik. Ez Arany László-nak ugyancsak a *Kisfaludy-Társaság*ban, még pedig székfoglalóul, 1867 május 29-én olvasott dolgozata, mely *Magyar népmeséinkről* czímen a társaság *Évlapjai* IV. kötetében (Pest, 1870) jelent meg a 108—191. l.

Míg Henszlmann 1847-ben csupán 14 magyarnyelvű meséből vonta le következtetéseit, addig Arany László húsz évvel utóbb már 18 kötetnyi egész kis mesekönyvtárra s ebben nem kevesebb, mint 240 mesére támaszkodhatott. Értekezésének bevezető része e kis könyvtár bibliographiájával kezdődik, melybe a tulajdonképeni mesegyűjteményeken kívül Jókai Mór *A magyar nép adomái* cz. könyve (Pest, 1856) is fel van véve, mint a mely az adomákon kívül nyolcz mesét is tartalmaz. Elvétve a szerző egyéb anthologiákba, folyóiratokba és gyermekek számára való könyvekbe elszórt mesét is figyelembe vesz, tehát a mint látjuk, az összes akkori anyagra kiterjeszti vizsgálódását.

Ez a vizsgálódás a «mese» szó fogalmának meghatározásából indul ki, s a népet követve, mesének Arany László is «kiválólag az oly elbeszéléseket» mondja, «melyeket se az elbeszélő, se a hallgató igaznak nem tartanak, melyek sohasem megtörtént dologként, hanem

mint költemények, gyönyörködtetésül járnak szájról-szájra». A mesének ezen meghatározásával szembe a «mondá»-ét állítja, a mely szó ugyan a nép nyelvében ismeretlen, de a vele irodalmi nyelvünkben jelölt fogalom azért világosan él a nép tudatában, a «történet» vagy «história» szóval jelölve. (Id. h. 111. l.)

Másfelől az adomától határolja el a mesét; azonban itt már a dolog természeténél fogva kevésbbé éles a megkülönböztetés, minthogy a két műfaj határai sokszor egészen összefolynak. Fejtegetésének ezen részét azzal zárja le, hogy először is a népmese «tárgya a természet felettibe, vagy legalább a megtörténhetőségen túl csapong s másodszor, hogy az elbeszélő nép maga is mint csupán költeményeket beszéli azokat el» (114. l.).

Maga is látja azonban e meghatározás hiányait, melyek sorában a legszembeszökőbb az, hogy némely esetben nagyon nehéz, még a nép eszejárásának az ismerete mellett is eldönteni, vajjon az illető az elbeszélteket hiszi-e, vagy nem. (U. o.) Az olyan elbeszéléseket, a melyeken az alapjukul szolgáló babonás hiedelem élő volta még világosan feltetszik, Arany László a tuldonképeni népmesék közül kirekeszti és a mint látszik, a mondák közé sorolja.

Ez utóbbiak és a «rege» között, mint a melyekkel csupán az irodalmi nyelv él, élesebb megkülönböztetést tenni meg sem kísérelve, áttér a mesék osztályozására, melyben új módot követ, mivel sem az idegen, kivált német írók osztályozását, mint a mi meséinkre nem illőt, sem a Henszlmann-félét kielégítőnek nem tartja. A hármas osztályozást azonban mégis átveszi tőle, csakhogy az ő második kategoriáját más

tartalommal töltve meg, a következő három csoportba sorozza mesekincsünket:

1. *jelvi mesék*, a Henszlmann alkotta műszót megtartva, de azon megjegyzéssel, hogy e szó alatt nem akar minden esetben mythologiai jelviséget érteni; 2. *tanmesék*; 3. *furcsaságok*. Osztályozását azonban nem akarja oly merevnek tekintetni, hogy annak keretein belül az egyes csoportok között lebegő átmeneti alakulatok, a bennük mégis csak felismerhetőn túlnyomó elem szerint ide vagy oda sorolhatók ne legyenek. (118. l.)

Az első csoportba Arany László a rendelkezésére álló meseanyagból 170 darabot, tehát az egésznek jóval nagyobb részét számítja, s az ide tartozó mesékben ötféle elemet különböztet meg, a melyek elseje a tisztán költészeti alkotás, másodika a keresztény vallás tanainak befolyása az egyes részletekre, vagy egész mesékre is, harmadika egy többé ki nem kerekíthető mondakör maradványai, negyedike és ötödike pedig az árja és altáji népek ős vallásának homályos töredékei. (126—127. l.) Az elsőn nem csupán azt az alakító befolyást érti, «mely a mesék előadási modorára, vagy szerkezetére gyakorol módosító hatást». De röviden erre is kitér és magyar meséink egyik legjellemzőbb stílusbeli sajátságának, a melylyel leginkább eltérnek szerinte a szomszéd népekéitől, Henszlmannt követve ő is a *bonyolódottságot* tekinti. (129. l.) Ehhez mindenesetre sok szó fér, mert egyrészt épen az ő korában még szerte divatozott mesefeljegyzési mód mellett a magyar nép meséi sokkal bonyolultabbaknak tetszhettek, mint a milyenek rendesen a nép igazi előadásában; másrészt pedig nem hiányoznak a ve-

lünk szomszédos népek és ezek rokonainak meséi között is olyanok, a melyek a bonyolítás szinte művészi tökéletességére nézve a mieinkkel bátran mérkőzhetnek. Ilyenek elsősorban a szlávok és az oláhok meséi, még a jobb és előadás tekintetében megbízhatóbb gyűjteményekben is.

A költői productio azonban, a melyről Arany László itt szól, a mesék előadásánál jóval többet ölelve föl, «középhelyen áll a pusztán külső alakítás és azon valódi anyag-alkotás között, melyet egy őskor vallási költészete vitt végbe s melyet mythologiának nevezünk». (131. l.) S nyomban utána: «E productio abban áll, hogy a nép folyvást teremt új és új részleteket, valódi új anyagot told a mesékbe». Ezt a szerző alkalmas példákkal is igyekszik igazolni, a mi után a keresztény elem feltűntetésére tér át, a 141. lapon igen tanulságosan igazítván helyre Kriza egy tévedését a *Megölő Istefán* (*Vadrózsák* 477. l.) és még néhány mese székely eredetét illetőleg.

Arany László értekezésének a fő érdeme s kivált a Henszlmannéhoz mérten nevezetes módszertani haladása épen abban áll, hogy a mesék vándorlásának Benfey óta mind több figyelemben részesülő tényét mindenütt számba veszi, s a nélkül, hogy e tény alapján az említett német tudóshoz hasonlón ismét kizárólagos elméletet állítana fel, a másik, vagyis a puszta öröklés theoriáját is kellő értékére szállítja le. Ép ily józan mérsékletet tanusít a mythologiai elméletek nagyon önkényes magyarázataival szemben is, a melyekről igen helyesen jegyzi meg (125. l.), hogy valamennyi csak többé-kevésbbé sikerült, de egyoldalú és hiányos feltevésnek tartandó.

A tanmeséknek két faját különbözteti meg; az elsőn azokat értve, «melyek valamely erkölcsi vagy élettapasztalati oktatás magvát foglalják magukban», a másikon pedig azokat, «melyek valamely lényt (állatot, növényt stb.) jellemeznek». (149. l.) Az utóbbiak tehát körülbelül mindazt felölelik, a mit *aetiologiai mondának* szoktunk ma nevezni, s így már túl terjeszkednek némileg azokon a határokon, melyeket az értekező a mese fogalmának meghatározásában e műfaj köré vont.

A tanmesék csoportja, mint minden népnél, a magyarnál is jóval szegényebb az elsőnél, s itt ismét helyesen figyelte meg Arany László, hogy «az Aesopus-Phaedrus-féle... modorú fabuláknak a népköltés nem igen barátja. Nemcsak maga a nép nem alkot hasonlókat, hanem a különben annyira ismert s elterjedt Phaedrus-, vagy a franczia Lafontaine-, vagy a magyar Fáy-féle mesék sem tudtak soha, és egy népnél sem közforgalomba jutni». E kétségtelen ténynek az okát is jó helyen keresi az értekező; de nyíltan hagyja azt a kérdést, hogy eredetükben az ilyenféle, utóbb csak irodalmi életű mesék mégis milyen viszonyban állhattak ősi forrásukkal, a legkezdetlegesebb népeknél is föllelhető állatmesével, a melyből a népszellem helyenként valóságos cyklikus sorozatokat, az állateposz kísérleteinek tekinthető alakulatokat fejlesztett, mint pl. a finneknél?

A legvegyesebb anyag torlódik össze az értekező alkotta csoportok harmadikában, a mely a magyar néphumor sikerült jellemrajzává szélesedik ki, mikor a jórészt nemzetközi elterjedésű anyagnak sajátszerű nemzeti színeződését azzal a congeniális érzékkel ismeri

és tűnteti fel Arany László, a mely az ő legbecsesb apai örökségének tekinthető.

Tanulmányáról még ma is elmondhatjuk, hogy még mindig a legbecsesebb mindazon dolgozatok sorában, a melyek a magyar népmeséről irattak; hogy tele van mélyreható és termékenyítő gondolatokkal, a miben egyenlő mértékben osztozik a szerző széleskörű irodalmi tájékozódottságával az ő józan, ízről-ízre magyar észjárása, érzése és ítélete.

Arany László értekezése óta nagyobb tanulmány a magyar népmeséről csak egy jelent meg: Pintér Sándor bevezetése tizenhárom palócz meséjéhez (Losoncz, 1891), mely azonban csak «jóbarátok számára ötven példányban» látván napvilágot, szélesebb körben aligha lett ismeretessé.

Pintér elég nagy feneket kerít 66 lapnyi dolgozatának, a melyből, az igaz, 10 lap az ajánló levélre esik; de már ebben is kimond egy-két tételt, köztük olyant is, a melyhez vajmi sok szó férne. Ilyen a többi közt a szerzőnek az a meggyőződése (10. l.), hogy «Élő nemzetünk családtörzsei között... a palócz nép, habár ezer esztendőnél régebben érintkezik a szláv családhoz tartozó néptörzsekkel, még meséjében is legközelebb áll ősi eredetéhez». Azt is állítja egy lappal előbb a nagy fajszeretettől megvesztegetett ítéletű szerző, hogy igen sok germán és szláv mesét olvasott át, de ezeket a mieinkkel összevetve, azon meggyőződésre jutott, «hogy azoknak alapgondolata a mi népünk meséitől egészen különbözik». Kár, hogy nem fejti ki bővebben, mit talált ama germán és szláv mesékben alapgondolatul. Sőt a magyar népmesének szerinte minden más népétől annyira elütő jellemét sem

domborítja ki világos körvonalakkal. Mindössze abból következik az ő meggyőződése szerint ez a nagy eltérés, hogy «mi sem a latinokkal, sem a görögökkel, sem más történelmileg ismert népekkel rokonságban nem vagyunk, nemzeti géniuszunk semmi más nemzet géniuszával nem rokon; de még szomszédságunk is — bármily messze tekintsünk vissza az ember művelődésének történetébe — újabb keletű, mint népmeséink alakulása» (31. l.).

Ennek megértéséhez persze tudnunk kell, hogy a szerző a népmese eredetéről *saját* elméletet alkotott magának, a mely szerint «minden nép meséjének forrása saját egyéniségében, szellemi erejében van, indító oka pedig, hogy véghez vitt cselekményét tőle telhetőleg maradandóvá tegye». A mese tehát nemcsak őskori történelem, hanem az őskor története is egyúttal, ha ugyan jól értettük a szerzőt, a ki e gondolatát a 40. lapon elég homályosan így fejezi ki: «Talán a népmese nem egyéb, mint a nép gyermekkori eszével szóba foglalt azon időbeli saját története, melyet ma férfikorát élő ugyanazon nép mesél».

Ez pedig a köréje gabalyított köd burkolatából kihámozva nem egyéb, mint az *anthropologiai* meseelmélet túlhajtása, a mely a vándorlás tényét teljesen tagadja és a népmesét az irodalomtörténet talajáról egészen a praehistorikus emlékek sorába helyezi át. A másik irányban való túlzás, ha a földkerekség bármely két különböző pontján följegyzett két mese, vagy akármilyen hagyomány hasonlóságában a *vándorlás* kétségtelen bizonyítékát látja valaki, a nélkül, hogy ennek nem is a valószínűségét, de akár csak a lehetőségét is számbavenné. Ép ily merev és egyoldalú

volt annak idején a *mythologiai* elmélet is, a mely a közös ősnyelvi, ősvallási és erkölcsi talaj termékeinek tekintette az egymással rokon népek összes hagyományait, így a meséit is. Az igazság e téren sem oly egyszerű, mint akármelyik elmélet kizárólagos alapján állva, annak megalkuvást nem ismerő hívei vélik. Ha valahol, akkor itt, ilyen sok különnemű és más-más eredetű elemből alakult szellemi termékek vizsgálatánál kell több szempontot egymással egyeztetni és a dolgokat lehetőleg sok oldalról vizsgálni, minden eshetőséget számbavenni, semmiféle nagyon is egyoldalú és előfeltevésektől függő magyarázatban sem feltétlenül megbízni.

E ponthoz kapcsolva pár szóval kifejtem, mint vélekedem a népmesék eredetéről. Nézetem szerint e kérdések fejtegetésében az ú. n. eredetek és végső indító okok kutatásától idegenkedve, csupán a megfejthető és kimagyarázható jelenségek bonczolgatására kívánom a vizsgálatot korlátozni. Ennél jó segítségnek tartom az említett elméletek bármelyikét is, a meddig a jelenségek okszerű kapcsolatának felderítésére elégséges; de azonnal megrendül a hozzávaló bizalmam, mihelyt olyan magyarázatot erőszakol a tényekre, a melynek azok kereken ellentmondanak. Nekem tehát jó a Grimm-féle elmélet addig, a míg csakugyan a nyelvi rokonság talaján álló és maradó analogiák megfejtéséről, s még hozzá olyanokéról van szó, a melyeket a nyelvtudomány és a történelem egybevágó tanusságtétele támogat. De jó a Lang-féle anthropologiai elmélet is, a mennyiben bizonyos kor- és népközi hasonlóságok vagy egyezések megfejtését kínálja, melyek magyarázatára sem a törzsrokonság, sem a vándorlás

józanul még feltevésképen sem koczkáztatható. Természetes azonban, hogy mindaddig, a míg a vándorlás legalább is valószínű, még az öröklés lehetősége mellett is inkább amazt fogom először szemügyre venni, mint általánvéve természetesebb, egyszerűbb és gyakoribb magyarázatát a hagyományok hasonlóságának. És csak a legvégső esetben folyamodom az ember természetének ősi közösségéből és az ős állapotok analógiáiból következő értelmezéshez, minthogy azzal mindig nagyon csínyján kell bánni, mikor magasabbrendű, összetettebb és bonyolultabb jelenségekről van szó, a milyenek a népmesék is nagyobb részükben...

Bevezető értekezésében sokkal tágabbkörű feladatot tűzött ki maga elé H. Jones, a Kropf Lajos honfitársunkkal együtt kiadott angol nyelvű gyűjtemény * előtt. E bevezetésben Jones a magyar néphagyományok összességéről, sőt a magyar nemzet múltjáról és eredetéről is igyekszik az angol olvasót röviden tájékoztatni, a mi néhány kisebb tárgyi tévedést kivéve elég jól sikerül is neki. A népmesét a XIX—XXIV. lapon jellemzi a szerző, s az emberiség őskori közös öröksége mellett a magyar nép meséiben, azoknak rokon és nem rokon népekéivel való egybevetése alapján, melyről a mű becses jegyzetei tanúskodnak, kivált a következő elemeket látja kidomborodni. Először is a helyi színezetet, mely szerinte a legszembetűnőbb a székelyföldi mesében; majd a történelmi viszontagságoknak, elsősorban a török hódoltságnak emlékeit,

* *The Folk-tales of the Magyars*. Collected by Kriza, Erdélyi, Pap and others. London. Folk-lore Society. A belső czímlapon 1889. (Az 1886.-ra szóló illetmény, 13. sz.) Ismertetését l. Katonától az *Ethnographia* 1891. 39—42. lapjain.

melyek közé sorolja a meséinkben feltetsző keleti analogiák jó részét is. De nem feledkezik meg a keresztény vallás hatásáról és a középkori nyugoti romantikus irodalom termékeinek átvételéről sem, melyeknek csatornái népünk számára régebben a *széphistóriák,* utóbb pedig a legújabb korig amazok korcs ivadéka, a *ponyvairodalom*, valának. Végül megemlíti a nagy mesemondót és meseközvetítőt, a népmese vándorlásának és csereberélésének egyik legmozgékonyabb garaboncziását: az obsitost, kit mintha csak arra szemelt volna ki a folklore dévaj manója, hogy minden egyoldalú meseelméletet csúffá tegyen a maga imitt-amott összeszedett tarka poggyászával.

E rövid, de egészben találó jellemzést a magyar népmese irodalmának a 80-as évek végéig terjedő vázlata és statisztikája követi, a melyből csak a Kálmány Lajos gyűjteményei hiányoznak. Értékük és érdemük szerint emlékezik meg ugyanitt a szerző Henszlmann és Arany László értekezéséről is. Az utóbbinak igen jó hasznát is vette a magyar meseirodalom ép idézett összeállításában.

Az elszórt értekezésekben, kivált iskolai értesítőkben található adalékokat* mellőzve, szólnom kell azonban még a magyar népköltés azon általános jellemzéséről és népköltési gyűjteményeink azon történeti át-

* A számbavehetők, a melyeket Katona egyenként ismertetett (az ismertetések helyét l. a czímek mögött, zárójelben): Kőrösi Henrik, A magyar népmesék anyagáról, (Egy. Phil. Közl. XIV, 130), Sárffy Ignácz, Népmeséink néhány jellemző vonása stb., (u. o. XVI, 346), Bulc Tivadar, A mese általában, különösen tekintettel a román népmese költészetére, (Ethnogr. X, 65), Hársing István, A tündérvilág rajzolása a magyar népmesékben, (u. o. XII, 137) és Wasylkiewicz Viktor, Népköltési gyűjteményeink története és értéke, (u. o. XII, 43 és Phil. Közl. XXV, 756).

tekintéséről, a mely a Beöthy-féle nagy képes irodalomtörténet II. kötetében Dr. Sebestyén Gyula szakavatott tollából jelent meg s a harmadik kiadás 226—230. lapján a népmesét, a 253—257. lapon pedig a népmese irodalmát ismerteti. Ezen összefoglaló és czéljához képest szűkszavú tömörséggel sokat mondó dolgozat már a tisztultabb nézetek világánál tekinti a magyar népmese eredetének kikutatására irányult kísérleteket, midőn ezek legtöbbjének meddőségeért nagyon helyesen azt a törekvést teszi felelőssé, «a mely a specifikus nemzeti tulajdont nem a sok mindenből gyúrt anyag életre keltésében és nem a most élő meseviláág esetleges faji vonásaiban, hanem a mythologiainak sejtett alkotórészek eredetiségében keresi». Alább pedig: «A mi agyafúrt pusztai népünk a mesealkotó erőnek egészen más irányban nyitott teret. Értjük a meseszövésben nyilvánuló kifogyhatlan leleményt és a hasonló gazdagságú humort, tehát a képzelemmel versenyt csapongó elmeélt, a mi egészen faji tulajdonságaiban gyökerezik s a mi meséinek is igen élesen elkülönödő faji vonásokat kölcsönöz».

Ezzel a futólagos áttekintés fonalán egész a legújabb időkig jutottunk. Mielőtt azonban még e sorokat lezárhattam, a magyar népmese irodalmához egy igen becses külföldi járulék került, a mely a Kropf és Jones-féle angol gyűjtemény mellett a legörvendetesebb és legértékesebb a hozzá hasonló czélúak sorában.

Azt hiszem, sehol sem emlékezhetném meg e könyvről alkalomszerűbben és inkább a maga helyén, mint itt, a hol a puszta véletlennél talán valamivel mélyebben rejlő ok is azt akarta, hogy egy német nyelvű gyűjtemény zárja le egyelőre azt a nyolcz év-

tizedre nyúló sorozatot, a melynek ugyancsak egy német munkácska volt az első szerény lánczszeme.

Csak nemrég jelent meg Lipcsében a Dieterich-czég kiadásában egy XXI. és 300 nagy nyolczadrét lapnyi csinos kötet, mely *Ungarische Volksmärchen* czímen, nagyobbrészt Sklarek Erzsébet fordításában 48 magyar mesét mutat be a németül olvasó közönségnek. Őszinte örömmel látjuk e szemelvényt, nemcsak a kiválasztott mesék, hanem az eléjük írt bevezetés *(Geleitwort)* miatt is, a mely Schullerus A. hazánkfiának néprajzi téren jól ismert és elismert szakértelméről és tárgyszeretetéről tesz újabb értékes tanuságot. E bevezetés kétségtelenül a legmagvasabb mindazon jellemrajzok közül, a melyek eddigelé a magyar népmeséről idegen nyelven megjelentek; sőt mivel a magyar szakirodalmat is teljes mértékben és helyes mérlegeléssel aknázza ki, még a magyar olvasó is nagy tanulsággal forgathatja, ha meg akarja magát kímélni az összes előző dolgozatok átolvasásának nem épen könnyű s nem mindig valami kellemes munkájától.

Schullerus a magyar népmese irodalmának rövid, de minden lényegeset felölelő átnézete után, mely bevallottan e sorok írójának dolgozatán alapul, mesekincsünk jellemzését kísérli meg s itt mindjárt azt a kétségbe alig vonható tételt állítja kiindulópontul, hogy amolyan igazán autochthon, őseredeti magyar mesék, a melyekben a pogánykor mythosai tükröződnének, s a milyeneknek legalább a durva körvonalai nagyjában a magyarsággal rokon finneknél és lappoknál még találhatók, ma már nincsenek.

A kereszténység gyors és aránylag könnyű elterjedése népünknél nem a legutolsó bizonyítéka a többiek

mellett annak, hogy már a honfoglaló magyarság teljesen érett volt a nyugati népek vallásának és műveltségének felvételére. Ezt pedig csak saját ősi pogány hitrendszerének nagyon züllött, több rendbeli monotheistikus hatások által régóta ostromlott állománya teszi érthetővé. A keresztény kultúrával együtt a nyugat egyházi és világi irodalmának számos terméke került már jókor a magyar nép új honában módosult és alakult hagyományai közé. Az irodalmi források ból merített népmesék, kivált mondák s ezek közt is főleg legendák száma csakugyan alig kisebb nálunk, mint a többi európai népeknél. Hogy nálunk ezek mellé a nyugatin kívül erősen kidomborodó bizanczi hatások is járulnak, az hazánk helyzetéből és történelmi viszontagságaiból könnyen kimagyarázható.

Az irodalmi források sorában kiváló hatásúnak tartja Schullerus a *Hármas Istoria* középrészeül magyar fordításban is elterjedt *Gesta Romanorum*ot, a melynek ő még nálamnál is nagyobb befolyást tulajdonít népünk meséire. Nekem azonban eszemágában sem volt a *Gesta Romanorum*nak népmeséinkre gyakorolt hatását a kellő mértéknél kisebbre becsülni. Csak e hatás *közvetett* vagy *közvetetlen* nyomai tekintetében sürgettem Binder Jenővel együtt a szigorúbb módszerű egybevetést; főleg az oly dilettans hasonlítgatásokkal szemben, a melyek e bonyolult kérdéseket inkább csak összezavarni, mint felderíteni alkalmasak. Ezek sorában korántsem számítom az oly józan ítéletű és nagy körültekintéssel dolgozó folkloristát, a minő Schullerus, kinek bevezetését és a mesékhez írt összehasonlító jegyzeteit magam is nemcsak nagy élvezettel, hanem tanulsággal is olvastam.

A mily áttekinthető és világos nála a magyar népmese elemeinek taglalása, ép oly tárgyszerű és helyes a mesekincs osztályozása is, valamint végül a magyar népmese eredeti és sajátszerű vonásainak abban való megjelölése, a miben azt már Arany László az ő nyomán pedig Sebestyén Gyula és e sorok írója is találja: t. i. nem e mesék gondolatvilágában, a mely csakugyan alig mutat nevezetesebb eltérést más népekéitől, hanem az előadás, szóval a külső és belső elrendezés, a meseszövés, a stílus, a fordulatok és stereotyp kezdő és záró formák nemzeti színezetében, a mely népünk egyéb genuin alkotásainak jellemző vonásaival oly szembeszökőn egybevág.

A MESEVIZSGÁLAT LEGKÖZELEBBI FELADATAIRÓL.

A minap, hogy egyik legrégibb keletű s talán legártatlanabb és legmaradandóbb kedvtelésemnek hódolva egy szép képeskönyben lapozgatok, szinte elállt a lélegzetem, a mint a növények életéről szóló eme díszes könyv egyik lapján azt olvasom, hogy az eddig ismert, leírt, osztályozott és rendezett növényfajok száma meghaladja a másfél százezret. Uramfia! Mekkora káptalan annak a botanikusnak a feje, a ki ezt a 150,000 fát, füvet, gombát meg a többi istencsodáját mind eszében tudja tartani. Szédülni kezdtem az ilyen szörnyűséges tudománynak már csak az elgondolásától is. Másnap aztán egy kedves jó ismerősöm, a ki nálamnál valamivel többet konyít a botanikához, azzal nyugtatott meg, hogy azon a 150,000-féle növényen szépen meg is lehet osztozni, s hogy elég, ha a botanikusok mindenike behatóan csak egy-egy parczelláját ismeri ennek a rengeteg egésznek, a többit illetőleg pedig csupán az egyes családokat, osztályokat és rendeket jellemző typusoknak és az egész rendszer vázának áttekintésére szorítkozik.

Így kell tennünk mentől előbb az *ethnographiai* s ezen belül különösen a folklorisztikus kutatás napról-napra geometriai haladvány szerint táguló terüle-

tén s ismerettárgyainak ugyanily arányban emelkedő garmadájával is, ha nem akarjuk teljesen elveszíteni azt a fonalat, a mely biztos kalauzunk lehet ebben a mindegyre chaotikusabb tömegbe gyülemlő zsibvásárban.

De talán a folklore szétágazó s annyi más tudományszakkal érintkező ismeretanyagának egyik provincziájában sem sürgetőbb a rendszerezés, tájékoztató áttekintés, elkülönzés, csoportosítás, összefoglalás és lajstromozás szüksége, mint a *mesék* vizsgálatában, a hol egészen a legújabb időkig alig történt egyéb ily irányú kísérlet annál az egynél, melyet Hahn György J. követésre méltó, de vagy 25 éven át követők nélkül maradt buzgalmának köszönhetünk. Hahn ugyanis görög és albán meséinek (Lipcse, 1864.) terjedelmes bevezetésében negyven egynehány typikus mesére próbálta leszűrni a saját gyűjteménye darabjaival együtt ezeknek keze ügyébe eső párhuzamait. Az utóbbiak dolgában persze kissé szűk volt még — s a hatvanas évek közepe táján nem is igen lehetett sokkal tágabb Hahn látóköre annál, a melyre jeles elődeinek és mestereinek, a Grimm-testvéreknek, mesegyűjteményük III. kötetében (1856., 3. kiad.) leltározott ismerete kiterjedt.

Grimmék s az ő nyomukon induló osztrák tudós alapvető munkálatai óta annyira kiszélesedett s úgy benépesült e látókör, hogy ma már a Hahn-féle typusok legnagyobb részéből csak a föléjük írt szinte conventionálisokká vált czímek és nevek maradtak épségben; az e czímek alá csoportosított motivumok kerete azonban hol tágult, hol szükebbre szabódott, vagy egy másik typus általánosabb értékűvé lett schemája alá került, az időközben ismeretesekké vált és itt-ott már

lajstromozásra jutott párhuzamok rengeteg szaporulatához képest.

Ebben a lajstromozásban a legtöbb érdemet eddig a londoni *Folk-Lore Society* szerzette magának, a mely 1878-tól 1883-ig negyedéves, 1883-ban és 1884-ben havi s innentől fogva ismét negyedéves (1878—1883: *Folk-Lore Record* I—V.; 1883—1890: *Folk-Lore Journal* I—VII; 1890-től *Folk-Lore* czímű) folyóiratában ismételten rámutatott a mesék áttekinthető *elemzésének*, az ezen elemzés útján kihámozott *motivumok registrálásának* és az egy typushoz tartozó mesék összes változataiban előforduló közös vonások kiemeléseinek, valamint a nem közösektől való elkülönzésének égető szükségére.

Valamennyire is kielégítő formulárét azonban e több oldalról megvitatott és megvilágított követelmény teljesítésére csak meglehetősen hosszú vajúdás után adott az angol társulat, folyóirata 1889. évi 2. füzetében (*Folk-Lore Journal* VII. köt. 169. l.), a hol előbb kiosztván az angol nyelven hozzáférhető mesegyűjteményeket a lajstromozásra önként vállalkozók közt, mindjárt meg is kezdi a felállított schema szerint — úgy a mint épen a szétküldött rovatlapok beérkeznek — a tabulatiót. A következő füzetekben a munkát egyelőre egészen az 1890. évi 1. füzetig folytatta az a nehány buzgó tag, a kit a lajstromozás ezen módjának megindítója (L. Gomme) maga köré csoportosított. Legutóbb azonban, úgy látszik, megcsappant a munkához való kedvük még az ilyesmik megoldására kiválóan alkalmas angoloknak is. Jó része lesz ebben alighanem annak a finom skepsisnek is, melylyel Lang András, a *Folk-Lore Society* ez idő szerinti

elnöke, székfoglaló beszédében (*Folk-Lore* I. köt. 1. füzet, 1890. márczius) e sisyphusi feladattá nőni fenyegetőző vállalkozást commentálta.

S valóban nem csoda az olyan szellemes és minden egyoldalú pedanteriától annyira idegen, mondhatnám művészi temperamentumú s a dolgok folyását a kiváltságos lelkek magasb és szelidebb ironiájával tekintő igazi tudós részéről, a minő a *Custom and Myth*, a *Myth, Ritual and Religion* s annyi más jeles mű szerzője. Igazán természetesnek találom, ha az ily felsőbb álláspontú szemlélője a völgyfenéken nyüzsgő targonczások keserves kínlódásának, némi előkelő kicsinyléssel és jóakaratú szánalommal nézi azt a nagy erőpazarlással folyó munkát odalenn, a melynek legnagyobb részét a tökéletlen szerkezetű gépek egyes részei közt lévő szerfölött nagy súrlódás emészti meg. Ne sajnáljunk egy kis számvetést tenni s azonnal látni fogjuk, minő óriási munkába fogott a londoni *F. L. S.*, midőn a néhány lelkes vállalkozó közt kiosztott 77 gyűjtemény mintegy 3000-re tehető meséjének az alábbi rovatok szerint való feldolgozását megindította. Nem kevesebbről, mint arról van szó, hogy e kerek számmal 3000-re becsült mese mindenikét a nyomban következő, szándékosan a legrövidebbek közül kiválogatott példa mintájára elemzik s aztán a szétszedett részeket ismét többféle szempontból eszközlendő csoportosításnak vessék alá Gomme úr önkéntesei, a kik — mellesleg ne felejtsük el megjegyezni — e pusztán gépiesnek csak látszó, de nem csekély tudást, ítélőtehetséget és mindenekfölött szigorú lelkiismeretességet kívánó munkájukkal az építésnek csak azt a hálátlanabb részét végezik, a melynek a

pilótázásához és alapvetéshez hasonlóan semmi látszata sincs, bár elengedhetetlenül szükséges előfeltétele a rajta nyugvó mutatós alkotmánynak.

Lássuk pl. a *Szalmaszál, Tüzes üszök és Babszem* csipetnyi meséjének tabulatióját, a *Folk-Lore Journal* VII. kötete mellékletének 39. lapjáról. (Rövidségén kivül még azért is választottam ép ezt a mesét, mert mint Arany László *Eredeti népmeséinek* 23. sz. darabjával párhuzamosat, nálunk is ismertebbnek lehetett föltételeznem.) Íme tehát az illető (15. számú) táblázat tetemesen rövidített fordításban:

A mese czíme. — Szalmaszál, Tüzes üszök és Babszem.

Dramatis Personae. — Vén asszony. — Szalmaszál. — Tüzes üszök. — Szabólegény.

A mese rövid tartalma. — 1. Öreg asszony szalmával tüzet rak, hogy babot főzzön mellette. A babnak fazékba öntése közben egy szem a tűzhely alá gurul az ott heverő szalmaszál mellé, hová csakhamar egy darabka tüzes szén is esik. Beszédbe elegyednek s elhatározzák, hogy 2. mindketten szerencsésen elkerülvén végveszedelmüket, ezentúl elválhatatlan pajtások maradnak s újabb veszély elől menekülendők, elvándorolnak. Patakhoz érkezvén, a szalmaszál keresztül fekszik rajta s átereszti magán a tüzes üszköt, mely elégeti s ezzel fele útjában saját vesztét is éri. 3. A parton álló babszem ezen akkorát nevet, hogy megpukkad bele. Arra menő szabólegény megkönyörül rajta s nála lévő fekete czérnával összevarrja. Azóta látni minden babszemen e varrás nyomát.

Az események betűrendes sorozata.

Babszem edénybe öntés közben leesvén, megmenekül a megfőléstől (1).

Babszem mások balesetén nevettében megpukkad; szabó összevarrja (3).

Babszemek varrás nyomát viselik magukon, mert ... (3).

Szalmaszál elkerüli elégését, kicsúszván tüzet rakó vén asszony ujjai közül (1).

Szalmaszál hídként szolgál tüzes üszöknek, mely elégeti s maga is vízbe esik (2).

Tüzes üszök elkerüli elhamvadását, leugorván a tűzhelyről (1).

Forrás. — Grimm, Kinder- und Hausmärchen (angol ford. London, 1884. 18. sz. mese, I. köt. 76. l.)

A gyűjtemény közelebbi megjelölése ; — vajjon :

1. Eredeti-e, vagy fordítás-e ? Hunt Margit fordítása.
2. Ha szóbeli közlés közvetetlen felvétele, kiteendő a mesélő neve.
3. Egyéb megjegyezni valók.

A már nyomtatott meséknél a közlő esetleges jegyzetei. — Grimmék jegyzetei (az angol fordításban l. az I. köt. 357. s köv. lapjait).

A táblázatkészítő jegyzete. — A fönti mese az állatok és növények egyes sajátságainak okát adó (aetiologiai) mesék sorába tartozik.

Ez egy minimális terjedelmű s a lehető legegyszerűbb szerkezetű mesécske táblázatos feldolgozása, a melyben az összehasonlító apparátust a forrás jegyzetére való egyszerű utalás helyettesíti. Jóval nagyobb munkát ad s a fönti példa terjedelmének sokszor a a tízszereséig is földuzzad egy átlagos, ú. n. tündérmese déponillementja ; kivált ha a registráló maga jár a párhuzamos meséknek utána s e kutatásában valamire való könyvtár áll rendelkezésére. Mondjuk, hogy csak egy ismertebb példát idézzünk, olyan irodalmi szertár, a minővel Cosquin E. dolgozott lotharingiai meséi *(Contes populaires de Lorraine,* 2 köt. Páris, Vieweg, 1886) kiadása és commentálása közben, a hol 84 darab, egyetlen faluban gyűjtött meséhez 171 más mesegyűjteményből keresgélte össze a párhuzamokat ; a folyóiratokról s egyéb, a jegyzeteken belül ritkábban idézett forrásokról nem is szólván, csak azt a könyvjegyzéket vévén számba, mely a munka végén össze-

állítójának nemcsak óriási szorgalmáról és bámulatos türelméről, de egyúttal oly kedvező anyagi viszonyairól is tanuskodik, a minőkkel minden tizedik folklorista sem dicsekedhetik. S még ehhez a bőséges, a mesehasonlításban eddig páratlan s még egy Benfey vagy Köhler Reinhold apparátusához mérve is imponáló irodalom-jegyzékhez is száztíz olyan könyvnek felsorolásával járul Prato Szaniszló, a Cosquin munkáját ismertetvén (*Tradition*, Paris 1889 decz. III. köt., 12. füz.), a melyeket a Montier-sur-Saulx-i mesék kiadója elmulasztott számba venni. Prato példáját követve különben a pótlást és kiegészítést majdnem ad infinitum lehetne folytatni, mert minden valamire való ismerője a meseirodalom egy-egy provincziájának jó csomó ujabb könyvczímmel gyarapíthatná a Cosquin-féle lajstromot, a mely könnyen érthető okokból korántsem lépett s nem is léphetett fel a teljesség követelésével.

Az ilyenről jóeleve le kell mondania mindannak, a ki a sors egyéb kedvezményein kivül még a Szentlélek pünkösdi ajándékával nincsen megáldva. (Mert hol az a Mazzofanti, a ki a világ minden zegének-zugának azt a száz s egynehány nyelvét értené, a melyen az eddig napvilágot látott mesekincs közölve van?) Az általánosabban ismert tolmácsnyelveken is hozzáférhető mesék száma ugyanis még mindig vajmi csekély a csupán eredetiben olvasható kéhoz képest. Csak a minket legközelebbről érdeklő példák mellett maradván, milyen potomság mindjárt az a kis töredéke saját mesekincsünknek, a melyet a külföld összehasonlítás tárgyává tehet! A magyar mesék eddigelé legbővebb és leghasznavehetőbb fordítása a *Folk-Lore*

Society kiadásában megjelent Kropf és Jones-féle gyűjtemény. (*The Folk-Tales of the Magyars* . . . London, 1889, de 1886-ra szóló tagilletménye a kiadó társulatnak), mely Kriza, Pap, Erdélyi és Merényi meséiből mindössze 53 darabot tartalmaz. Mi ez (s még hozzá — Kriza és Pap meséit nem számítva — milyen gyarlón és hiányosan jellemző mutatvány nemcsak mennyiség, de minőség tekintetében is) ahhoz mérten, a mit eddig közlésre jutott meséink *hatszázat* meghaladó tetemes összege a nemzetközi tudományos búvárlat számára mind az alak, mind a tartalom szempontjából jelentene: ha e szép szám tizenegy tizenketted része nem lenne hét pecséttel lezárt titok a reá méltán kíváncsi külföld szakkörei előtt!

Pedig hol állunk még a mesegyűjtés terén s menynyire megelőztek bennünket e részben a nálunknál kisebb nemzetek is! Csak egyébként is utánzásra méltó rokonainkat, a derék *finneket* említem, a kiknél többet a kis nemzetek egyike sem tett — és a nagyok közül is csak bajosan akármelyik is — a folklore tudatos, módszeres és eredményes művelése, feldolgozása és a nemzetélet javára való értékesítése dolgában. Elég csak az összehasonlító irodalombúvárlat nagy kárára oly korán elhúnyt idősb Krohnra és hozzá méltó fiára, Károlyra hivatkoznom, kik közül az előbbinek lankadatlan szorgalma új világot vetett a népies epika műhelyére s nem egy balvéleményt oszlatott el az eddig nem minden czélzatosság nélkül bizonyos romantikus ködbe burkolt néplélek titokzatos szövőszékét illetőleg; míg az ifjabb ez idő szerint az állatmesék filiatiójának bonyolódott kérdéseiben elsőrangú tekintély s amúgy is, mint a folklorisztika első egye-

temi tanára, igen üdvös propagatorius működéssel járul hozzá nemcsak saját szaktudománya érdekeinek, hanem egyúttal nemzete közreműködésének fellendítéséhez is.

De ne sopánkodjunk a munkások csekély száma miatt, mikor így is az a dolognak legalább a látszata, mintha inkább «embarras de richesse»-ről panaszkodhatnánk a mesék tekintetében, mint az anyag gyér voltáról. Persze, hogy inkább csak látszata a dúsgazdagságnak az, a mi nálunk e téren is úgy mint sok máson uralkodik. Mert ha szigorún megrostáljuk a magunk eddig mintegy 600-ra tehető kiadott meséjét (a folyóiratokban szétszórtak közül csak a *Nyelvőr*-éit számítom), a folklorisztika magasb követelményeinek mindenben megfelelő csak vajmi kevés akad közöttük. Ilyeket inkább majd csak a közeli jövőtől várhatunk, a mikor már mesegyűjtés tulajdonképeni czéljaival és feladataival ismerősebb, a módszerben jártasabb és egyébként is jobb előkészültségű gyűjtők fognak ez ügy szolgálatában buzgólkodni. Azonban eddig kiadott mesekincsünk hasznavehetőbb része (mint a Kriza, Arany L., Arany-Gyulai, Kálmány Lajos, Pintér gyűjteményei s a *Nyelvőr* meséinek java tömege) már is jókora feldolgozni való anyaggá gyülemlett, s minthogy még a selejtesebb részét sem szabad teljesen elhanyagolnunk, az ebből levonható tanulságokkal együtt már eddig is szép áttekintést s nagyjában helyes következtetéseket enged.

Mindenesetre elérkezett már is annak az ideje, hogy mesekincsünkkel a nemzetközi összehasonlítás, lajstromozás és elvonás napról-napra sürgetőbb munkájából mi is kikérjük a reánk eső részt s azt leg-

jobb tudásunk és igyekezetünk szerint becsülettel teljesítsük. E közben azonban pillanatig se szüneteljen a további gyűjtésnek még csak ezután valóban hálás és kellőkép méltánylandó munkája, a melynél nem lehet eléggé melegen a finnek e téren is utánzandó példáját ajánlanunk. Vikár Béla legközelebb megjelenendő somogyi gyűjtése, a melyre mint az e részben nálunk első mutatósabb kísérletre hivatkozhatunk, már is valóságos revelatióképen derít fel egyes oly pontokat, a minők a gyűjtés, feljegyzés és közlés eddigi hiányos módjai mellett a dolog természete szerint teljesen árnyékban maradtak, vagy hamis világításba kerültek.

Legközelebbi teendőink tehát a mesevizsgálat terén, a mint a fentiekből, azt hiszem, önként következik s könnyen levonható, röviden összefoglalva ezek lesznek:

1. Minthogy mesegyűjteményeink közül a legrégiebbek sem nyúlnak vissza régibb időbe századunk harmadik tizedének elejénél (Gaal s Mailáth gyűjteményeinek első, német nyelvű kiadásai: 1822—1825.), meséink életének történetéből jóformán csak az arasznyi jelen és aligmúlt az, a mit úgy a hogy ismerünk. Utána kell tehát még oly szórványos és jelentékteleneknek látszó nyomdokaiknak is járnunk a régibb irodalomban, s találni fogunk szorgalmas kutatás mellett ilyeneket sokszor ott is, a hol legkevésbbé várnók. Nagy és fáradságos munka ez, de szerencsére olyan, a melynél mindig talál a kereső valamit s nem egyszer Saulként egy hitvány szamár után járva, ha nem is épen a királyi koronát, legalább ilyennek a gyöngyét. Meséink számos, eddig homályos és érthetetlen vonása, egy-egy gyakran előkerülő, de mindeddig magyarázatára váró név csak ily úton lesz fel-

deríthető. De hasznát fogja látni ennek a folklore portája felül kiinduló cserkészetnek a velünk amúgy is atyafiságban álló nyelvtudomány és műveltségtörténelem, sőt a szorosabb értelemben vett természettudományok is, a melyeknek a mi disciplinánk busásan vissza szokta fizetni azt, a mit tőlük hébe-korba kölcsön kér. Ez az egyik.

2. A nép ajkáról való gyűjtést tovább is folytatni kell, mint már futólag előbb is érintettem, még pedig az eddigi gyűjtés alapos kritikájából meríthető tanulságok értékesítésével. A népies hagyományok ellesése, feljegyzése és közlése ugyanis egyike a legnehezebb feladatoknak és számos oly tulajdonságot követel, a melyek a legritkábban találkoznak egy emberben. De azért mégis csak találkoznak olykor. E tulajdonságok legelseje a vizsgálat vagy valamely irányú vallatás alá fogott népnek vagy néptöredéknek előzetesen szerzett oly ismerete, a mely kiterjed annak saját színezetű nyelvjárásán túl az eszejárására, érzületére, életmódjára és szokásaira, ízlésére, hajlamaira s minden rendű jó és rossz tulajdonaira. Hogyan? Hisz ez filius ante patrem — hajlandó talán valaki mondani. Már pedig a dolog úgy van, hogy a látást és hallást mindenben, de különösen a finomabb szerkezetű tárgyakra s a tünemények komplikáltabb sorára nézve csak hosszas gyakorlat útján lehet eltanulni. Röviden: ethnographus nascitur et fit. Éleslátás és hallás azonban csak az előfeltétele a minden tekintetben kielégítő feljegyzésnek, a melynél a *stenographiában* való lehető legnagyobb és még a tájszólási finomabb árnyalatok visszatükrözésére is kiterjedő jártasság az egyik főkellék. E nélkül még a legjobb esetben

s az illető dialektussal még oly jól ismerős, beleszületett s vele élő gyűjtő is csak átlagos és nem egyéni, csak schematikusan általánosító felvételt nyujt, a minőnek az értéke pedig a tudomány aranymérlegén már ma csak talmi számba megy.

3. A további gyűjtéssel párhuzamban kell haladnia mind a már eddig összehordott, mind a meglevőhöz folyton hozzájáruló újabb anyag feldolgozásának. Még pedig egyszerre két irányban. Mint egyebütt, úgy itt is joggal várhatjuk a legszebb eredményeket a munkafelosztás elvének alkalmazásától, ha abba jól átgondolt terv szerint egy szerves középpontból intézkedő vezetés önt éltető lelket. Az egyik irányú munkásság szervezésére, a mint az imént láttuk, történtek már bizonyos előkészületek. Ezek s a róluk két különböző szempontból mondott bírálatok együttvéve már is szolgáltatnak annyi tanulságot, a mennyi egy czélravezetőbb, az eddigi javaslatok valamennyi jó oldalát egyesítő s minden egyoldalúságát, vagy egyéb hibáját óvatosan kerülő újabb tervezet kidolgozását tetemesen megkönnyíti. A mesék tabulatiójának vagy inventálásának a *Folk-Lore Society* részéről ajánlottnál czélszerűbb módját értem, a minőnek megállapításában jó hasznát fogjuk venni egyfelől Ploix Charles *(Revue des Traditions populaires* IV. köt., 503. l.), más oldalról Lang bíráló megjegyzéseinek. *(Folk-Lore* I. köt. 1. füz., főleg a 8. lapon.) Amaz a következő rovatokat ajánlja: A mese czíme után 1. személyek; 2. események; 3. tárgyak; 4. helyek; 5, időpontok. Az utóbbi pedig az alábbi kategoriákba szeretné beosztva látni a mesék szétbonczolt elemeit: 1. természetfölötti (csodás) események; 2. szokásokat jellemző vonások; 3. nem

csodás események; 4. természetfölötti, emberi és állati szereplők; 5. az emberiek további osztályozása *a)* rokonsági fokozatuk, *b)* társadalmi állásuk s foglalkozásuk és *c)* nevük szerint. A mily világosan kikandikál a Ploix javaslatából a mögötte nem elég ügyesen ravaszkodó mythologia meteorologica: ép oly szembetűnő az anthropologiai iskola vezérének a másik lajstromozással kifejezett czélzata. A meséknek motivumokra való szétszedése, tehát a táblázatos lajstromozás legelemibb s egyúttal leglényegesebb része egy vagy más alakban mindkettejöknél megvan s ennyiben találkoznak közös kiinduló pontjukkal, az angol társulat Gomme-féle javaslatával, a melyet teljes pártatlansága ajánl leginkább a mi szemünkben. Másrészt félreismerhetetlen, hogy mind a Ploix, mind a Lang módosított rovatolási módja több oly momentumra is kiterjeszkedvén, melyek a *F. L. S.* táblázatában figyelmen kívül maradnak, lényegesen hozzájárul kellő szakértelemmel való érvényesítés mellett a mesekincs feldolgozásának megkönnyítéséhez. A Lang-féle lajstromokban plane már jóformán készen és rendbe sorakoztatva találja a sociologia vagy a néppsychologia búvára mindazt, a mit evolutionistikus elméletéből folyólag a népmesékben keres. Egyet azonban okvetetlenül észre kell vennie bárkinek is, a ki e lajstromok akármelyikét a feldolgozandó mesék oczeánjához méri. S ez az, hogy a lajstromozási munka oly szűk körben való kiosztása, mint azt az angol társulat eszközölteti, semmikép sem vezethet kielégítő eredményhez. Nem pedig sok mellékesen kívül két főokból. Ezek egyike az, hogy az a 71, angol nyelven is olvasható mesegyűjtemény a benne lévő vagy 3000-re tehető mesével

csak jelentéktelen töredéke az eddig összehalmozott egész mesekincsnek. A másika — s ez tán még az előbbinél is nyomósabb — az, hogy fordítások, sokszor igazabban szólva valóságos ferdítések, részben kivonatok után csak vajmi hiányos tabulatiót lehet késziteni, a melyből sokszor ép az fog hiányozni, a minek az előtte fekvő anyagból következtetni kívánó, speczialis kutatási tárgyára vonatkozással, legtöbb hasznát vehetné. Ha már a följegyző is vajmi sokat és sokszor vét azzal az utána jövő feldolgozó érdeke ellen, hogy számos, neki apró-cseprőnek és jelentéktelennek látszó vonást elejt gyűjtés és leírás közben: mennyivel inkább ki van e vétség akár önkéntelen, akár szándékolt elkövetésének téve a fordítók legnagyobb része, kik eddigelé a legtöbbször épen nem folklorisztikus czélok szolgálatában készítették s vajmi sokszor a saját egyéni vagy nemzeti ízlésükhöz szabták átdolgozásaikat.

Ezekből immár kettő következik. Először is az, hogy a tabulatiót a maga meséire nézve minden nemzet kebelén belül az e munkára leghivatottabb, a taglalandó mesék genuin szellemével teljesen ismerős, de egyébként is jól előkészült — s a mi a fő — minden elfogultságtól ment, minden egyoldalú elmélettel szemben tárgyilagos kritikát gyakorolni tudó egyének végezzék. Szigorú és nehezen teljesíthető követelmény ez, tudom; de hát az igazi, *csak* az igazságot kereső tudomány nem is a mindenki többé-kevésbbé úri kedvtelése vagy nem úri kenyere. Ezt a munkát tehát magyar meséinkre vonatkozólag nekünk magyaroknak kell elvégeznünk, még pedig mentül előbb, de mégis mentül jobban. A másik — és ennek

megemlítése visszavezet oda, a hol az imént a további gyűjtéssel párhuzamosan megindítandó két irányú munkásságról szóltam — a másik pedig az, hogy e mellett a természetesen valamelyik világnyelven is hozzáférhetővé teendő táblázgatás és lajstromozás mellett ne mulaszszuk el mesekincsünk legjavát, legjellemzőbb részét hű és még az aprólékosságokban is lehetőleg gondos fordításokban a külföld szakköreivel is megismertetni. Azonban nem egészen úgy járva el e részben, mint a hogyan azt eddig némelyek tán helyesen tenni vélték, de épen nem tették.

4. Végül az összehasonlításról kellene még szólnom, mint a mesevizsgálat óriási munkájának legnehezebb, legnagyobb apparátussal végzendő részéről. Itt csak az eddigi, inkább dilettanskodónak mondható eljárással való teljes szakítás és módszeresb munkásság vezethet czélhoz. De vajjon látjuk és láthatjuk-e egyáltalában már ma a czélt, a hová e nagy fáradsággal és vesződséggel járó hasonlítgatás vezetni fog? A gyengébbek kedveért néhány erősebb lélek elég jóindulatú volt ilyen czélt, vagy legalább olyanfélének a látszatát tűzni a párhuzamok myriádjai közt vezérfonalat keresők elé. S jól tették, akár Benfeyvel élükön Indiát, akár másokkal a Nilus völgyét, akár a még kétes világításban derengő ős-czivilizácziók bármelyikét nevezzék annak a góczpontnak, a melybe az elméletök szerint onnan szétáradt sugarak ismét visszagyűjthetők; vagy véljék bár az anthropologiai iskola hiveivel a lényegében mindenütt *egy* primitiv ember dadogó filozofálásában látni a hagyomány többi elemeivel együtt a mesék csiráit is: ez nem változtatja meg a szolid eszközökkel és tiszta lelkiismerettel dolgozó kuta-

tás menetét, a melyben mindnyájunkat kielégítő czélhoz ugyan — ezt előre láthatjuk — soha sem juthatunk, de a mely azért a végtelen út közben nem egy érdekes kilátóponthoz s további lankadatlan kutatásra ösztönző eredményhez vezet.

MAGYAR NÉPMESE-TYPUSOK.

A népmesék összehasonlító vizsgálatának során az egyes mesék részletes tabulatióját, elemeikre való felbontását,[1] az egy-egy typusra visszavezethető változatok csoportosítása követi. Ez irányban HAHN J. György úttörő kísérlete[2] után csak GOMME Gy. L.[3] és ŞAINEAN Lázár[4] schemái mutatnak némi haladást, bár az angol *Folk-Lore Society* kézikönyvének szerzője ép úgy, mint az oláh mesék derék monographusa, mindegyik első sorban csak a saját nemzete meséinek anyagára szabta s ennek rendszerezésére alkotta meg a maga mesetypusait. Valamivel elvontabb és általánosabb mégis Gomme 70 typusa, holott Şăinean csakis a könyvében feldolgozott román mesekincs-összefoglaló átnézeteképen állítja fel typusait, a melyek csoportosítása te én különben nagyon kitetszőleg Hahn nyomdokain jár. Olyan typológiát, a mely valamennyi nép összes meséinek rendszerezésére egyaránt alkalmas legyen, valami bajos is szerkeszteni; a mi pedig még bajosabb, az a rövid, egy-két szóban a typus képét

[1] L. a *Hunfalvy Albumban* megjelent *A mesevizsgálat legközelebbi feladatairól* cz. czikkemet. (E kötetben jelen értekezés előtt.)

[2] *Griechische und albanesische Märchen.* Leipzig, 1864. I. 45–61. l.

[3] *The Handbook of Folklore.* London, 1890. 117–135. l.

[4] *Basmele Române.* Bucuresci, 1895.

jellemzően összefoglaló elnevezések megállapítása. E tekintetben Hahn a maga elméletében elfogultan, nagyon is előtérbe tolta a görög és germán mythologiai neveket, s részben még az ő elnevezéseit tartják meg Gomme és Şăinean is; részben pedig, kivált az angol folklorista, olyan czímeket alkotnak, a melyek csakis az angol, illetőleg csak az oláh mesékre illenek.

Midőn mi a magyar népmesék typusainak megszerkesztésére teszünk kísérletet, nagyjában szintén említett elődeink nyomain maradunk; de természetesen kénytelenek leszünk typusaik számát ott, a hol mesekincsünk kívánja, újabbak beékelésével szaporítani; ott pedig, a hol az egyes typusok kevéssé illenek a mi meséinkre, helyükbe másokat állítani, részben pedig olyanokat, a melyekre nálunk példák nem akadnak, teljesen mellőzni.* A typusok egymásutánjában egyelőre minden rendszerezéstől tartózkodunk.

* Az idézett gyűjteményeket jelző rövidítések értelme: GAAL[1] = *Mährchen der Magyaren bearbeitet und herausgegeben von Georg von Gaal.* Wien, 1822. GAAL[2] = *Gaal György Magyar Népmesegyüjteménye.* Kiadták Kazinczy Gábor és Toldy Ferencz. 3 kötet. Pest, 1857—1860. MAILÁTH[1] = *Magyarische Sagen und Maehrchen* von Johann Grafen Mailáth. Brünn, 1825. MAILÁTH[2] = U. annak második bővített kiadása. Stuttgart u. Tübingen, 1837, két kötetb. MAILÁTH[3] = *Magyar regék, mondák és népmesék.* Gróf Majláth János után Kazinczy Ferencz. Kiadta Kazinczy Gábor. Pest, 1864. ERDÉLYI[1] = *Népdalok és Mondák.* A *Kisfaludy-Társaság* megbízásából szerkeszti és kiadja Erdélyi János. 3 köt. Pest, 1846—1848. ERDÉLYI[2] = Erdélyi János, *Magyar népmesék.* Pest, 1855. STIER[1] = *Ungarische Märchen und Sagen.* Aus der Erdélyischen Sammlung übersetzt von G. Stier. Berlin, 1850. (ERDÉLYI[1] két első kötete 15 meséjének német fordítása.) STIER[2] = *Ungarische Volksmärchen.* Nach der aus Georg Gaals Nachlass herausgegebenen Urschrift übersetzt von G. Stier. Pesth, 1857. (ERDÉLYI[2] német fordítása.) ARANY = *Eredeti Népmesék.* Összegyüjtötte Arany László. Pest, 1862. KRIZA = *Vadrózsák.* Székely népköltési gyüjtemény. Szerkeszti Kriza János. I. kötet (több nem jelent meg). Kolozsvártt, 1863. MERÉNYI[1] = *Eredeti Népmesék.* Összegyüjtötte Merényi

I.

Cupido és Psyche.

HAHN 1. és 7. GOMME 1. 9. 21. és 58. ŞAINEAN I. 1. A.

A) 1. Az állat- vagy szörnyalakba varázsolt *a)* vagy ilyennek született *b)* férj időnkint ember alakban találkozik feleségével,

2. de ennek ez alakban nem szabad őt látnia *a)* vagy titkát másoknak elárulnia; *b)*

3. a nő e tilalmat megszegi

4. s ezzel férjét hosszabb időre elveszti;

5. a nő vezeklő útra indul férje után s több nehéz próba megállása árán vele egyesül.

B) és *C)* 1. Az állat- v. szörnyalakba varázsolt férjet nejének önfeláldozó szerelme váltja meg, —

László. 2 köt. Pest, 1861. MERÉNYI [2] = *Sajóvölgyi Eredeti Népmesék.* Összegyüjtötte Merényi László. 2 kötet. Pest, 1862. MERÉNYI [3] = *Dunamelléki Eredeti Népmesék.* Összegyüjtötte Merényi László. 2 kötet. Pest, 1863 1864. ARANY – GYULAI = *Magyar Népköltési Gyüjtemény.* Új folyam. A Kisfaludy-Társaság megbízásából szerkesztik Arany László és Gyulai Pál. 3 köt I. és II. Pest, 1872. III. Budapest, 1882. KÁLMÁNY [1] = *Koszorúk az Alföld vad virágaiból.* Köti Kálmány Lajos. 2 köt. Arad, 1877 és 1878. KÁLMÁNY [2] = *Szeged Népe.* 3 kötet: I. Ős-Szeged népköltése. II. Temesköz népköltése. III. Szeged vidéke népköltése. Összegyüjtötte Kálmány Lajos. I II. Arad, 1881 és 1882. III. Szeged, 1891. PAP = *Palócz Népköltemények.* Összegyüjté és kiadta Pap Gyula. Sárospatak, 1865. ISTVÁNFFY = *Palócz Mesék a Fonóból.* Meséli Istvánffy Gyula. Liptó-Szt.-Miklós, 1890. PINTÉR = *A Népmesékről.* XIII eredeti palóczmesével. Írta és leírta Pintér Sándor. Losoncz, 1891. KROPF = *The Folk-tales of the Magyars.* Collected by Kriza, Erdélyi, Pap and onthers. Translated and edited, with comparative notes, by the Rev. W. Henry Jones and Lewis L. Kropf. London, Folk-Lore Society XIII. (1886. De a belső czímlapon 1889.) KLIMÓ = *Contes et Légendes de Hongrie* par Michel Klimo. (*Les Littératures populaires de toutes les nations.* Tome XXXVI.) Paris, 1898. SKLAREK = *Ungarische Volksmärchen.* Ausgewählt und übersetzt von Elisabet Sklarek. Mit einer Einleitung von A. Schullerus. Leipzig, 1901. (Bolte J. becses összehasonlító jegyzeteivel.)

2. a mit esetleg a nő irigyeinek ármánya folytán újabb bonyodalom s ennek szerencsés megoldása követ.

A) Kígyóbőr.

1. Gaal [1] 364: *Der Schlangenprinz.*

1. Öreg királyi pár *gyermeket óhajt.*

2. Királyné kölykes kígyót látva, azt kívánja, vajha gyermeke lenne, még ha *kígyóalakú* is.

3. Kígyópikkelyes fia születik.

4. Királyfinak a varázsló megjósolja, hogy kígyóruháját nászéjén először s aztán minden éjjel levetheti, de vigyáznia kell, hogy el ne veszítse.

5. Felesége (királyleány, kit a német szöveg *Lämmchen*-nek nevez) rövid boldog együttélés után áldott állapotba jut s mivel attól tart, hogy férje szörnyalakjára «ráfeledkezik», megszegi a tilalmat s egy éjjel *elégeti a kígyóbőrt,* a mire férje megátkozza, hogy addig ne szülhesse meg magzatát, a míg eltűnt férjét föl nem lelve, tőle bocsánatot nem nyer; ugyanaddig *czipőit ne vethesse le* lábairól.

6. A férj eltűnik s egy szigetre kerül, a melynek özvegy királynéja beleszeret s őt választja urának.

7. Elhagyott felesége útnak indul s

a) a *Hold anyjá*hoz,

b) a *Nap anyjá*hoz,

c) a *Szél anyjá*hoz jut,

aa) a Hold anyjától egy *arany orsót,*

bb) a Nap anyjától *arany motollát,*

cc) a Szél anyjától *arany tyúkot hat arany csirkével* kap s a Szél arra a szigetre viszi, a hol férje lakik.

8. A királyné előbb az orsóért, majd a motolláért, egy-egy éjszakára a férjével engedi hálni, de az első éjjel a férj *álomportól* elaléltan nem ébred fel kedvese költögető szavára. Második éjjel azonban egy *hű kamarás* segítségével kiderül a gonosz királyné ármánya, s mikor a harmadik ajándékért újabb éjszakára akarná kikölcsönözni urát, elveszi bűntetését; a hű feleség megszüli gyermekét, miután czipői is leváltak lábairól.

Feljegyzés helye és ideje nincs kitéve. Közlés ideje 1822, nyelve német.

2. GAAL [2] 35. (III. 86.): *A kígyó királyfi.* (Csak az előbbitől eltérő vagy újabb vonások felsorolásával.)

(2.) Gyermekóhajtó öreg királynéval egy *bűbájos asszony* egy csomó *virágot szagoltat* s ettől teherbe esvén a királyné *kígyót* szül.

(4.) *Hét esztendős* korában *kígyó fára jár fütyülni,* a mit a bűbájos asszony arra magyaráz, hogy házasodni akar; előbb egy *vén királyleányt* adnak neki feleségül, de azt mindjárt az első éjszaka megöli; erre egy *szegény ember leányát* adják neki s ezzel egy ideig boldogan él. A többi mint fönt, csak

(5.) azzal az eltéréssel, hogy a kígyóruhát az öreg királyné égeti el. Addig ne tudjon szülni, míg férje a *kezét rá nem teszi.* (*Czipő* nem szerepel.)

(6.) *Tündérkirályné* férje lesz az elbujdosó királyfi.

(7.) Sorrend más: *a) Szelek királynéja, b) Hold, c) Nap;*

Tárgyak részben mások:

aa) arany orsó, *bb) aranyfonó rokka, cc) arany karszék.*

(8.) (*Epizód:* Tündérországban egy leány a király

kendőjéből vérfoltot nem tud kimosni, vándorúton lévő királyné kimossa.) Kamarás helyett *hű inas.* Csak a *harmadik* éjjel hiúsul meg a tündérkirályné ármánya.

Feljegyzés helye és ideje nincs kitéve. Közlés ideje 1860.

3. Merényi [1] I. 3—40: *A kígyóbőr.* (Csak a lényegesebb s a fentiekkel párhuzamos mozzanatok felsorolása.)

1. Szegény gyermektelen házaspár gyermeket óhajt. Az asszony óhaja: ha mindjárt *fél-kigyó, fél-ember* lesz is.

4—5. Feleségül királyleányt kap. Kígyóbőr *cserben hagyott tündérkirályné átka.* (Ellenmondás az előzményekkel.) Feloldás: a hitvestárs *egy évi, egy napi és egy órai titoktartása.* Az asszonyt anyja veszi rá a kígyóbőr elégetésére. (A kígyóbőr minden aranypikkelyéből egy-egy *tűz-tojás* lesz, s ezek mindegyikéből egy-egy *tűzmadár* kel ki, megannyi *szolgalélek,* a kik *denevér* alakban repülnek ki a kéményen.) A férj átka: Csak az újra föllelt *férj keze feltevése* után szülje meg a nő magzatát, de előbb *tizenkét pár vasbakancsot* koptathat el, míg odajut. (Ellenátok: A feleség felhasadt ujjából kiserkent *három csepp vér* a férj ingéből addig ki ne legyen mosható, míg a feleség azt saját kezével ki nem mossa. V. ö. az előbbi mese 8. epizódjával.)

7. *a)* A *hold anyja* (Dávidné), *b)* a *nap anyja, c)* a *szél anyja; aa) Két aranyhal, bb) aranyguzsaly, cc) egy pár aranyorsó.*

(6. és 8. Második asszonytól való megvásárlása a férjnek hiányzik.)

Feljegyzés helye és ideje nincs kitéve. Közlés ideje 1861.

3.* Sklarek: 41. l. (Az előbbinek német fordítása. L. hozzá a 289. l. összehasonlító jegyzeteit.)

4. Pap 3. sz.: *A kigyó ruha.* (Átmeneti és töredék alakulat.)

1. Szegény ember erdőn *kígyót* talál fatörzsben, haza viszi magával.

2. Kígyó enni kér s kiküldi nevelő apját az éléskamrába, mely tele aranynyal s minden jóval.

3. Nevelő anyját a kígyó a királyhoz küldi, hogy kérje meg tőle legifjabb leánya kezét.

4. Király odaígéri, ha egy *ember magasságú zsákkal teli aranyat* küld neki a kígyó, a ki ezt megteszi.

5. Mikor a leány vőlegényével a palotában megjelenik, hol ugyanakkor a két nénje lakodalmát ülik, a király a furcsa vőt leányával együtt kikergeti s a baromfi udvarba száműzi. Itt élnek, míg a kígyóra nehezedő *átok* (12 évig tartó) ideje le nem telik.

6. Erre a kígyó előbb szép *aranyhajú* ifjúvá lesz, majd *fehér galamb* képében haza (igazi apjához) repül s onnan vitézi fegyverzetben, deli ifjúként nyargal vissza a királyi udvarba. Itt előbb az egybegyűlt vendégeket mindenféle *átváltozással* mulattatja s aztán a feleségét aranyos-ezüstös ruhába öltöztetve apja elé vezeti.

Feljegyzés helye és ideje nincs kitéve. Közlés ideje 1865.

4.* Kropf L. 282. l. (Az előbbinek angol fordítása. L. hozzá a 417. lapon Jones jegyzetét.)

B) **Szóló szőlő** stb.

5. Erdélyi [1] II. 343.: *A szóló szőlő, mosolygó alma és csengő baraczk.*

1. Király három leánya vásárra menő apjuktól *vásárfiát* kérnek.

a) aranyos ruhát b) ezüst ruhát c) szóló szőlőt stb.

2. Első kettőt megveszi, harmadiknak kívánságát nem teljesítheti. Hazamenet kocsija elakad.

3. «*Ronda, szurtos sertés*» kiszabadítja, ha *legkisebb leánya* kezét odaígéri néki.

4. Sertés *taligát húzva* királyleányért jön; *parasztleányt* akarnak *helyébe csempészni,* sertés kifordítja a taligából s az igazi királyleányt elviszi.

5. *Ólban* tartja: de mire másnap a leány felébred, *tündérpalotá*ban találja magát. Sertés helyett *gyönyörű ifjú* fogadja, kertbe vezeti s itt a kívánt *csodás gyümölcsöket* is felleli.

6. *Varázslat* folytán volt sertés-alakba átkozva, melyből csak az a leány válthatta meg, a ki szóló szőlőt stb. kíván.

Feljegyzés helye: *Monostor* (melyik?), ideje nincs kitéve. Közlés ideje 1847.

5.* Stier [1] 56. l. (Az előbbinek német fordítása, 139. l. 8. sz. a fordító jegyzeteivel.)

5.** Kropf XXV. 130. l. (Ugyanannak angol fordítása s hozzá a 383. lapon Jones jegyzete.)

6. Merényi [3] I. 128—133: *A princzeszné és a sündisznó.* (Csak az eltérő vagy új vonások felemlítésével.)

(1.) *b) bíboros-bársonyos* ruhát kér a második leány.

(3.) *kis sündisznó* segíti ki a király kocsiját.

(4.) *kétszer* akarják rászedni, előbb *juhászleánynyal*, aztán *kondásleánynyal.*

Mind a kettőt kősziklához vágja.

(6.) Szörnyalak oka nincs említve.

Nyilván csak az előbbinek változata, sőt Merényi meseközlő módjának ismerete alapján* nincs kizárva annak a gyanúnak az alapossága sem, hogy nem más, mint az előbbinek népiesebb stílusba való átdolgozása. Feljegyzés helye és ideje nincs kitéve. (Az egész gyűjtemény állítólag Dunamelléki.) Közlés ideje 1863.

7. Nyelvőr II. 233: *A cséros disznó.* (Csak az eltérő vagy új vonások felsorolásával.)

(1.) *a) b) czüstös-aranyos* ruhát kér mind a két nagyobb leány; *c) csengő baraczk, mosolygó alma* (*szóló szőlő* elmaradt).

(3.) «*cséros*» *disznó* segíti ki a «*csérbu*» (vaj izej a kátyubu) a királyt, miután előbb *háromszor odaígérte* neki a legfiatalabb leányát.

(4.) A *szomszéd leányával* akarják megcsalni a cséros disznót. (A csalást észrevéve, csak kiszállítja a talicskából.)

(6.) Varázslat oka itt sincs említve.

Feljegyzés helye *Dobronak* (Zalamegye alsólendvai járása), ideje nincs megjelölve. Közlés ideje 1873, nyelve tájszólási. Feljegyző: Fatér József. A csodaszörny *cséros* jelzőjét ill. l. az új *Tájszótár* ill. szavát.

8. Merényi[3] II. 7—48: *A sündisznó.*

E több meséből összeszőtt darabnak csak a 20. lapig

* L. erről Arany János bírálatát, *Összes munkái* V. kötet, 443—467. l.

tartó első része tartozik ide. Ebben is, úgy látszik, a Merényinél gyakori halmozás jellemző példájával van dolgunk. Egy helyett három párhuzamos szálból indul a mese, a mely aztán egészen más typusba megy át. Az idetartozó első rész a következő főbb mozzanatokból áll:

(1.) *a) kalmár, b) király, c) szegény ember; a)* és *b)* vadászni, *c)* száraz galyat szedni megy az erdőre s ott eltévednek.

(3.) mind a hármat *kis sündisznó* igazítja az útra, ezért jutalmul

a) a kalmár *három zsák* (arany, ezüst, réz) *pénzt* s legszebb leányát ígéri neki;

b) a király *három kocsi pénzt* s a legszebbik leányát;

c) a szegény ember fiának fogadja.

(4.) El is jön hozzá s egy ideig ott él nála. Megtakarított *két csizmadia-tallérját* elkéri a szegény embertől s rajta a piaczon áruló vénasszonytól egy *fekete kakast* vetet vele, egy szíjgyártótól meg *rongyos nyeregszerszámot*, mind a kettőt «két áron»; felkantározza a kakast s azon állít be a kalmárhoz s elviszi a neki szánt pénzt és kiválasztja a *középső leányt*. De mikor útközben látja, hogy sír, visszaviszi, a pénzt azonban megtartja s vele a nevelő apját meggazdagítja. — Királytól ennek *legkisebb leányát* kapja s elmegy vele. Útközben kérdi tőle, nem utálja-e, mikor azt hallja, hogy nem, tüstént *gyönyörű ifjúvá változik át*. — A mese folytatása a mellőzött *középső kalmárleány ármánykodásával* van az elejéhez fűzve, de aztán egy alábbi typusba (a **Genovéva**-félékkel rokon alakulatba) megy át. Erről tehát majd ott lesz szó.

Feljegyzés helye és ideje nincs kitéve (az egész gyűjtemény Dunamelléki-nek van jelezve.) Közlés ideje 1864.

9. MERÉNYI [1] II. 103—125: *A csodaszörny.*

1. Gazdag kalmárnak két szép leánya van: *ha nevetnek, rózsa* nyílik arczukon, *ha sírtak, igaz gyöngy* hullt a szemükből, lábuk nyomába *arany hullott a sarkukból.* Mindez csak addig, *a míg bünt nem követnek el.*

2. Kalmár hosszú útra megy. Mit hozzon leányainak? *a) selyem ruhát, b) rózsát* kíván.

3. Leányai mindegyikére egy-egy bokor *rozmaringot* bíz, hogy szorgalmasan öntözgessék rózsavízzel, míg haza nem jön.

4. Selyem ruhát vesz, de rózsát seholsem talál. Egy *szigetre* jut, ott *varázspalotába* jut, hol minden magától (*láthatatlan szolgalelkek* kezeivel) szolgálja ki őt. Reggelre kelve a kertben *fehér rózsát* szakít.

4. Erre fekete felhőből ott terem egy *kígyóhajú csodaszörny,* ki harmadnap elteltével a szebbik leányát követeli tőle a rózsáért váltságul.

6. Távollétében a nagyobbik leány rozmaringja elhervadt, csodás tulajdonságai megszűntek.

7. Kisebbik leány a szigetre kerül. Eleinte magában él, csak álmában lát néha tündérszép ifjút. Egyszer egy *aranyhajszálat* is hagy nála az ifjú, de ez reggelre *serteszőrré változik.* Egyszer, a mint unalmában valami élő lény után kívánkozik, megjelenik a csodaszörny, de mert a leány irtózik tőle, ismét eltűnik, egy harangvirágot hagyva hátra, hogy azzal hívja, ha kívánkozik utána. Utóbb megteszi, majd gyakrabban hívja, végül egészen megszereti.

8. Övéit kívánja látni. Csodaszörny *varázsgyűrűt* ad neki, mely *nevetlen ujjára* húzva s lefekvéskor

háromszor megforgatva reggelre *hazaszállítja.* De egy hét múlva vissza kell térnie.

9. *Irigy nénje* másik hazatérésekor ellopja tőle a *bűvös írt,* mely hazaszállította és visszavitte volna, s csak két hét múlva adja vissza. Mikor visszatér, a csodaszörnyet a kertben *aléltan találja.* De forró *könyeivel és csókjaival* életre kelti, még pedig gyönyörű 24 éves ifjú alakjában támad életre.

10. Elmondja elbűvölésének okát: *Boszorkány* volt a szeretője. Egyszer megleste, a mint a *fejét maga elé téve* szépítgette. Erre ott hagyta, de a boszorkány elátkozta őt, szörnyalakká varázsolta s palotájában minden élő lényt kővé változtatott. A szép leány *varázsvesszővel* mindent életre kelt s a *tündérkirályfi* felesége lesz. Kalmár idősebb leánya irígységében boszorkánynyá lesz.

Feljegyzés helye és ideje nincs kitéve. Közlés ideje 1861.

10. Nyelvőr I. 330. *Az elátkozott gróf úrfi.*

1. Szegény asszonynak *három* leánya. *Tęhenet* kell *legeltetni* s közben egy *folyón átkisérni.*

2. Két nagyobb leány restelli, tehén tőgye üres marad. Harmadik megteszi.

3. Túl a folyón *elátkozott kástély*hoz ér.

4. Ott hál. Éjjel ablakon zörgést hall. *Csunya, szőrös fekete ember* zörget s így szól:

Tenyeres talpas,
Szép lěány mátkám,
Nyisd ki az ajtót!

Majd pedig így:

Tenyeres talpas,
Szép lěány mátkám,
Terícsd meg az asztât!

Harmadszor meg:

Tenyeres talpas,
Szép lëány mátkám,
Fekügy ide mellém.

5. Nagy félelemmel ugyan, de megteszi mind a hármat.

6. Másnap reggel a szörny helyett szépséges gróf úrfit talál maga mellett. Azzal, hogy vele hált, megváltotta.

Feljegyzés helye *Aszód* (Pestmegye), közlés ideje 1872. Feljegyző: Steiner (Simonyi) Zsigmond.

C) Békaprincz.

11. Erdélyi [1] III. 312: *A csuda-béka.*

1. Apa három leányát egymásután kútra küldi vízért. Kút fenekéről *nagy béka* felkiált, hogy csak ledobott *arany gyűrűért* ad vizet. Csak a *legifjabb leány* (Örzsike nevű) teszi meg s kap vizet.

2. Béka érte jön s *a) enni*, majd *b) inni*, végül *c) fekvőhelyet* kér és kap.

3. Sorba kéri az embernek *a)* a *legidősb, b)* a *középső, c)* a *legifjabb leányát*. Első kettő vonakodik, harmadik hozzá fekszik.

4. Béka a meggyújtott *mécsest háromszor kioltja.*

5. Reggelre a béka helyett *szép barna legény* van a leány mellett.

5. Két nénje *irigyen* nézi a legifjabbnak nyalka vőlegényét.

Feljegyzés helye és ideje nincs megjelölve. Közlés ideje 1848.

11.* Kropf XLII. 224. l. (Az előbbinek angol fordítása. L. hozzá a **404.** lapon Jones jegyzetét.)

Összehasonlító irodalom:* Grimm, *Kinder- und Hausm.* 1., 88., 108., 113., 127., 144. s a III. kötet 3. (1856. évi) kiadásának e számokhoz tartozó jegyzetei. Hahn, *Griech. und alban. Märchen.* 14., 31., 40., 43., 57., 71., 73., 100.; 7., 102. s a hozzájuk való jegyzetek. Krauss, *Sagen und Märchen der Südslaven* I. 43., 66. Şainean az id. typusok alá sorolt meséi. Straparola II., 1. (Schmidt-féle ném. ford. 249. l.) Basile, *Pentamerone* II, 5., 9., V, 3., 4. s részben a II, 2. is. (V. ö. a Liebrecht-féle német ford. megfelelő jegyzeteivel.) Gonzenbach, *Sicil. Märchen* 15., 26., 27., 42., 43. Köhler R. becses jegyzeteivel. R. Köhler, *Kl. Schriften* I. 315—319., v. ö. 511. és 588. l. Cosquin, *Contes pop. de Lorrain* 63., 65. a hozzájuk való bőséges jegyzetekkel. Benfey, *Pantschatantra* I. § 92. (254–269. l.) Liebrecht, *Zur Volkskunde* 239. s k. lk. Clouston, *Popular Tales and Fictions* I. 205—214. és 469. — A *Cupido és Psyche* meséjét illetőleg l. még ennek gazdag irodalmából a Teuffel, *Gesch. d. röm. Lit.* 5. kiad. 923. l. felsoroltakat; továbbá G. Meyer, *Essays und Studien* I, 195. s k. lk. A. Lang, *The Most Pleasent and Delectable Tale of the Marriage of Cupid and Psyche ...* (London, 1887, Nutt.) bevezetését és Schaller, *De fabula Apuleiana quae est de Psyche et Cupidine.* Leipziger Diss. 1901. J. W. Beck, *L. Apulei fabula de Psyche et Cupidine.* Groningen, 1902. — A fent **9.** sz. a. lajstromozott Merényi-féle mesét illetőleg, melylyel a **10.** számú is rokonságban van, l. *A Szép és a Szörny* czímű ponyvairodalmi terméket. Ez a «tündéries és tanuságos elbeszélés», melynek egyelőre csak egy 1866. és 1870. évi, teljesen azonos kiadása (mind a kettő Bucsánszky Alajosnál, Pesten, 24 l. 8-r. van kezemnél — alighanem a Mad. Villeneuve meséiből származó *Junge Amerikanerin oder Verkürzung müssiger Stunden auf dem Meer* (Ulm, 1765), vagy a Mme de Beaumont *Magasin des Enfants*-ja V. beszélgetésében lévő, *La Belle et la Bête* czímű meséjére vezetendő vissza. (L. Grimm i. h. III, 309. l.) Ralston, *Beauty and the Beast (Nineteenth Century* Dec. 1878.).

* E czím alatt mindig csak a legkönnyebben hozzáférhető munkákra utalok, a melyek segítségével az összehasonlítás csekély fáradsággal is tágabb körre terjeszthető ki.

II.

Fehérlófia.

Hahn 37. és 40. Gomme 32. Şainean II. 1. A.

1. A csodálatos erejű hős egyéb kalandok után az alvilágba száll s onnan egy v. több hajadont szabadít ki;

2. testvérei (v. társai) árulása folytán maga egy ideig az alvilágban marad.

3. De utóbb csodálatos segítséggel visszatér

4. s hűtlen testvéreit (v. társait), a kik egy ideig diadalmaskodni látszanak, leálczázza és megbünteti, *a)* vagy pedig nagylelkűn megbocsát nekik. *b)*

Ezt rendesen bevezetésül megelőzi a hős csodálatos születésének s ifjúkori kalandjainak (v. csínytetteinek) története.

E typus szélesebb körben mozgó elemzését l. az *Ethnographia* I. 227—231. és 364—371. lapjain. Itt csak az alája tartozó magyar változatok főbb mozzanatait adjuk.

12. Arany 202: *Fehérlófia.*

1. Fehér ló fiát *hét esztendeig,*

2. sikertelen erőpróba *(fa kérgének lehántása)* után *újabb hét évig szoptatja.*

3. Próba megismétlésekor sikerül, a fiút anyja világgá küldi, maga kimúlik.

4. *a) Fanyüvő, b) Kőmorzsoló, c) Vasgyúró* óriás legyőzése után Fehérlófia velük erdőben megtelepszik;

5. *a)* előbb Fanyüvő, majd *b)* Kőmorzsoló, végül *c)* Vasgyúró marad otthon *kását főzni,* míg többiek vadászni vannak; *Hétszünyű Kapanyányimonyók* mind

a hármat megszégyeníti, csak Fehérlófia fog ki rajta s a szakállánál fogva egy fához kötözi.

6. A megkötözött magával rántja a fát s vele együtt egy lyukon a «másvilágra» tűnik el.

7. Előbb *a)* Fanyüvő, majd *b)* Kőmorzsoló, utóbb *c)* Vasgyúró próbál leszállani, de gyáván 1/4, 1/3, illetőleg 1/2 útról visszahúzatják magukat.

8. Fehérlófia leszáll s lenn egy házikóban találja H. K.-ot, megeszi a hasáról a kását (mint az előbb vele akarta volt tenni) s egy fához köti, aztán odább megy.

9. *a) Réz mezővel* és *erdővel* körülvett *réz várban* királykisasszonyt talál, kinek ura a *háromfejű sárkány;*

b) ezüst mező és *erdő* körítette *ezüst várban* másikat, előbbinek testvérét, kinek ura a *hatfejű sárkány;*

c) arany mező és *erdő* körítette *arany várban* harmadikat, előbbiek *legifjabb* testvérét, kinek ura a *tizenkétfejű sárkány; aa) réz szérűn, bb) ezüst szérűn, cc) arany szérűn* megbirkózik az illető sárkányokkal s mindeniktől kiszabadít egy-egy királyleányt.

10. Ezeket a kosárban, melylyel leereszkedett, felszállítja, míg maga lenn marad s várja, hogy érte is ereszszék le, de hiába.

(Társai hűtlenül cserben hagyják.)

11. *Griff madár* fészkében ennek három fiókját zápor eső ellen a szűrével megvédi;

12. ezért hálából *griff felszállítja* a felvilágra (az útra *három kenyeret* és *három mázsa szalonnát* visznek magukkal, s mikor az elfogyott, Fehérlófia a saját *levágott balkarjával*, majd a *jobb lábával* csillapítja a griff éhségét. Hálából a griff utóbb *csodatévő borral* helyreállítja teste épségét.)

13. A hűtlen társaknak megbűntetése után F. a legifjabb királyleányt feleségül veszi.

Feljegyzés helye és ideje nincs megjelölve, közlés ideje 1862. Közlő Arany László.

13. Nyelvőr II. 370: *Mese a Lófi Jankuru.*

1—3. hiányzik.

4. *a)* alighanem csak a feljegyző tévedése folytán fordítva történik az első viadal kimenetele, de már *b)* és *c)* ú. m. fönt; csupán a sorrend van megcserélve: előbb lévén a *vasgyúró,* mint a *kőmorzsoló.* Az elsőnek itt *nyírfa-nyöü* (nyírfa nyövő) a jelzője.

5. Az erdei kalandban a *höcsön szakállú* szerepel, (a ki nem a. m. *hosszú* szakállú, mint a feljegyző mondja, hanem *hét sing* szakállú; v. ö. az előbbi mese *Hétszünyű*-jével, mely szintén ebből van elcsavarva,) s

6. vele együtt szállnak le az alvilágba (mesénk *asu ivindiá*nak nevezi, a mi talán az *India* elferdítése).

7--13. hiányzik s helyette csak a felvilágra való visszatérés következik a «höcsön szakállú» segítségével, kinek tanácsára *mindenféle csúszó-mászó állatból 70 darabot* szednek össze s ezek segítségével jutnak fel (a mese nem mondja meg, tulajdonképen hogyan), s mikor felértek, a három társat lehajigálják, mert a mese szerint azok miatt jöhettek olyan nehezen föl, de ninesen megmondva, miért s miképen.

E mese, a mint e vázlatból is látszik, csak töredéke a fenti teljesebb szerkezetnek, de vele mégis feltűnően egyezik meglévő részében. Hiányzik ugyan az elejéről is a hős *állati származásá*nak és csodálatos nevelkedésének előadása, de az előbbire világosan czéloz a hős *Lófi* neve.

Feljegyzés helye *Göcsej*, közlés ideje 1873. Közlő: Pfeifer Julia. Nyelve göcseji tájszólás.

14. ERDÉLYI [1] III. 319: *Juhász Palkó.*

1. Juhász a mezőn talált csecsemő fiúcskát *anyajuh által szoptattatja.*

2. Erőpróba és *kétszer hét évi* szoptatás (mint **12**-ben).

4. *a) Fanyüvő, b) Kőmorzsoló, c) Vasgyúró* (mint **12**-ben).

5. *Hegyes szakállú törpe* emberke.

6. mint **12**-ben. — 7—8. hiányzik.

9. *a) hat-, b) tizenkét-, c) tizennyolczfejű sárkány* (réz, ezüst, arany mező, erdő és megfelelő szérű hiányzik, de *kastély* mindenütt *varázsvesszővel érintve aranyalmává* változik s Palkó magával viszi.)

10—12. hasonló **12**-hez csekély eltérésekkel a felszállás részleteiben.

13. Mint **12**-ben csak a kastélyok motivumával megtoldva.

Feljegyzés helye és ideje nincs kitéve, közlés ideje 1848.

14. KROPF XLVI. 244. l. (Az előbbinek angol fordítása, a 407. lapon JONES összehasonlító jegyzeteivel.)

15. PINTÉR 67—78. l.: *Mesë Juhaczi Peetërreő mëg Heecsin szakálaó ördögreő.*

1. J. P. juhásznak és *sánta juh* képében rejtőző *boszorkány*nak a fia. (Anyja a juhász *lába rúgásától esik teherbe !)*

2. Hét esztendeig szopik.

3—4. *a) Hegyforgataó, b) Fanyőveő, c) Kőgyúraó*; két első mérkőzés velük sikertelen, csak újabb kétszer hét évi szoptatás után sikeres.

5. Czímben nevezett *ördög*gel való kaland nagyjában ugyanaz, mint a **12.** és a **14.** sz. mesékben.

6. mint az idézett mesékben.

7—8. hiányzik.

9. *a) hét*fejű, *b) tizenhét*fejű, *c) huszonnégy*fejű sárkány (utóbbival együtt az apja: a Hétsingszakállú ördög is);

aa) réz szérün, bb) ezüst szérün, cc) arany szérün történik a sárkányokkal való birkózás.

10. Felszállás három részletben s ármány jobban motiválva, mint az eddigi mesékben.

11—12. Felszállító madár csak «rémiszteő nagy» (nem griffm.), *hála* motivuma hiányzik. Útravaló hasonló, mint az eddigiekben, s különösen J. P. *önfeláldozó* készsége, mint a **12.** sz. mesében.

13. Hős az áruló társaknak megbocsát.

Feljegyzés helye és ideje nincs megjelölve, feljegyző és közlő Pintér Sándor. Közlés ideje 1891, nyelve palócz tájszólás.

16. Nyelvőr VII. 37: *Ä vërës juhocska.*

1—2. Vörös juhocska megesik a juhásztól s fiát, *Pétert* hét, majd két erőpróba (de másféle, inkább a **12.** sz. mesében lévőre emlékeztető kísérlet) után újabb kétszer hét esztendeig szoptatja.

(2.) Epizód: Anyja magára hagyja és visszatér az apjához, ki azóta *hét vasbocskort nyütt el* őt kerestében (v. ö. az I. *A)* mese-typus némely változatának hasonló vonásával), aztán *varázssipot* ad neki, melynek megfúvásával segítségül hívhatja.

3. *a) Hegytoló b) Fanyövő,* (hamadik hiányzik).

4. Erdőben tanyáznak s vadászgatnak. Egy idő múlva feleséget kíván magának mindenik.

5. Oduban terített asztalt találnak. Meg akarják lesni, kik laknak ott, *a)* első nap Hegytoló, *b)* másodnap Fanyövő marad otthon, de mindegyikük *elalszik.*

6. Péter *macskatövist* tesz a lyuk elé, a honnan lesi a történendőket s nem alszik el.

7. *Három* gyönyörű *menyecske* jön, kiket P. meglep s a legszebbiket magának választja.

A (2.) alatt említett *síp* alább nem kerül szóba, használatának alkalmát a különben is töredékes mese elejtette.

Feljegyzés helye *Megyer*, Nógrádmegye. Feljegyző: Gonda Béla. Közlés ideje 1878, nyelve palócz tájszólás.

17. Kálmány[2] II. 115—118. l.: *Tehén fijú, szép, vitéz Jankó.*

1. Tehén a fiát 7 *esztendeig szoptatja.*

2—3. hiányzik.

4. *a) Fanyüvő, b) Kőmorzsoló, c)* hiányzik.

6. *Kásafőzés* motivuma összeszőve a **16.** számú mesének 5. mozzanatával, de ez oda módosítva, hogy *12 hattyúból* lett *Tündérleány* a *Hétsing embör* szolgálatában nyomtat a «gilicze tüskön».

6. Miután Jankó a Hétsing szakállút legyőzte s az eddigi mesék legtöbbjéből ismert módon a szakállánál fogva fába szorította, a Hattyúnők legszebbike, *Tündér Ilona,* Jankó felesége lesz és együtt elbujdosnak.

A mese végén nyilván töredékszerű s benne más mesekörből valók a Hattyúnők.

Feljegyzés helye *Szaján*, közlés ideje 1882. Feljegyző és közlő Kálmány Lajos. Nyelve Szeged-vidéki tájszólás.

18. Istvánffy 11—27. l.: *Babszem Jankó.*

E legalább is két mesetypushoz tartozó részekből kevert változatnak csak a 18. lapon kezdődő második fele való ide. Az előzőkből csak annyi, hogy a hős itt is *csodagyerek:* egy gyermekeitől megfosztott *özvegynek* gyermekáhító kívánságára *babszemből született fia.* Hetednapra születése után már kalandra indul s előbb kiszabadítja eltűnt testvéreit. (E kalandok más mesekörbe tartoznak.) Testvérei irígysége elüldözi hazuról s csak itt kezdődik mesénknek a fentiekkel párhuzamos része, mely elé még a *buzogány-kovácsolás* eddig elő nem fordult, de számos külföldi rokon mesében meglévő motivuma ékelődik.

4. *a)* Fanyövő, *b)* Kőgyúró, *c)* Hegyhengergető. Birkózás nélkül szegődnek hozzá pajtásokul.

5. *Hétsinyű szakállú* (a feljegyző szerint is a m. «Hétsingű-, v. hét rőf szakállú) elvitte a király három leányát, e miatt a *király városa gyászba* van *vonva.* B. J. és társai vállalkoznak kiszabadítására. *Erdei kaland* mint **12**-ben,

6. mint az id. mesében; B. J., ki tetszése szerint *változtatja alakját,* most akkora lesz, «mint egy igazi babszem», s követi a föld alá tűnt Hétsing szakállút.

9. Föld alatt *a) pulyka-lábon, b) lúd-lábon, c) kacsa-lábon forgó vár* s mindegyikben egy-egy, a harmadikban a legifjabb királyleány; *varázsvesszővel* érintve várak *aranyalmákká* változnak, mint a **14.** sz. mesében.

10. Felszállásra B. J. próbára maga helyett *nagy követ* köt a kötélre. Cserben hagyatva,

11—12. *hálás griffmadár,* melynek jégesőtől agyonütött fiát B. J. feltámasztja, felviszi (útravaló 6 font hús, B. J. a saját húsából nem kénytelen megtoldani);

13. Ármányosok leálczázása leányoktól kapott *gyü-*

rűk segítségével. Bűntetésül felakasztatja őket a király, B. J. pedig elveszi a legkisebb királyleányt.

Feljegyzés helye nincs megjelölve, közlés ideje 1890. Közlő és feljegyző Istvánffy Gyula.

19. Gaal [1] 77: *Die Speckfestung.* (A német nyelvű közlés ideje 1822.)

19.* Gaal [2] III. 72: *A szalonnavár.* Az előbbinek magyar eredetije, mely azonban sokkal rövidebb előadású, mint a régibb német nyelvű közlés.

1. E mese bevezetése más typushoz tartozik. Benne egy királynak három fia van s egy szalonnavára, melyet a két nagyobbik egy a szalonnát pusztító *sárkány*tól nem tud megvédeni, míg a legkisebb meglesi, hogy a sárkány a szalonnával egy földalatti üregbe száll le.

2. *Buzogányt* (40 mázsás vasbotot) kovácsoltat magának (v. ö. a **18.** sz. mese bevezetésével) s aztán leszáll a föld alá.

9. *Három sárkány*nyal megvív, mindeniknek hatalmából egy-egy királyleányt szabadít ki, a kik segítségére vannak: *a)* és *b) varázsital*lal, mely 7000, ill. 8000 ember erejét adja neki, *c)* pedig egy *gyűrű*vel, mely még több erőt önt belé, ha az ujján megfordítja, mint az előbbinek adománya. *Arany vessző*vel megvágja a harmadik várat s azt *arany almává* változtatva magával viszi.

10. Bátyjai cserben hagyják, mint az eddigi mesékben a hőst társai. (Próbára vasbot a kötélen.)

11. *Öreg asszony* tanácsára védi meg a *griffmadár* fiókjait a záporesőtől.

12. Felszállás mint a **12.** s a többi hasonló mesében

(útravaló csak egy ökör a griff körmei közt, önfeláldozás nélkül).

13. Leleplezés másként, körülményesebben mint eddig. A legszebbik királyleányért versengő irígy testvérektől ez három évi haladékot kér. A kitűzött időre a legifjabbik királyfi a városba érkezik s előbb egy *szabó*hoz, majd *vargá*hoz, végül *ötvös*höz szegődik legénynek, hogy a menyasszonynak ugyanolyan *ruhát*, *czipőt*, és *gyűrűt* készítsen, a minőt odalenn viselt. Mind a hármat a magával hozott arany almából varázsolja elő, úgy, hogy kastélylyá változtatja. Bátyjainak nagylelkűn megbocsát.

Feljegyzés helye és ideje nincs megjelölve. Közlés ideje 1860.

Összehasonlító irodalom: L. az *Ethnographia* i. h. közölt czikkemben említett meséket, továbbá az *Ethnol. Mitteil.:* I. 168–170. egy finn meséhez fűzött jegyzeteimet s különösen a Cosquin 1. és 52. sz. meséjének hasonlító jegyzeteit, továbbá Köhler, *Kl. Schriften* I. 292—296. és 543–546. l.

III.

Hamupipőke.

A) leány (Cendrillon).

Hahn 17. — Gomme 16. és 20. — Şainean II. 6. *A)* és *B)*.

1. Egy árva leányt mostoha anyja és mostohanővérei cselédsorba juttatnak és sanyargatnak.

2. Csodálatos segítséggel (rendesen meghalt édesanyja a segítő) az üldözött árva diadalt arat irigyein;

a) czipő-próba nélküli } változat.
b) czipő-próbás }

B) fiú (Tuhkamo).

Hahn 16. — Gomme 18. — Şainean II. 1. *A)* és *B).*

1. Három fitestvér közül csak a legifjabbnak sikerül valamilyen nehéz feladat megoldása (rendesen menyasszonyért versengnek).

2. A két idősebb a győztes ifjabb vesztére tör s egy időre hatalmába ejti menyasszonyát.

3. Az ifjabb csodás segítséggel megmenekül, visszanyeri aráját s

vagy megbünteti irígy bátyjait, *a)*
vagy nagylelkűn megbocsát nekik. *b)*

A)

20. Erdélyi [1] III. 252: *Az özvegy ember és árva leány.*

1. Özvegy ember, kinek egy leánya van, özvegy asszonyt vesz feleségül. Ennek két leányát ép úgy szereti, mint a magáét, de ezek anyjukkal együtt gyűlölik a mostohatestvérüket.

2. Vásárra menő apjuk a mostoha leányainak mindenféle szép holmit, az édes leánynak csak *három diót* hoz, minthogy egyebet nem is óhajt. (V. ö. az **5.**, **6.**, **7.** és **9.** sz. mesék bevezetésével.)

3. Mindenik dióban egy-egy *ruha:* az elsőben *a) réz,* a másodikban *b) ezüst,* a harmadikban *c) arany.*

4. Három ízben mennek templomba, *királyfi* is ott van. A szegény mostohának azalatt otthon szemetes *búzát* kell *szemelnie,* első ízben fél vékányit, másod ízben kétannyit, harmad ízben háromannyit. *Galambok* segítik mind a háromszor. Templomban előbb *réz,* majd *ezüst,* végül *arany* ruhában jelenik

meg. Mindig előbb ér haza, mint a nénjei, s mikor elmondják, mit láttak, ő is rámondja, hogy látta: *a) létráról* a kémény mellől; *b)* a *palánk* felső deszkájáról, *c)* az *eperfáról.* (A létrát félreteszik, a palánk tetejébe tövist raknak, az eperfát kivágják. Ehhez hasonló motivum a *B)* typus meséi közül a **27.** számúban található, a hol H. előbb a *kerítésről*, majd *ólról*, végül a *ház tetejéről* látta állítólag a történteket s irígy bátyjai mind a hármat lerontatják. Hasonlókép a **26.** sz. mesében, a hol előbb egy *fűzfáról*, majd egy magas *kéményről* látja állítólag H. a történteket; amazt kivágják, emezt ledöntik. V. ö. a **23.** mese 3. pontjával is.)

5. Királyfi minden alkalommal az inasát küldi a H. nyomába, de ez csak harmad ízben jegyezheti meg a kaput, mely mögé a leány eltűnt, egy *arany rózsá*val.

6. Kapufélfába szúrt rózsáról a leányt kereső királyfi felismeri a házat, de mivel H. időközben mostohάitól elüldözve falu végén szegény asszonynál lakik, a rózsa elindul s királyfi előtt szállva mutatja az utat egészen ama házig, hol H. tartózkodik. Királyfi magával viszi H.-t.

7. Útközben, már csak három mérföldnyire királyfi lakától, H. egy fűzfa galyai közt húzódik meg, hogy előre siető vőlegényét, ki arany öltözettel s királyi hintóval akar érte jönni, bevárja. — Itt a **Csonkakezű leány** és a **Három narancs** mese-typusához hasonló újabb mese kapcsolódik az előzőhez, mely különben is közeli rokona az ép említett typus meséinek és R. M. Cox alább idézendő *Cinderella* monographiájában vele egy főczím alá is van foglalva.

Feljegyzés helye és ideje nincs megjelölve. Közlés ideje 1848.

20.* Kropf 207: *The widower and his daughter.* (Az előbbinek angol fordítása, a 401. lapon Jones összehasonlító jegyzeteivel. V. ö. M. R. Cox, *Cinderella* 244. és 297. l.)

21. Pintér 91—100. l. *Mesë.*
Nem egyéb, mint az előbbinek palócz tájszólású, kétségtelenül népiesebb nyelvre való átírása.

22. Erdélyi II. 354: *A három királykisasszony.*

1. Szegény királynak *három leánya;* nem bírja őket eltartani. Mostohaanyjuk tanácsára erdőbe akarja őket vinni s ott elhagyni. (E bevezetés más mesetypus rendes kezdete. L. alább **Babszem Jankó** alatt.)

2. *Legkisebb leány* szülei tervét meghallván, *keresztanyjához* megy, ki «bűvésznő» (!) s ennek *kis tátosa* szállítja el hozzá. Tőle *gombolyag czérnát* kap, de mostoha testvéreit nem lenne szabad haza kalauzolnia. Megkönyörülvén rajtuk, mégis megteszi. Második ízben *zacskó hamu* az útjelző. Most is úgy tesz, mint előbb, s megszegi keresztanyja tilalmát s ezért harmadszor nem mer hozzá menni, hanem *zacskó borsóval* jelöli meg az utat, de hiába, mert madarak fölészik a borsószemeket. *Erdei kaland,* mint a fönt említett másik typus meséiben. Csak ennek vége felé kerül vissza mesénk a **Hamupipőke** typus körébe.

3. *Óriás pár* fogságában levő testvérek közül legkisebb kimenti őket s erdei kastély birtokába lépnek. Két idősebb szomszéd városba megy királyi tánczmulatságba. Legkisebb otthon marad. Mindent felkutat, kéményben *arany kulcsot* talál, kővel leüti s hosszas próbálgatás után egy szekrényt nyit fel vele, melyből

ezüst ruhát vesz ki, felölti s ő is nénjei után megy. *Kis tátos* már várja s szélsebesen viszi tánczmulatságba, hol mindenki töri magát utána. Nénjei előtt ér haza, s mikor ezek elbeszélik, mi történt a királyi kastélyban, azt mondja: Hátha én voltam az az ezüstruhás? Ezért megütlegelik. Más vasárnap úgyanúgy, csakhogy most *arany*, harmadik vasárnap pedig *gyémánt ruhában*. Ekkor siettében egyik *czipőjét ott hagyja*, királyfi megtalálja: megbetegszik, csak úgy gyógyul meg, ha övé lesz a czipő tulajdonosa. *Czipőpróba*. (Idősebb leányok lábukat megcsonkítják.) Legkisebb tátoson eléjök vág, királyfi neje lesz; apjának visszaszerzi tőle «elorzott birodalmát».

Feljegyzés helye *Pest*, ideje nincs megjelölve. Közlés ideje 1847.

22.* Stier [1] 34. l.: *Die drei Königstöchter*. (Előbbinek német fordítása, a 137. lapon 5. sz. alatt a fordító jegyzetével, mely a mese keverékalakulatát helyesen emeli ki, a német *Hänsel und Gretel*-re való utalással. De abban nincs egészen igaza, hogy csak a végén látja a **Hamupipőke** typus vonásait, mert ezek egyik lényeges eleme, a csodálatos segítséget nyujtó *tündéri keresztanya*, már az elején is szerepel.)

22.** Kropf 144. l.: *The three princesses*. (Az előbbinek angol fordítása, a 388. lapon Jones összehasonlító jegyzeteivel. V. ö. M. R. Cox, *Cinderella* 45. és 398. l.)

23. Nyelvőr XX. 140. l.: Czím nélkül.

1. Szegény ember és szomszédasszonya, mind a ketten özvegyek; amannak szép, emennek rút leánya van. Összeházasodnak. (A házasság közvetítője a *köl-*

csönkért szénvonó lapát, mint a Nyelvőr XII. 524. és 562. lapján levő hosszabb előadású, de további menetével csak rész szerint idetartozó mesében.)

3. Mostohaanyja rosszul bánik a szegény ember szép leányával. Vasárnap, mikor a többiek templomba mennek, az árva otthon marad s egy *véka hamu* meg egy *véka lencse* keverékét kénytelen kiszemelgetni. Jótevő *tündér* jelenik meg előtte s elvégzi a dolgot helyette, *ezüst ruhában* templomba küldi. Kérdés mint fent. Az árva azt mondja, hogy a *ganéjdombról* látta a templomban történteket. Mostohája a dombot széthányatja. Másodszor egy *véka kását* egy *véka lencsével* kevernek össze, azt kell szétválogatni; *arany ruha*; a *kapufélfáról* látta a történteket, a kaput szétszedeti a mostohája. Harmadszor *mákot lencsével*; *gyémánt ruha*; a templomban történteket a *hidas tetejéről* látta.

4. Az árvaleány *czipője* harmadik alkalommal a templomnak *szurokkal leöntött küszöbén* ragad. *Czipőpróba.* A mostohaanyja az árvát kád alá bujtatja. *Kukorékoló kakas* árulja el a leány hollétét. (E motivum más összefüggésben a Nyelvőr XII. 562. lapján is előfordul.)

Feljegyzés helye *Hanva*, Gömörmegye. Feljegyző Albert János; közlés ideje 1891. Nyelve gömörmegyei palócz tájszólás.

24. Nyelvőr XII. 524. és 562. l.: *A bába és az öreg ember.*

1. Az előbbihez hasonló bevezetés után más mesetypusba csap át, mely a 22. sz. mese erdei kalandjához hasonló előzmények után, az 563. lapon ismét a **Hamupipőke** typushoz tér vissza.

2. Csak *egyszeri templomba-menés*; *czipő elvesztése* máskép magyarázva; *grófné* lesz. (Most ismét más typusba csap át a mese; a mostoha további ármányaival az *aranyhajú ikreket* elsikkasztja, az *asszonyt megöleti*, ennek ganéjdomb alá temetett testéből *körtefa* nő ki, melynek *két arany körtéjét* csak a vízből kihalászott s ismét megkerült ikrek szakíthatják le, kik édesanyjuk sorsát is tudják. A mese e része nagyon rövidesen, jóformán csak kivonatosan mondja el az eseményeket.)

Feljegyzés helye *Domokos*, Szolnok-Doboka megye. Feljegyző M. Németh Sándor. Közlés ideje 1883. Nyelve megjelölt vidéki tájszólás.

25. Nyelvőr XXIV. 189. l.: *A Hamupipőke.*

1—2. Egy asszonynak *két leánya*, egy édes meg egy mostoha, amaz rút, emez szép. *Hamu* közé öntött *kőleskását* kell kiszemelgetnie a mostohaleánynak, mialatt anyja az édesleányával a templomban van. *Galamb* jön segítségére, mely *ezüst ruhát* hoz. Másodízben kétannyi *mákot* öntenek hamu közé, *arany ruhát, arany czipőt* hoz a galamb. Harmadik vasárnap megint *kölest*; a galamb *gyémánt ruhát* hoz. *Czipője szurokba* ragad. *Czipőpróba.* Mostohaleányt a padláson teknő alá dugják el. *Kakas árulja* el hollétét.

Feljegyzés helye *Csetény*, Veszprém megye. Feljegyző Halász Ignácz. Közlés ideje 1895. Nyelve dunántúli tájszólás.

B)

26. Gaal[2] II. 133: *Hamupepejke.*

1. Egy apának *három fia*, kettő szép, egy pedig

«hamupepejke». Halála előtt azon óhaját nyilvánítja, hogy *sírjánál három éjjel őrködjenek.*

2. Mind a három éjjel a legkisebb virraszt s *a) réz, b) ezüst, c) arany kantárt,* harmadik éjjel még egy *trombitát* is kap, melybe belefújván, minden óhaja teljesül.

3. *Hét országos* királynak *három leánya;* annak adja az egyiket, a ki lóhátról *arany koszorút* és *arany gyűrűt* a bástya tetejéről leveszi.

4. Hamupepejke *a)* réz lovon, réz ruhában
b) ezüst lovon, ezüst ruhában
c) arany lovon, arany ruhában
háromszor megoldja a kitűzött feladatot s elnyeri versenyző bátyjai elől a díjat; harmadik (legkisebb) királyleányt meg is csókolja; ez, hogy utóbb ráismerhessen, levágja H. *félhunczutkáját.*

5. Megkapja a legkisebb királyleányt, két idősebbet egy-egy herczeg. Itt az előbbihez újabb mese fűződik, melynek során H. előbb *vadászaton,* aztán *háborúban* megszégyeníti s *megbélyegzi* két sógorát, kik őt lenézik, s így a király hét országának örököse lesz.

Feljegyzés helye és ideje nincs megjelölve. Közlés ideje 1857.

27. Erdélyi [1] II. 367 : *Hamupipőke.*

1. Egy parasztnak három fia. Sorban kiküldi őket a *szőlejét* őrizni. Mindenikhez béka jön s kér a pogácsájából, de csak a legifjabb, a «hamupipőke» ad neki belőle. Erre *a) réz, b) ezüst,* és *c) arany vesszőt* kap tőle.

Egy *a) réz, b) ezüst,* és *c) arany ló* jelenik meg, hogy a szőlőt összetiporja, de H. a megfelelő vesszőkkel megszelídíti őket s mikor szüksége van rájuk, elő is varázsolhatja.

3. Király három vasárnap magas *fenyőszálat* állít a templom elé, tetejére *a) arany rozmaringot, b) arany almát, c) selyem kendőt* tűzet, leánya azé lesz, ki azt onnan lóhátról leveszi.

4. H. *a) réz, b) ezüst, c) arany lovon* és *fegyverzetben* oldja meg mind a három feladatot s magát igazolván, megkapja a királyleányt; irígy testvéreinek megbocsát s gazdagon megajándékozza őket, apját magához veszi, király halála után ennek országát örökli.

Feljegyzés helye *Pest*, ideje nincs megjelölve. Közlés ideje 1847.

27.* Stier [1] 91. l.: *Aschenbrödel.* (Az előbbinek német fordítása, a 142. lapon a fordító jegyzeteivel.)

27.** Kropf 149. l.: *Cinder Jack.* (Az előbbinek angol fordítása, a 389. lapon Jones összehasonlító jegyzeteivel. V. ö. M. R. Cox, *Cinderella* 459. és 525. l. 76. jegyz.)

28. Nyelvőr V. 419: (Czím nélkül.)

1. Egy embernek három fia, két okos meg egy «olyan félbolond forma, a ki nëm tëtt mást, mint hogy mindig a szemétdombon keresgét». Az udvaron egy *szénaboglyát* kell *megőrizni*, melyet minden éjjel széjjeltúrnak. (*Pogácsa*, mint a **27.** sz mesében, de hiányosan.) Csak *legifjabb őrzi meg.* Kis *egér* jön hozzá és pogácsát kap tőle. Három *ménes, a) réz, b) ezüst, c) arany* szokta széjjel túrni a boglyát.

2. Egér tanácsára legifjabb fiú mindenik ménesnek a *legszebbik lovára* kapaszkodik fel s azt megfékezi, a maga szolgálatába hajtja, tőle *a) réz*, illetőleg *b) ezüst* és *c) arany sipot* és ugyanolyan *ruhát* kap. (Ha szükségbe jut, a sípot fújja meg.)

3. Király a piaczon *fenyőszálat* állít, arra *nádszálat*, ennek a hegyibe *vesszőt*, ennek a tetejébe *tűt* s arra egy *arany almát* szúrat. Ki azt onnan leveszi, azé lesz a leánya.

4. *Három próbával* a harmadikra szerencsésen lekapja a legifjabb fiú az almát.

5. A legitimatio hiányos. A *sapkának* a mesehős fejéről való *leütése* teljesebb motivum csökevénye, mely az **Aranyhajú kertészbojtár**, a **Grindkopf** különben is rokon typusával köti össze mesénket.

Feljegyzés helye *Orosháza*, ideje nincs kitéve. Közlés ideje 1876. **Feljegyző**: Veres Imre. Közlés nyelve orosházai tájszólás.

29. Istvánffy 86. l. *Hamupipőke.*

1—2. Királynak *három fia* és egy *selyem-rétje*, melyet meg kell őrzeni mert a *boglyába gyűjtött szénát* reggelre mindig elhordják. *Pogácsa*, mint a **27.** sz. mesében, de a H.-nek csak *derczéből* sütve. Segédállat: *kis őszegérke*. Három paripa eszi föl a szénát. H. is elalszik, de az egérke fölcsipkedi. A lovak megfékezése is az ő tanácsára történik (módja körülményesebb). *Arany, ezüst, réz kantár*, ugyanolyan szőrű lovak.

3. Szomszéd királynak szép leánya; *üveghegyet* csináltat, arra négyemeletes *palotát*, ennek a legfelső ablakán kidug egy *fenyőszálat*, ennek a hegyébe egy *a) arany gyűrűt*, *b) arany almát*, *c) arany kendőt* tesz; ki mind a hármat lóhátról lekapja, azé lesz a királyleány.

4. Három próba a három tárgyért, *a) réz szőrű*, *b) ezüst szőrű*, *c) aranyszőrű* lovon (ugyanolyan szerszám, ruha és a H. *haja* is).

5. Az eltűnt H.-ét a *királykisasszony keresni indul*,

s mivel úgy szurtosan, a hogyan találja, szégyent hoz a királyi apja fejére, ez *leüti* mérgében a fejéről a *sipkát* (l. az előbbi mesét) s ekkor a sipka alól földre hull az arany *gyűrű*, arany *alma* és arany *kendő*, a miről menyasszonya ráismer. Erre nagyot néz a király és a királyné, «hogy az ő fiok olyan *tudalmas*» (!).

Feljegyzés helye és ideje nincs kitéve. Közlés ideje 1890.

Összehasonlító irodalom: A *hamupipőke*, *hamupepejke* nevet illetőleg l. Munkácsi Bernát czikkét a *Nyelvőr* X. 529. s k. lapjain. A mieinkhez legközelebb álló finn és orosz, valamint délszláv meséket illetőleg l. *Ethnol. Mitteil.* I. 268–270. l. saját egybevetéseimet. Továbbá főleg: Marian Roalfe Cox, *Cinderella. Three hundred and forty-five variants of Cinderella* etc. With an Introduction by *Andrew Lang*. London, Folk-Lore Society 1893. R. Köhler, *Kleinere Schriften* I. 62., 190., 270., 274., 368. Cosquin i. h. I. 246–257. l. A *B)* typussal behatóan foglalkozik legújabban Panzer, *Hilde-Gudrun*, Eine Sagen- und literargeschichtl. Untersuchung. Halle a. S. 1901. Max Niemeyer.

IV.

Igazság és Hamisság.

Gomme 63. — Şainean II. 8. B. *β*.

1. Két utitárs (két testvér, v. úr és szolga, v. gazdag és szegény) fogad, az egyik valami nagyobb összeg pénzbe, a másik a saját szemevilágába; az első arra, hogy a hamissággal, a másik arra, hogy az igazsággal vihetni többre.

2. A bírák, kiknek döntésére a dolgot bízzák, a hamisság pártolójának adnak igazat, mire az igazság védelmezője elveszti a szemevilágát.

3. Ördögök (v. állatok) éjjeli beszélgetését kihall-

gatva, a vak szemének gyógyulása módját tudja meg s ugyane módon még egyéb gyógyításokat is végez (esetleg még más titkok tudójává lesz s ezeket is értékesíti), a miért nagy jutalmat nyer.

4. Az igazságtalan ezt megtudja, hasonló jutalomra áhít s e czélból megvakítván magát, ugyanazon helyen lesbe áll, de ott érik és rajtaveszt.

30. Gaal [1] 175. l. *Die dankbaren Thiere.*

1. Szegény házaspárnak *három* fia világgá megy; anyjuk mindegyiknek egy-egy *kenyeret* süt útravalóul. A legifjabb, *Ferkó* nevű, sokkal szebb a két bátyjánál, kik irígykednek rá s útközben, míg alszik, összebeszélnek, hogy megeszik a kenyerét s aztán csak úgy adnak neki a magukéból, ha egy-egy falatért előbb az egyik *szemét* s az egyik *lábát*, majd a másik *szemét és lábát* is feláldozza.

2. Vakon, bénán magára hagyják. Másnap reggel az *akasztófa alatt* kihallgatja *két holló* beszélgetését s ebből megtudja, hogy a *füvek harmatától* visszanyeri szemevilágát, a közeli *tóban megfürödve* pedig lábai épségét. A tó vizéből egy korsónyit visz magával.

3. Útközben *a)* egy sánta *farkast*, *b)* egy törött lábú *egeret* és *c)* egy törött szárnyú *méhkirálynét* gyógyít meg a csodás erejű vízzel s ezek *hálára kötelezik* neki magukat.

4. Királyi udvarba jut s ott találja irígy bátyjait, kik a királylyal elhitetik, hogy gonosz varázsló, ki leányát akarja megszöktetni. Erre a király *három feladatot* ró rá:

a) egy nap alatt *építsen* a királyénál szebb *várkastélyt*;

b) egy nap alatt *takarítsa be* az egész *aratást ;*

c) egy nap alatt *gyűjtse össze* az egész ország *farkasait ;*

aa) a méhkirályné, *bb)* az egér és *cc)* a farkas segítségével F. mind a három feladatot teljesíti; sőt a farkasokkal a gonosz királyt és irígy bátyjait is felfalatja, a király szép leányát pedig feleségül veszi.

Feljegyzés helye és ideje nincs kitéve, közlés ideje 1822, nyelve német, terjengős, Musäus-féle stílű, cziczomás előadás. Belekerült a Kletke-féle *Märchensaal*-ba is, l. II. 19. l.

31. Gaal² III. 176. l. *A szerencsétlenség jól esett.*

1. Mint az előbbiben, csak sokkal rövidebben; hős névtelen, a lábak megcsonkítása nélkül.

2. Bátyjai vezetik az akasztófa alá; akasztott emberek leszállnak éjjel a bitófáról s ők árulják el a szemet *gyógyító harmat* és a királyleány betegsége titkát. (Fejvánkosa alatt lévő *varas békát* kell elégetni.)

3. Előbb a közeli városban egy embernek vakon született fiát gyógyítja meg; aztán a királyleányt, kit feleségül kap s vele a viczekirályságot. Irígy bátyjai ugyanazon király seregében szolgálnak, de bűnhődésük csak az, hogy elcsapják a «regementtől» őket.

Feljegyzés helye és ideje nincs megjelölve. Közlés ideje 1860.

32. Mailáth¹ 157. l. (= Mailáth² I. 171. l.): *Die Brüder.*

1. *Két testvér;* egyik szelid és jó, másik gonosz, erőszakos és irígy természetű. Egyik jobbra, másik balra indul világgá. Útrakelésük előtt megállapodnak, hogy a ki kettejük közül *többre viszi* addigra, a mikor ismét találkoznak, a másiknak kiszúrja a két szemét.

2. A gonosz vitte többre, kiszúrja a jámbor két szemét. Ez csak arra kéri, hogy ha megvakította, egy *keresztfa* alá vezesse; de e helyett *bitófa alá* viszi. Itt *három holló, három szomorú királyról* mond hírt. *a)* Az egyiknek egy *ezüstgyümölcsöt* termő *körtefája* nem akar gyümölcsöt teremni, mert a tövénél egy óriási *varangyos béka* (akkora, mint egy disznó) minden ezüstöt magához szí; *b)* a másiknak *a fia vak*; *c)* a harmadiknak udvarában *üvegkoporsóban* egy *gyönyörű szép leány alszik*, a koporsó napról-napra együtt nő vele. Mindenik holló elárulja azt is, hogyan lehet e bajokon segíteni s ebből hosszú új mese kerekedik, a melybe ismét egy harmadik, a *hóleány* meséje van beillesztve. A mi mesénk az egésznek csak szélső kerete, a mi alighanem Mailáth leleménye. A fő-mese vége az, hogy

3. a jámbor fiú meggyógyítván a vak királyfit ugyanazon módon, a hogyan a saját szemevilágát visszanyerte volt (e mód feltűnően hasonlít a Pelbárt alább idézendő meséjében lévőhöz), s már előbb visszaállítván az ezüstgyümölcsű körtefa termőerejét, *három ezüstkörtével* sok kaland után (*czivódó hegyek*, Charon-féle *révésznő* stb.) eljut a *fehér griff* országába s ennek egy *tollára* tesz szert, a mely aztán leírja a *hóleány* történetét. Ez a jámbor fiú felesége lesz.

4. Lakodalmukon megjelenik irígy bátyja is s utána akarja a dolgot csinálni, de a bitófa alatt a három holló széttépi.

32.* Mailáth[3] 98. l. *A két testvér.* (U. a. Kazinczy Ferencz magyar fordításában.)

Feljegyzés helye és ideje nincs megjelölve. Az első (német nyelvű) közlés ideje 1825, a magyar fordításé 1864.*

33. Erdélyi II. 359. l. *A három testvér.*

1. Szegény embernek *három fia.* Útra kelnek, a *legifjabbnak* az útravalóját (pogácsáját) eszik meg legelőbb s neki a magukéból nem adnak; még a szemét is kitolják.

2. *Kútba esik,* ennek sarától gyógyul meg a szeme. A sárból visz magával egy cserépben.

3. Útközben meggyógyít *a)* egy *egeret*, *b)* egy *méhet*, *c)* egy *farkast* s mindeniktől egy-egy *sípot* kap, melylyel őket, ha bajba jut, előhívhatja. (V. ö. Gaal első meséjével, csak a sorrend más és a síp új.)

4. A *feladatok* is majdnem ugyanazok, csak a második kissé eltérő a Gaal-féle megfelelőtől, t. i. nem kastélyt, hanem *viaszhidat* kell építeni, a mit a méhek segítségével tesz meg. A vég is körülbelül ugyanolyan, mint Gaal meséjében.

Feljegyzés helye *Pest*, ideje nincs megjelölve. Közlés ideje 1847.

33.* Stier [1] 65. l. *Die drei Thiere.* (Az előbbinek német fordítása, a 140. lapon 10. sz. a. a fordító jegyzetével, a ki már észrevette, hogy e mese feltűnően hasonlít Gaal imént id. meséjéhez. Az ebben szereplő *Ferkó* név délibábos nyelvészkedéssel való magyarázgatása azonban elrettentő példája annak az iránynak, a mely a népmesékbe mindenáron mythologiai vonatkozásokat akart erőszakolni s a melyet Ipolyink is követett abban az időtájban. Stier még hozzá, talán

* Franczia fordítása megjelent a *Semaine des Familles* 1866 7. évf. 4. lapján.

csak sajtóhibával, *Forkő*-t ír, majd *ferkő*-t a Gaalnál lévő *Ferkó* helyett, s aztán *farko*-ra csavarja el a nevet, ezt meg a magyar *farkas*-sal próbálja rokonítani.)

33.** Kropf 152. l. *The three brothers*. (Az előbbinek angol fordítása, 391. lapon Jones összehasonlító jegyzeteivel, a melyek egyebek közt az alább következő Kriza-féle mese rokonságára is ráutalnak.)

34. Kriza 403. l. *Az Igazság és Hamisság utazása.*

1. I. és H. utaztokban találkoznak s megegyeznek, hogy előbb az I., aztán a H. «útikőttségét» fogyasztják el. Mikor a H.-éra kerül a sor, ez az I.-nak előbb a *szemét*, majd a *két karját* követeli az eleség fejében. Aztán vakon-csonkán nem a város kapuja elé, hanem az *akasztófa alá* vezeti.

2. Itt éjjel *ördögök* beszélgetése:

a) vakok s bénák gyógyulása az akasztófa alatti *harmattól;*

b) vízszűkében lévő városon segíteni lehet *egy kőnek felásása által.*

3. I. mind a kettőt megteszi s nagy jutalmat nyer.

4. H.-gal találkozik s most *visszafizeti* neki az előbbieket: szemet szemért, kezet kézért. Ugyanoda vezeti, a hol ő kihallgatta volt az ördögök beszédét, de ezek most óvatosabbak és széttépik.

(5.) *Porát* a szelek széjjelhordták az egész világon: «s ez az oka, hogy a hol csak ember van, ott hamisságnak lenni kell».

Feljegyzés helye: *Háromszék*. Ideje nincs kitéve. Közlés ideje 1863. Nyelve székely tájszólás.*

* Kriza e mesének egy *udvarhelyszéki* változatát a *Szépirodalmi Figyelő*ben közölte, mint a *Vadrózsák* 544. lapján ő maga megjegyzi.

34.* Kropf 36. l. *The travels of Truth and Falsehood.* (Az előbbinek angol fordítása, a 322. lapon Jones összehasonlító jegyzeteivel.)

35. Nyelvőr XIII. 378. l.: *A két testvér.*

1. *Gazdag* és *szegény*, fogadnak; itélőbírák: *földesúr* és *törvényszék.*

2. Gazdag a szegénytől előbb elveszi ökreit, aztán *megvakítja* és az *akasztófa alá* viszi. *Két holló* árulja el, hogy a réten fakadó forrásvíztől a vakok visszanyerik a szemük világát.

3. Szomszéd város vakjait meggyógyítja, a miért annyi pénzt kap, hogy *vékával méri.* (Bátyja a kölcsön adott vékában maradt aranyakról tudja meg, hogy öcsese milyen dús, mint a *Kis és Nagy Kolos* meséjében.)

4. Utána akarja csinálni s magát megvakíttatván, az akasztófa alá viteti, a hol a két holló megöli.

Feljegyzés helye *Domokos*, Szolnok-Doboka megye; ideje nincs megjelölve; közlés ideje 1884. Feljegyző: M. Németh Sándor. Nyelve megjelölt vidéki tájszólás; előadása igen kúszált.

36. Ethnol. Mitteil. II. 38—43. l. saját német fordításomban közöltem egy csángó mesét *Recht und Unrecht* czímen, melyet *Hertelendyfalván* jegyzett fel a 80-as években oda telepített moldvai csángók közt Zsidó Domokos, pancsovai vámellenőr. Kézirata e mesének dr. Herrmann Antal birtokában van. (Az én német fordításom, mely szószerinti hűséggel követi az eredetit, először 1891-ben jelent meg az i. h., s aztán újra a következő czímű gyűjteményben: *Buch der Jugend.* Für die Kinder des Proletariats herausgegeben

von Emma Adler. Berlin, 1895. Verlag und Expedition des «Vorwärts». 99. l. Minthogy e könyvet tömérdek példányban terjesztette el a kiadóczég a németországi munkás-körökben, alighanem ez lesz egyelőre a legszélesebb körben ismert magyar népmese valamennyi között. Az említett ifjúsági könyv ezen kívül még több mesét is tartalmaz más népekéiből.)

1. I. és H. keresztúton találkoznak. Vitába elegyednek (fogadás nincsen említve, de valami ilyesnek homályos emlékezetére vall az egész vitatkozás menete és következménye). *Kereszt* tövében keresnek hálóhelyet. *Álmában* I.-t a H. megvakítja s ott hagyja.

2. *Három holló* beszélget: *a) víz szűkében* lévő város piaczán egy *követ kell felásni,* alatta a forrás; *b)* tíz lépésnyire a kereszttől csodatévő *kút,* melynek vizétől a vak szemevilágát visszanyeri; *c) királyleány beteg,* mert három évvel ezelőtt *áldozás* után hazatérve rosszul lett s kihányta a szent *ostyát,* a melyet egy *varangyos béka* kapott el s máig is ott rejtőzik vele az ágy alatt. Mihelyt elveszik tőle s újra beadják a királyleánynak, nyomban meggyógyul. Minden úgy történik.

3. Sok pénzt kap (egy harisnyával, s ha elfogy, újra jöhet, annyit kap, a mennyi csak kell neki).

4. Künn a város kapuja előtt szembe jő vele H.; megtudván tőle a történteket, kereszt alá megy, ott érik a hollók és apró darabokra szakgatják. Ezért van ma is mindenfelé annyi hamisság a világon. (Lásd a Kriza-féle mese záradékát.)

37. Gyulai Pál: *Igazság és Hamisság.* (Költem. 3. kiad. I. 234. l.) Mesénknek csak az elejét dolgozza

fel akként, hogy a vándorútra kelt I. és H. testvérek. Anyjuk mindeniknek 20 pogácsát ad útravalóul. Előbb az I.-ét fogyasztják el s mikor ez elfogyott, H. az I.-nak két füle, két keze, két lába és két szeme ellenében ád egy-egy pogácsát. Így vándorolnak azóta a világon akként, hogy a vak és béna Igazságot a Hamisság vezeti. (1861. — Németre is lefordította Dux Adolf.)

38. Hazai változatnak tekinthető az alábbi latin nyelvű is, minthogy Temesvári Pelbárt egyik prédikácziójába van beleszőve. L. róla bővebben *Temesvári Pelbárt példái* czímű akadémiai székfoglaló értekezésemet (Értek. a nyelv- és széptudom. oszt. köréből, XVIII. köt. 2. szám. 1902.) a 12—20. és a 35—36. lapon. Maga a mese Pelbártnál ekként szól:

Sermones Pomerii De Tempore, pasch. 8 Y.

Exemplum ad id narratur parabolicum. Nam ut philosophus ait: Exempla quidem ponimus sæpe non quod ita sint, sed ut addiscentes addiscant. Est autem similitudo talis, quod quidam dives et iniquus habuit servum fidelem et iustum. Accidit, quod servus die quadam coram domino diceret, quod iustitia etiam in hoc mundo prævalet, quam iniustitia. Ad quem dominus ait: Non est verum, quia plus prosperatur homo per iniustitiam, quam per iustitiam. Contentione mota obligaverunt se mutuo tali pacto, quod si servus ille in hoc probando prævaleret, dominus suus teneretur sibi dare cc aureos florenos. Si autem dominus probaret contrarium, servo erueret ambos oculos. Iverunt ergo, ut de hoc quærerent iudicium. Venerunt ad quendam magnum mercatorem, a quo interrogaverunt. Ille autem respondit, quod iniustitia prævalet; si enim ego, inquit, omnia iuste emerem et venderem, depauperarer. Tunc dominus ait servo: Ecce perdidisti oculos, sed tibi adhuc parco. Requiramus plures. Venerunt ergo ad iudices. Illi similiter responderunt contra

iustitiam. Iterum venerunt ad quendam magnum episcopum; ille etiam tenuit respondendo pro iniustitia. Venerunt ad regem; ille similiter respondit. Et sic dominus ambos oculos servi cultro pungendo transfixit. Sed deo dante acies visualis glaciei intacta permansit. Tunc ille cæcatus extra civitatem ambulans, cum solo baculo devenit sub quadam arbore, et ibi se posuit ad quiescendum tristis. Media autem nocte supervenit turba dæmonum, capitulum super illa arbore consedendo faciens. Cumque singuli sua facta mala in mundo referrent, unus dæmon dixit: Ego feci, ut præferretur iniustitia iustitiæ sic et sic. Et princeps dæmonum illi statim coronam dedit et secum sedere fecit in throno. Cui alter dæmon invidens ait: Certe pro modico ille sic honoratur. Ego sub ista arbore scio talem esse herbam, quam si cæcus apponeret oculis, omnem sanguinem extraheret, vulnera curaret et illuminaretur. Sicque dæmones abscesserunt. Tunc cæcus hoc audito invocavit deum et cœpit varias herbas sub arbore decerpere et oculis applicare, et deo dante repperit unam inter alias, quam applicavit et sanatus est. Rex habebat filiam, quæ sanguine oculis obtectis erat quasi cæca, nec curari poterat. Intravit iste ad regem et promisit, quod illam posset sanare. Rex autem promisit eam sibi dare in coniugem, si sanaret. Et sic perfecte eam cum herba prædicta sanavit et eam in uxorem accepit et regis muneribus ac possessionibus exaltatus est. Tandem ille dominus suus audiens, accessit ad istum et interrogavit, quomodo sanatus fuerit, illeque narravit modum, quod sub tali arbore haberetur talis herba, quam tamen eidem non ostendit. Unde ille ex avaritia, ut posset per herbam ditari amplius, ivit et plures herbas cœpit decerpere ac temptare. Accidit, quod dæmonum turba ut prius supervenit et dixerunt: Videamus, si aliquis est sub arbore auscultans; nam pridem non conspeximus, et sic ille cæcus nos fefellit. Unde dæmones videntes istum ibi esse, apprehenderunt et eidem ambos oculos omnino eruerunt. Sicque patuit, quod iustitia, licet ad tempus opprimatur, tamen postea sublimatur, et iniustitia finaliter hominem perdet, ut patet in Christo et Judæis. O ergo homo, sequere iustitiam.

Összehasonlító irodalom: *Ethnol. Mitteil. aus Ungarn* II. 160–162. lk. az imént említett csángó mese német fordítása kapcsán magam egybeállítottam e mese számos változatát földrajzi sorrendben. (A fenti közlésnél Pelbárt *Pomerium de Tempore*

cz. beszédeinek 1501. évi hagenaui 4-edr. kiadását használtam.) L. továbbá előbb idézett akadémiai értekezésemet és az ott levő utalásokat, különösen R. Köhler, *Kleinere Schriften.* I. 281. és 465. l. és Cosquin i. h. I. 90. s k. lk. a 7. sz. meséhez szóló jegyzetben. A *Pancsatantra* ide csak távolról tartozó meséje azóta Hegedüs István magyar fordításában is megjelent, l. *Egyet. Philol. Közlöny* XXVI. 29. l. — V. ö. még Chauvin, *Bibliogr. des ouvrages arabes* ou relatifs aux arabes publiés dans l'Europe chrétienne de 1810 à 1885. V. (Liège et Leipzig 1901) 11--15. l., 8., 9. és 158. sz. Különösen a keleti változatokra nézve l. Clouston i. h. I. 249—261. és 464. s k. l.

V.

A mindentudó doktor.

I. Véletlen körülmények (vagy szándékosan előkészített csel) folytán egy szegény sorsú és együgyű ember valamely tárgy nyomára vezet, a minek következtében csalhatatlan csodadoktor (bűvész, varázsló, jós) hírébe jut.

II. Valamely hatalmas úrnak (királynak) értékes holmiját ellopják; a csodadoktor véletlenül rájön, hogy kik a tolvajok, a mennyiben ezek félreértés folytán önmagukat árulják el neki.

III. Még egy próbára teszik a jóst, a melyet rendesen úgy sikerül neki megállnia, hogy a kitalálandó tárgy neve véletlenül egyezik az ő saját nevével, melyet szorultságában emleget.

39. Merényi [1] II. 143. l.: *Prücsök János.*

(I.) 1. Csizmadia és varga egy házban laknak. Prücsök János, a csizmadia, tanácsára a varga elrejti a *bíró lovait az erdőbe,* P. J. pedig mint bűbájos, nagy «mágyiás»

könyvvel a hóna alatt a biróhoz megy és kiolvassa a könyvből, hogy hol vannak a lovak s ezért 300 forintot kap.

(II.) 2—4. Királynénak elvész az arany *jegygyűrűje*. A híressé lett P. J.-t felhivatják az udvarba. *Három napi határidő* (halállal fenyegetés nélkül).

5—9. Ugyanaz nap kerül mind a három bűnrészes a jós elé: *a) inas* (ez az *első*, P. a tál ételt érti, melyet az inas hoz); *b) szakács* (ez a *második*, ismét úgy, mint előbb); *c) kukta* (ez a *harmadik*, mint az imént). Kegyelemkérés, 300 forint jutalom. Gyűrűt *kanpulykának* adják be.

(III.) 7. Másik próbát egy tanácsos ajánlja a királynak s az útközben történik. (No te *Prücsök*, vagy most kínban!) Gazdag emberré lesz s a komájáról, a vargáról sem feledkezik meg.

Feljegyzés helye és ideje nincs megjelölve. Közlés ideje 1861.

40. Arany 246. l.: *Dongó meg Mohácsi.*

1. Másféle bevezetés a két czímben említett nevű obsitos egyéb kalandjairól.

(II.) 2. Királynak elveszett olyan *varázsgyűrűje*, melyet ha befelé fordított, meglátta az egész világot, ha kifelé, akkor meg őt látta meg az egész világ. Már egész sor jövendő-mondót akasztatott fel, a kik fogadkoztak, hogy meglelik, de nem tudtak a gyűrű nyomába jutni.

3—5. *Dongó* megy az udvarba, magával visz egy lopott kalendáriumot s mindegyre csak azt olvassa belőle, hogy: e' *fehér*, e' *fekete*, e' *veres* (a mivel a fehér papirt s a fekete és vörös betűket érti). Véletlenül a három tolvaj inast is *Fehér*nek, *Feketé*nek és

*Veres*nek hívják. Megtoldva az előbbi mesében is előforduló *számlálás*sal: elértem már *egyet* stb. (a mivel az ebédeket érti).

6. Kiegyezkedés ára nincs említve. Király kedvencz *pávájának* adják be a gyűrűt.

(III.) 7. Második próbát királyné ejti meg kertben sétálás közben. (Egy *dongó-legyet* fog s azt szorítja kezében.) *Harmadik* próba is van: ki kell találni, miféle vadállat van a kert hátuljában. D. szorultságában felsóhajt: Már látom, hiába csűri-csavarja a farkát a *róka*, utoljára is a verembe esik. Véletlenül épen *róka* a kérdéses állat. (E motivum csak az előbbinek az ismétlése.)

8. A mese még egy kalanddal van megtoldva, a mely ismét együtt szerepelteti a két czimborát, de ez már nem tartozik ezen typus körébe, hanem a *megijesztett zsiványok* esete, a kik rablott zsákmányukat cserben hagyva eliramodnak, s aztán a két kópé osztozik a pénzen.

Feljegyzés helye és ideje nincs megjelölve. Közlés ideje 1862.

41. Nyelvőr V. 125. l.: *Pücsök Miska.*

(II.) 1. P. M. nevű szegény, lusta paraszt alig tud megélni.

2. *Királynak* elvész első nejétől maradt kedves *gyűrűje.*

3. P. M. nagy könyvvel hóna alatt felmegy a királyhoz s vállalkozik a gyűrű előteremtésére.

4. Három napi határidő, ha ennek leteltével elő nem keríti, felakasztják.

5. Első nap, első inas jelenlétében azt mondja: No ez az *egyik.* (De csak a napot érti, inas azonban,

minthogy bűnrészes, megszeppen.) Másnap: No ez a *második*. Harmadnap: Ez a *harmadik*.

6. Erre inasok bevallják bűnüket s könyörögnek, hogy el ne árulja őket, a gyűrűt úgy is odaadják. P. M. még száz forintot zsarol ki tőlük. Gyűrűt beadatja a legnagyobb *kanpulykának* s azt leöleti, begyéből előkerül a gyűrű.

(III.) 7. Második próba: Király markában szorít valamit, a mit P. M.-nak ki kell találni, különben felakasztják. Szorultságában felkiált: «Na *Pücsök,* ha nem izzattá, hát izzaccz mast». Szerencséjére épen tücsök van a király markában. Megkapja a fél királyságot.

Feljegyzés helye *Őrség*, ideje nincs megjelölve. Közlés ideje 1876. Közlő Könnye Nándor. Nyelve őrségi tájszólás.

42. Nyelvőr XVIII. 473. l. (Czím nélkül.)

1. Szegény város *szegény papja* és *részeges kántor* összebeszélnek, hogy emez ellopja a falubeliek «mindenét» s a papnak elárulja, hová rejtette, ez meg jó pénzért megmondja, hol vannak az ellopott holmik.

2. Kántor ellopja földesúr két szép csikaját, pap nyomukra vezet, jutalmat kap. E dolgot többször is ismétlik.

3. *Gróf leányá*nak elvesz a *gyémántos gyűrűje.*

4. Pap rájön azzal, hogy az első tál ételnél azt mondja: No hála istennek mëg van *ëggy!* (Tolvajok: *inas*, ki az ételt hordja, *szakácsné, szobaleány.)*

5. Gyűrűt pulykába tömik.

6. Második próba: egy *zsákban lévő* holmit kitalálni. Papot *Róka* Jánosnak hívják, a zsákban épen *róka* van.

Feljegyzés helye: *Szolnok*, ideje nincs megjelölve, közlés ideje 1889. Nyelve tájszólás. Közlő Csillag Béla.

Összehasonlító irodalom: Benfey, *Orient u. Occident* I. 374–382. s hozzá Köhler R. u. o. III. 184. s k. lk. (= *Kleinere Schriften* I. 39—41., v. ö. 584. l.) G. Ulrich, *Opera nuova e da ridere o Grillo Medico.* Poemetto popolare di autore ignoto ristampato per cura di —. Livorno, 1901. (*Raccolta di Rarità Storiche e Letterarie*, diretta da G. L. Passerini.) Egy a XVI. század első felében többször lenyomatott olasz népkönyvnek az 1537. és 1549. évi velenczei kiadások alapján készült új lenyomata a kiadó értékes bevezetésével, a hol a további bibliogr. utalások meglelhetők. Ezek közül l. különösen Crane, *Exempla of J. de Vitry* 237. sz. 99. és a 232. l. jegyzetét. Smith-Meyer, *Contes moralisés de Nicole Bozon.* 62–63. l. és a 247. l. jegyzetét. Ez elbeszélések azonban, valamint a velük kapcsolatban idézett párhuzamok inkább a *botcsinálta doktor* themájához tartoznak, melylyel mesénk különben közelről rokon annyiban, hogy a *csodálatos gyógyítás* koczkázatos vállalatába a *vilain mire* és rokonai körülbelül ugyanolyan módon sodródnak bele, mint a mi mesénk hősei az elvesztett tárgy kikutatásának kalandjába s ezt rendesen ép oly szerencsés véletlen folytán eszközlik, mint a hogy az áljós a két próbát (gyűrű fellelése, kézbe rejtett tárgy kitalálása) megállja. Az említett olasz népkönyvben a mi mesénk és a látszólag csodálatos gyógyítás egybe van fűzve. Ez utóbbi sokszor az *ördög* kényszerült segítségével történik és akkor az Arany J. *Jóka ördöge* cz. költeményében oly remekül feldolgozott fableau körébe csap át, a mely szintén ide tartozik a csodálatos gyógyítás középponti kalandja okán. Erről l. Zlinszky A. érdemes dolgozatát az *Irodalomtört. Közlem.* IX. köt. (1899) 15. s k. lk., továbbá Kugel A. *Untersuchungen zu Molière's Médecin malgré lui* (*Zeitschrift für franz. Sprache u. Litt.* XX. 1—71., főleg 32—57.), a mely dolgozat jóformán teljesen kimeríti a *botcsinálta doktor* mese-typusának összehasonlító irodalomtörténeti kérdését.

VI.

Amicus és Amelius.

Az alábbi két változat közös forrása a *Hét Bölcs Mester* XV. számú története lévén, a typus ebben lelhető fel. Hívebben követi forrását az Erdélyi-féle mese. A Gaal-féle mese hősének, *Világbiró Nagy Mátyás*nak, nevét alighanem a *Hét Bölcs Mester Alexander*-jéből csavarta el a szóbeli hagyomány, mely az Alexandert előbb Világbiró *Nagy Sándor*ra, emezt meg a nálunk még népszerűbb *Hollós Mátyás*-ra váltotta fel. Hasonló elcsavarást sejthetni a Gaal-féle mese *Gál királyá*-ban is, kinek az Erdélyi-féle mesében *gályások* felelnek meg. Meséinknek már a forrása, a H. B. M. XV. sz. története is két themát olvaszt egybe: ú. m. *a)* az *igazolt jóslás* (szülők megalázása, gyerek-kitétel), *b)* a *két hű barát* meséjét.

Emennek főbb momentumai:

α) *A* menyasszonyt szerez *B*-nek;

β) *A* megvív *B* helyett;

γ) *B* helyettesíti ezalatt *A*-t ennek nászágyában (kard a két hálótárs között);

δ) *A*-t visszatértekor felesége és ennek czimborái megnyomorítják;

ε) *B*-hez jutva *A*, barátjának áldozatrakész viselkedése folytán visszanyeri épségét. (*B* kiontja gyermekei vérét *A* felgyógyulása érdekében);

ζ) (esetleg hiányzik) *B* áldozatkészsége csodás jutalmául nem veszti el gyermekeit.

Ezen, a középkorban igen kedvelt legenda- és mesetárgy két hőse, *Amicus* és *Amelius*, a katholikus egyház szentjei közé is

bekerült. L. *Biblioth. Hagiographica Latina* (Brüsszel, 1898—1901) I. 63. s k. l. s az ott idézett forrásokat.

43. Gaal [2] I. 3. 1. *Világbíró Nagy Mátyás.*

V. N. M. nevű királynak hasonnevű fia három év alatt *hetvenhét nyelvet* tanul, köztük a *madárnyelvet* is.

2. Egy éneklő madárka szavából megérti, hogy valamikor apja tartja neki a *mosdótálat*, anyja a *törülközőt*.

3. Szülei ezt elkerülendők, *Dunába* vetik.

4. V. N. M. *négy nap, négy éjjel* úszik a tengerek közé, itt *Gál király* emberei élve kifogják.

5. G. király három leányát V. N. M. három év alatt megtanítja hetvenhét nyelvre, jutalmul egyiket eljegyzi magának, de esküvő előtt egy évi próbára indul.

6. Útközben összebarátkozik *Szigetivel*, ki teljesen hasonló hozzá; elérkeznek *Fejér királyhoz*, kinél szolgálatba állnak. Ennek leánya V. N. M.-ba szeret, de mivel ez el nem veheti, Szigetit ajánlja neki. Ez el is veszi feleségül a F. király leányát. Lakodalmuk közben jön *Vörös vitéz*, kinek előbb odaígérte volt a leányát.

7. V. N. M. megvív Vörös vitézzel, legyőzi, visszatér Gál királyhoz, hogy mátkáját feleségül vegye. Ezalatt Vörös vitéz felépül s újra kihívja Szigetit, ki lóhalálába megy barátjáért. V. N. M. ott hagyja maga helyett hozzá teljesen hasonló Szigetit, elmegy s megvív Vörös vitézzel, mialatt Szigeti barátja mátkája mellett hál három éjjel, *kettejük közé mezitelen kardot* téve.

8. Királyné vén banya és édes anyja tanácsára el

akarják pusztítani a hideg férjet, de mire tervük kivitelére kerül a sor, megjön V. N. M. s hazatér az őt helyettesítő Szigeti. V. N. M.-t a fürdőben *forró zsírral és szurokkal* összeégetik. Csak a feje marad épen.

9. V. N. M. egy jólelkű asszonynál hosszú idő múlva valamelyest kiépül, de nyomorék marad; lóháton elérkezik Szigetihez, itt a *gyűrű* által, melyet Vörös vitézen aratott első diadala után a királyleánytól kapott, felismerteti magát s szívesen látják.

10. Szigeti azt álmodja, hogy nyomorék barátja az ő *gyermekeinek* (egy fiúnak és egy leánynak) *vérében* megfürödve, felgyógyulna. Feleségével egyetértve feláldozzák barátjukért gyermekeiket, de ezek csodálatosan feltámadnak, V. N. M. kiépül.

11. Bosszút áll megnyomorítóin, csak feleségének kegyelmez meg.

12. Szüleihez visszatérve, sereg élén megostromolja apja városát s betelik a jóslat, mely miatt el akarták őt pusztítani.

Feljegyzési ideje és helye ismeretlen. Közlés ideje 1857.

44. Erdélyi [2] 11. sz. 114. l.: *A bölcs királyfi.* (Csak a második része. Az első a *Hét Bölcs Mester* cz. népkönyv keretének az elejéből és a IV. novellának a kivonatos előadásából áll.)

1. Hiányzik.

2. *Alexander* egy *fülemüle* énekéből megtudja, hogy egykor apja a *mosdótálat*, anyja a *törülközőt* tartja neki.

3. Apja a tengerbe veti.

4. Egy sziklára kapaszkodik, *gályások* (v. ö. az

előbbi mese (*Gál* királyával!) kimentik. Bemegy velük a városba, melynek királyánál szolgálatba áll.

5. A király feje fölött folyton *három holló* kereng. Okát csak A. tudja. Itéletet tesz köztük s erre elszállnak. (Elbeszélés hézagos). Jutalmul királyleány kezét kapja. Próbaútra indul, bölcs királynál még egy évig tanulni.

6. Király udvarában összebarátkozik *Ludokius* nevű inastársával (ez a H. B. M. *Ludovicus*-a), kinek megszerzi királyleány szerelmét. Távozása után titkos viszonyukat királynak elárulja A. utódja, egy «*Vályi* nevű ember», kivel L.-nak meg kell vívnia.

7. L. helyett hozzá hasonló A. vív meg s levágja ellenfelét. Őt ezalatt felesége mellett L. helyettesíti, egészen úgy, mint az előző mesében, *meztelen kardot* téve maga s az asszony közé.

8. Királyné hazatért férjét meggyűlöli, másba szeret s ennek és egy vén asszonynak segítségével *megmérgezi*, mitől A. egész testén *fekélyes* lesz.

9. A. koldusként L.-hoz megy, ott *gyűrű* által megismerteti magát.

10. *Álomlátás nélkül* áldozta fel gyermekeit (*három fiát*) L., hogy A. meggyógyuljon. (*Gyermekek feltámadása elmarad.*)

11. és 12. felcserélve a sorrendben. Felesége is bűnhődik.

Ujra lenyomatva Heinrich G. *Poncianus históriája* kiadásában alább i. h. 54–64. l.

Feljegyzési helye és ideje nincs megjelölve. Közlés ideje 1855.

44.* Stier [2] 12. sz. 113. l. *Die sieben weisen Meister.* (Ein Bruchstück.) Előbbinek német fordítása. Az előszó VII. lapján a fordító jegyzetével.

44.** Olasz fordítása az előbbi mesének Teza tanár tollából a *Giornale La Gioventù* cz. folyóirat V. kötetében jelent meg, érdekes jegyzetek kiséretében. (Ez adatot Heinrich G. id. *Poncianus*-kiadása 53. l. jegyzetéből veszszük.)

Összehasonlító irodalom: Heinrich Gusztáv, *Poncianus históriája*, Bécs, 1573. Kiadta – —. (*Régi Magyar Könyvtár* V. Budapest, 1898.) 53. és 229. l. A mese forrásáról, a HBM. cz. népkönyvről, általában pedig ugyane munka bevezetését, mely az egész reá vonatkozó irodalmat kitűnően összefoglalja.

VII.

A három tanács.

(Ruodlieb.)

Több változata, mint az alábbi, egyelőre meséink közt nem lévén ismeretes, typusát csak ebből alkothatnók meg, ha nem jönnének segítségünkre az összehasonlító irodalom adatai. Ezek alapján e typus a következő:

I. Férj hosszabb időre elhagyja ifjú feleségét, ki tőle már teherben van.

II. Idegenben évek hosszabb során át szolgálván, gazdájától búcsúzáskor jutalmul (többnyire szabad választása alapján) három tanácsot kap.

III. E tanácsok két elsejének követése nagy veszedelemtől menti meg őt, a harmadiknak követése pedig attól óvja meg, hogy félreértésből felesége és gyermeke gyilkosává ne legyen, mikor hozzájuk hazatér.

Mesénkben e motivumok elé még humoros bevezetés járul, mely e thematól függetlenül is előkerül a

mesék világában. (A gyerekes férj megszégyenítése idősb kardos felesége által s szégyenében hazulról való elbujdosása.)

45. Gaal [2] 222. l. *A három tanács.*

1. *Ugocsa megyében, Csedreg faluban* gazdaember özvegyen marad. Feleségével kölcsönösen megfogadták egymásnak, hogy a melyik özvegységre jut, nem lép újabb házasságra. De gazdasszonyra lévén szüksége, összeházasítja tizenhárom éves fiát egy tizenhét éves leánynyal.

2. Fiatal férj még nagyon gyerekes s mikor apjának ételt kell vinnie a mezőre, két ízben játékba elegyedik pajtásaival, kik az ételt elköltik, mi miatt felesége jól elveri.

3. Szégyenében az elvert ifjú férj elbújdosik. Szolgálatba áll egy gazdag embernél, kinél tíz évet tölt. Mielőtt visszaindul hazájába, *három jó tanácsot* kap föl s útravaló költséget bőven.*

A jó tanácsok: *a)* «a járt utat a járatlanért soha se add;

b) a hol szép, azaz fiatal korcsmárosné és öreg korcsmáros van, vagy pedig fiatal korcsmáros és öreg korcsmárosné, soha oly korcsmában meg ne hálj;

c) az estveli haragot hadd reggelre, a reggeli haragot pedig estvére.»

4. Útközben kereskedőkkel találkozik, kik vakútra térnek, míg ő az országúton marad. Amazokat erdőben rablók támadják meg, kettőt leölnek közülök. Kiálto-

* Itt az épebb külföldi változatok a *kenyérbe sütött pénzbeli jutalom* világszerte elterjedt motivumát szövik közbe, melynek némi nyomát Arany *Toldi*-ja X. énekében is felleljük.

zásukra odasiet, rablókat lövéseivel elriasztja; hálából egy szekér portékát kap az életben maradottaktól.

5. A *b)* tanácsot követve, nem száll be a korcsmába, hol fiatal a korcsmárosné és öreg a fogadós. Kereskedők ellenben igen. Éjjel meglesi kinn az udvarban, kocsija alatt hálva, farkasbőr-bundában érkező idegennek korcsmárosnéval találkáját. Elmetszi észrevétlen az idegen bundájának egy csücskét s a lova egyik fülének a hegyét.

6. Kis idő múlva nagy lárma támad: korcsmárost megölték; asszony kereskedőket vádolja. Emberünk kezében levő bizoyítékokkal leleplezi a gyilkost, a szomszéd városnak, hol törvényt ülnek, szolgabírája személyében. Jutalmul megmenekült kereskedők másik szekér portékát is neki adják.

7. A *c)* tanács követése óvja meg attól, hogy feleségét és időközben tíz esztendősre nőtt fiát agyon ne lője. (Itt a mese eléggé valószínűtlen, mert csak tíz évi időközt vesz fel, mialatt akkora legénynyé a hazatérő bujdosó fia még nem serdülhetett, hogy ez a motivum alapjául szolgáló féltékenységre okot adhatna.)

Feljegyzés helye és ideje ismeretlen. Közlés ideje 1857. (Származását illetőleg talán némi támasztékot nyujt a mese elején levő helymeghatározás, mely az *Ugocsa* vármegyében levő *Csedreg* falut említi a férj lakhelyéül.)

Összehasonlító irodalom: Friedrich Seiler, *Ruodlieb, der älteste Roman des Mittelalters.* Halle a. S. 1882. 51–70. l. Emmanuel Cosquin, *La légende du page de Sainte Élisabeth de Portugal et le conte des «Bons Conseils» (Revue des questions historiques* 1903. Janv. et Juillet). A Seilernél felsorolt párhuzamok közül magyar mesénkhez leghasonlóbbak az *a—e* változatok, kivált *a—c*. Cosquin tanulmánya a «jó tanácsok» meséjének főleg egyik ágával, a *Fridolin* (Schiller: *Gang nach dem Eisenhammer*) themá-

val foglalkozik;* de ez már csak a tanácsok azon hosszabb lánczolatából eredő alapmotivumánál fogva tartozik ide, a mely legteljesebben a *Ruodlieb*-ben van meg, hol e tanácsok száma 12, illetőleg 13. Ugyane tanácsok egy harmadik terniója még egy mesetypusban kerül elő, melyről alább még szó lesz. Ez az állatok nyelvét értő férj és a kíváncsi feleség meséje, melynek az a pointe-je, hogy az ember ne bízza főbenjáró titkát a feleségére, mert könnyen pórul jár, ha a kakas példájára, az asszonyt még idejekorán meg nem regulázza.

VIII.

Apollonius.

Forrása az alább idézendő népkönyv, illetőleg az ennek régibb verses formájául tekinthető XVI. századbeli szép história. Emez pedig egyenesen a *Gesta Romanorum* (vulg.) 153. sz. történetének származéka. Ennek viszonyát a *Historia Apollonii regis Tyri* teljesebb előadásához l. az alább idézendő Klebs-féle monographiában.

A Gaal-féle mese helyenkint szabadon átalakítja, de egészben mégis nyomon követi a népkönyvet; ellenben a másik már csak kúszált rövid kivonat. E két változat alapján typus alig szerkeszthető. Mesénk különben is, a VI. és IX. számúakhoz hasonlóan, csak mint az illető ponyvairodalmi termékek olvasmányából az élőszóbeli hagyomány újabb sodrába került reminiscentia érdemel figyelmet; a mennyiben tanulságos példája annak, mint alakul, az irodalmi és szóbeli hagyomány csereforgalmában, egy népmeséből egyszer már mű-

* Erről l. *Temesvári Pelbárt példái* cz. akadémiai értekezésemet. (Értek. a nyelv- és széptudom. köréből. XVIII. 2. 1902. 41–44. l.

költészeti termékké (novellává és verses regénynyé) lett tárgy ismét népmesévé.

46. Gaal[2] III. 223–234. l.: *Apollonius királyfi.*

1. *Antiochus* királynak leánya, *Eleonóra*, 15 éves korában elveszíti édesanyát.

2. Apja csak azt akarja nőül venni, kinék lábára *meghalt feleségének czipője* illik.

3. Minthogy a czipő csak a *saját leánya lábára* illik, ezt akarja nőül venni. Hogy a kérőket elriaszsza, *találós mesét* ad fel nekik, melynek meg nem fejtéseért halállal lakolnak. A találós mese ez: *ördögszekeren járok, anyai hússal élek.**

4. Apollonius Eleonóra segítségével megfejti. Király a helyes megfejtést letagadja. Apolloniust el akarja veszteni. Halál nemének megválasztását leányára bízza, ki kőbe rakatni javasolja. Építőmesterrel titkon megegyezik, hogy rejtett nyíláson át kedvesét táplálhassa. Mielőtt atyja vele lakodalmát ülné, megszöknek.

5. Egy ideig puszta szigeten élnek. Innen ismét tengerre szállnak. Útközben Eleonóra leányt szül, mély ájulásba esik, holtnak vélik, ládában írásokkal s 200 aranynyal tengerre kiteszik. A. leánykájával tovább utazik. (Ennek további sorsa a zavaros előadású mesében nem elég világos.)

6. E. koporsóját halász kifogja, az asszonyt életre kelti, ki egy ideig nála tartózkodik, várván az alkalmat, hogy férje keresésére indulhasson.

* A *Gesta Rom.* 153. fejezetében a találós mese megfelelő része így szól: *Scelere vehor, materna carne vescor.* Aztán még így folyik tovább: *quaero fratrem meum, matris meae virum, nec invenio.* De ennek mesénkben már nincsen nyoma.

7. Apollonius ezalatt egy tengeri rablóktól szorongatott királynőt az ostrom alól felszabadít, jutalmul kezét kaphatná, de nem fogadja el. Itt találkozik *hárfás képében* megjelenő feleségével, miután előbb már megtudta Antiochus halálát és hogy az ország főbbjei őt választották királyokul. *Hét évi* távollét után visszatérnek s boldogul élnek.

Feljegyzés helye és ideje nincs megjelölve. Közlés ideje 1860.

47. Nyelvőr XIX. 523. l. *Mese az apolloniai királyfiról.*

1. *Antónia ország* királyának igen szép felesége meghalván, özvegyen maradt király csak az elhúnythoz teljesen hasonló nőt akar feleségül venni. Ilyen csak a saját leánya, tehát ezt akarja feleségévé tenni.

2. Hogy egyéb kérőket elriaszszon tőle, csak annak ígéri oda, *ki álmát megfejti.* Hiába próbálkozó kérőket *karóba huzatja.*

3. Az *apolloniai királyfi* is eljön (anyja tanácsára nem hallgatva, de tőle mégis útravalóval ellátva) s megfejti a király álmát, mely így szól: *Anyai hússal él, keresi a felesége öcscsét, de nem találja.* A megfejtés: Igaz, vén gazember, hogy *hamis szekeren jársz* . . . (Itt tehát kettéosztva megleljük a G. R. fent idézett egész találós meséjét.)

4. A király haragjában hadat indít az apolloniai királyfi országa ellen s azt elfoglalja.

5. A királyfi elvitorlázik, de útközben hajótörést szenved s egy szigetre jut, hol egy király épen gyakorlatot tart a katonáival.

6. A királyfi gyakoroltatja a király katonáit, meg-

kedvelteti magát vele s a király vendégséget rendez a jövevény tiszteletére.

7. A lakomán az idegen királyfi kitűnik *hárfázásával,* miért is a király magánál tartja őt, hogy leányát hárfázni tanítsa.

8. A király kérdésére egyszer fölfedezi kilétét s erre a király hozzá adja a leányát.

Feljegyzés helye *Runya* (Gömör m.), közlés ideje 1870, feljegyző és közlő neve: Tóth Lajos. Nyelve gömöri palócz tájszólás.

Összehasonlító irodalom: L. először is a Haller János *Gesta Romanorum* fordítása legújabb kiadásának (*Régi Magyar Könyvtár* XVIII. köt. 1900.) jegyzetei közt (a 153. számú történethez, a 499. l.) idézetteket. Továbbá *Irodalomtört. Közlem.* X. (1900.) 246. s k. lk. E. Klebs könyvének beható ismertetését, mely hivatkozik a régibb e tárgyú *Singer-* és *Smith*-féle munkákra s főtekintettel van a XVI. század végéről való magyar névtelen szerző széphistóriájára. Ennek első ismert (kolozsvári) kiadása 1591-ből való. De már 1578-ban említi e tárgyat, mint a magyar nép kedvelt meséjét, Bornemisza Péter, kinek a magyar népköltés régiségeire nézve egyébként is fontos ezen nyilatkozatát l. Szilády Á., *Régi M. Költők Tára* I. 340. l.: «Immár csak mind hazugságnak hallgatására és hitságos mulatságra vágyodnak mindennek fülei, tisztátalan és fajtalan beszédnek hallgatására, hazug és álnok tanácsra, hamis és eretnek tanításra, rágalmazók, gyalázók, fondorlók sugarlásira, trágár és penészes csúfságra, *bába beszédre, álnokul költött fabulákra, királyfia kis Miklósról, poéták óriásiról, Appoloniusról* és egyéb hitságról; *virág és szerelem énekek* hallgatására, lant, síp, dob, trombita-szóbeli hajja hujjára és temény ezer csácsogásokra». (*Negyedik része az evangeliumokból és az epistolákból való tanuságoknak.* Sempte 1578. 758. l.)

IX.

Brunsvik.

Forrása a *Két Krónika, az első Stilfrid Cseh Országi Királyról. A' másik: Brunczvik Stilfrid*

fiáról, Csehek Királyáról cz. népkönyv, melynek reánk maradt legrégibbi, de valószínűleg nem első kiadása 1730-ból való. A népmese typusa is ebben keresendő, de nem egyéb, mint a második, különben is érdekesebb mese derekának száraz kivonata.

48. Nyelvőr VI. 421.

1. Br. nevű nagyon erős ember erdőben találkozik egy *oroszlánnal* és egy *hétfejű sárkánynyal,* melyek viaskodnak; Br. az oroszlánnak segít. második összecsapásnál megsérül, oroszlán *forrasztó-füvel* meggyógyítja a megsérült kezét.

2. Egy ideig együtt vándorolnak. Oroszlán szerez élelmet. Egyszer távollétében Br. meg akar tőle válni, csónakba ül. de az oroszlán *utána úszik* a tengeren s utóléri.

3. *Mágneshegyhez* érkeznek. («Az a hëgy ujan vót, hogy odaszíta a zembërt.») Itt *öreg katonáktól* tudja meg, hogyan lehetne innen elmenekülni. Minden héten odajön a *griff* («rik») *madár* s elvisz egy-egy lovat. Majd a ló bőrébe varrják s abban elviszi a griff. Úgy is lesz. A griff fészkében lekaszabolja a madárnak és fiainak a fejét.

4. Tovább menve, előtalál egy *nagy kaput,* a melyet *sárkány*-kutyák őriznek. Levagdalja őket. *Másik kapunál* az előbbieknek a fiai ülnek, azokat is. Elér *egy kastélyhoz,* annak egy szobájában talál egy szép *királykisasszonyt* s azt feleségül veszi.

Feljegyzés helye: Veszprém m. Közlés ideje 1877. Közlő Fischer (utóbb Halász) Ignácz. Nyelve dunántúli tájszólás.

Összehasonlító irodalom: *Ethnographia* X. (1899.) 177–184. l.: *Az Akastyán-hegyről.* (L. e kötet 330. s k. lapjain.) *Reinfried v. Braunschweig*-ről l. Goedeke *Grundr.*[2] l. 257.

X.

Focus.

(*Gesta Rom.* 57.)

49. Nyelvőr II. 132. l. (*Találós mesék* czím alatt.) 1. Szegény ember fát vág az erdőben, arra menő gazdag úr kérdi tőle, mennyi a napszáma? Csak *kilencz* krajczár, de abból is *kettőt eldob, kettőt kölcsön ad, kettőt meg annak, a ki a tavali bűnét siratja.* 2. Kettőt *adóba* fizet, *kettőt a papfiának a nevelésére* fordít, kettőt a *megesett leányának* ad.

Feljegyzés helye: *Csepregh*, közlés ideje 1873. Közlő Horváth János. Nyelve tájszólás.

50. Nyelvőr XVI. 187. l. *Mátyás és az öreg szántó.* Csak egy része tartozik ide, t. i. a második és harmadik kérdés:

Hány pénzért dolgozik? *Hatért.* Hányból él? *Kettőből*, a többit *sárba dobja* (a *fia nevelésére* költi).

Feljegyzés helye *Bélye*, Baranya m. Közlés ideje 1887. Közlő Demjén Kálmán. Nyelve tájszólás.

Összehasonlító irodalom: L. a *Gesta Romanorum* 57. fejezetéhez szóló jegyzetet az Oesterley-féle kiadásban (Berlin 1870) és a Haller-féle *Gesta Rom.* ford. újabb kiadásának (*Régi Magyar Könyvtár* XVIII.) megfelelő jegyzetét saját pótlásaimmal, melyek e történetnek Temesvári Pelbártnál és hazai codex-irodalmunkban való előfordulására is kiterjeszkednek. (V. ö. *Egyet. Philol. Közl. XXIII.* 1899. 306—308. l.) A magyar népmeséknek a *Gestá*hoz való viszonyát illetőleg l. *Ethnographia* II. (1891) 235. és u. o. III. (1892) 238. l. s az itt említettek közül különösen R. Köhler jegyzetét L. Gonzenbach siciliai meséinek 50. darabjához.

XI.

Igazmondó juhász.

(Bauer Wahrhaft.)

Typusa a *Gesta Romanorum* 111. sz. történetében s az ebből származó, vagy vele közös forrású népmesékben lelhető fel, melyek körülbelül a következő schemába foglalhatók:

1. Valami csodálatos tulajdonságú állatot (aranyszarvú tehenet, vagy aranygyapjas bárányt stb.) megőrzés végett pásztorára bíz az állat gazdája.

2. Pásztor az állatra egy ideig jól vigyáz, de utóbb elcsábíttatja magát, a csábítás

a) elaltatással jár, mint a G. R. 111. fejezetében (és itt az *Io-mythosra* emlékeztet, mint a benne szereplő *Argus* és *Mercurius* is mutatja); vagy pedig

b) a csábító nő prostitutiójával kapcsolatos, mint a mi mesénkben és az ehhez nagyon hasonló Wright-féle középkori latin párhuzamban, mely a XIII. századból ered.

3. Az elcsábított pásztor gazdája előtt számadásra készülvén, előbb hazugsággal akarja bűnét palástolni; erre nézve próbavallatást rendez, a maga elé tűzött bottal (s reá tett kalappal vagy egyéb tárgygyal) jelezvén gazdáját, de a hazugság nem sikerül neki.

4. Igazmondásával magának büntetlenséget, a csábítónak büntetést (vagy megszégyenülést) szerez.

Keret gyanánt, mint a mi mesénkben is, néha a pásztor igazlelkűsége *fogadás* tárgya a gazda részéről, s ilyenkor a csábítás értelmi szerzője az, a ki az ellenkezőre fogad.

51. Erdélyi[1] III. 306. l. *Mátyás király aranygyapjas báránya.*

1. *Mátyás* király a *burkus királylyal* fogad, mindenik a fele országában, hogy *aranygyapjas bárányát* őrző juhász nem hazudik.

2. Burkus király előbb pénzzel akarja a juhászt megvesztegetni, hogy a bárányt tőle elcsalja, de nem sikerül neki.

3. Erre a leányát küldi hozzá, ki a juhászt előbb leitatja s aztán a kívánságát teljesíti, a miért cserébe megkapja tőle az aranygyapjas bárányt, azt leöleti, gyapját hazaviszi az apjának.

4. Másnap a juhász király elébe indul, útközben *háromszor* próbál hazudni, mindig egy ürgelyukba szúrja a *botját* s ráteszi a *kalapját*, aztán húsz lépést hátrálva beszél vele, mintha a király előtt állana. A hazugság sehogy sem akar neki sikerülni; a negyedik próbánál azt mondja: «az aranyszőrű bárányt feketéért cseréltem».

5. Ugyanezt mondja az udvarnál is s egyben meg is mutatja, kit ért a feketeszőrű bárányon, mire Mátyás király megnyeri a fogadást s a juhász megkapja a burkus király leányát.

Feljegyzés helye és ideje nincs megjelölve, közlés ideje 1848.

Összehasonlító irodalom: *Ethnographia* II. 62. l. 7. sz. és 236 l. v. ö. III, 284. l. Oesterley jegyzetei a *Gesta Romanorum* 111. sz. történetéhez és Kirchhoff *Wendunmut*-ja II. 190-hez. R. Köhler jegyzete Gonzenbach *Sicil. Märchen* II. 208. l. a 8. sz. meséhez. Krauss i. h. I. 55. A *Gesta Rom.* id. történeténél sokkal közelebb áll mesénkhez a Wright *Sel. of Lat. stor.* 1. sz. meséje, melyet egy XIII. századbeli cambridgei kéziratból közöl W. — L. még a Gonzenbach id. meséjéhez szóló párhuzamok

közül különösen Straparola III, 5 s a franczia kiadás (Bibl. Elzév. Paris 1857. I. köt. XXIII. l.) jegyzetét.

XII.

Turandot.

Hahn 24. — Gomme 32 : 1. — Şainean II. 7. A.

Rendesen alacsony sorsú (gyakran egyúttal bárgyú) ficzkó egy kevély királykisasszonyt, ki már sok kérőt visszautasított, feleségül nyer azzal, hogy

a) a neki feladott találós meséket megfejti ; vagy

b) a magával hozott tárgyak épen a királyleánynyal folytatott szóváltáshoz illenek.

52. Arany 216. l. *A nyelves királykisasszony.*

1. Három sváb fiú, kik közül a legifjabb «eszelős», a királyi udvarba indul, hogy a nyelves királykisasszony kezére pályázzanak.

2. Útközben Jankó, a legifjabb talál, és fölszed : *a)* egy *tojást*, *b)* egy rossz' *szeget*, *c)* egy rakás *ganéjt*.

3. A beszédtorna a királyleány és Jankó közt ez :

— De piros a kisasszony !

— Tűz ég ám bennem.

— Itt egy *tojás*, süssük meg nála.

— Lyukas ám a serpenyő !

— Itt egy *szeg*, foltozzuk meg vele.

— Igen biz a sz . . t !

— Az is van itt egy sipkával !

4. Erre a királykisasszony nem tudván mit mondani, hozzá kell mennie a bolondhoz.

Feljegyzés helye és ideje nincs megjelölve, közlés ideje 1862.

Összehasonlító irodalom: Részletesen szóltam róla a *Zeitschr. für vergl. Litteraturgeschichte u. Renaissance-Litteratur* (Neue Folge) II. 40—48. lapján (1889). V. ö. COSQUIN i. h. 51. sz. meséjének jegyzeteivel II. 133. R. KÖHLER a *Zeitschr. f. roman. Philol.* III. 617. l. és *Kl. Schr.* II. 465. A mi mesénkhez a leghasonlóbb az összes (német, hollandi, norvég, angol, litván, franczia, rumén, délszláv stb.) változatok közül a VERNALEKEN, *Oesterreichische Kinder u. Hausmärchen* (Wien 1864) 55. sz. alsó-ausztriai meséje. A COSQUIN említette párhuzamokhoz még l. KRAUSS II. 305. ISPIRESCU 23. sz. (243—252. l.) Legérdekesebb mindenesetre a HAGEN *Gesamtabenteuer* III. 180—185. l. olvasható középfelnémet verses előadás, melynek szerzője *Heinz der Kelnaere* (l. GOEDEKE *Grundr.*[2] I. 223. l.). E középfelnémet trufához fűzi KÖHLER R. fentidézett tanulságos megjegyzéseit.

XIII.

Három balga.

Három testvér idegen országban vándorol, melynek a nyelvét nem tudják, csak egy-egy szót (vagy mondatkát) tanul meg belőle mindenik közülük, a mely vesztüket okozza.

53. ERDÉLYI[1] II. 339. l. *Az ördög és a három tót fiú.*

1. *Három tót fiú* vándorolni megy Magyarországba.
2. Ördögtől tanulják ezt a három mondást: *
a) *mi hárman;* b) *egy sajtért;* c) *az az igazság.*
3. Útközben egy megölt ember holttestére bukkannak; mellette éri őket a csendbiztos. A vallatásra a fenti szókkal felelnek, mire akasztani viszik őket.

* Stereotyp mesebeli vonás, hogy a tanulási esztendő *három nap.*

4. A halott az ördög volt, ki erre felugrik s jót kaczag, hogy így kelepczébe vitte a szegény tót fiúkat.

Feljegyzés helye *Monostor*, ideje nincs kitéve; közlés ideje 1847.

53.* Stier [1] 25. l. *Der Teufel und die drei jungen Slaven.* (Az előbbinek német fordítása, 136. l. a ford. jegyzetével.)

53.** Kropf 126. l.: *The Devil and the Three Slovák Lads.* (Ugyanannak angol fordítása, 383. l. Jones jegyzetével, a hol Stier No. 25 helyébe pag. teendő.)

Összehasonlító irodalom: Szóltam róla az *Ethnographia* II. 62. lapján 8. sz. alatt. Az ott említett párhuzamokhoz l. még Wright, *Selection of Latin Stories* (London 1842) 141. sz. 128. l. *De tribus Wallensibus.* Bonaventure des Périers n. 22: *De trois frères qui cuidèrent être pendus pour leur latin.* Wright a maga latin elbeszélését a XIV. század második felében virágzott John Bromyard angol dömés *Summa Praedicantium* cz. óriási példatárából (*Scientia* szó alatt) idézi.* E középkori feljegyzéshez oly közel áll a körülbelül 200 esztendővel ifjabb francziа elbeszélés s az evvel közel rokon népmesék, hogy az ily csekélységekben is bámulatosan conservativ szóbeli hagyomány tér- és időbeli távolságokat átfogó egyetemességét alig lehetne jobb példával megvilágítani, mint e két előadás párhuzamos közlésével:

Bromyard (Wright i. h.)	Des Périers (1843. évi párisi kiad. 106. l.)
Narratur exemplum, seu truffa, de tribus Wallensibus, de quibus fertur quod cum per	Trois frères de maison avoient longuement demeuré à Paris, mais ils avoient perdu tout

* 1485. évi nürnbergi nagy ívrétű kiadása (Koberger Antal nyomtatványa, Hain, Rep. 3994.), mely az elején kissé csonka, megvan a M. T. Akad. könyvtárában (Hellebrant, a M. T. Akad. konyvtárában lévő ősnyomtatványok jegyzéke. 112. sz. 84. l.)

Angliam eos transire oporteret, nec bene possent nisi Anglicum scirent, convenerunt quod quilibet unum verbum de Anglico addisceret, ut saltem de communibus et necessariis loqui possent, quorum unus debuit respondere ad interrogantem qui essent, dicendo, «tres Wallenses» ; alius signo facto ad cibum et potum, insinuando quod illa emere vellet, debuit venditoribus dicere, «propter denarium in bursa» ; tertius emptori associatus venditori dicenti quod tantum habere vellet, ut cito et sine verborum altercatione se expedirent, ne verborum copia eis deficeret, dicere debuit, «justum est». Illis ergo iter per Angliam facientibus, contigit eos per locum transire, ubi quidam ab aliquibus latronibus occisus fuerat, quibus propter suspicionem captis, et coram judice adductis, judici quærenti quis illum occidit, de communi trium assensu primus quicquid scivit de Anglico expendidit, dicens «nos tres Wallenses». Iudici vero quærenti quare, secundus Anglicum suum expendidit, dicens, «propter denarium in bursa». Judici vero dicenti, «Ergo eritis suspensi», tertius

leur temps à courir, à jouer et à folâtrer. Advint que leur père les manda tous trois pour s'en venir ; dont ils furent fort surpris ; car ils ne savoient un seul mot de latin. Mais ils prindrent complot d'en apprendre chacun un mot pour leur provision. Savoir est, le plus grand apprint à dire : *Nos tres clerici.* Le second print son thème sur l'argent, et apprint : *Pro bursa et pecunia.* Le tiers, en passant par l'église, retint le mot de la grand' messe : *Dignum et justum est.** Et là-dessus partirent de Paris, ainsi bien pourvus, pour aller voir leur père ; et conclurent ensemble que, partout où ils se trouveroient, et à toutes sortes de gens, ils ne parleroient autre chose que leur latin ; se voulant faire estimer par là les plus grands clercs de tout le pays. Or, comme ils passoient par un bois, ils se trouva que les brigands avoient coupé la gorge à un homme et l'avoient laissé là après l'avoir détroussé. Le prévôt des maréchaux ** étoit après avec ses gens, qui trouva ces trois compagnons près de là où le meurdre *** s'étoit fait, et où gisoit le corps

* A misebeli *Praefatio* egyik Responsoriuma.
** Az országutakra felügyelő csendbiztos.
*** Ma : *meurtre*, a. m. gyilkosság.

quod didicerat expendidit, dicens, «justum est».

mort. «Venez çà, dit-il. Qui a tué cet homme ?» Incontinent le plus grand, à qui l'honneur appartenoit de parler le premier, va dire : *Nos tres clerici.* — O ho! dit le prévôt : et pourquoi l'avez-vous fait ? — *Pro bursa et pecunia*, dit le second. — Eh bien! dit le prévôt, vous en serez pendus. — *Dignum et justum est*, dit le tiers. Ainsi les pauvres gens eussent été pendus à crédit, n'eût été que, quand ils virent que c'ètoit à bon escient, ils commencèrent à parler le latin de leur mère, et à dire qui ils étoient. Le prévôt, qui les vit jeunes et peu fins, connut bien que ce n'avoit pas été eux, et les laissa aller, et fit la poursuite des voleurs qui avoient fait le meurdre. Mais les trouva-t-il ? Et qu'en sais-je ? mon ami, je n'y étois pas.

XIV.

Emberláncz.

A kút mélységét, híd magasságát stb. mérő vagy fáról lefüggő *emberláncz* széjjelszakad, mert a láncz legfelső szemét alkotó balga, erejét gyöngülni érezvén, a markába köp (vagy a legalsó, a ki a földön áll, valami okból kiugrik), a mire vele együtt mindnyájan (vagy a legalsót kivéve a többiek) lezuhannak.

54. Nyelvőr. V. 179.

1. Palócz tarka madarat (tarka Jézust) lát a fa odvába eltűnni.

2. Emberláncz az alsónak kíváncsisága miatt szakad meg.

3. Legfelsőnek a keze benn szorul, le kell vágni: Sebaj, úgymond, csakhogy a gatyám nem szakadt el.

Feljegyzés helye *Vecsekle*, Nógrád m., közlés ideje 1876. Nyelve palócz tájszólás. Közlő Wolf Vilmos.

Összehasonlító irodalom: *Ethnographia* II. 60. l. 3. sz. *Rev. des Trad. pop.* II. (1887.) 278. l. Nyrop a *Romania* IX. 137—140. l. *Zimmerische Chronik* (Bibl. d. Litter. Vereins, 91—94.) I. 304. l. s hozzá Liebrecht jegyzete a *Germania* XIV. 390. l. *Blason populaire de Villedieu-les Poëles.* (Paris) 1888. 13. l. IV. sz. (Mesurage du Pont.) R. Köhler, *Kl. Schr.* I. 112—113.

XV.

A félszkereső.

Gomme 39.

1. Egy ifjú nem tud félni. Világgá megy, hogy félni tanuljon. (Addig nem akar megnősülni, míg félni meg nem tanul.)

2. Különféle próbáknak vetik alá a bátorságát. (A legsúlyosabb próbát rendesen egy kísértetek vagy ördögök által háborgatott várkastélyban állja meg.)

3. Valami hirtelen meglepetéssel ráijesztenek, a mire elismeri, hogy megtanult félni (helyesebben: megijedni).

55. Erdélyi [1] III. 289. l. *A félelemkereső.*

1. Rakonczátlan parasztfiú (*Pihári* nevű) szüleinek

nem akar engedelmeskedni; apja elveri a háztól s megátkozza, hogy mivel az apjától se fél, addig ne lelje nyugtát, míg félni meg nem tanul.

2. Korcsmában *háromszáz katonát* hív ki birkózásra, de nem mernek vele kiállani, ekkor pálinkával kínálja őket, mitől mind elalusznak. (Itt a mese csonkának látszik.)

3. Korcsmárostól kérdi, hol tanulhatna meg félni? Hét mérföldnyire lévő várba utasítja, hol *hét éve* ördögök kísértenek.

4. Királytól *26 szekér fát, 26 szekér kalácsot, 26 szekér gyertyát, 26 hordó bort* kér s ezzel a fölszereléssel bevonul a várba, hol nagy dáridót csap. *Három* éjjel egymásután egy-egy *ördöggel* verekszik, mind a hármat agyonveri. (A harmadik ördög, mielőtt kimúlik, azt tanácsolja neki, hogy a vár egy kamarájában markoljon behúnyt szemmel a király kincséből s kijövet mosdjék meg az «ajtónyíláson» lévő kis csuporból, a mitől azzá változhatik, a mivé akar. De P. nem követi e tanácsot, mert él a gyanúperrel, hogy az ördög csak a vesztét akarja. A kincstartó kád *tűzfolyadékkal*, a csupor *választóvízzel* van tele.)

5. A királytól egy *aranynyal teli tüszőt* kért jutalmul. Tovább vándorol s útközben előtalál egy *koldust* s most ettől kérdi, hol kaphatna *félszet?* Egy várba utasítja, a melynek királya azért «szomorú», mert *százhetven* esztendővel ezelőtt a nagyatyja zálogba adta a várat a *tündér leányoknak* háromszáz esztendőre; de előbb szeretné tőlük visszaváltani.

6. P. vállalkozik a visszaváltásra; *16 szekér* fát, gyertyát, kalácsot, s ugyanennyi hordó bort vitet a várba. Éjjel *öt tündérleány* jön a várba s a szoba négy

sarkára, az ötödik meg a középre állva, *labdázni* kezdenek P.-val s egyik sarokból a másikba vagdossák, míg egy órai laddázás után, mikor már majdnem oda van a sok ide s tova lökdöséstől, felkapja a napnyugati szegletből a legkisebbik tündért, az ágyba vágja s melléje simul. Erre a házban tüstént sötét lett s a többi négy tündér eltűnt. (Az addig ragyogó nagy *fény a tündérek szeméből* sugárzott ki.)

7. Az ötödik «tündér» belészeret Pihámiba s szívesen a felesége lenne, de ez nem akar addig házasodni, míg a *félszet* meg nem ismeri. Elválik tehát a szép leánytól, ki egy *pikszist* ad neki útjára. Útközben megpihenve kinyitja a pikszist, melyből egy kis *tűzkígyó* ugrik az arczába; ettől megretten.

8. Most a királyhoz megy, elmondja, hogy várát visszaváltotta. Király neki akarja adni leányát, de P. csak a maga kis tündérét keresi fel. Ez nem más, mint a király leánya, ki azért állt be a tündérek közé, hogy megölethesse őket s az apja várát tőlük visszanyerhesse. P. feleségül veszi.

Feljegyzés helye és ideje nincs megjelölve. Közlés ideje 1848.

55.* Pintér 133. l. *A feesz kercseő.*

Az előbbinek palócz tájszólású mása. A két mese egymáshoz való visszonyát ill. lásd *Ethnographia* XIV. 197—203. l.

56. Gaal [2] I. 139. l. (8. sz.): *A zöld dragonyos.*

Az igen bonyodalmas és kuszált előadású mesének csak a bevezetését követő rész tartozik ide, melyben egy «zöld dragonyos» egy *elátkozott várban* tölt egymás után *három éjszakát.* Az első éjjel olyanformán

labdáznak vele, mint az előző mesében Pihárival a tündérek. Közös a két mesében a készületek egyike, a *gyertya* (de mindig csak egy szál), közös továbbá, hogy a megkínzott dragonyost a megváltandó princzeszné ápolja, sőt itt tanácsokkal is ellátja a három éjszakára. De a másik két éjszaka próbái mások. (Második éjjel *szíjat szabnak a hátából,* harmadik éjjel meg *nyárson sütögetik.*)

Feljegyzés helye és ideje nincs megjelölve. Közlés ideje 1857.

57. Merényi[2] I. 202. l.: *A mészáros legény.* Csupán az *éjjeli kaland* hasonló némileg e typus meséinek megfelelő részéhez. Itt egy mészáros legény egy boszorkány házába kerül, hol egy *vörös sipkás* ördöggel kell megverekednie. A mese második része, a kiszabadított kis leányról s a *forró szurokkal teli üstbe* fojtott boszorkányról, kinek a *nyelve* csak nagynehezen verhető agyon, nem tartozik ide.

Közlés ideje 1862.

58. Nyelvőr I. 376. l.: *Az elkárhoztatott borbély.* Szintén töredék.

1. Elátkozott kastélyban minden éjfélkor nagy zörgés támad. A kastély ura katonákat állít oda, de mind elfutnak, mikor a kísértet jön. *Ezer forintot* ígér annak, a ki a kísértetet elzavarja.

2. *Obsitos* vállalkozik, csak elég enni-inni való, meg kártya legyen. Egy *czimborája* szegődik hozzá.

3. Éjfélkor nagy zörgés, csattogás támad, mitől a czimbora ijedtében szörnyet hal. Az obsitos kitart.

4. A mennyezetről *kéz, láb, derék, fej hull le,* odalenn e testrészek egy testté ragadnak össze.

5. Obsitos borral kínálja a kísértetet, ki borotvát, szappant, kendőt vesz elő s *megborotválja az obsitost.*

6. Elkárhozott borbély azért kísértett, a míg ez úton meg nem váltották, mert életében szegény embernek, ki nem tudta a borotválásért járó garast lefizetni, a kabátját széttépte.

Feljegyzés helye: *Szeged vidéke.* Feljegyző: Wolf Vilmos. Közlés ideje 1872.

Összehasonlító irodalom: Grimm *K. u. Hm.* 4. Gonzenbach 57. Cosquin 67. (II. 253.) R. Köhler *Kl. Schr.* I. 68., 110., 258. *The Folk-Lore Record* VII. Part. 2. Tabulation of folktales. Nr. 2 (Marian Roalf Cox.) Az **56.** sz. mesét v. ö. a köv. hazai német ponyvairodalmi termékkel: *Fürchtenichts des Grünhöslers Leben.* Bucsánszky, Pest, 1871. Bizonyára magyarul is megvan. Érdekes és semmi esetre sem véletlen találkozás, hogy az idézett külföldi mesék között a Cosquin-nél felsoroltak egyikének, egy flandriai franczia mesének a hőse is: *Culotte-Verte, l'Homme-sans-Peur.*

XVI.

Panczimanczi.

Gomme 59.

1. Egy leánynak nehéz feladatot kell teljesítenie.

2. Valami varázserejű lény (törpe, ördög) segít neki azon feltétellel, hogy ki kell találnia a nevét.

3. A leány véletlenül kilesi a felsőbb lény nevét s így kimenekül hatalmából.

59. Arany 277. l. *Panczimanczi.*

1. Szegény asszonynak van egy nagyon rest leánya. Királyfi épp a házuk előtt megy el, mikor az asszony a leányát veri. Királyfi kérdi, miért veri a leányt; feleletül azt nyeri, hogy azért, mert mindent *arany*

fonállá fon, a mi csak a keze ügyébe akad. Ugyanúgy még kétszer.

2. Királyfi feleségül veszi a leányt. Tömérdek lent vásárol, hogy azt fonja meg.

3. Búsuló királyné nyitott ablaknál ül, ablakon beszökik egy *törpe emberke* «három arasz volt a hossza, két rőf a bajusza, egy sing a szakálla». Megígéri, hogy *3 nap* alatt megfonja a fonalat, de ez alatt *ki kell találnia a nevét,* különben magával viszi a királynét.

4. Király egy vadásza erdőn véletlenül meghallja, a mint egy törpe emberke ezt kiabálja: «Én vagyok *Panczimanczi,* az én nevem senki se' tudja, sütökfőzök, holnapután szép menyasszonyt hozok». Ezt odahaza elmondja, királyné is meghallja, s így meg van mentve.

5. (E záradék csak némely változatokban van meg.) Király még egy próbára akarja tenni a felesége fonókészségét. De most ravaszsággal vágja ki magát. *Három koldusasszonyt* járultat a király elé, kiknek elseje állítólag a sok fonástól *púpos hátú,* másikának ugyanattól *a melléig ér le az ajka,* a harmadiknak meg *a hasát veri a nyelve.* Erre a király eláll a szándékától, nehogy a felesége is így elcsúfuljon.

Feljegyzés helye és ideje nincs kitéve. Közlés ideje 1862.

60. Kriza 411. l. *A rossz fonóleányból lett királyné.*

1. Csak *egyszer* mondja az asszony a királyfinak fenti hazugságot leányáról.

2. Mint az imént.

3. Eleibe lép egy félsinges ember másfélsinges szakállal. A többi mint az előbb.

4. A törpe az erdőben egyik ágról a másikra szökdösött, fonalat motollált s mind azt dúdolgatta:

Az én nevem *Tánczi Vargaluska,*
Feleségem lessz jó fonó Zsuska.

5. A három koldusasszony egyikének «a szeme pillája úgy lefittyent, hogy az egész ábrázattyát eltakarta; másik vót egy pittyett ajakú vén asszon, a kinek az ajaka szinte a térgyit verte; a harmadik vót egy lapos fenekű vén asszon, a kinek olyan lapos vót az ülete, mind egy kerek lapíttó».

Háromszék. Közlés ideje 1863.

60.* Kropf 46. l. *The lazy spinning-girl who became a queen.*

Az előbbinek angol fordítása, a 330. s k. lapokon Jones igen becses hasonlító jegyzeteivel.

61. Nyelvőr. XXVIII. 479. l. *A pórul járt ördög.* (Csak a középponti motivum, az ördög nevének fogós volta miatt tartozik ide.)

1. Egy ördög elhatározta, hogy mindenkit elvisz, a kinek *nem hosszabb* * *a neve,* mint neki.

2. Szegény emberrel találkozik, ki átlátva az ördög tervét, előbb az ő nevét kérdi. Ez: *Ravasz csalatroki lapatra pityerge.*

3. A szegény ember erre azt mondja, hogy őt meg *Szen-pon-ponoló-vice-nóversonologono-Vilipitikócki János*-nak hívják. Erre az ördög elfut s meg sem áll a pokolig.

* A közlésben hibásan: *a kinek hosszabb.*

Feljegyzés helye: *Patóháza*, Szatmármegye. Közlő Bartók Jenő. Közlés ideje 1899.

Összehasonlító irodalom: Grimm *K. u. Hm.* 55. Gonzenbach 84. Cosquin 27. sz. (I. 268.) *Revue des Traditions populaires* II. 31. E. Clodd, The Philosophy of Rumpelstilskin. (*Folk-Lore Record* VII. 135—163. 1889.) R. Köhler, *Kl. Schr.* I. 54., 76., 134., 403. l. Az 5. számú motivum, *a három eltorzult fonóasszony*, más meséből való. Ezt l. Grimm i. h. 14. és *The Folk-Lore Record* VII. Part. 3. Tab. of folktales Nr. 16. pag. 41. (M. R. Cox.)

XVII.

A számlálhatlan sok juh.

Három magyar változatát ismerjük, melyek alig térnek el egymástól. Mind a háromban keskeny *hidon* (pallón) kell átvinni a sok juhot. A befejezést illetőleg a harmadik kissé eltér az első kettőtől.

62. Arany 326. l. (Csali-mesék II.)

Nagy juhnyáj — keskeny híd.

Feljegyzés helye és ideje nincs kitéve, közlés ideje 1862.

63. Merényi[2] I. 218. l. *A számlálhatlan sok juh.* Kissé körülményesebb bevezetés. A gazdag ember, kié a sok juh, a nyáj felét el akarja adni s számadó-juhászával a vásárra hajtatja. Útközben »olyan folyóvízhez értek, melynek a Duna vagy Tisza fia sem lehetett.«

Feljegyzés helye Sajó-vidék, ideje nincs kitéve; közlés ideje 1862.

64. Kálmány[2] III. 186. l. (Csali-mesék 5.)

Egy juhásznak 300 bürgéje. Takarmánya elfogy, el akarja őket adni s átviszi a Tiszán.

Feljegyzés helye: *Klárafalva*, ideje nincs kitéve. Közlés ideje 1891.

Összehasonlító irodalom: Legrégibb ismert feljegyzése PETRUS ALPHONSI *Disciplina clericalis*ában (a XII. sz. elejéről): V. SCHMIDT kiadása (Berlin 1827) **13,** 3, a párizsi kiadásban (1824) X. 70. l. Itt a csali-mese igen ügyesen van a keretes elbeszélések lánczolatába beillesztve. A tanítvány az eddigi mesékkel be nem telve s azokat mind rövideknek ítélve, hosszabbat kíván hallani, mire a mester így szól (a párizsi kiadás szerint):

Cave ne contingat inter nos quod inter regem et suum accidit fabulatorem. Discipulus: Quid, care magister? quid tandem accidit? *(Fabula X.)* Rex quidam habuit fabulatorem qui singulis noctibus quinque sibi narrare fabulas consueverat. Contigit tandem quod rex curis quibusdam sollicitus minime posset dormire, pluresque solito quæsivit audire fabulas. Ille autem tres super hoc narravit fabulas, sed parvas. Quæsivit rex plures. Ille vero nullatenus voluit, dixerat enim, sicut visum fuerat sibi, multas. Ad hæc rex: Plurimas jam narrasti, sed brevissimas: vellem te aliquam rem narrare quæ multis producatur verbis, et sic te dormire permittam. Concessit fabulator et sic incipit. *(Itt kezdődik a mi mesénk):* Erat quidam rusticus, qui mille solidos habuit stb.

XVIII.

Jakab.

a) Prózai változatok.

65. ERDÉLYI[3] 19. II.

65.* STIER[2] 204. l. (20. sz.) *Kindermärchen* (az előbbinek a német fordítása). 1. Jakab — 2. kutya — 3. bot — 4. tűz — 5. víz — 6. ökör — 7. mészáros — 8. bíró.

66. ARANY 305. l. *A kóró és a kis madár.**
1. Kóró — 2. kecske — 3. farkas — 4. falu — 5. tűz — 6. víz — 7. bika — 8. furkó — 9. féreg — 10. kakas.

67. NYELVŐR XIV. 424. l. *A kóró s a kis madár.*
1—6. = az előbbivel. — 7. ökör — 8. járom — 9. szú.

Feljegyzés helye: *Domokos*, Szolnok-Doboka m. Közlés ideje 1885. Nyelve jelzett vidéki tájszólás. Közlő M. Németh Sándor.

b) Verses változatok.

68. ERDÉLYI [1] III. 151. l. (259. sz.) Kezdősor: *Vajjon hol van az a kecske,* stb.
1. Kecske — 2. farkas — 3. puskás — 4. víz — 5. tehén — 6. mészáros — 7. halál. (Refrain: Fejjed anyám, fejjed.)

Feljegyzés helye: *Erdély.* Közlés ideje 1848.

69. KÁLMÁNY [2] I. 151. l. (30. sz.) *A bot és a bak.***
Kezdősor: Êmönt apám a vásárra, stb.
1. (bak) — 2. bot — 3. tűz — 4. víz — 5. bika — 6. puskás — 7. karvaj. (Refrain: Hej, daru dárom!)

Feljegyzés helye: *Madarász-tó.* Közlés ideje 1881. Nyelve tájszólás.

* BINDER JENŐ említi, hogy egy ezzel — a nyelvi sajátságokat kivéve — teljesen egyező *kézdi-vásárhelyi* feljegyzése van neki.
** KÁLMÁNY a hozzávaló jegyzetben KRIZA *Vadrózsák* 133. l. (291. sz.) olvasható lánczmondókára hivatkozik, de ez csak a *felpénz* említése révén tartozik ide, egyébként más typusú.

70. Nyelvőr XVIII. 474. l. (*Gyermekversikék* czímen.) Kezdősor: Hol van az az isten háza?

1. Isten háza — 2. nagy fű — 3. kasza — 4. tűz — 5. víz — 6. bika — 7. mészáros — 8. (halál).

Feljegyzés helye: *Szolnok.* Közlés ideje 1889. Közlő Barta Nándor.

XIX.

A tőrbe csalt udvarlók.

1. Egy vagy több (rendesen *három*) udvarlóját, férjével egyetértve, tőrbe csalja egy ravasz menyecske.

2. Az udvarlókat

a) nagy megszégyenítés éri, vagy

b) életükkel lakolnak.

(3.) Utóbbi esetben a ravasz házaspár különféle kísérleteket tesz, hogy a holttól (vagy holtaktól) szabaduljon, a mi végre egy harmadik egyén segítségével sikerül nekik. E közben néha még egy negyedik, a dologban egészen ártatlan ember is áldozatul esik.

71. Nyelvőr III. 369. l. *A hamis menyecske.* (1. 2*b.* 3.)

1. Ravasz *csizmadiáné* az urával egyetértve tőrbe csalja *α)* a *pápista,* *β)* az *orosz* (gör. kel.) és *γ)* a *magyar* (ev. ref.) *papot*, mindeniktől 300—300 forintot csal ki, a pénzen négy ökröt, vasas szekeret vesz, cselédet fogad.

2. A három pap fenti sorrendben *verembe kerül.* (A férj háromszor egymásután, más-más ürügygyel tér vissza: *α) sót, β) hagymát, γ) tiszta ruhát* felejtett el az asszony a tarisznyába tenni.)

3. *Huszár* szállást kér; szabadkoznak, hogy *kísértet*

jár a házba pap képében; huszár nem bánja. Csizmadia létrát támaszt a verembe; mikor a papok egymásután kimásznak, a huszár a gazda biztatására egyenkint zsákban kihordja s *vízbe dobja* őket. Útközben a *főpap* mindig kérdi, mit visz? Mind a háromszor ugyanaz a párbeszéd:

— Mit viszel?

— Papot.

— Mit csinált?

— Gyakott.

— Hová viszed?

— A pokolba.

A harmadik eset után a főpap kíváncsiságból maga is fölkerekedik, kinyargal a huszár nyomán. Ez épen visszatérőben találkozik vele, s azt hivén, hogy a már háromszor vízbe dobott kísértet az ő bosszantására most lóháton kerül elébe, *kardjával levágja a fejét* s ezt is a vízbe löki.

Feljegyzés helye: *Gödényháza*, Ugocsa megye. Feljegyző Székely Sándor. Közlés ideje 1874.

72. Nyelvőr XXXIII. 297. l. (Czím nélkül.)

A mese mozzanatai megegyeznek az előbbivel, csak a szereplők állásában van eltérés: harangozó neje, három szerzetes, katona. A főpap helyett bakter. A cselekvény helyhez kötött: a katona a Küküllőbe veti a holttesteket.

Feljegyzés helye: Küküllő megye. Feljegyző Ősz János. Közlés ideje 1904.

Összehasonlító irodalom: A. Pillet, *Das Fableau von den Trois bossus ménestrels* und verwandte Erzählungen früher und später Zeit. Ein Beitrag zur altfranzösischen und zur ver-

gleichenden Litteraturgeschichte. Halle a. S., Max Niemeyer, 1901. L. különösen az V. fejezet végén, a 89. s k. lapokon tárgyalt népies változatokat, melyek közé a fönti magyar elbeszélés illeszkedik. Erre már néhány évvel ezelőtt rámutattam HEINRICH G. *Ponciánus históriája* kiadásának (*Régi Magyar Könyvtár* 5. 1898.) 229. lapján, a XII. novella (*Amantes*) jegyzetében. Ugyanott megemlítem CSEPREGI *Piros bugyellláris*-ának egy hasonló motivumát is, mely a mi fableau-nk kísértet-kihordásának sikerült átvétele. (Török Zsófi huszár szeretője a furfangos bíróné két udvarlójának kiczipelésével veszteget el a remélt szerelmi légyott drága idejét.) — A PILLET munkájában idézett gazdag irodalomból csupán az alábbi munkákat említjük, melyeken az ő, a tárgyat jóformán kimerítő dolgozata alapszik: A. KELLER: *Li romans de sept sages*, Tübingen 1836, CCXXIII. s k. lk. és U. a. *Dyocletianus' Leben von Hans von Bühel*, Quedlinb. u. Leipzig 1841, a Bevezetés 61. l. VON DER HAGEN, *Gesamtabenteur* III. köt. XXXV. s k. lk. CLOUSTON, *Popular Tales and Fictions*. II. 332. s k. ll. és 289. s k. lk. J. BOLTE Schumann *Nachtbüchlein*-je kiadásának a 19. novellához szóló jegyzetében (*Bibl. des Litt. Vereins in Stuttg.*) 197. köt. Tübingen 1893, 395. és 411. s k. lk. Pótlások u. a. könyvtár 209. köt. Jakob Frey *Gartengesellschaft*-ja kiadásában, Tübingen 1896., 281. és 286. l. BÉDIER, *Les Fabliaux*, 2. kiad. Paris 1895, 236—250. l. G. RUA, *Tra antiche fiabe e novelle* I. *Le «Piacevoli Notti» di messer Gian Francesco Straprola*. Roma, 1898, 121—129. l. S. FRAENKEL, *Beiträge zur Volkskunde*. Festschrift, Karl Weinhold . . . dargebracht im Namen der Schlesischen Ges. f. Volksk. 39. s k. lk. (Ez utóbbi adalékban a három póruljárt udvarló meséjének egy a IX. századból eredő arab feljegyzésére történik hivatkozás; ez egyelőre a tárgy legrégibb ismert irodalmi feldolgozása.) BALOGH MIKLÓS, *Egy fableau története*. *Egy. Phil. Közl.* 1905. 124. s k. lk. HELLER BERNÁT. *Barátkádencziák*, u. ott, 842. s k. lk.

KÉT MAGYAR CYMBELINE-MESE ÉS ROKONAIK.

Helyesebben *Imogen-mesét* kellene írnom, de egyéb okokon kívül az alkalom is, a mely e tarlózásra indít, a kevésbbé helyes czím használatát javasolja. A német *Shakespeare-Társaság* évkönyveinek legújabb kötetében* ugyanis Ronáné-Sklarek Erzsébet, ki magyar népmesék németre fordításával már igen jó szolgálatokat tett népköltésünk külföldön való ismertetésének, a *Kisfaludy-Társaság Magyar Népköltési Gyűjteménye* VII. kötetéből, a Mailand Oszkár-féle *Székelyföldi Gyűjtésből* (Budapest, 1905), lefordít egy mesét, a melynek tartalmára a *Cymbeline in Ungarn* kissé sokat mondó czímmel hívja föl a figyelmet. Hogy miért jelzem e czímet kissé, sőt talán nagyon is sokat mondónak, azt vajmi könnyen beláthatja mindenki, ha Shakespeare *Cymbeline*jét az illető magyar mesével egybeveti, mert a kettőnek ugyan kevés köze van egymáshoz. Legfölebb annyi, hogy az angol darab meséjének egyik szála, az Imogen női erényének törhetetlenségére koczkáztatott f o g a d á s, és következményei, valamelyes kapcsolatba hozhatók a székely

* *Jahrbuch der Deutschen Sh.-Gesellschaft* im Auftrage des Vorstandes herausgegeben von *Alois Brandl* und *Max Förster* XLIV. Jahrgang. Berlin-Schöneberg 1908. 118–125. l.

népmesével is, úgy a mint számos más mesével, és e tárgy irodalmi feldolgozásaival már ismételten együvé foglalták. Sőt ez a többszörös összehasonlítgatás, a melynek már jókora irodalma van, jórészt épen a Shakespeare-féle darab forrásainak kutatásából indult ki, vagy ha más oldalról eredt útnak, a dolog természete szerint hozzá tért vissza. Ezen az alapon tehát a mondai hírű brit király neve csakugyan a legalkalmasabb czímszóul ajánlkozik az összehasonlító tárgytörténet szűkebb vagy tágabb mezején minden oly munkálat vagy adalék számára, a mely a női erény hajthatatlanságára történő férji (v. fitestvéri) fogadás gyökérmotivumából sarjadt mesék atyafiságával foglalkozik.

Persze nagyon sok függ attól, hogy ezt az atyafiságot milyen széles körűnek veszszük. Bele foglaljuk-e körébe mindazokat a meséket (e szót itt legtágabb értelmében véve), a melyeknek vezérmotivuma, a további kalandok kiinduló pontja, a női erénybe vetett szilárd hit egyfelől (a szerető férj v. fitestvér részéről), másfelől pedig ezen erény rendíthetetlenségének kétségbe vonása, megkísértése, legtöbbször a két ellenfél közt történő, sokszor a vesztes fél életébe menő f o g a d á s alakjában? Ily széles alapon tárgyalja e mesét Gaston Paris egyik posthumus dolgozatában, melyet előadásai számára készült vázlatos fogalmazványa és az Arturo Graf tiszteletére kiadott *Miscellanea* kötetében megjelent kivonata alapján Bédier közölt a *Romania* XXXII. (1903.) kötete 480—551. lapjain. Tömör czikkében a nála megszokott világos áttekinthetőséggel csoportosítja, az előtte e téren kutatók eredményeit bírálva és megrostálva, a *Cycle de la «Gageure»* mind-

azon meséit, a melyeket neki és elődeinek kinyomozniok sikerült. Mesteri összefoglalása után jóformán fölösleges e tárgy régibb monographusainak több tekintetben kifogásolható kísérleteire visszatérni. Különben valamennyit pontosan idézi G. Paris, a kinek figyelmét a mi *Vitéz Francisco* czímű széphistóriánk sem kerülte el. Ráskai Gáspár verses elbeszélésének elég bő és pontos kivonatát Becker Fülöp Ágost, akkor még a budapesti, most a bécsi egyetem tanára, közvetítette számára. Jól esik itt megemlítenem, hogy a hazai tudomány nagy kárára tőlünk időnek előtte elköltözött jeles romanista nem csak ebben az egy, hanem több hasonló esetben tett kitűnő szolgálatokat azzal is a honi és külföldi philologiai kutatások csereforgalmának és kölcsönös okulásának, hogy a mi irodalmunk nemzetközi tárgyai közül egyik-másikat (így pl. az *Apollonius* széphistóriáját is) a külföld egy-egy monographusával megismertette.

G. Paris mindenekelőtt szabatosan körülvonalazza mesénket, hogy azt a vele rokon tárgyúaktól, a melyeknek körébe nem egy változatának egyik-másik motivumával belenyúlik, az elemzés módszeressége érdekében különválaszsza. Az előtte e tárgygyal foglalkozók egy része úgy is hetet-havat összehordott e czímen, mint azt különösen Simrock* és Hagen** teszik. De még ezeknek vázlatos kísérletei legalább lelkiismeretes forrástanulmányon alapulnak és eléggé megbízható kivonatokban mondják el az egybehordott pár-

* *Die Quellen des Shakespeare.* Zweite Aufl. Neue Ausgabe. (Bon 1872.) I. 270—288. l.

** *Gesammtabenteuer.* III. köt. LXXXIII—CXII. l. a LXVIII. elbeszélés bevezetésében. (Stuttg. u. Tübingen 1850.)

huzamok tartalmát, addig pl. Rochs Arthur *Über den Veilchen-Roman und die Wanderung der Euriaut-Sage* (Halle a. S. 1872) czímű értekezése teljesen értéktelen compilatio, melynek fogyatkozásaira és némely botrányos hibájára már Köhler Reinhold rámutatott (*Litteraturbl. f. germ. u. rom. Philol.* IV. 270.). Érdeme szerint foglalkozik vele R. Ohle *Shakespeares Cymbeline und seine romanischen Vorläufer* (Berlin 1890) czímű dolgozatában, mely jóval szűkebb körben marad, de az annak határai közt maga elé kitűzött feladatot, legalább a régi franczia irodalom idetartozó költeményeit illetőleg, megközelítő pontossággal oldja meg, s a hol többé-kevésbbé valószínű következtetésnél biztosabb eredményre nem juthat, ott is hasznavehető munkát végez, a mikor a szerencsésebb és jobban fölszerelt kutatók számára az utat egyengeti s róla a gyomot irtogatja. Ma már ugyan senkinek sem fog eszébe jutni, a ki az efféle kutatások helyes módszerébe be van avatva, az Ohlenál tárgyalt költeményeknek olyan családfáján tűntetni föl egymástól származásukat, a minővel tanulmányának függelékében az ő egybevetéseiből leszűrődő végeredményt szemlélteti. Gaston Paris nagy körültekintéssel és bámulatos elmeéllel végzett vizsgálódása végén nem átallja kijelenteni, hogy a rokonság különféle fokozatában egymással atyafiságos változatok erdejét áttekintve, köztük csak kettőnek, mintegy félszáz közül csupán k e t t ő n e k, egyenes leszármazása mutatható ki a tárgy ismert régibb feldolgozásából, míg az összes többire nézve elveszett közbenső kapcsok feltevése kinálkozik valószínűként. Ezeknek pedig csak egyik, alighanem a kisebb része volt irodalmi természetű,

holott a többi a szóbeli hagyomány lengébb és változékonyabb szövetébe öltözve vándorolt korról-korra, néptől-néphez.

Vajjon csakugyan a távol Keletről, a meséknek Benfey óta az összehasonlító irodalomtudományban kedvelt és sokat emlegetett őshonából, a históriai Indiából, kelt-e ez a tárgy is a vándorútjára, s melyik volt az ősformája, e két fogas kérdésre G. Paris kevéssel halála előtt már sokkal tartózkodóbban felel, mint talán Bédiernek a fabliaukról írt forradalmi szellemű tanulmánya előtt (2. kiad. 1895) válaszolt volna. Bédier e nagyszabású és rendkívül mély hatású művében épen nagyrabecsült mesterének, G. Parisnak, tanításával szállott szembe, mikor a Benfey-féle elméletnek a középkori francia elbeszélő költészet egy kedvelt műfajára, a dévaj elbeszélésre való túlságosan nagy mértékű kiterjesztése és széltében hirdetése ellen tiltakozott. Sokszor meggyőző érvelése merész tanításának jórészt negativ eredményeivel óvatos kételkedésre oktatta az addig az indianista elméletben kellőnél elfogultabb kutatókat, köztük nagynevű mesterét is, a ki ugyan vitézül és nem sikertelenül védekezett, de mind több engedményt tett a derék tanítványnak. Hátrahagyott dolgozatának végén az általa taglalt tárgy indiai eredetét ugyan kérdésbe teszi, de épenséggel nem meri valószínűnek tartani. Az igazi tudóst jellemző szerénységgel és józan skepsis-szel ott, a hol ez a vakmerő állításnál és okvetetlenkedő bizonykodásnál illőbb, a *non liquet* álláspontjára helyezkedik és a jövőre bizza az esetleges döntést. Beéri azzal, hogy az utána jövők búvárlatai számára szilárd alapot teremtett, melyen ők tovább építhetnek és az elme-

mozdító kérdések egész sorát vetette föl, a melyekhez mint megannyi helyesen feltett problemához a termékeny kutatások lánczolata fűződhetik; vagy legalább a világosan és őszintén feltárt hézagok közé a hasznos pótlások és kiegészítések egész raja ékelődhetik be.

Ilyen szerény pótlásra vállalkozom ezúttal én is, mikor egyrészt a nagy franczia tudós értekezéséhez, részint pedig a német *Shakespeare-Társaság* fönt idézett évkönyvében lefordított magyar *Cymbeline-meséhez* fűzöm alábbi megjegyzéseimet, melyeknek az a czéljuk, hogy a női erény megingathatatlanságára történő fogadás alapeszméje körül sorakoztatható mesék egy szorosabb kapcsolatú körében kijelöljék ennek a magyar mesének és még egy azóta előkerült magyar népmesei változatnak a helyét; másfelől pedig mellékesen az is, hogy megvizsgálják, milyen viszonyban van a két magyar mese a *Vitéz Francisco* nevéről czímzett széphistóriával.

Gaston Paris tanulmányában először két nagy csoportba osztja e thema összes változatait, egynek kivételével, a mely egymagában áll, de lényegét illetőleg a második csoporthoz csatlakozik. A mi mégis külön fejezetbe osztását igazolja, az a nőnek a többi változattól eltérő passiv szereplése ebben az egy alakulatban. Az első csoportba *(A)* sorolt változatokat a második csoportbeliektől lényegesen az különbözteti meg, hogy amazokban a nő erényét megkísértő fél jóhiszeműleg jár el, fogadását annak rendje és módja szerint megnyertnek véli és csak azért veszti el, mert a megkísértett nő ügyes ravaszsága más személyt csempész a maga helyébe s ettől szerzi meg a

kísértő a bizonyítónak vélt, de végkifejletben ő ellene tanúskodó jelt. E csoportba egy újgörög verses elbeszélés tíznél több változata, egy XIII. századbeli walesi mese *(Taliesin)*, egy skót népballada, egy még kiadatlan középkori elbeszélés (XV. századbeli írású, de XIII. század második felében keletkezett gyűjteményből másolt toursi kézirat), Würzburgi Ruprecht középfélnémet verses elbeszélése (Hagen, *Gesammtabenteuer* III. köt. 68. darab: *Von zwein Koufmannen*) és Ayrer Jakab egy 1600 körül írt drámája *(Comedia von zweyen fürstlichen Räthen. Opus theatricum*, Nürenb. 1618) tartoznak.

A második, sokkal népesebb csoport *(B)* a következő alosztályokra tagolódik:

1. A történet hősnője az erényében föltétlenül bízó félnek testvérhúga; az ellenfél nem is kerül a kérdéses nő elé; a megrágalmazott nő úgy leplezi le rágalmazóját, hogy olyasmivel (erőszaktétel és lopás) vádolja, a minek a jogos tagadásával esik épen a bűnös a kelepczébe, mert mikor tagadja, hogy az illető nővel valaha találkozott, azzal épen bevallja, hogy előbbi dicsekvése teljesen hiú s a bizonyíték álúton szerzett volt. Ez az alosztály megint két ágra szakad. Az egyik *(a)* három középkori franczia elbeszélést s egy ezekkel szorosabb kapcsolatú spanyol drámát foglal magába. Jellemzi e négy változatot a fogadás hiánya, melyet csupán a megbízó fél hiú dicsekvése pótol. A franczia elbeszélések közül kettő verses, az egyik, a legfiatalabb (a fentemlített XV. századbeli kéziratban lévő) próza. Ez utóbbi s a versezetek elseje még kiadatlan. A második, az elsőnél jóval hosszabb verses regény, emennek az alapján készültnek látszik,

mint már az egyik főszemélynek mind a kettőben közös V i l m o s neve is valószínűvé teszi. (Amannak *Guillaume de Nevers*, emennek pedig *G. de Dole* a hőse.) A spanyol drámának *Eufemia* a czíme és a XVI. század közepe táján virágzott Lope de Rueda a szerzője.

A másodikban *(b)* csupa olasz, vagy legalább itáliai eredetű változatot látunk. Valamennyinek közös jellemvonása, hogy az *A)* csoportbeli f o g a d á s újra szerepel benne; továbbá, hogy a megrágalmazott nő rágalmazóját valamely páros tárgy (czipő, csizma vagy keztyű) felének ellopásával vádolja. Egy prózában írt régibb (1474-ből való) s egy a XVIII. század második feléből eredő verses olasz novella, valamint négy olasz * meg egy német (de olaszországi) népmese szorosabb egységbe foglalható csoportot alkotnak itt, melynek ugyancsak henye vezérmotivuma, a páros tárgy felének ellopása, alighanem más themából keveredett ide, de az ilyen vonások szívós életéhez képest a változatok egész sorában tartja magát, a nélkül, hogy az elbeszélés alapszövetéhez tartoznék, vagy annak menetében szükséges és logikus lánczszemet alkotna. Az itt felsorolt mesék egyikének egy mellékes részlete, hogy a nővére erényében megbízó fél a szép írása miatt lesz a király (itt Portugallia királyának) titkára, az utóbb szóba hozandó magyar mesék egyikében fog újra fölbukkani.

II. A történet hősnője a két fogadó fél egyikének f e l e s é g e. Egy átmeneti változat (G. Parisnál B²

* G. Paris ugyan i. h. 495–498. l. hetet sorol föl, de ezek közül háromban a nő az egyik fogadó fél f e l e s é g e, tehát ennyiben a következő typushoz tartoznék e 3 extravagans mese.

alatt, a már kétszer is idézett toursi kéziratban) az előbbi csoportban rendesen előforduló erőszaktétel vádjával csalja kelepczébe a rágalmazót. Egyébként azonban ez a változat is a következőkhöz csatlakozik a leleplezés módjának azon lényeges vonásával, hogy a megrágalmazott nő férfiruhában rejtőzik egy ideig. Ebben az átmeneti alakulatban is megkísérli a férj (itt sajátkezűleg) a hűtlennek vélt nő elpusztítását.

A további idetartozó változatok (G. Parisnál B^3) népies családja ismét két ízre szakad. Az egyikben (B^3a) a rágalmazó a király udvarában leplezi le magát; a másikban (B^3b) ez az önleleplezés a férj régi lakában történik, mely a galád csalóé lett. A legtöbb idevaló, mind a két alosztálybeli változatban lényeges szerepe van a ládának és az anyajegynek, vagy más egyéb testi ismertetőjelnek, a melyről a férj azt hiszi, hogy feleségén kívül csak neki és a sikerrel járt csábítónak lehet tudomása. De sem az egyik, sem a másik motivum nem oly általános az itt felsorolt változatokban, hogy kivételesen ne hiányoznék vagy az egyik, vagy a másik, vagy akár mindakettő is; így pl. mindjárt az idetartozó *Vitéz Francisco* széphistóriában.

G. Paris e csoport tagjai közül különösen hármat elemez igen beható részletességgel. Ezek egy névtelen olasz novella a XIV. századból, melyet legelőször LAMI adott ki (*Novelle letterarie pubblicate in Firenze*, t. XVII. 1756) s utóbb Manni is lenyomatott a Boccaccio *Decameron*ejának forrásairól szóló munkája (Milano 1820) függelékében. Lami óta az olasz tudósok ebben a novellában hajlandók látni Boccaccio *Decameron*eja II. napja kilenczedik elbeszélésének

közvetetlen forrását. Landau *(Die Quellen des Dekam.* 2. kiad. 142. l.) ellenben épen megfordítva valószínűbbnek hiszi, hogy a névtelen merített Boccaccióból. Ohle megint a régibb véleményhez tért vissza id. értekezésében. G. Paris a két elbeszélésnek és még egy 1489 előtt Nürnbergben először nyomtatásban megjelent német novellának tüzetes, minden legapróbb részletre is kiterjedő összehasonlításából előbb azt a következtetést vonta le, hogy mind a három rokon változat egy közös, alighanem olasz eredetinek (mely nem lehet a XIII. század közepénél régibb) a származéka. Később, az Arturo Graf tiszteletére kiadott tanulmányok gyűjteményében, ezt a nézetét némileg módosította, a mennyiben a következő családfában tűntette föl a három változat atyafiságát. Az elvesztett *(O)* eredetiből származott volna előbb a névtelen olasz novella *(A)* és egy ismeretlen közbenső tag *(Z)* és ennek lenne két, egymástól megint független ivadéka a Boccaccio-féle novella *(B)* és a német elbeszélés *(D)*, melynek hollandi, dán (ebből svéd) és angol népkönyvekben ma is élnek még az utódai.

Itt kerül szóba e csoport legnevezetesebb tagja, Shakespeare *Cymbeline*je is. E darabban, mely a költőnek tudvalevőleg egyik legkésőbbi (1609-ből való) alkotása, legalább is három mese szálai szövődnek a legszeszélyesebb módon egybe. A költőnek a szokottnál is szabadabban csatangoló képzelete mindazonáltal remek részletekkel tudta e kalandosnál-kalandosabb szövevényt mindig érdekessé, sőt helyenkint mélyen meghatóvá is tenni. Mennyit vett át s mily alakban kapta elődeitől, s mit tett a magáéból az átvett elemekhez, azt ennél a darabnál talán még bajosabb el-

dönteni, mint egyebütt. Anders, a ki e kérdéseket legújabban ismét fölvetette * és megoldani is igyekezett, körülbelül abban állapodik meg, hogy Shakespeare darabjának Holinshed krónikája mellett egy elveszett angol darab volt a közvetetlen forrása, ebben meg az Imogen-epizód Boccaccióból és még egy ismeretlen forrásból ered. Ohle az Imogen-epizódnak még egy oldallagos forrására is rámutatott, egy alább még említendő régi franczia Miracle-ban. G. Paris ** Ohle nézetétől kissé eltérőn utal egy hasonló tárgyú angol novellára (*Fishwife*), s azt véli, hogy Shakespeare akár egy közbenső régibb angol dráma útján, akár ilyen nélkül, az Imogen epizódot egy elveszett régibb elbeszélésből (Posthumus) merítette, a melynek némely lényeges vonása a franczia Miracle-lal egyezett. Benne a szobába csempészett láda is szerepelt; a lopott bizonyító tárgyak mellé csattanóként még az áruló anyajegy is csatlakozott; a fogadás színtere Róma volt, és a megoldás körülbelül olyan lehetett, mint az angol novellában, t. i. csatatéren történt. (Az angol novella részletesebb elemzését l. az *Anglia* VII, 15. s k. lk.)

Elérkeztünk azon változatokhoz (B^3b), a melyekben a csalót a férj régi lakában leplezik le. E csoport élére G. Paris a *Vitéz Francisc*ónkat állítja. A széphistória beható és minden részletre kiterjedő elemzése után, melyet igen becses összehasonlító jegyzetek kísérnek, egy német, egy norvég, egy gaël (skót-

* H. R. D. Anders, *Shakespeare's Books* (német czímmel is: *Sh.'s Belesenheit*). *Schriften der Deutschen Sh.-Gesellschaft.* I. Berlin 1904.

** Gaston Parisnak a *Cymbeline*re vonatkozó véleményét részletesen ismerteti Katona egy másik dolgozata: *Shakespeare Cymbelineje.* (Megjelen e mű II. kötetében.)

országi), egy erdélyi oláh és egy bukovinai oláh-czigány mesének a rövid kivonata következik. Ezekhez csatolható már most az a két magyar mese is, a melyek egyikének német fordításával Rona-Sklarek úrnő a német Shakespeare-évkönyv olvasóinak kedveskedik, a másika pedig azóta jelent meg a *Kisfaludy-Társaság Magyar Népköltési Gyűjteménye* IX. kötetében.* Lássuk mindenekelőtt e két magyar mesét.

A Mailand-féle mese hosszú bevezetésének semmi köze sincsen themánkhoz, azt tehát bátran mellőzhetjük. A fogadás meséje ott kezdődik, mikor Hamujutka Jancsi, a kutyafejű király legkisebb leányának a férje, a Veres király szolgálatába áll, mert hírét hallotta, «hogy az, a ki az ő (t. i. a király) írásának másolatját tudja, az minden napra kap másfél véka aranyat.» H. J. tehát megválik feleségétől, kinek mellén a nap, homlokán a hold ragyog, a jobb emlője alatt pedig nyolcz arany hajszál volt kinőve. Mielőtt útra kel, hűségpróbát tesz kettejük között. Szorosan egymás mellé ülnek egy-egy székre, úgy hogy egy tűt sem lehetett volna közéjük szúrni. Aztán felhajítja kardját a levegőbe. Ha a kard estében egyiküket sem sérti meg, akkor igaz szívvel, hűséggel maradnak egymáshoz. (Később a mese e szép motivumról teljesen megfeledkezik, mert H. J. utóbb mégis hisz a galád rágalomnak, melylyel feleségét illetik.) A Veres király városában találkozik egy öreg emberrel, a ki két szép nőszemélylyel jár karöltve sétálni. Mikor ezt gúnyolódva szóvá teszi, az öregember fogadkozik, hogy

* *Népmesék Heves- és Jász Nagykún-Szolnok megyéből.* Gyűjtötte Berze Nagy János. Budapest 1907. 71. sz. 504—510. l.

három nap alatt elcsábítja H. J. feleségét s ennek bizonyítékául megmondja neki, milyen anyajegye van az asszonynak. A csalásnál egy özvegyasszony segédkezik, kinek az öregember házasságot ígér. A ládát azzal az ürügygyel csempészik a belé zárt csalóval a királyné hálószobájába, hogy az özvegy rablóktól félti a benne lévő megtakarított pénzecskéjét. A ládán két lyuk van, azokon keresztül lesi ki éjjel az öreg ember, milyen jegyek vannak az asszony testén. (A homlokjegy persze egészen fölösleges, tulajdonkép a nő mellén lévő nap is szükségtelen tódítás, csupán a népmesei trigeminatio és e stereotyp vonás széleskörű elterjedtsége vitte bele ebbe a mesébe is.) H. J. most, fogadását elvesztvén, felakasztja magát a Fekete-tenger közepén egy sziget szélén. Az öreg ember birtokába veszi H. J. országát (pedig csak a fele volt neki odaígérve), kiűzi várából a királynét s feleségül veszi czinkostársát. A kiüldözött királyné a férje keresésére indul s meg is leli őt az akasztófán még élve. Az ura szemére hányja hűtlenségét, a mire az asszony hűsége bizonyítékául a tengerbe veti magát, a melybe sem ő nem fog belepusztulni, sem az ura nem fog addig az akasztófán meghalni, a míg az ő ártatlansága ki nem derül. A képtelenséget képtelenségre halmozó mesében most hét esztendeig él az asszony a tenger alatt. Hét év elteltével a víz színére vetődik s a partra dobják a hullámok. Itt egy hajóstól, a ki a parton fát vág, férfiruhát kap. Ebben bemegy a Veres király városába s ott katonának áll. Egy hónap múlva már kapitány, három hónap múlva brigadéros. Ekkor a királytól száz embert kér (a király ezret kínál neki), hogy velük abba a városba menjen, a hol az ura va-

laha királykodott. Előre megmondja a tisztjeinek, hogy ha majd az ottani király vacsorára hívja meg őket, az asztal fölötti beszédeiket, az övét is, a királyét is, pontosan írják le. Vacsora közben arra kerül a beszéd sora, hogy ki miként jutott a rangjához. A brigadéros azt a koholt mesét mondja, hogy ő szegény favágó embernek a gyereke, katonának állt s olyan jól viselte magát, hogy a király «maga mellé vette ordináncznak». A király szép leánya beleszeretett, teherbe esett tőle és azzal fenyegetőzött, «hogy kardba ereszkedik, ha el nem veszi». Meg is kapta, a leány apja őt generálissá tette, hogy a veje miatt szégyenkeznie ne kelljen. Erre a bitorló király is elmondja, de egészen őszintén, a maga királyságba jutásának történetét. Másnap a brigadéros visszamegy a Veres királyhoz. Elküld az akasztófa alá az uráért, a kit ott még életben találnak (a mese nem törődve az előbbi adatokkal, azt mondja, hogy 12 esztendeje lógott), s elviszik a király udvarába. Itt kiderül a csaló gazsága; a férj megismeri feleségét, a gazok elveszik büntetésüket; H. J. a feleségével visszatér hazájába.

E nagyon zavaros és sok fölösleges részlettel megtoldott-foldott mesében, az egyáltalában hozzája nem tartozó első részt nem is számítva, egyéb idegen elemek is keveredtek a fő themához. A tengerparti hajós, kitől a férje keresésére induló hű nő a férfiruhát kapja, nagyon hasonlít az Apollonius meséjének jó öreg halászához, de hozzá hasonló alakot más, themánkkal közelebb vagy távolabb rokonságban álló mesék is ismernek. A két házastárs közé eső kard, a szigetben hét (vagy tizenkét) évig akasztófán lógó férj, az ugyanannyi ideig a tenger alatt élő asszony, mind

olyan népmesei díszletek, a melyeknek eredetileg semmi közük sem volt a mi tárgyunkhoz. Viszont azonban a koholt történet, melyet a brigadéros képében lappangó asszony a férje hajdani országában elmond, eredetileg alighanem szorosabb kapcsolatban volt vele, s talán az asszony igazi kalandjainak egy része (már t. i. a teherbe ejtésig és a valóban megtörtént házasságig) zsugorodott benne össze a koholt mesévé.

B. Nagy János meséje jóval rövidebb és kevésbbé képtelenek a kalandjai, de ezekben is van motivumismétlés és a népmesékben épen nem szokatlan szerkezeti lazaság, megokolatlan események s más efféle, a mi különben e tárgy irodalmi feldolgozásaiban is akad elégszer, még a legjavából valókban is, pl. Boccaccio novellájában vagy Shakespeare drámájában.

A gazdag kalmár czímű mesében egy szegény meg egy gazdag kalmár között történik fogadás. A gazdag kalmár szép felesége egy szegény erdőkerülőnek a leánya. A fogadás egy erdei mulatságon történik. A gazdag kalmár dicsekvése hívja ki a szegénynek az asszonyokat általában ócsárló beszédét és fogadkozását, hogy három nap alatt elcsábítja az asszonyt. A tét a gazdag kalmár egész vagyona a szegénynek minden jószága ellen. A szegény kalmár kísérletet tesz a szép nő elcsábítására, de pórul jár: mikor csókolni akarta, «az úgy eltaszította, hogy hetet bakázott». Egy öreg asszony ajánlkozik segítőnek, a ki előbb a gazdag kalmárnál volt szolgálatban. A ládát azzal a szeszszel csempészik be az asszony hálószobájába, hogy a tulajdonosnője az urával összeveszett s el akar tőle költözni; addig is engedje meg a ládát, a miben a

kis holmija van, nála biztonságba helyezni. A kikötött három nap közül e közben kettő már eltelt; a harmadiknak éjjelén a cselvető kibújik a ládából, a nagy meleg miatt kitakaródzott asszony mellén meglát egy arany hajszálat. Visszabújik, a nélkül, hogy észrevennék; másnap a ládát tulajdonosa elviteti, azzal a magyarázattal, hogy időközben kibékült az urával. A gazdag kalmár legyőzöttnek ismeri el magát, mikor a felesége testén lévő jegyet hallja említeni. Vagyonát átengedi; neki csak egy puskája marad, azt is a feleségének adja, s az egyik jobbra, a másik balra, világgá mennek mind a ketten. Az asszony férfiruhát ölt s egy erdőkerülőhöz áll be vadásznak. Onnan a király udvarába kerül, mert olyan a puskája, «hogy a mire ráfogta, mind lelőtte». A király hozzá akarja adni a leányát, de annak őszintén leleplezi az ő kilétét s onnan egy másik király udvarába megy. Itt már csaknem hozzá erőltetik a király leányát, csak azzal tudja elodázni a lakodalmat, hogy háborúba kell mennie. Ott vitézül harczol s a csatatéren felismeri az urát, de elég sajátszerűen most nem áll vele szóba, hanem visszamegy a király udvarába. Innen megint szabadságra megy, azzal az ürügygyel, hogy haza kell néznie a birtokára. Fényesen felöltöztetik királyfinak, mint a kire a fél birodalom vár, adnak melléje egy regement katonát s aranyos hintóban indul útnak. Az úton meglát egy obsitos katonát, a ki nem más, mint az ura. Maga mellé veszi, a katonákat hazaküldi, ő meg az őt fel nem ismerő urával behajtat abba a városba, a hol a csaló kalmárkodik. Betérnek a boltjába, a hol egy pohár pálinka mellett elmondatják maguknak a boltossal, hogy miképen jutott a boltjához. (Hasonló

helyzetben tudja meg az előbb említett czigánymeséében a férfiruhába öltözött asszony, hogy mi hír van a városban.) A királyfinak öltözött asszony most megismerteti magát az urával ; a csalárd úton meggazdagodott kalmár földönfutóvá lesz.

Nem számítva a két királyi udvarban való kalandismétlődést s a férjjel való kétszeri találkozást, nemkülönben a férj csalódása utáni igen furcsa jelenetet, mikor az asszonyt az ura egyszerűen útnak ereszti, egy szónyi szemrehányást sem téve s ezzel alkalmat sem adva neki a maga igazolására, egyébként e mesében aránylag elég jól megtartott változata van előttünk a fogadás themájának. Még pedig olyan, a mely az összes eddig ismertek közül aránylag még a legközelebb áll a *Vitéz Francisco* történetének legalább a második részéhez.

De azért még ez a mese sem tekinthető a magyar széphistória egyenes ágon való származékának. A mi ettől leginkább megkülönbözteti, az a kiindulás oly helyzetből, mely több-kevesebb változással, de nagyjában elég híven ismétlődik e csoportnak még három meséjében ; sőt az ugyanide sorolt további két mesében is alighanem ilyesféle helyzetből alakult ki az immár nem egészen stílszerű bevezetés. Az átlagos typus, a mely e hat meséből megalkotható (a Mailandfélét, mint nagyon romlott és illogikus változatot itt teljesen mellőzöm), a következő :

Két kereskedő, egy gazdag és egy szegény között fogadás történik. A szegényebb fogadkozik, hogy bizonyos idő alatt elcsábítja a gazdagabbnak nejét s bizonyítékul a nő birtokában lévő értéktárgyakat mutat fel (német mese : gyűrű, norvég m. : láncz, gaël m. :

gyűrű és láncz, oláh m.: gyűrű, czigány m.: gyűrű, magyar m.: —) és egy a nő testén lévő titkos jegyet tud megnevezni (a norvég és a gaël mesében e vonás hiányzik). A tárgyak megszerzésére és a testi jegy kilesésére egy nőszemély (az asszony cselédje vagy bizalmas ismerőse) segítségét szerzi meg a cselszövő. A leshelyre ládában csempészik be az illetőt (csak a norvég mesében nincs láda, az oláhban meg nem a cselvető, hanem czinkostársa, a boszorkány, bújik a ládába). Idáig a mese első része, mely meglehetősen egyező mind a hat közelebbről rokon népies változatban. A második részben már több az eltérés az egyes variansok között. Mindenekelőtt az asszony további sorsában mutatkoznak lényeges különbségek. Feltűnő egyezést e tekintetben csak az erdélyi oláh és a bukovinai oláh-czigány mesében látunk, a mi ezek területi szomszédságából könnyen magyarázható. Mindakettőben az *Igazság és Hamisság* messze elterjedt mesetypusának egyik lényeges elemével keveredik themánk. Az urától elüldözött (még pedig egyező módon vízre kitett és sorsára bízott) asszony csodálatos gyógyítást végez egy vak királyon. (Az oláh mesében egy madár árulja el a csodálatos erejű harmatot, a melynek ismeretére a czigány változatban álma tanítja meg az asszonyt. Valami hasonló van az alább említendő, B [4] a csoportbeli olasz népmesében is.) A többi mesében a nő nagyon különböző kalandok után kerül össze férjével. (A németben katonaorvos lesz a dán hadseregben, a norvégben pénzverő, a gaëlben lovász, a magyarban a király vadásza, majd leányának vőlegénye s trónjának örököse. Itt szorosabban érintkezik a két magyar mese egymással és mind a

kettő a *Vitéz Francisco* históriájával.) A férj valamennyi népies változatban és a verses széphistóriában is nagyon szomorú és alacsony sorsba jutott s ebből kerül a nő szolgálatába. (A széphistóriában és a német mesében közkatona, a norvégben csirkepásztor, a gaëlben egész elvadult állapotban veszi maga mellé a lovász inasának, az oláh mesében szegény sorsban tengődik, a czigányban a zsidóknak hord vizet.)

Közel rokonok e változatokkal a következők is, melyeket G. Paris B^4 jegy alatt ismét két alosztályra tagol. A mind a kettővel közös vonások, hogy az asszony ítélkezik a kibonyolításnál, s hogy a csaló nem önként, hanem kényszerítve tesz vallomást. Az első alosztályt (B^4 a) külön jellemzi a nő atyjának szerepe a kibonyolításnál. Benne három változattal, két irodalmival és egy olasz népmesével, találkozunk. Amazok közül a második alighanem az elsőnek, Timoneda spanyol novellájának, be nem vallott szabad átdolgozása. A spanyol novella olasz eredete valószínű, bár itt nem kell épen Boccaccio elbeszélésére gondolnunk, mert ettől távolabb áll, mint a *Vitéz Francisco* közelebbi rokonaitól. A második alosztály (B^4 b) maga is többfelé ágazik. Az egyik ágban csak egy XIV. századbeli olasz verses elbeszélést *(Elena)*, a másodikban egy orosz bylinát (afféle, mint a mi széphistóriáink), egy német-zsidó és egy sziczíliai olasz mesét találunk; a harmadikban kerül szóba a már érintett franczia Miracle *(d'Oton roi d'Espagne)* és egy XIII. századbeli franczia próza-regény *Le roi Flore et la belle Jehanne*, mind a kettőt lásd Michel et Monmerqué, *Théâtre français au moyen âge* Paris 1835, 417 s k. lk.). Minket itt leginkább az orosz bylina és a német-zsidó mese érdekel.

Themánkkal össze nem függő bevezetés után nagyjában ugyanaz a menete a történetnek, mint a *Vitéz Francisco* első felében. A csaló itt sem jut a nő közelébe; anyajegyről nincs szó, csak értékes aranylánczról, melyet a nő vén szobaleánya szerez meg, kit jutalmul a csaló aztán ígérete szerint nőül vesz (mint *V. F.*-ban s még több változatban). A további kalandok eltérők, csak a férj alacsony sorsa és az a vonás hasonló, hogy a nő külföldön (Portugalliában) királyi rangra emelkedik. A német-zsidó mese is a mi történetünktől idegen bevezetéssel kezdődik. A portugalliai alkirály fia szép, de szegény leányt vett feleségül. Egyszer úton van s egy idegen városban egy diákkal kerül össze, a ki azzal kérkedik, hogy el tudná csábítani a feleségét. Nagy összegben fogadnak. A diák hiába jár-kel az asszony háza előtt, nem tud hozzá bejutni (mint *V. F.*-ban). Végre egy vén dajka segítségével, ki egy éjszakát tölt a nő hálószobájában (láda hiányzik, akár csak *V. F.*-ban), megszerzi a fogadásban kikötött bizonyítékokat (anyajegy és ékszerek). A herczeg egy bárkában a tengerre bocsátja és sorsára bízza hitszegőnek vélt feleségét. Ez férfiruhában egy még a férje atyjának, az alkirálynak is fölötte álló fejedelem minisztere, majd pedig Portugallia alkirálya lesz, még pedig olyanféle úton, mint a Mailand magyar meséjében a férj (t. i. a szép írása miatt hívják meg előbbi állásából, egy alkirály szolgálatából e magas polczra!). Ez állásában aztán férjével és a csalóval összekerülve, mind a kettőt kivallatja (mint Timoneda novellájában) s kideríti az igazat. A csalót és bűntársát máglyára ítélik.

Íme ismét egy népmese, mely föltűnő hasonlósá-

gokat mutat egyfelől a *Vitéz Francisco* széphistóriájával, másfelől azonban a magyar népmesével és — a mi megint jellemző — az orosz epikai dallal is. Ez meg a spanyol novella felé vezető hídnak kínálkozik, melyen keresztül alighanem Olaszországba visz a még további út. S vajjon innen hová?... *Ignoramus et ignorabimus.* Mert ha G. Paris jeles tanulmányának kalauzolása mellett a még hátralévő, C csoportbeli két ó-franczia verses regényt, a *Comte de Poitiers* és a *Roman de la Violette* czímüűt is, belevonjuk összehasonlításunk keretébe, melyben a tárgygyal eddig foglalkozó irodalom egy része az utóbbinak épenséggel középponti helyet jelölt ki, akkor sem teszünk egy lépést sem előbbre abban az irányban, hogy a tulajdonképeni törzset, a melyből a sok érintett változat kihajtott, meghatározzuk. E nagy elmeéllel végzett elemzése végén G. Paris is csak arra az eredményre jut, hogy a változatok közül mindössze csak kettő származik egyenesen egy (vagy több) megjelölhető régibbtől: a *Roman de la Violette*, mely a *Comte de Poitiers* és a *Guillaume de Dole* ivadéka, és a Bignon állítólagos arab novellája, mely alighanem csak a Timoneda elbeszélésének önkényes átalakítása. Épen ez a példa azonban arra is megtaníthat bennünket, hogy nem vezet mindig czélra, ha minden eltérő vonásért a változatok egész erdejét kutatjuk fel; s viszont minden hasonló vonásban, mely egyébként eltérő változatokban itt is, ott is fel-felbukkan, nem kell mindjárt épen ezek között a variansok között bensőbb genetikai kapcsolatot és közös forrásra mutató jegyet sejteni.

Az efféle, nagy fáradsággal és sokszor bizony, ha

nem is épen jobb, de hálásabb dologhoz méltó szorgalommal végzett kutatások néha csak annyi eredménynyel járnak, hogy kissé mélyebb bepillantást engednek mind az egyéni, mind a tömeglélek költői alkotásokban nyilvánuló azonos törvényeire, és a szorosabb értelemben vett irodalmi, meg az ú. n. népies változatok kölcsönös egymásra hatását is megvilágítják. Itt pl. azt látjuk, — és erre épen a magyar széphistória és a két magyar népmese szolgált jó alkalmul — hogy még az egyazon nyelvterületen keletkezett népies változatok is közelebbi rokonságban lehetnek más nyelvűekkel. ha földrajzi érintkezés a csereviszonyt megkönnyíti; sőt még távolabbiakkal is, ha megint nyelvi közösség vagy közvetítő kóbor és vándornépek (zsidók, czigányok) és sokat utazó társadalmi osztályok (katonák, diákok, munkások, házalók, kivándorlók) a földrajzi távolságokat áthidalni segítenek.

Az összehasonlító mesevizsgálat ily minutiosus pontossággal végzett mintadolgozatai azért, minő a Gaston Parisé, sohasem végeznek fölösleges munkát, mert egyfelől a fölszínesebb munkások könnyelműen levont következtetéseit helyesbítik és a józan kételkedés hűvös, de jótékony szelével fújják szét nem egy ilyen hevenyében emelt kártyavárnak lenge alkotmányát; másrészt pedig szerénységre és kutató eszközeink fogyatékosságára tanítanak az emberi elme és képzelet olyan souverain alkotásaival szemben, a minők egy-egy Shakespeare-féle dráma vagy Boccaccio-féle novella, de sokszor egy-egy népmese is. Ki győzné itt minden vonásnak a családfáját s a vonások egy-egy kerek egészszé fűzött lánczolatának régibb alakulatokból való egyenes leszármazását mindig nyomról-nyomra

kísérni és minden változatnak az okát adva, az egész fejlődésmenetet elkönyvelni? Elég, ha egy-egy kézenfekvő esetben a nyilvánvaló kölcsönzéseket kimutathatjuk, a többi példáknál pedig beérjük azzal, hogy az ily fárasztó, de azért mindig hasznos kutatások néplélektani és erkölcstörténelmi tanulságait igyekszünk leszűrni.

Ilyenekre pedig itt, az adott példánál is, kínálkozik az alkalom.

Mesénk valahol, — ki tudja, hol, — de bizonyára már magasabb műveltség és tagoltabb társadalmi élet ölén megszületett. Csírája több vele rokon themának a közös magvából is sarjadhatott, csakhogy itt e közös mag a sajátszerű talaj és környezet hatása alatt a többi themáétól lényegesen eltérő fejlődésmenetet követett. Ilyen rokon themák a Musset *Barberineje* és a *Griseldis-mese* is, sőt a próbára tett női erény (tisztaság és hűség) még egyéb törzsváltozatai is. De ezekkel még sem szabad a mi tárgyunkat egy kalap alá vonni. A leghelyesebb, nem mint G. Paris tette, ennek középponti motivumául a nő erényére történő fogadást, hanem az ellenfél álsikerét beállítani s ennek az álsikernek a csalárd úton szerzett bizonyítékai köré csoportosítani a változatokat. Valószínűleg az volt a legrégibb alakulatok egyike, a melyben ez a bizonyíték látszólag megczáfolhatatlan testi jel volt, valami anyajegyféle a nő testén. Minden oly változat tehát, a melyből ez a lényeges vonás hiányzik, egy vagy más okból csonkultnak és romlottnak vehető, így a mi *Vitéz Franciscónk* is. De ennek a vonásnak a hiánya nem mindig öntudatlan, tehát feledékenységre vezetendő vissza, a mi úgyis csak a szóbeli hagyo-

mány útján terjedő népies változatoknál lenne feltehető. Sokszor szándékos, és erkölcsi szempontok, a szerző kényesebb szeméremérzése és olvasóira vagy hallgatóira való tekintet is lehet az okozója. A mellékes bizonyítékok csak akkor vannak igazán a helyükön, ha arra valók, hogy a koronatanúnak, az anyajegynek a csattanóját, a fokozás alakzata keretében még jobban kidomborítsák és mesterien előkészítsék, így pl. főleg Shakespeare *Cymbeline*jében.

Kérdés azonban, hogy az álsiker e fő bizonyítéka, a nő testén lévő jegy, már maga is a thema legősibb formájához tartozott-e, avagy nem ez is olyan módosítás-e már az eredetileg még barbárabb tárgyú mesén, a melyet a haladó művelődéssel finomult erkölcsi érzés vitt bele mesénkbe? G. Paris hajlandó e kérdésre igennel felelni s ennek alapján ősibbnek tartja azokat a változatokat, a melyekben e jegyet az elcsábítottnak vélt vagy csak állított nő helyettesének levágott ujja pótolta. Én azonban ezeket a meséket, a melyekben az egyik fogadó fél jóhiszeműen jár el, mert valóban azt hiszi, hogy bírta az elcsábíthatónak vélt nő kegyét, teljesen kikapcsolnám e thema szűkebb keretéből, mint azt már föntebb jeleztem, mikor a középponti mozzanatot nem a fogadásban magában, hanem az egyik fogadó fél álsikerében és az erre vezető ravasz fondorlatban látom. A többi, a mi aztán ehhez további bonyodalom és kifejlet gyanánt csatlakozik, nagy változatosságot enged meg és részben a meseszövődés közhelyeknek tekinthető motivumaiból kerül ki, részint a korról-korra és néptől-néphez vándorló tárgy más-más társadalmi milieujében leli magyarázatát. Érdekes a változatok egyik csoportjának —

családról ugyanis itt alig lehet szó, mivel igen sok a hybrid alakulat – az a jellemvonása, hogy vitézi élet s lovagias kalandok színterére helyezi át a történetet, a mely régebben talán egyszerűbb polgári körben játszódott le; avagy épen fordítva, amabból szállott le, talán épen a polgári rendet korán nagyobb jelentőségre juttató Itáliában, e szerényebb életsorba. A mi *Vitéz Franciscónk* a franczia lovagregények világába viszi vissza oly korban a történetet, a mikor az másutt már rég honos volt a polgárság légkörében is (Boccaccio s még régebben a középfelnémet költemény). Ugyanezt teszi, természetesen a saját czéljához képest és drámája egy másik forrása miatt, Shakespeare is *Cymbeline*jében. A kereskedők azért szívós életűek s le egészen a mai népmesékig tartják magukat a fogadást koczkáztató lovagrendűek, sőt fejedelmi személyek mellett, kik mellé különben itt-ott egy-egy diák is sorakozik.

Az asszony férfiruhában átélt kalandjai is tarka változatosságban színeződnek; csak az mutatkozik a legtöbbször, tehát valószínűleg közös eredetre megy vissza, hogy a férj, ha nem szánja épen vérontás útján halálra, akkor tengerre (vagy egyéb vízre) bocsátja s így bízza sorsára a nőt, a mire a férj nagyon alacsony és nyomorult helyzetbe jut. Ebből neje szerencsés sorsfordulata menti ki őt, s ismét érdekes és gyakori közös vonás, hogy a nő idegen ország fejedelmének a kegyeibe jut valami rendkívüli vagy csodálatos tulajdonsága (pl. vitézsége, gyógyító tudománya, czéllövő ügyessége), esetleg éles elméje folytán. Ennek legföltűnőbb, de más meséből idetévedt jelét adja a gaël mesében, a hol themánk a Shylock elevenhús-

zálogával elegyedik. Általában elmondható, hogy ez a mese kétségtelenül szellemi rokonságban van a Barberine vagy Devasmita történetével, a hol a ravasz, de hajthatatlan erényű menyecske három udvarlót főz le ügyességével. Itt is a női elmésség fog ki a férfiak brutalitásán, mikor az egyik férfinak, a férjnek, vakmerő dicsekvése által kétségbe és válságba sodort női erény a másiknak, a csábításra vállalkozó férfinak megbüntetésében és a férjnek kemény megleczkéztetésében diadalmaskodik. Egy Shakespeare alkotó ereje és minden tárgyban az örökbecsű költői értéket felfedező lángelméje kellett hozzá, hogy ennek az ősrégi és messze vándorolt themának is olyan formát adjon, a mely méltó keretül szolgálhasson Imogen hősies erényű és mégis gyöngéden bájos nőalakjának. Hogy hány helyről szedegette össze e remek női kép vonásait s miféle elemekből rótta össze a keretéül szolgáló ágbogas mesét, azt immár másfél évszázad óta kutatja a hangyaszorgalmú tudomány, de ép oly kevéssé tudta eddig minden izében megnyugtató eredménynyel kimutatni, mint a hogyan nem tudjuk máig sem Boccaccio *Decameroné*ja párhuzamos novellájának, vagy a mi *Vitéz Franciscó*nknak a közvetetlen forrását megjelölni.

De még ennél sokkal szerényebb elmeszüleményeknek, az e tárgy körül alakult népmeséknek,* a csa-

* A *Kisfaludy-Társaság Magyar Népköltési Gyüjteményének* legújabb. X. kötetében (*Hétfalusi Csángó Népmesék.* Gyüjtötte és jegyzetekkel kísérte Horger Antal. Budapest, 1908) még két *Cymbeline-*, azaz *Imogen-mese* került elém. Az egyik magában a gyűjteményben, a 22. sz. *A disznyópásztor leánya* czímű mese, a másik pedig a hozzá tartozó jegyzetben idézett változat: Lázárnak *Alsófehér vármegye magyar népe* czímű monographiája 179. l. a XXI. sz. mese. E két változat közül a Horger-féle a B. Nagy

ládfáját illetőleg is csak bizonytalan sejtésekig jutottunk; csupán kivételesen sikerült talán egy-egy változatnak közelebbi rokonaival gyanítható ethnologiai vagy földrajzi kapcsolatára rámutatnunk. Elég csekély, de talán mégsem egészen megvetendő eredmény.

János palócz meséjéhez áll közelebb. Az alsófehér-vármegyei variansról csak Horger utalásából van tudomásom.

LUDAS MATYI.

Halász Ignácz a *Pesti Napló* 1894 április 5-iki számában szóba hozta egy magyar és egy norvég népmese feltűnő rokonságát.* Mert hogy a Fazekas Mihály *Ludas Matyi*ja, melyről Halász említett tárczájában szól, *népmesei* eredetű, ahhoz nem fér kétség. Csakis az egész világ kor- és népközi elterjedtségű mesekincsének hézagos ismerete vezethette e részben annak idején irodalomtörténetíróinkat félre. Mentségükre különben még az sem igen szolgálhat, hogy a népmesék behatóbb vizsgálata és tágabb körben mozgó összehasonlítása csak a legutóbbi évtizedekben kezd a dilettantizmus pólyáiból kibontakozni. Mert hiszen a Ludas Matyi csínyeinek feltűnő párját meglelhették volna a középkori műirodalomban is, a hová bizonyára szintén népies talajból szivárgott át.

Halász egybevetésének szerény pótlékaképen ez alkalommal csak ezt a régi műirodalmi párhuzamot kívánom kissé részletesebben ismertetni, holott a többi népmesei változatokat e helyütt csak sebtében fogom érinteni.

* V. még ö. Kardos Albert dolgozatát Egyetemes Philologiai Közlöny 1894. 444. l. A kérdés egész irodalmának ismertetését azóta Tóth Rezső (Régi Magyar Könyvtár 17.), rövid, rendkívül szabatos összefoglalását Négyesy László (Magyar Remekírók 6.) adta, mindketten Fazekas életrajzával kapcsolatban. *Kiadó.*

A franczia akadémia csigalassúsággal előre haladó nagy irodalomtörténeti munkája, a *Histoire littéraire de la France* XIX. kötetének 734. s következő lapjain meglehetős terjedelmesen mondja el egy középkori verses regénynek, a *Roman de Trubert*nek tartalmát, a melynek egyik epizódja tökéletes mása a mi Ludas Matyink históriájának. Csak a csínytettek kiinduló pontjában van eltérés a magyar mesetárgy és legtöbb népies rokona, meg a középkori verses feldolgozás közt, a melynek Douin de Lavesne az ismert szerzője. Ludas Matyi és norvég, katalán, olasz, franczia népmesei párjai ugyanis bosszúállásképen dögönyöik el oly irgalmatlanul a maguk ravasz fondorlatainak áldozatát, holott a gazkópé Trubert elejétől végig csupa gonosz kedvtelésből üldözi herczegét csínyeivel. Ezek legcsattanósabb középpontja, a kétszeri elverés, mutatja a franczia verses elbeszélésben is a Ludas Matyi tárgyával való legfeltűnőbb egyezést. A harmadik elpáholás, mely a legtöbb népmesében megvan, de már ezekben is több eltérést mutat a részletekre nézve, Douin de Lavesne költeményéből hiányzik. Az első kettő azonban szakasztott azon módon folyik le, mint a döbrögi úr elnáspángolása. Trubert is fához köti előbb a maga herczegét és így rakja meg első ízben; mikor pedig a szerencsétlen az ütlegektől betegen nyöszörög ágyában, megint egészen a Ludas Matyi módjára híres orvosnak öltözködve nyer hozzá bebocsáttatást, hasonló ürügygyel távolít el tőle mindenkit, mint a Fazekas kis eposzában és másodszor is kegyetlenül helybenhagyja, mihelyt magára marad vele. Arra is ép úgy gondja van Trubertnek, mint Ludas Matyinak, hogy megkínzott áldozata mindig

megtudja, kivel volt dolga. Kiterjed továbbá a ravasz parasztficzkónak az előrelátása arra is, hogy a verés alatt kétségbeesetten ordítozó herczeg segélykiáltásaira cselédsége valahogy be ne rohanjon. Előre figyelmezteti ugyanis a háznépet, hogy a beteg a csodatevő gyógyír rákenegetése közben keservesen fog jajgatni, de azért csak legyenek nyugton és ne háborgassák őt munkájában. Ludas Matyink itt más fordulattal él, tudniillik gyógyító füvek szedésére küldi el a háztól a döbrögi úr cselédeit.

Ugyane csellel távolítja el a beteg mellől környezetét egy idetartozó római mese hőse, a mely néhány párhuzamával együtt a *Ludas Matyi* themájának egy külön csoportjába tartozik. E csoport tagjai a Miss Busk által feljegyzett római változaton kívül egy provencei, egy toscanai, egy lotharingiai franczia és egy sziciliai mese, a melyeknek az a közös és a többi párhuzamtól elütő vonásuk, hogy a kegyetlenül megtréfáltnak szerepét egy-egy kapzsiságaért lakoló barátnak juttatják.

A római mesében a magát együgyűnek tettető paraszt, kitől egy kolostor kapusa és az ennek kezére játszó gvárdián elcsalták a malaczát, először leánynak öltözve lopódzik be a barátok közé s így kerül alkalma a gvardián első elverésére.

Leányruhában férkőzik ahhoz, a ki rászedte, s a kin bosszút akar állani egy katalán mese hőse is, a melyben azonban barát helyett egy erdőben tanyázó rablóbanda kapitánya kapja az ütlegeket. Még pedig itt már három izben, csakhogy harmadszor kissé másféle szövésű csellel, mint a minővel a mi Ludas Matyink él. Ugyancsak rablófőnök egy másik sziciliai mesének a passziv

szereplője, a melyben négy csínytettel áll bosszút az ellopott csirkéjéért Peppe, ki előbb kis leánynak, aztán orvosnak öltözködve, suhogtatja irgalmatlan fütykösét.

Ez egymással szorosabb rokonságban álló mesék csoportjában is két, inkább csak egy árnyalatszerű eltérés által elkülönzött alosztályt látunk. Az egyikben barát, a másikban rablókapitány volt az egyik, a szenvedő főalak. A két alcsoport között mintegy kapcsoló lánczszemnek tekinthető az a lotharingiai mese, a mely aránylag még a legkerekdedebb s a legszabatosabb szerkezetű valamennyi rokona közt, s e részben egészen méltó párja a mi *Ludas Matyi*nknak, a melynek ez érdemét a kissé lazább kötésű norvég mesével szemben Halász is igen helyesen kiemelte.

Ez a franczia mese már csak azért is megérdemli, hogy legalább rövid kivonatban közöljük a tartalmát, mert a *Ludas Matyi* themájának a mi magyar változatunk mellett jóformán a legteljesebb kialakulása, egyúttal pedig az apróbb s mellékes vonásokban a legtöbb eltérést mutatja a mi honi variánsunktól, a melylyel különben a tárgy lényeges alkotó elemeiben megegyezik.

Egy szegény öreg asszony fia malaczot vásárolt s a mint hazafelé hajtja, az erdőn át vezető útjában találkozik egy remetével. Ez hitelben megveszi tőle a malaczot s azt mondja, két hét múlva majd megfizeti. A fiút az anyja otthon jól leszidja, hogy ily könnyelműen hitelezett, de a legény fogadkozik, hogy majd megkeríti ő a pénzét, csak bízza rá. Két hét múlva, mikor a remetét hiába várja, a legény leányruhába bújik, kosárkával a karján kimegy az erdőre s ott találkozik újra egy remetével, de nem avval, a ki őt

oly csúnyán rászedte. Kérdésére, hogy mit keres az erdőben, azt válaszolja, hogy gyógyító füveket szedeget. Ez kapóra jön a remetének, hogy a leányt beteg társához vezesse, épen ahhoz, a ki a fiúnak a malaczért adósa. A legény, illetőleg leány, a betegtől eltávolít mindenkit azzal, hogy gyógyfüvekért küldi őket, s mikor magára marad vele, addig üti a ruhája alól kirántott furkósbottal, míg a szerencsétlen lefizeti adósságának egyelőre csak a felét, a másikat pedig, a mint rimánkodva ígéri, majd nyolcz nap múlva adja meg. Egy hét múltán a fiú orvosnak öltözködve tér vissza s mindenféle ürügygyel megint el tud a most még súlyosabb betegségben sínylődő mellől mindenkit küldeni, s másodszor is eldöngeti. Most már megkapta a malacz egész árát, de még ezzel sem éri be, hanem harmadszor is eljő, most papnak öltözve, s azon a czímen jut be a beteghez, hogy az utolsó kenetet akarja neki feladni. Újabb veréssel még ötven tallért, az előbbiekkel együtt már összesen százötvenet csikar ki tőle. A mese záradéka, melyhez többé-kevésbbé hasonló a provencei és az egyik sziczíliai változat befejezése, csak lazán függ össze a hármas veréssel, a mely a Ludas Matyi themájának — a reá vonatkozó magyar közmondás tanusága szerint is — a szerves magja.

E mag különben csak a világszerte elterjedt Bakála-, Eulenspiegel- és Naszr-ed-din hodzsa-féle históriák tágabb körének egyik epizódja, a melybe ilyenformán a mi *Ludas Matyi*nk is, a keletről nyugatra s innen meg vissza hullámzó, időtlen idők óta vándorló nemzetközi mesekincs egyik érdekes alkatelemeképen beilleszkedik.

Ha már most a mi *Ludas Matyi*nkat összes, idáig ismeretes párhuzamaival egybevetjük, főbb vonásai közül a két első elverés módját egészen az apróbb részletekig egyezőnek találjuk a norvég és a középkori franczia változatban. A második elpáholás már e szűkebb körön jóval túl is, sőt azt mondhatjuk, hogy csekély eltéréssel minden idetartozó mesében megvan. A harmadik már megint többféle elágazást mutat, de tán sehol sem oly szerves és logikus következménye az első kettőnek, mint a lotharingiai mesében.

A kiinduló pontra nézve legnagyobb az egyezés egyfelől az összes fentérintett mesék, s legjellemzőbb az eltérés másfelől, ezek és a magyar változat között. A kegyetlen bosszúállás csakis ebben mondható legalább némiképen az okául szolgáló sérelemmel arányosnak. Mert csakis Ludas Matyinak van mit *visszavernie*. A többi rászedettek csak a pénzüket követelik vissza ütlegeikkel. Az eladott, illetőleg elcsalt állat a legtöbb mesében malacz vagy hízó disznó, a provenceiban tehén, az egyik szicziliai változatban tyúk, a magyarban tudvalevőleg lúd s ettől *Ludas Matyi* a hős neve. Habár nem lehetetlen, hogy e névben valamely analog középkori latin facetia *Ludius* vagy ilyenféle nevének népetymologiai elcsavarása rejlik. E sejtelmem azonban még bizonyítékra szorul. Jellemző vonás a leányruhába való átöltözés, a mely a magyar változatból bizonyára csak azért hiányzik, mert itt világi ember, földesúr ellen irányul a mese éle, de mindenütt megvan, a hol barát vagy remete szerepel csaló és megbüntetett gyanánt. Sőt a rablókapitányt szerepeltető variánsokba is átcsúszott e mozzanat, holott itt már nincs meg a kellő szatirikus sava-borsa.

Magyar feldolgozásunk és alighanem már ennek a népies alakja is, még abban tér el leginkább több külföldi rokonától, hogy nyoma sincs benne a mesehős akár valóságos, akár csak tettetett bambaságának, míg e vonás például nagyon élesen kidomborodik a római és az ezzel legközelebbről érintkező mesékből. Amabban, hogy csak egy példát idézzünk, a malaczát hazaterelő paraszttal minden áron el akarja hitetni a barát, hogy nem malaczot, hanem szamarat hajt, s mikor a malaczba fogadnak, hogy kinek van igaza, a portás pártjára álló gvárdián a paraszt ellen dönti el a vitát. Hasonlóképen indul a dolog a provencei és a katalán mesében is.

Hogy némely idetartozó mese meglehetősen sikamlós térre téved, azt a benne adott helyzet és a szereplő személyek okozzák. Másokban, mint különösen a provenceiben és a norvégban, némi obscoen részletek is fordulnak elő, a melyek azonban más rokon themákból kerültek a mesekörbe, melynek tüzetesebb vizsgálata néplélektani tekintetben sem hálátlan dolog.

Irodalomtörténeti szempontból pedig, ha mást nem, azt a tanulságot mindenesetre levonhatjuk e futólagos kis egybevetésből is, hogy szorgalmasabb utánjárás nem egy elhamarkodott véleménynek meghozza a helyreigazítását. Már pedig alig van tudományág, a melyben az elhamarkodott tegnapi és mai vélemények nagyobb számban várnák a holnap, vagy a későbbi jövő dementijét, mint az irodalomtörténetírásban. *Ludas Matyi*t illetőleg e csattanós czáfolat felkutatásának az érdeme Halász Ignáczé. Nekem csak a szerény kommentálás kiegészítő munkája jutott az övének kapcsolatában.

AZ AKASTYÁN-HEGYRŐL.

Csokonai Vitéz Mihály a *Dorottya* Előszavában, a hol egyebek közt a ma ponyvairodalomnak nevezett népies históriák nagy kelendőségéről szól, ezeket mondja (1813. évi bécsi kiad. I. 50. l.): «Hát még a' szép Királyfi, a' gyémánt buzgánnyal, a' tátos lóval? 's több illyen álmélkodásra méltó Jelenések szinte az Akastyányi hegyig, melly 50 Mértföldről, az egy erős Griffmadáron kívül, mindent magához szippant?»

Világos, hogy itt a népmesékből is eléggé ismeretes *mágnes*-hegyre czéloz az enyelgő költő, a kinek valamely olyan mese vagy história lebeghetett lelki szeme előtt, mikor e sorokat írta, a melyben ez az ősi csodadolog a nem kevésbbé ősi és csodás griffmadárral kapcsolatos.

További útbaigazítást az *Akastyán*-hegy geografiai hosszúsága és szélessége iránt egy másik, még nagyobb költőnknél lelünk, a kinek erre vonatkozó adatát Tolnai Vilmos volt szíves emlékembe visszaidézni. Arany János, nem is kevésbbé nevezetes helyen, mint a *Toldi Szerelme* V. éneke 5. szakában, így énekel a Toldiért sértődve epedő Piroskáról:

Ott van, ki szeresse, ott az, ki gyülölje:
Nincs távol, akárhol, maradása tőle;
Mint az Akastyán hegy, griffmadarak honja,
Száz mérföldnyirül is maga felé vonja.

Ugyancsak Arany János költeményének e soraihoz szóló 8. sz. jegyzetében (*Összes művei*, II. köt. 540. l.) ezzel a magyarázattal kíséri a nála már kerekszámmal *száz* mérföldről vonzó Akastyán-hegyet: «*Akastyán-hegy*. Népies geographia szerint, mely a *Brunszvik* istóriából szivárgott népünk közé. Mágnes hegy a tenger közepén, mely minden hajót s egyéb közeledő tárgyat magához ránt.»

Ezzel a dolog már jóformán rendben is van. Még csak egy kérdés szorul felvilágosításra: Mikép jelentheti az *Akastyán* — (ha tulajdonnév) — vagy az *akastyán* — (ha köznév) — a *mágnest?* Erre sem valami nehéz a felelet. Csak bele kell néznünk az első teljesebb történelmi német szótárba. Legjobban teszszük, ha mindjárt a GRIMM-félét veszszük elő — ott megtaláljuk az *agstein* szó alatt (I. 190. l.) a következő fontosabb és minket különösen érdeklő adatokat: «*Agstein*, m. succinum, *ἤλεκτρον*. Der bernstein wurde im mittelalter oft mit achat, gagat und magnet vermengt und danach benannt; wie der magnet das eisen, zieht der bernstein den halm an etc.» Tehát ha az *akastyán* szőröstül-bőröstül a német *agstein* v. *agtstein* átvétele, a miben kételkednünk már az eddigiek után is alig lehet, akkor tulajdonképen a. m. *borostyánkő*. Egy testvér e szóval nemcsak eredete, hanem átvételi alakja szerint is; mert az *akastyán* szakasztott úgy aránylik az *agstein* (tájejtési *aḳstân*) alakhoz: mint a *borostyán* a *bernstein* mellett tájszólási és régibb *borstein*, ill. *borstân*-hoz.

A *mágnes* jelentést illetőleg is teljesen megnyugtató a Grimm testvérek magyarázata, a mint azt a középkor naiv ásványtani munkái, az ú. n. *Lapidariu-*

sok és más hasonló, mesékkel, babonákkal elegy természetrajzi munkák számos adattal igazolják. Nem is kell tehát a Grimmék azon kissé furcsa, mert szörnyen anachronistikus további tudákos megjegyzését komolyan számba vennünk, a mely szerint a mai természettudomány a mágnesség és az elektromosság közt közel rokonságot ismer. Ha valóban úgy is van, mi köze ehhez az ó- és középkor természettudományának? Nyilvánvaló ugyanis, hogy az Akastyán-hegy csudálatos tulajdonságai ebben, és nem a mai természettudományi belátásban gyökereznek. Ugyanitt keresendő a borostyánkőnek a mágnes vasérczczel való összetévesztése is, a minek alapján az *agstein* = *akastyán* a mágnest, és így az *Akastyán-* v. *Akastyány*-hegy a mágnes-hegyet jelentheti.

Némi magyarázatra még csak az szorul, a mit Grimmék nem világítanak meg teljesen, csak futólag érintenek, hogy miként kerül az *achat* a borostyánnal egybe? Mert hogy az *agstein, agtstein,* középfelnémet *agestein, agetstein,* ófn. *agistein* csakugyan az *agat* + *stein* összetétele, az nem lehet kétséges. Erre valamivel tüzetesebben megfelel Weigand szótára (1873. évi kiad. I. 22. l.), a hol ezt olvassuk e szóról: «Bernstein, Magnet, *agatstein*, ein schwärzlicher Stein, in welchem das erste Wort der Zusammensetzung wol aus roman. (ital. span.) die *agata* Achat stammt.» Ez az *agata* és *gagate,* középkori franczia *jagaz* pedig nem más, mint a gör.-lat. *achātes* és *gagātes*. Ez utóbbi néven már Plinius is említ (*Historia naturalis,* 36, 34.) egy földi viaszszal erősen kevert kőszénfajt, a melyet «fekete borostyánkő» néven ép úgy összezavarnak egyfelől az igazi achattal (erről

Plinius i. h. 37, 54.), másfelől meg a borostyánnal, mint a hogy meg ezt a mágnessel tévesztik össze.

Az eddigiekből azt hihetnők, hogy a mi *akastyán*, illetőleg mivel azon a két helyen, a hol eddig láttuk, nagy kezdőbetűvel van írva és akár tulajdonnévnek is vehető, tehát *Akastyán-* v. *Akastyány*-hegyünk a németből került vendég, minthogy az értelmét legközelebbről a német nyelv világítja meg. A környezet azonban, a melyben találtuk, ez iránt némi kétséget támaszt; s ha tovább követjük az Aranynál elég világosan, de már Csokonainál is némi nyomra vezetőleg megjelölt utat, akkor kétségünket teljesen igazoltnak fogjuk látni.

Mert ha igaza van Aranynak, hogy e szó a *Brunszvik* históriából került népünk ajkára, a mire már Csokonai is czéloz, ha nem is ily határozottan, akkor mi nem egyenesen német, hanem valószinűleg cseh közvetítő kézből kaptuk e szót. A Brunszvik historiája ugyanis a vele rendesen kapcsolatos Stilfridével együtt, a mint mindjárt látni fogjuk, egy nagyon elterjedt, több más nyelvre is átültetett *cseh* népkönyv fordítása.

Mielőtt azonban ennek az igazolására térnénk, előbb látnunk kell, csakugyan benne van-e az Akastyán-hegy a mi Brunszvik-historiánkban? Arany János ugyan e kérdésben teljesen szavahihető tanú, de a módszer mégis azt kívánja, hogy magunk is utána járjunk a dolognak.

Századunkból öt prózai és egy verses kiadását néztük meg a Nemz. Múzeum ponyvairodalmi gyűjteményében e historiának, ú. m. két évszám nélkülit (nyomt. ebben az esztendőben): a III. elegyes kötet

3. sz. és az V. hasonló colligatum 2. darabját. Továbbá egy 1856. évi budai (Bagó Mártonnál nyomt.), egy 1859. évi debreczeni és egy 1861. évi nagyváradit (nyomt. Mátyus Péter). Ebben az öt prózai, egymástól alig eltérő kiadásban majdnem mindig az *Akastyáni hegy*, v. az *Akastyán-hegye*, v. az *Akastyán nevű hegy* alakokban fordul elő. Csak a debreczeni kiadás ír egyszer *Akastyánt*, egyszer *Ákastyánt*, majd *Ákastyánit*, a nagyváradi pedig egyszer *ákastyáni hegyeket*, másszor *Akastyán nevű hegyet*. Az eltérések tehát csekélyek és alig számbavehetők. Ellenben nagyobb mértékben eltér már a verses feldolgozás, a mely Nagykanizsán jelent meg évszám nélkül és Városy Mihályt vallja szerzőjének. Egyáltalán tudákosabb és szabadabb, de épen nem szerencsés átültetése a régi naiv históriának, s benne a verselő az előtte alighanem érthetetlen Akastyán-hegyet *mágnes*-hegyre változtatja. Egészben véve azonban az eredeti história adataihoz símulva így ír róla (24. l.):

Közel ment a hajó a nagy mágnes-hegyhez,
Melyet világosság s iszonyú szag környez.
Ez a hegy a gályát magához ragadta,
S az az oda vonzás csak egy perczig tarta.

Ez az idézet egyben mindjárt fogalmat adhat arról, milyen kitűnő érzéke volt az átdolgozónak a népies hang és szín iránt.

Sokkal érdekesebb ennél s még az előbbieknél is értékesebb, mert jóval régibb, sőt ponyvairodalmi termékről lévén szó, a mely vajmi hamar elkallódik, igazán tisztes régiségű az az *1730.* évi *pozsonyi* ki-

adás,* a mely ugyanabban a Spajzer-féle nyomdában, «Spajzer Ferencz költségeivel» látott napvilágot. a hol 1751-ben a Haller-féle *Hármas Istoria* második kiadása is (Spajzer Domonkos Ferencz betűivel) megjelent. (Spajzer legtöbb kiadványát, így a *Hármas Istoriát* is, később a Landerer czég vette át). Nos, ebben az 1730. évi kiadásban az Akastyán-hegy még jóval világosabb jelét viseli magán nemcsak a maga, hanem az egész história cseh eredetének. Itt ugyanis az összes tulajdonnevek, melyek a történetben szerepelnek, még jóval kevesebb jelét mutatják az új meg új lenyomatok útján hamar beálló elzüllésnek; habár bizony már itt sem teljesen ép valamennyi, a miből bátran következtetem, hogy ez az 1730. évi nyomtatvány sem az első kiadása históriánknak.

Illetőleg a *két* historiának. Mert a czím is elárulja, melyet csekély eltérésekkel a későbbi kiadások is ismételnek, hogy itt «Két Krónika» forog szóban ú. m.: *Az első Stilfrid Cseh Országi Királyról. A Másik: Brunczvik Stilfrid fiáról, Csehek Királyáról.* Alább majd látni fogjuk, hogy az eredetileg *egy* krónikának e ketté szakítása épen egyike azoknak a kétségtelen jeleknek, a melyekből krónikánk cseh származását könnyű kimutatnunk. Egyelőre azonban lássuk csak benne az Akastyán-hegyet.

26. l. «Itt már a' Brunczvik Fejedelem nagy veszedelemben vólt; és úgy írják felőle, hogy nem messze az Akstani hegyhez közelgetvén a' Gállyával hozzája, ... és midőn már ötven mélyföldnire vóltak

* Ehhez járul még egy *1750. évi soproni* (Spajzer Fer.), és egy 1798. évi váczi, a jelen századból valókhoz pedig egy 1831. évi budai (Landerer Anna), az Akadémia könyvtárában.

vólna közel a' hegyhez, meg-üti őket felette igen nagy világossága, és rettenetes nagy erős szele, annak az Akstán névő hegynek, és egy szempillantásban őket magához voná» stb. 28—29. l. Brunczvik kérdi hű szolgáját, Baládot: «Édes kedves hiv szolgám, miképen lehetne a' meg, hogy én innend kimehetnék; mert én ennek előtte azt hallottam, hogy a' ki az Akstán hegyhez jut, annak ott kell maradni, és azon a' helen meghalni; arra felel Balad: Vagyon egy madár, kinek Griff a neve és annak olly szokása, hogy minden esztendőben edgyszer ide az Akstán hegyhez repülvén el jő, és a' mi dögöt talál mind fel fallya, 's egy szem pillantásban innend el-viszi stb.»

Tehát mindig az *Akstán*-hegyről van szó,* a melyet csak a história mind népszerűbb lette tördelt mind jobban a magyar ember nyelvéhez, csinálván belőle teljesen a *borostyán* analogiájára *Akastyán*, v. *Akastyány*-hegyet. Fordítónk minden valószinűség szerint *Akstánt*, ill. *Akstant*, vagy legalább ehhez nagyon hasonló alakot talált eredetijében is, a melynek *cseh* (ha ugyan nem tót) voltára vall sok egyéb mellett a 26. lapon lévő *Zelátor* nevű «sziget» is, «melly névnek magyarázattya, Gyönyörűséges». Átveszik, itt-ott némi elcsavarással a későbbi kiadások is; így az első (Nemz. Múz. III. 2.) évszám nélküli kiadás *Zelátolt* ír (16. l.), a másik (Nemz. Múzeum V. 2.) *Zelaót*, a debreczeni *Zelátost* (17. l.), a nagyváradi (20. l.) ugyanígy, s valamennyi «Gyönyörűséges»-nek magya-

* Ép így az *1750. évi soproni* kiadásban is, mely szintén Spajzer Ferencz sajtójából került ki és mindenben a 20 évvel idősebb pozsonyi nyomat hű mása. De már az 1831. évi budai, mely Landerer Annánál jelent meg, *Akastyánt*, *Akastyánit* és egyszer — alighanem sajtóhibával — *Akasztyánt* ír.

rázza e nevet, a mint hogy az eredetiben is körülbelül ez a jelentése.

A két krónika cseh eredetének bizonyítására elég lesz a cseh és a magyar népkönyv tartalmának s különösen a bennük szereplő személyek és főbb tárgyak neveinek összehasonlítása. Ennek czéljára a magyar historia kezemnél lévő legrégibb kiadását, az 1730. évi pozsonyit, mint az első átültetéshez még aránylag legközelebb állót használom; a cseh népkönyv tartalmát pedig annak ama régibb, kézirati szerkezete szerint mondom el röviden, a melyet bő kivonatban Feifalik ismertet a bécsi akad. értekezései egyik régibb kötetében (*Sitzungsberichte der phil.-hist. Cl.* XXIX. 1859. 83. l.). E kézirati szerkezet, a melyet a prágai egyetem egy codexéből előbb Hanka, utóbb Erben adott ki (a közelebbi utalásokat l. Feifaliknál i. h. 84. l. jegyz.), a XVI. századból való ugyan; azonban, mint az első rész prózára feloldott, de még mindig eléggé feltetsző, eredetileg alighanem verses alakjából következtethető, az a régibb cseh átdolgozás, melynek alapján készült, legalább is a XV. századba tehető. A német eredeti pedig, a melyből a cseh népkönyv került, aligha lehetett későbbi a XIV. sz. első felénél. Mindjárt itt megjegyezhetjük, hogy ez a német eredeti szerkezet elveszett, vagy legalább eddig még nem került meg. Mert a braunschweigi Reinfrit kalandjainak azon középkori német feldolgozásai közül, melyeket Goedeke tárgyalt igen alaposan (különlenyomat az *Archiv. des hist. Ver. für Niedersachsen,* 1849. 170—285. lapjairól, Hannover, 1851.), egyik sem tekinthető a cseh népkönyv közvetetlen forrásának, csak e forrással közös eredetű testvérszerkezetnek.

Hogy ismét a cseh népkönyvhöz kerüljünk vissza, ennek régibb kézirati szövege mellett van egy nem sokkal fiatalabb, 1565 óta számos lenyomatban elterjedt, valamivel rövidített s egyebekben is némileg eltérő nyomtatott szerkezete is, a melynek valamelyik kiadásában kell valószínűleg a mi *Stilfrid és Brunczvik*unk közvetetlen eredetijét is keresnünk. Minthogy azonban e nyomtatott cseh népkönyvek egyike sincs ezúttal a kezem ügyében, egyelőre csak a Feifalik már említett kivonatára támaszkodhatom az alábbi egybevetésnél, a mit annál jogosabban tehetek, mivel — a mint ép ez összehasonlításból is kitetszik — az eltérések a kézirati és a nyomtatott cseh szerkezetek közt valóban nem lényegesek.

A két krónikának már a czíme is annyira hasonló a cseh és a magyar szövegben, hogy rögtön emennek amabból való fordítását tételezteti fel. A magyar czímet már láttuk az imént, azért itt csak a csehet idézem: *Dvě kroniky, o knížatech českých, první o Štylfridovi, druhá o Bruncvikovi.* Az egész eltérés abban áll, hogy míg a cseh czím *fejedelmeket* emleget s ezt mind a két hősről csak egyszer és összefoglalólag teszi: addig a magyarban mindenik különkülön cseh *királynak* van mondva, az utóbbinál pedig még az is hozzá van téve, hogy az előbbinek a fia. Lehet, hogy a nyomtatott cseh szerkezetek e részben is jobban egyeznek a magyar átdolgozással.

A krónikák elsejének, a rövidebbnek, a tartalma Stilfrid király kalandja a nápolyi király udvarában, a hol a dicsőségre szomjas fejedelem, nem lévén meg elégedve czímerpajzsának *üst*-jével, vitézi cselekedeteivel arany mezőben szárnyaló fekete *sast* vív ki magá-

nak czímerül. A nápolyi király, kinek országát az angol király pusztító hadjáratától Stilfrid megszabadította, neki akarja adni az országa felét; de Stilfrid ezt megköszönve, hazatér országába feleségéhez és Brunczvik nevű szép fiához, hová a nápolyi király is elkíséri őt, s látván a cseh királyfi daliás szépségét, oda ígéri neki a saját szép lányát, ki később csakugyan a Brunczvik felesége lesz.

Nemcsak a főbb események, hanem a részletek is annyira egyeznek a két népkönyvben, a csehben és a magyarban, hogy erre nézve jellemző adatokul csak ama vitézek névsorát és jelzékeit iktatom ide, kikkel Stilfrid a nápolyi király udvarában megvív.

Cseh kézirat:	*M. (Pozsony 1730.).*
1. Simforian z Levštítu (Levštíku).	1. Simphoriánus (8. l.).
2. Lipolt (ausztriai herczeg).	2. Lipoldus (Ausztriai fejed. 9. l.)
3. Rudolf.	3. Nincs megfelelője.
4. Typartit (görög herczeg).	4. Tripartitus Görögöknek Fejedelme (9. l.).
5. Theobaldus (őrgróf).	5. Theobaldus (10. l.).
6. Opočani Tristram.	6. Opotsani Tristam v. Trisztam (10. és 11. l.).
7. Pitopas z Mezihradí.	7. Pétopasz v. Pitopász (11. és 12.).
8. Adrian (afrikai főúr).	8. Adrianus Affricai Úr (12.).
9. Brynda (Tas őrgrófja).	9. Brinda (12. l.).
10. Benedictus (tyrusi fejed.).	10. Benedek Tirusnak Fejed. (13. l.).
11. *Naderšpan* (egy magyar úr).	11. *Nagy András Magyarok Ura* (13. l.).
12. Žibřid (Tenemark * fejedelme).	12. Sibrid Temariai Fejed. (14. l.).

* Nem Dánia, hanem az Ardennek vidéke.

E két névsor egyezése szembetűnő. Csupán a harmadik helyen említett Rudolf esett ki a magyar átdolgozásban a fordító gondatlansága miatt a sorból, a minek nem szándékos voltát már az is elárulja, hogy azért a magyar átdolgozás is *tizenkét* ellenféllel vívatja meg Stilfridet. Nevezetes a két névsorban még a 11. vitéz, kinek a csehben kétségtelenül a magyar *nádorispán*-ból lett nevét a magyar fordító nem értvén meg, *Nagy Andrást* csavart el belőle. Megemlítem még, hogy a magyar krónika neveiben gyakoribb a latinos -*us* végzet, mint a csehben, a minek aztán kiegészítéseképen a magyar fordító rendesen -*e* végű vocativusi alakban szólíttatja fel viadalra a vitézeket. Így: Stilfri*de*, Simphoriá*ne* stb. Ez azonban a cseh eredetiben is gyökerezhetik, minthogy a szólító eset himnemű szavaknál ott is -*e* végű, ha jól tudom.

Ép így egyeznek a többi főbb személyek nevei is az első krónikában. A nápolyi királyé mind a két szövegben: Astronomus, az angliaié *Cs.:* Filosofus, *M.:* Philosophus. A nápolyi király leányáé *Cs. M.:* Neomenia. Egyeznek néhány kivétellel a zászlók színei is, melyek alatt Stilfrid a cseh szövegben 12, a magyarban egygyel kevesebb vitézzel viadalra kél. Nevezetesebb eltérés csak az első lobogónál van, de itt sem a színben (Cs. M.: fehér), csak abban, hogy a cseh szöveg szerint a lobogón szt. Venczel, a magyar fordításban pedig szt. László képe van. A csehben harmadiknak említett vörös zászló a magyarban hiányzik, a 6. a csehben égszín, a m.-ban világoskék, a 7. a cs.-ben bíbor, a m.-ban szederjes, a 9. a cs.-ben fakó, a m.-ban égszín, a 10. a cs.-ben szürke, a m.-ban «ősz sziny» (13. l.), a mi körülbelül mindegy; a 11. a

cs.-ben skarlát, a m.-ban bíbor, a 12. végül amott oroszlán képével díszes, a magyarban alighanem félreértésből «Oroszlán színű» (15. l.).

A második krónika valamivel hosszabb az elsőnél. Amaz a magyar szövegben a 3—22., emez ugyancsak a 23—48. lapra terjed, de számba veendő, hogy a négy utolsó lap jóval sürűbb szedésű, mint a többi. De nemcsak hosszabb, hanem sokkal változatosabb és érdekesebb tartalmú is. Míg amabban alig van egyéb a végtelenül egyhangú viadaloknál, melyekből mindig Stilfrid kerül ki győztesen: addig emez Stilfrid fiának, Brunczviknak, a ki atyja halála után ennek trónjára került, csodás kalandokban gazdag útját mondja el. Brunczvik ugyanoly okból és czéllal hagyja el ifjú nejét, Neomeniát, mint annak idején az apja. Ő is dicsőséget akar magának és országának szerezni; mint előbb az atyja az üst helyett sast, ő meg most a sas helyébe oroszlánt szerez magának czímerállatul. Az igazán mesébe illő kalandokat, melyekben a hős feltűnően passiv szerepű, mellőzöm; csak ismét azt jegyzem meg, hogy nemcsak az események sorrendje, hanem a szereplők és az említett helyek nevei is majdnem teljesen egyeznek a cseh és a magyar előadásban. A *Zelátort* már láttuk az imént. Magyar szövegeink, mint említettük, mindig *Gyönyörűséges*nek fordítják e szép rétet vagy mezőt, melyet a cseh eredeti kivonatában Feifalik «Freudeninsel»-nek értelmez.

Minket itt leginkább kiindulópontunk, az Akastyánhegy érdekel, melyet az 1730. évi magyar szöveg *Akstán*nak ír. A csehben ennek *hora jakštýnová* és *hora Akštein* felel meg. A cseh nyomtatott kiadások

nem lévén előttem, nem mondhatom meg, nincs-e azokban oly alak, a mely a mi *Akstán*unkhoz még közelebb áll? Annyi tény, hogy ez a cseh *Akštein* tökéletesen egy a német *Agstein*nel, tehát egyik kétségtelen jele a cseh népkönyv, illetőleg az annak alapjául szolgált régibb verses feldolgozás német eredetének.

De hogy mi nem a németből vettük, az már azért is bizonyos, minthogy a két krónikának egy oly német szerkezete sincsen, a mely a mi népkönyvünkkel egyezzék; holott ennek a cseh szöveggel való majdnem szószerinti egyezése szembetűnő. Sőt a mi több, maga a történetnek *két* részre, apa és fiú kalandjaira való szakítása is, úgy látszik, a cseh átvétel és a cseh olvasó ízléséhez való alkalmazás műve. A braunschweigi Reinfritből lett Stillfrid (Stilfrid) ugyanis csak a cseh feldolgozásban lesz a saját maga megifjult másodlatának, egy Brunczviknak, az atyjává; holott a német szerkezetek csak *egy Brünczwigk*et ismernek, a ki persze maga Reinfried vagy Reinfrit s csak az országáról viseli a Brünczwigk nevet. Ebből azonban a csehben már a Reinfrit-Štilfrid fia lett, a ki különben nagyjában ugyanolyan, vagy nagyon hasonló kalandok hőse, mint a német szerkezetek braunschweigi Reinfritje.

Igen érdekes és tanulságos lenne még a *Stilfrid-Brunczvik* krónikák cseh-morva-tót nyelvterületen való nagy elterjedését és kiváló népszerűségét tovább követni.* Ez azonban sokkal távolabb esik ezúttal ki-

* Ebben Feifalik idézett értekezésén kívül igen jó kalauzunk lehetne újabban Polívka egy tanulmánya, melyről l. az *Archiv f. slav. Philol.* XIII. 300. l. olvasható ismertetést.

jelölt tárgyunktól, a mely tulajdonképen csak az Akastyán-hegy nevének magyarázata volt eredetileg és csupán az ehhez fűződő, nem épen érdektelen és kiválóan folklorisztikus érdekű népkönyv miatt vezetett át bennünket a nálunk is nagyon népszerű *Brunczvik*-história e futólagos ismertetésére. Ebben egyúttal, legalább főbb vonalaiban igyekeztünk kijelölni azt az utat is, a melyen ez összehasonlító irodalomtörténeti és mesevizsgálati szempontból is figyelemreméltó tárgy tovább követhető. Nyomozásunk eredményeképen pedig egyelőre beérhetjük azzal, hogy az Akastyánnak, e Csokonai és Arany János révén már szinte appellativummá lett vendégszavunknak, családfáját kimutattuk. Eddig egyetlen szótárunk sem vette fel; valószinűleg azért, mert tulajdonnévnek tekintették, ha ugyan észrevették a szótárírók és anyaggyűjtőik. Ezentúl azonban már nem szabad teljesen mellőzniök s ha más czímen nem is, de legalább ugyanazon, a melynek alapján az Óperencziás tengert szókincsünkhöz számítjuk, ezt a jóval világosabb eredetű népmesei vagy népkönyvi szavunkat is leltároznunk kell.

Záradékul még megemlítem, hogy a *Nyelvőr* meséi közt is van egy *Brunsvik*ról szóló (VI. köt. 421. l.), a mely kétségtelenül a népkönyvön alapul, de annak csak elég ügyetlen és hézagos, sőt meglehetősen száraz kivonata. Jóformán az egész históriának csak a dereka van meg benne: Brunszviknak a hozzá hálából hűségesen ragaszkodó oroszlánnal való kalandja. A mágnes-hegy is előkerül mesénkben, de nincs neve; csak annyit tud róla a veszprémmegyei mesemondó, hogy: «Az a hegy ujan vót, hogy odaszíta a zembert». A mágnes-hegyre azonban itt csak utóbb, már a hűséges

oroszlánnal együtt jut Brunszvik ; holott a krónikában mindjárt annak az elején jut a csodás hegyhez, s csak jóval később kerül össze az oroszlánnal, mikor már hű szolgája, Balád, tanácsát követve, a griffmadárral magát a mágnes-hegyről elvitette.

A KEDD ASSZONYA.

Ipolyi *Magyar mythologiája* 539. lapján a hét napjainak nevéről s a hozzájuk fűződő babonás vélekedésekről szólván, a *kedd*-ről ezt írja: «nevezetesen állna még a *kedd*, miután fel nem ismerhető értelmű, elavult szóra, vagy névre mutat; utóbbira különösen figyelmeztet engem Karcsay közlése (gy. 320), hogy sok helyt kedden a mosás veszélyesnek tartatik, mert ú. m. azt, a ki mos, megbünteti a *kedd asszonya*; a kérdésre: ki ezen *kedd asszonya?* a felelet, hogy talán a B. Szűz, mert ünnepei keddre esnek (?)».

Az utóbbi magyarázat mellé tett kérdőjel helyett Ipolyi, katholikus pap létére, bátran oda tehette volna mindjárt azt, hogy e magyarázat meg nem állhat, s így a rá épített feltevés is elesik; mert a Boldogságos Szűz ünnepei, Mária nevenapja és a Rózsafüzér ünnepe kivételével, a melyek az év egy-egy vasárnapjára, t. i. a szeptember 8-ika utánira, illetőleg október első vasárnapjára esnek, nincsenek a hét valamely napjához kötve, hanem a vasárnapi betűtől függőleg mozognak a hét napjain végig, mint akár a karácsony, vagy az újév, vagy bármely szentnek a napja, az egy Mátyásé kivételével, mely szökőévben egy napot ugrik, innen a «Mátyás ugrása» elnevezés a népies kalendáriumban. Hogy csak a főbb Mária-ünnepeket említ-

sem, melyeket a mi katholikus népünk is ismer és ünnepel: Mária születése, vagyis Kisasszony-napja szeptember 8-ikára, a Szeplőtelen fogantatás ünnepe deczember 8-ikára, Gyertyaszentelő (Purificatio) február 2-ikára, Gyümölcsoltó (Annuntiatio) márczius 25-ikére, Sarlós Boldogasszony (Visitatio) július 2-ikára, Havi Boldogasszony augusztus 5-ikére, Mária menybemenetele, vagyis Nagyboldogasszony napja augusztus 15-ikére esik, tehát a naptár havi dátumait illetőleg csupa mozdulatlan, ellenben a hét napjain eo ipso mozgó ünnep. Ugyanígy a kevésbbé ismeretes Praesentatio ünnepe (november 21) is. Azt tehát Ipolyi nagyon jól tudhatta, hogy Karcsay vélekedésének semmi alapja sincsen. A Boldogságos Szűznek egyik ünnepe sincsen a *keddi* naphoz kötve, de a vasárnapra eső kettőn kívül bármelyike eshetik épenséggel keddre is, ép úgy, mint a hét bármely más napjára. Ezen az alapon tehát a *kedd asszonyát* a Boldogságos Szűzzel nem azonosíthatjuk. De így is figyelemre méltó Karcsay adatában a *keddi* naphoz fűződő babona, a mosási tilalom, és annak a *kedd asszonyától* várható büntetéssel sanctionálása.

Még csak azt jegyzem meg, mindjárt itt közbevetőleg, hogy akkor is tévedt Ipolyi, mikor a *kedd* elnevezésben «fel nem ismerhető értelmű, elavult» szót sejtett. Világossá teszik e szó értelmét annak nyelvjárási *kedded* (Göcsej, régi *Tájszótár*), *keddöd* (Göcsej, Páka, *Nyelvőr* II. 133), *kedöd* (Zala-m. Szentgyörgyvölgye, *Nyelvőr* III. 466), *ketöd* (Simonyi Zs. *A magyar nyelv* I. kiad. I. 66; Zala-m. Hetés, *Nyelvőr* I. 423, II. 372) alakjai. (L. új *Tájszótár* I. 1081.) Ezekből ugyanis nyilvánvaló, hogy az Ipolyitól is

szláv kölcsönvételekül fölismert *szerda, csütörtök* és *péntek* (s hozzátehetjük: *szombat)* mellett a *kedd* is szláv hatásra vall, a mennyiben nem más, mint az illető nap szláv nevének, a mely «második»-at jelent, egyszerű fordítása. (L. erről Melich János-nak az Akadémiában felolvasott dolgozatát a *Nyelvtud. Közlem.* XXXIV. 259. s. k. lk.)

Ezzel el van intézve Ipolyinak i. h. 540. l. koczkáztatott azon feltevése is, a mely szerint a *kedd* szónak valami köze lenne a *kedves* szóhoz s így a tündérféle *kedves asszonyok*hoz. Délibábos nyelvészkedés ez a legjavából, de annyiban mégis csak van valami köze a mi feladatunkhoz, hogy a *kedd asszonya* elnevezés feszegetése során olyan körbe vezet, a hol a további nyomozás ennek a néphitbeli alaknak több, még mindig élő emlékét kerítette felszínre.

Ennek a kutatásnak az eredményei Kálmány Lajos buzgalmát dicsérik, ki *Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya* cz. értekezésében (M. T. Akad. Értek. a nyelv- és széptud. köréből, XII. 9. sz. 1885) a *kedd asszonyá*ra vonatkozó alföldi hiedelmeket is egybegyűjtötte.* A nélkül, hogy e szorgalmas gyűjtőnk kritikátlan következtetéseivel és összehasonlító tapogatódzásaival csak a legkevésbbé is egyetértenénk, azt mégis hálával kell elismernünk, hogy az ő fáradhatatlan utánjárása nélkül ennek a néphitbeli alaknak s a hozzája fűződő érdekes babonáknak alighanem

* Kálmány közleményei alapján Kandra Kabos is szól a *kedd asszónyá*ról *Magyar mythologiá*ja 92. s. k. lapján. Ugyancsak Kálmány közlésein alapulnak, de néhány hasznavehető további egybevetést is tartalmaznak Wlislocki Henrik idevonatkozó kivonatai, *Aus dem Volksleben der Magyaren* (München, 1893) cz. könyve 153. s k. lapjain.

teljesen elkallódott volna minden nyoma azon az egyen kívül, melyet Ipolyi Karcsaynak vajmi gyér szavú feljegyzése alapján számunkra megmentett.

Jelen vizsgálódásunk czéljaira nem mellőzhetem, hogy Kálmánynak idézett értekezéséből a *kedd asszonyára* vonatkozó főbb adatokat rendre föl ne soroljam. Előre kell azonban bocsátanom, hogy Kálmány szerintem túlságosan nagy súlyt vet egy körülményre, a mely pedig talán csak az ő gyűjtése szűkebb körében jellemző; arra t. i., hogy a Szeged-vidéki nép a *Nagyboldogasszonyon*, ellentétben a *Kisasszonynyal*, következetesen (?) *Szent Annát* érti, míg a *Kisasszony* Szent Annának nemcsak örökké szűz, de egyúttal gyermektelen (?) leánya. E felfogás nagyon elszigetelt s az egyház tanításában teljesen járatlan elemek sajátja lehet, mert ezen az alapon a Boldogságos Szűz az istenszülő Mária, a Jézus Krisztus anyja számára nem is maradna hely a *Nagyboldogasszony* és a *Kisasszony* között!

Bármint legyen is azonban e részt a dolog, minthogy Kálmány adatait ellenőrizni nincs módomban, oly óvatos gyűjtőnek és lelkiismeretes kutatónak pedig, a milyennek őt ismerjük, jóhiszeműségét kétségbe vonni nincs okunk, egyelőre megnyugodhatunk abban, hogy a nép egy része, kivált az egyház tanításában járatlanabb, de azért nem kevésbbé áhítatos asszonynép Szeged vidékén élesen megkülönbözteti egymástól a *Nagyboldogasszonyt* és a *Kisasszonyt*. Itt már szószerint idézem Kálmányt: «Szőregen, Ó-Szt-Ivánon, Klárafalván, Oroszlámoson és a többi Szeged népéből keletkezett községben a *Nagyboldogasszony* senki más, mint *Szent Anna*; csak a keresztyénséget kiválóan

ismerő hivek szerint Mária. Kérdezze bárki is a hitben járatlan, tanulatlan népet, főképen az asszonyokat, kik sűrűn szoktak hozzá folyamodni: ki az a Nagyboldogasszony? feleletül Szent Annát kapja». (I. h. 8. l.) Alább pedig u. o.: «Hagyományaink szerint a *Nagyboldogasszony az áldott állapotban levőknek a pártfogójuk, hozzá folyamodnak a magtalanok is,* kik, hogy czéljokat elérjék, . . . kilencz keddet bőjtölnek a tiszteletére pünkösd után. (Szőreg.)»

Itt aztán Kálmány, a kath. pap, csodálkozik azon, hogy miért választja ki a nép a Nagyboldogasszony = Szent Anna napjául a hét napjai közül éppen a *kedd*et, «noha ilyenről a keresztyénség mit sem tud».

De itt már mi rajtunk a csodálkozás sora, a kik nehezen értjük, miként kerülhette el Kálmány figyelmét, katholikus pap létére, az a körülmény, hogy legalább is a XV. század vége, ha ugyan nem már az eleje óta, az egész katholikus világban a *kedd* a Szent Anna napja a hét napjai között. Lehet, hogy a hivatalos keresztény hittanítás e jámbor hiedelemmel nem sokat törődik; de kezdet óta máig nem volt ellene tiltó szava, s e nap tisztelete már elég régóta, majdnem olyan általánosan bevett jámbor szokás, mint a hogyan a Szűz Mária tiszteletének van különösen szentelve a *szombat,* a Krisztus kínszenvedésének emlékét újítja fel a *péntek,* az oltáriszentség napjául általán ismert és ünnepelt a *csütörtök,* Szent József tiszteletének van szánva a *szerda* és az angyalok cultusának szól a *hétfő.* Mivel a *vasárnap* tudvalevőleg a Szentháromság hetenkint meg-megújuló ünnepe, ilyenformán a hét egy napja sem marad árván. A mi

pedig a *keddi* napot illeti, mely bennünket itt kizárólag érdekel, annak Szent Anna tiszteletével összefüggő jelentőségét Kálmány két magyar nyelvemlékünkben is megtalálhatta volna. S erre a fontos adatra rámutatni volt e kis értekezésem főczélja, mert ebből egyúttal megvilágosodik az egész bonyolódott kérdés-csomó is, a melyet az Ipolyi fentidézett adata köré halmozott újabb feljegyzések csak mind jobban összebogoztak, a helyett, hogy feloldották volna.

Míg ugyanis Ipolyinak Karcsay közléséből vett adata szerint a *kedd asszonya* a Boldogságos Szűz lenne, addig Kálmány feljegyzéseiből világos, hogy nem ez, hanem a Boldogságos Szűz anyja, *Szent Anna*. De hogy miért *ez* és hogy miért az *ő* szent napja a *kedd*, azt Kálmány is csak kérdezni tudja, választ azonban nem tud rá adni. Pedig a világos felelet e kérdésre ott van a *Teleki-codex* Anna-legendájában, melyről 1904-ben értekeztem. (L. M. T. Akad. Értek. a nyelv- és széptud. köréből XVIII. 10. sz.) Ott csak egy rövidke jegyzetben (14. l.) említhettem meg, hogy *kit* hív és *miért* hívja a magyar nép a *kedd asszonyának*. E téren azóta tovább folytatott vizsgálódásaim eredményéről számolok be ez alkalommal.

A *Teleki codex* említett Anna-legendája, mint idézett értekezésem függelékében szószerint közölt eredetijével igazoltam, egy a XV. század vége felé készült latin compilatio fordítása. Ugyane latin eredetinek kissé szabadabb átdolgozása maradt fönn a *Kazinczy-codex* egy részletében is, de itt már csak töredékes alakban. A két szöveg egymáshoz és közös eredetijökhöz való viszonyát illetőleg itt csak id. értekezésemre

utalok. Ezúttal a legendának csupán a *kedd asszonyát* érdeklő részeire szorítkozom. Ezek a következők.

A latin legenda I. fejezetében, a használtam ősnyomtatvány (Hain 1112) 4 b. lapján (id. kiadásomban a 32. l.) ezt olvassuk Szent Anna születéséről: «Tandem divina benignitate visionis præfatae veritatem in actum ducere volente, non longa post tempora deo supplex Emerentia gravida facta peperit filiam primogenitam in *tertia feria* hebdomadæ, quam appellavit Annam nomine.» Alább az V. fejezetben (id. ősnyomt. 8 b. l., saját kiad. 40. s. k. l.): «. . . Anna fecundata est, et post novem mensium curricula . . . *quadam tertia feria* septimanæ salubriter peperit regalem illam plantulam, veri David ante sæcula filiam prævisam Mariam.» Ismét tovább a VII. fejezet vége felé (id. ősnyomt. 11 b, saj. kiad. 46. l.), a hol Szent Anna haláláról van szó: «corpus suum egressa est anima sanctissima septimo Kalendas Augusti, *tertia* quidem *feria* hebdomadæ.» Tehát e legenda szerint Szent Anna *keddi* napon született, *keddi* napon szülé Szűz Máriát és *keddi* napon költözött el az élők sorából. Ennek összefoglalásaképen az idézett fejezet vége így szól: «Propterea licet ubique et omni tempore invocata novit succurrere et dignatur clementer se colentes exaudire, *tertiis* tamen *feriis* ipsius commemoratio studiosius est Christicolis observanda. Fuit quidem *tertia feria* nata, *tertia feria* virginis dei matris divinitus prædestinata puerpera, ac *tertia feria* ab ergastulo corporis liberata.»*

* Az idézett helyek fordítása a *Teleki-codex*ben (10. l., *Nyelvemléktár* XII. 280): «ennekutanna: az isteni kegelmesseg: efölvl meg mondot latasnac bizonsagat: akaruan betellesitteni:

De még ezzel sem éri be legendánk, hanem hogy annál mélyebben vésődjék a jámbor hívők lelkébe Szent Annának különösen a *keddi* napon kiváló áhítattal lerovandó tisztelete, annak malasztos voltát is tanulságos példával világítja meg. A X. fejezet egy tékozló ifjúról szól, ki a legenda némely, pl. az alább említendő *Dorlandus*-féle szövegében *magyarországi* származású s ennyiben is érdekelhet bennünket. Ez a fiatal ember részben a saját könnyelműsége folytán mindenét elveszti, de utóbb egymást érő csapások is járulnak ahhoz, hogy második Jóbként sirassa egykori jómódját, melynek elbúcsúztával cserben hagyják őt, mint amaz előképét is elhagyták, legjobb barátai. Szégyenében és nyomorúságában földönfutóvá lesz s nem tudván lelkének hová lenni, Jézushoz folyamodik, majd azt kérdi az Üdvözítőtől, hogy melyik szentnek közbenjárását kérje. Erre megjelenik előtte Szent

nem hossu v̊dőnec vtanna: istennec alazatos leana: e scent emerencia azzon: terőbe esec: es zv̊le az ô elsô leanat: *keddón* mellet neueze annanac.» Alább a 35. l. (*Nyelvemlékt.* XII. 289. l.): »a hetnec neminemv̊ *keddyn* zv̊le: egessegbe zv̊le az igaz dauidnac kyrali plantayat: ez vilagnac elôtte valaztot leant» (itt fordítónk az eredetit ugyancsak félre érti, mikor az ante saecula filiam praevisam-ot így magyarítja:) «az edes ziz mariat.» Tovább az 57. l. (*Nyelvemlékt.* XII. 297. l.): «az ô scentsegôs lelke: az ô testebôl kimene: kv̊s azzon hanac elôtte heted napal: bizonaba a hetnec *ked* napyan.» Végül az 58–59. l. (*Nyelvemlékt.* XII. 297. l.): «annakokaert iollehet mendenv̊t: es menden v̊dôbe hiuattatuan tuggon segedseg lenni: es meltoltassec az ôtet tizteloket kegesôn meg halgatni: demaga *ked* napokon: a kereztyenôktv̊l: az ô emlekôzeti: nagob zorgalmassagal meg tartando: mert Bizonaba *keddôn* zv̊letec ez vilagra: *keddôn* a ziznek istennec annanac isteni zerzesbôl valaztatec zv̊lô annyaua: es *keddôn* zabadula meg a testnec tômlôcebôl.» A *Kazinczy-codex*nek az első idézettel párhuzamos helye (a többi e codexből hiányzik) a 44. lapon (*Nyelvemlékt.* VI. 197. l.) így hangzik: «Nem sok idô el muluan: ez bodogh emerencia: az zenth stollanostul terôben essek: es idô rea teluen zille eg *kednap*: elsô zillôttet: kyt annanac neueztete.»

Jakab apostol. (A *kisebb*-e, vagy a *nagyobb*, azt a legenda nem mondja meg,* mert a benne feljegyzett hagyomány szerint mind a két Jakab, az Alphæus fia is, meg a Zebedæusé is, Szent Anna unokája.) Tőle azt a tanácsot kapja, hogy minden *kedden* mondjon Szent Anna tiszteletére három *Miatyánk*ot és három *Üdvözlégyet*, s égessen a szentnek képe előtt gyertyát. Majd meglátja, hogy meg fogja őt segíteni. Az ifjúnak arra a kérdésére, hogy miért kell ezt épen *keddi* napon tennie, így válaszol az apostol: «Quia *tertia feria* Anna beatissima nata est, *tertia feria* virginis Mariæ Christi matris puerpera effecta est, et *tertia feria* in terris mortua.» (Id. ősnyomt. 16 a, saj. kiad. 55. l.) Az ifjúnak azon további kérdésére pedig, hogy honnan tudja mindezt az apostol, ez a felelet: «Et ego eius filiæ natus sum, et avia mea est et domina, veluti Jesu Christi domini et dei nostri.»**

Ennek a *keddi* napra vonatkozó hagyománynak — a mely a XV. század vége, vagy a következőnek eleje óta hazánkban is ismertnek mondható a *Teleki-codex* vallomása szerint — ennél a legendánál régibb nyomát egyelőre nem tudjuk megjelölni. A legendának Szent Anna életére vonatkozó többi apokryph adatai

* E legenda *Dorlandus*-féle előadásában az illető apostol a *nagyobbik* Jakab volt, a Maria Salome és Zebedaeus fia. (L. *Acta SS.* Boll. Jul. VI. 262. 5.) Pedig inkább a kisebbiket várhatnók, mert a *Protevangelium Jacobi*, az Anna-legendák legrégibb forrását, a kisebbik Jakabnak tulajdonítja a minden alap nélküli hagyomány.

** *Teleki-codex* 91. l. (*Nyelvemlékt.* XII. 308. l.) és *Kazinczy-codex* 52. l. (*Nyelvemlékt.* VI. 201. l.) Az utóbbi helyen azzal megtoldva, hogy Szent Anna nemcsak született, szült és meghalt *keddi* napon, hanem *kedőn fogantatek* is *anianak meheben*, a miről az eredeti és az ezt hívebben követő *Teleki-codex* nem tud. Érdekes példája ez is a legendák továbbfejlődésének.

azonban jóval régibbek. Igy az a része, a mely szerint Szent Anna nemcsak a Boldogságos Szűznek, hanem vele együtt három Máriának az anyja volt; hogy Joachim halála után még kétszer lépett házasságra, előbb Kleofással, majd egy Salome vagy Salomas nevű férjjel; hogy a három Mária testvérisége alapján nevezik az evangeliumok az Úr testvéreinek a kisebbik Jakabot, az Igaz Józsefet, Simont és Judást; hogy ugyancsak Szent Anna unokái a harmadik Mária fiai, a nagyobbik Jakab és János apostol is: mindezt már a XIII. század utolsó évtizedeiből való *Legenda aurea* 131. fejezete is tanítja, sőt már ugyanabba az emlékeztető versbe is foglalja, a mely a mi legendánk első fejezetének a végén is olvasható. Legrégibb, de szintén apokryph hagyományon alapul pedig a legendának az eleje, mely nagyjában a *Protevangelium Jacobi*, az *Ev. Pseudo-Matthaei* és a *De Nativitate Mariae* czímű könyvek (l. TISCHENDORF, *Evangelia Apocrypha*, 2. kiad. 1., 51. és 113. l.) első fejezeteiben elmondottak visszhangja, némely újabb betoldással bővítve. Ilyen a Szent Anna szüleinek *Stollanus* és *Emerentia* neve, továbbá Anna egy *Ismeria* vagy *Esmeria* nevű nővérének és az ettől származóknak beiktatása az I. fejezet végén lévő nemzedék-rendbe; főképen pedig az I., V. és VIII. fejezetnek a *keddi* napra vonatkozó, nagyon is hangsúlyozott adata.

Ennek a *keddi* napot annyira kiemelő és Szent Anna életének legfontosabb mozzanataival összefüggésbe juttató hagyománynak aligha lesz egyéb alapja, mint az, hogy a mikor a *kedd* már elég széles körben volt Szent Anna különösebb tiszteletére lefoglalva, akkor ennek valami okát próbálták adni. Ilyenül

semmi sem kínálkozott elfogadhatóbbnak annál a magyarázatnál, a mely e napnak ismételten kiváló szerepet juttat a szentnek életében. De miért épen *ennek* és nem más napnak? Azért, mert épen *ezt* és nem mást kellett megmagyarázni. Ép így azt is kérdhetné valaki, hogy miért kellett Rómát *Romulus*nak és *Remus*nak alapítania? A felelet az, hogy épen azért, mert *Roma* alapításáról és nevének az okáról kell naiv kérdésre naiv választ adnia az illető mondának.

Más kérdés az, hogy miért választották mégis épen a *keddi* napot az Anna-cultus számára akkor, a midőn a később koholt ok még semmikép sem lehetett befolyással e választásra. A valószínű magyarázat szerintem az, hogy a XV. században, mikor Szent Anna tisztelete a nyugaton mind általánosabb és buzgóbb lesz,* a hét többi napjai a fönt említett áhítatossági vonatkozások számára már jóformán mind le voltak foglalva. Lehetett némi része e választásban annak is, hogy a kedd egyházi latin neve, a *Feria tertia*, legjobban illett a *Mettertia*-cultushoz, a mely-

* Keleten a szent tisztelete sokkal régibb. A róla szóló apokryph iratoknak is nagyobb volt kezdet óta a hitelük a keleti egyházban, míg a nyugati szentatyák és későbbi egyházi írók is (amazok közül pl. Szt. Jeromos, Szt. Ágoston, az utóbbiak sorában Alcuin, Fulbert, Petrus Damiani, Szt. Bernát) nagyon tartózkodók, sőt határozottan elítélő nézetűek ez iratokkal szemben. I. Incze és Gelasius pápa teljesen elvetette őket. Konstantinápolyban már I. Justinianus (527—565) építtetett Szent Anna tiszteletére templomot. Rómában cultusának első világosabb nyoma az a kép, melyet III. Leo pápa (795—816) az *ad praesepe*-templomban elhelyeztetett. Ereklyéi a keresztes háborúk korában kezdenek nyugatra vándorolni. Tiszteletének egyik korai góczpontja Dél-Francziaország *Apt* nevű városa; egy későbbi az olasz *Perugia*, majd utóbb Németországban *Köln* s általában a Rajnavidék.

ről itt még egy-két szót kell közbevetőleg mondanom.

Lássuk mindenekelőtt a *mettertia* szót magát. A *-met* enklitikus szócska tudvalevőleg a klasszikus latinságban csak a személyes és birtokos névmások legtöbb alakjához s az *ipse* mutató névmás egyes és többes nom.-ához járul, kivétel nélkül *suffixum* gyanánt, erősítő *maga* értelemmel. A középkori latinság e használatot a rendszámnevekre is kiterjesztette s a suffixum helyébe *praefixum*má is tette a *met* szócskát. Egy ideig, úgy látszik, a kétféle használat vegyesen élt egymás mellett, míg utóbb, kivált a pongyolább latinságban, a præfixumos használat vergődött túlsúlyra. Az átmeneti alakok alighanem az ilyenféle, már az ókori latinságban is előforduló szócsoportok alapján fejlődtek, minők: *de memet ipso* (Cic.), *nobismet ipsis* (Cic.) stb. Ezekben a hasonlókban, valamint a szintén már ókori *ipsissimus*, *ipsimus* vagy *ipsumus* felsőfokú alakokkal való összetételekben lassankint, a hangsúly elmozdulása következtében, a *-met* hovátartozósága iránt zavarba jött az idegen behatások által is megingott nyelvérzék. A *memet ipso* és *nobismet ipsis* vagy más hasonló összetételek, a **memet ipso* és **nobismet ipsis* hangsúlyozás folytán, *me metipso* és *nobis metipsis* stb. ejtésnek meg írásnak adnak helyet. A *met*-nek *ipsimus*-szal való összetételéből önálló szó is fejlődik a román nyelvekben: ol. *medesimo*; prov. *medesme*; r. fr. *mesme*, ma *même*; sp. *mismo*; port. *mesmo*. A *-met*, ill. most már *met-*, sőt *met* középkori használata utóbb, mint már mondtuk, a rendszámokra, de egyes főnevekre is kiterjed, pl. *met oculis perspicimus mentis*. (L. Ducange, *Gl.*

med. et inf. Lat. Paris. 1845. IV. 387. A többire nézve pedig: Neue, *Formenlehre der Lat. Spr.*³ II. 361, 373 és 409. s k. l. Körting, *Lat.-roman. Wörterb.* Paderborn, 1891, 4433. sz.) *Met-tertius, met-septimus* (egybeírva is) stb. gyakoriak a középkori latinságban. Ducange i. h. a *Sachsenspiegel*ből felhozott példáit számos mással lehetne szaporítani, a minek azonban nem itt a helye. Elég ennyi is annak igazolására, hogy helytelen az a vélemény, melylyel közkézen forgó ismeretterjesztő munkákban, pl. a Brockhaus-féle *Conv.-Lexikon* legújabb kiadásában és a Wetzer-Welte-féle *Kirchenlexikon*-ban is találkozunk, hogy *Mettertia* (így) vagy *Metterzia* (a mi már legalább az írást illetőleg helyesebb volna) *olasz* szó. Az olasz szótárak tudtommal nem ismerik, s ha olasz íróknál előfordul, akkor mint középkori latin szó fordul csak elő.

Nézzük már most, hogy e szó *hagiographiai* és ezzel összefüggő *ikonographiai* értelme. *Mettertia* minden egyéb vonatkozás nélkül egyelőre csak a. m. egy nőnemű személy harmadmagával. Később a képzőművészetben először is a szent családnak olyan ábrázolása, melynek a Boldogságos Szűz a középső alakja, mellette a kis Jézussal és a szintén gyermek Ker. Szent Jánossal, minők pl. Raffæl Madonnái közül a *M. del Cardellino* (Firenze, *Uffizi*), az úgynevezett *Belle Jardinière* (Páris, *Louvre*), a M. della Sedia (Firenze, *Pitti*), valamint a mi *Esterházy-Madonnánk* a *Szépművészeti Múzeum*ban, hogy csak a legismertebbeket említsük. Majd a szent családnak olyan képeire is alkalmazzák a *Mettertia* nevet, a melyekben a középső alak az isteni kisded, s mellette jobbról és

balról a Bold. Szűz és Szent József, vagy a Bold. Szűz és Szent Anna foglalnak helyet, noha az ilyenekre inkább a *Mettertius* elnevezés illenék a középső alakra való tekintettel. De úgy látszik, a mindinkább erősödő Madonna-tisztelet és a középső alak kisded volta a már megszokott elnevezést támogatták fönnmaradásában. — Ismét egészen helyén való a *Mettertia* alak nyelvtanilag is ott, a hol a hármas csoport középpontja *Szent Anna* és mellékalakjai Joachim meg Mária; vagy a mi sokkal gyakoribb, a hol Szent Anna mellett a kisded Mária és a szintén kisded Jézus jelennek meg a képen. És ez a legutóbbi *Mettertia*-ábrázolás az, a mely bennünket ezúttal érdekel. Ennek a gyakorisága abban az arányban nő, a mint a fokozódó Mária-tisztelettel az Anna-cultus is mind szélesebb körre kezd kiterjedni.

Nyugaton e szentnek nyilvános egyházi tisztelete hivatalos elismerésben és jóváhagyásban csak 1378-tól kezdve részesül, a mikor VI. Orbán pápa az angoloknak azt megengedi. Csak körülbelül száz esztendővel utóbb teszi e cultust általánossá IV. Sixtus (1471—84). A szentnek július 26-iki ünnepét pedig csak XIII. Gergely erősíti meg 1584 május elsején. De természetes, hogy maga az ünnep jóval régibb, a mint azt már az előző évszázadokból való e napi prédikácziók nagy száma, többi közt a mi Pelbártunknál is három szent beszéd (*De sanctis* p. æstiv. XXXVI—XXXVIII.), valamint a XV. századból eredő helyi *Officium*ok tanusítják. A legélénkebb volt mindenesetre e cultus a XV. század második felében, s föllendülése nyugaton a kevéssel előbb tartott bázeli zsinatnak 1439 szeptember 17-ikén, a 36. ülésben kimondott határozata

óta kezdődik, a mely a Bold. Szűz szeplőtelen fogantatásának hitczikkelylyé emelése útján a legnevezetesebb lépés.* Természetes, hogy Mária eredendő bűn nélküli fogantatásának ezen hivatalos elismerése révén édesanyjának, Szent Annának, méltósága is nagyon emelkedett a jámbor hívők szemében, a kiknek túlbuzgóbb része e cultus iránt már amúgy is fogékonynyá volt téve az olyan épületes iratkák által, a minő a *Teleki-codex*ben magyarul is megszólaló Anna-legenda. Láttuk, hogy ennek alkotórészei több százados, sőt a magvát, az apokryph evangeliumokból eredő kezdőfejezetet illetőleg, több mint egy évezredes fejlődés eredményei. Bizonyára jóval régibb feljegyzésük ezen alakjánál a benne lévő csodák egy része is, melyek mind annak az igazolására szolgálnak, hogy

Anna suos prosperat cultores, iuvat et consolatur.

Annam quisquis amat, felicia tempora habebit,
Et modo succedant fata secunda sibi.
Si hanc in temporibus adversis atque secundis
Pulsas cum precibus, mox tibi gestet opem.
Nam quicunque sua quassatur mente dolore,
Hanc vocet: inanes non sinit esse preces.
Haec lux post tenebras, nostrae via prima salutis,
Quae facit, in portum ut naufraga puppis eat.
Anna suos tristes famulos non sinit abire,
Verum consolatur** undique mente pia.
Hanc, rogo, continuis cole laudibus et venerare:
Crede, tibi dignas pensitet (!) illa vices.

* Az Anna-cultus emelkedésének e zsinati határozattal való szoros összefüggését igazolják egyebek közt azok az imént említett helyi *Officium*ok is, melyek a Hain-nál 8746—48. sz. a. vannak leírva s melyekre id. értekezésemben a 10. l. 2. jegyzetében is hivatkozom. Ezek az *Officum*ok mind idézik, sőt részben közlik is a bázeli zsinat említett decretumát.

** Ha *Verum* helyébe *Sed*-et teszünk, a versmérték helyreáll.

E distichonokkal vezeti be különféle forrásokból egybeszedegetett iratkáját az a német minorita, ki alighanem a XV. század utolsó évtizedeiben írta meg latinul a mi *Teleki* és *Kazinczy codex*ünk Anna-legendájának forrását, a Hain *Repertorium*a 1111—1114. sz. a. leírt ősnyomtatványt. (Én az 1112. sz. a. leírt lipcsei 1497. évi kiadás nyomán adtam ki e legenda szövegét fönt már többször említett értekezésem függelékében, 30. s k. lk. A bevezető verseket és az előszót azonban ott mellőztem, minthogy codexeink is elhagyják; csupán az előszónak a szerzőre vonatkozó czélzásait emeltem ki a 12. s k. lapon.)

A szinte varázserejű segélykérő fohász, melyre Szent Anna a hozzá áhítatos bizalommal folyamodókat oltalmába veszi, a róla szóló legendákban rendesen így hangzik: *O sancta mater Anna, nunc mihi succurre mettertia!* (Ó, szent Anna, anyám; jőjj segítségemre, vagy segíts meg *harmadmagaddal!*) Kik azok, a kik e *mettertia* szóban még Szent Annával egybefoglalvák, azt ugyane legendák elég világosan elárulják, sőt egynémelyikük képes ábrázolattal is szemlélhetővé teszi. Így a többször idéztem compilatio is, melynek a IX. fejezettől az utolsóig, a XVII-ikig érő második fele jórészt párhuzamos, legalább tartalmilag, a Dorlandus-féle Anna-csodákkal. (*Acta SS.* Jul. VI. 261—279.) E csodák közül különösen érdekelhet itt bennünket a IX. fejezetben elbeszélt eset. (Dorlandus-nál i. h. 264. l. cap. II. 15.) Ennek a *Teleki-codex* Anna-legendája forrásául szolgált latin szövegben olvasható előadása (id. ősnyomt. 14 a. saj. kiad. i. h. 51. s k. l.) így mondja el a dolgot: Egy magyar nemes ifjú, szüleinek egyetlen fia, a prágai

egyetemen tanul s huszonkét éves korában a szépművészetek mestere és jogtudor lesz. Egy várnagy neki szánja két leánya közül az egyiket. Procopius, ez az ifjú neve, ki is választ közülök egyet s eljegyzi magának. A dolog rokonainak nincs kedvére, mert ezek egyházi pályára szánták a jeles ifjút. S úgy látszik, az Ég sem hagyja jóvá az ifjú szándékát, mert kevéssel az esküvő előtt meghal a menyasszony. Az apa azonban vigasztalja a gyászoló vőlegényt s a másik leányával akarja összeházasítani. Most azonban a vőlegény esik súlyos betegségbe s ebben már ő is az Isten ujját látja s felgyógyulván, bucsút mond a világnak és remeteségbe vonul. Itt él éveken át a világtól elrejtőzve. Ájtatos visszavonultságában egyszer látomása van, mely Szent Anna fokozottabb tiszteletének terjesztésére inti őt. Majd kevéssel utóbb egyszer kutat ásván, egy pogány vitéznek holttestére bukkan, melyen aranylánczot talál. Ezt elviszi a királynak s arra kéri őt, hogy a talált aranyból Szent Anna tiszteletére érmeket veressen, a melyek egyik oldalán az ország czímere, a másikon pedig *imago beatae Annae cum filia virgine et eius divina prole sculptae appareant.* Tehát az előbb említett Szent Annás *Mettertia*-kép, a milyent számosával láthatni a Szent Annának tiszteletére rendelt kápolnákban és templomokban, a szent oltárai fölött.

E képeken a két kisded elhelyezése több változatban látható. A legáltalánosabb azonban az, a mely a szentnek egyik karjára helyezi a gyermeknek ábrázolt Boldogságos Szűzet, a másikra pedig a kisded Jézust. Vannak azonban olyan *Mettertia*-képek is, a melyeken Szent Anna ölében ül a serdülő hajadonnak fel-

tűntetett Szűz Mária s ennek az ölében az isteni kisded. Arra nézve, hogy a Megváltó nagyanyjának melyik karján ül az unokája s melyiken a leánya, érdekes a *Kazinczy-codex* egyik helyét egybevetni, a mely legendánk X. fejezetének felel meg és azt szabadon fordítja, illetőleg itt bővíti, holott egyebütt inkább rövidít rajta.

Ebben a föntebb idézett fejezetben egy másik, Dorlandus megfelelő szövegében szintén *magyar* ifjú sok viszontagság után jut oda, hogy Szent Annát választja az imént már látott módon védőszentjévé. Az ő tiszteletének előmozdítására egyebek közt *Meltertia*-képet fest egy templom tornyának nyugat felé néző falára, mintegy hatvan singnyi magasságban. E képet a *Kazinczy-codex* 56. l. (*Nyelvemléktár* VI. 203. l.) így írja le: «es zepôn zenth annanak kepet megh ira: bal ôlebe ira urunkat: es iob ôlebe azzonunkat: es az kepnek fôlôte imezt ira aran bôttôkel: zent anna: mind harmad magadal segić megh engômet». A *Teleki-codex* párhuzamos helyén (99. l., *Nyelvemléktár* XII. 311.) csak ezt olvassuk: «scent anna azzon kepet: igôn nag zep ekesôn meg ira: a bodog ziz mariaual: es az ô edes isteni magzattyaual: es a kep alat: nag zeles aranas bôtvkel meg ira: scent anna azzon: segel mvnket harmad magaddal». A közös latin forrásban (id. ősnyomt. 17 a, saj. kiad. 57. l.): «depinxit imaginem sanctæ Annæ decoram, cum virgine beata et eius prole divina, subscripsitque amplissimis litteris aureis: Sancta Anna, succurre mettertia!» Látjuk e párhuzamos idézetből, hogy két codexünk közül melyik fordítja az eredetit híven és melyik szabadon; melyik ragaszkodik csupán a latin

szövegben talált adatokhoz és melyik told ezekhez a sajátjából.

Épen ilyen természetű, t. i. ikonographikus részletezést tartalmazó betoldás van a *Kazinczy-codex* ezen fejezetének egy valamivel előbbi helyén is, az 54. lapon (*Nyelvemléktár* VI. 202. l.): «Ime legottan urunk iesusnak kepe: kyt zenth annanak balya felől kebelebe iratotuala; az naǵ zeretetnek ieǵeert: mert embőrnek zyue bal felől uagon: kyből az zeretet ky zarmazik: iobia felől kegek: kebelebe irattauala azzonunkat: megh zolala v̊neky...» Itt az előbb idézettel egyező elhelyezése a két kisdednek már meg is van magyarázva, a minek megint nincs nyoma sem a *Teleki-codex* párhuzamos helyén (96. l., *Nyelvemléktár* XII. 310. l.), sem a közös latin forrásban.*

Kétségtelen ez idézetekből, hogy a *Kazinczy-codex* fordítója, vagy inkább átdolgozója előtt egy hazai *Mettertia*-kép lebegett, mely a legrégibbek egyike lehetett, tekintve a codex írásának idejét. Minthogy az előttünk lévő másolat illető része 1526-ból való, az eredeti bátran egy-két évtizeddel korábbra tehető. A legendánál nem sokkal fiatalabb időből való lehetett tehát az a kép, melyen a Szent Anna balkarján, a szívéhez közelebb ült a kis Jézus, a jobbján pedig a Bold. Szűz. *Annaberg* szászországi bányaváros (az Érczhegységben), melynek már a neve is a virágzó Anna-cultus egyik nevezetes emléke a XV. század legvégéről (a város 1496-ban keletkezett, de nevét

* *Teleki-codex* i. h.: «a germôc Jesus olymynt ki veckenduen a scent anna azzon kepenec ôlebôl: monda...» A latin forrás (i. h. 17 a, saj. kiad. 56. l.): «inquit puer Jesus, velut exsiliens de sinu imaginis sanctae Annae...»

valamivel később kapta I. Miksa császártól), czímerében viseli a *Mettertia*-képet. De ezen a két kisded épen fordítva van elhelyezve Szent Anna két karján, t. i. balra (a nézőtől jobbra) a Szent Szűz és jobbra (a nézőtől balra) a kis Jézus. Amaz serdülő leánykának van ábrázolva, úgy hogy a lába majdnem földig lóg le édesanyja öléből, míg az isteni kisded körülbelül másfél vagy két esztendős gyermeknek van feltüntetve. *Annaberg* e czímerének említése kapcsán megjegyezhetjük, hogy Szent Anna egyebek közt a *bányászok*nak is védőszentje.* Innen a sok Anna-kápolna és Anna nevével kapcsolatos hely- és tárna- vagy akna-név, főleg az ezüstérczekben gazdag, de a szénbánya-vidékeken is. (Pl. hazánkban is *Annavölgy.)*

A *Mettertia*-tisztelet ezen vázlatos ismertetése után térjünk már most azokra a különösebb esetekre, a melyekben a szentnek oltalma kiválóképen üdvösnek és hatékonynak bizonyul, a róla szóló legendák tanúsága szerint. Ezeknek a során fog majd világ derülni a mi népünk *Kedd asszonyá*nak egyes legjellemzőbb vonásaira is; egyúttal pedig kitetszik majd az is, hogy milyen viszonyban áll a népies cultus fokán a Szent Annával azonosított alföldi (szorosabban Szeged-vidéki) *Nagyboldogasszony* az igazival, t. i. a Boldogságos Szűzzel; és hogy miért foglalja le népünknek a hit dolgaiban tudatlanabb része az utóbbi számára, kivált mikor édesanyjával szembeállítja, a *Kisasszony* nevet.

* Épp így az *ácsok*nak is, a minek szintén a mi legendánk egyik elbeszélésében, az állványról ördögi ármány folytán lelökött s Szent Anna csodás segítségével megmenekült ifjú esetében van az alapja. Eredetileg ez is egy igen elterjedt Mária-csoda, mely csak utóbb ruháztatott át Szent Annára.

Szent Anna a róla szóló legendák legrégibb részeiben, a melyek még a föntemlített apokryph iratokon alapszanak, tehát a Kr. u. II. századig vezethetők vissza, hosszas meddőség után fogadja méhébe és szüli a Boldogságos Szűzet. Miután azonban terméketlensége Isten különös kegyelméből megszűnt, teszik hozzá a későbbi legendák (ezek már csak a XII. századig kísérhetők fel), még két leánynak ad életet. Szent Anna ezen többszörös anyasága és azon hiedelem ellen, hogy a három Máriát három különböző férjétől szülte, az egyház hivatalos tekintélye mindig erélyesen tiltakozott. (L. *Acta SS. Boll.* i. h. 237. s k. lk., §. III. és IV.) Mindazonáltal, mint a XV. századbeli compilatio és annak magyar származékai is bizonyítják, ez a hit elég szívósan tartotta magát; sőt maguk a róla szóló legendák későbbi toldalékai olyan csodákkal erősítik e hitet, a melyek az abban kételkedők bűnhődését szemléltetik épületes tanulság czéljával. (Így a mi legendánk VIII. és IX. fejezete. V. ö. *Teleki-codex* 59—67. l. *Nyelvemléktár* XII. 298—300. l.) Könnyen érthető már most, hogy az efféle épületes iratkák és ilyeken alapuló prédikácziók révén a nép közé is eljutott hiedelem magva tovább csírázott. Ennek a csírázásnak különben még más, szintén a legendából táplálkozó vélekedések is jöhettek segítségére. A saját magán tapasztalt és keservesen megsiratott meddőség szégyenétől megváltatván, Szent Anna, egészen természetes, hogy ép a meddő asszonyok pártfogója és segítője lesz. Ép oly természetes, hogy a 20 évi meddőség után, aránylag már előrehaladottabb korban háromszor is termékenynyé lett szent asszony másrészt az áldott állapotban lévő

nők és a nehéz szülésben vajúdók oltalmazója és kegyes megmentője is egyúttal, a mit szintén a legendájából tudunk igazolni.

A *Teleki-codex*-be teljes egészében átment latin compilatio s ennek Dorlandus-nál párhuzamos része, mint láttuk, egyik fejezetében a magyar eredetűnek mondott Procopius történetét beszéli el. E regényes kezdetű fejezetet az imént csak odáig kísértük, a hol a remetévé lett Procopius a királynak átadja a pogány vitéz sírjában lelt aranyláncot, hogy abból Szent Anna tiszteletére az ő *Mettertia*-képével ékes érmeket* veressen. A király ez érmek egyikét áldott állapotban lévő nejének ajándékozza, ki azt nyakán hordja. Halljuk már most legendánk szószerinti szövegét (id. ősnyomt. 14 a, saj. kiad. i. h. 51. s k. l.): «Post hoc contigit reginam impraegnatam recreationis causa cum sua comitiva circa nemus equitare; et dum sua traheret quemque voluptas, et alter ab altero sequestratus solivagus incederet, contigit reginam in quodam loco solam inadvertenter esse dimissam, cui inopinus labor partus advenit. Quae dum se solam cerneret ac mulierum solatiosa præsentia defraudatam, in angustiis periculisque constituta, deo volente cogitare coepit de beatæ Annæ patrocinio, visoque nummo cum sanctæ Annæ imagine, ait cum gemitu ac osculo humili: O sancta mater Anna, nunc mihi succurre mettertia! . . . quæso, mihi peccatrici loco obstetricis assistentiam ne deneges, me miseram in hac hora recollige, in hac mea necessitate liberationis gratiam mihi in te confidenti digneris impartiri. Et ecce, mox

* Dorlandusnál ez érmek csupán Szent Anna képét viselik.

sine humano præsidio incolumis et gaudens peperit, suumque periculum imminens et beatæ Annæ obsequiosum auxilium regi enarravit.»

A király erre Procopiust hálából prágai érsekké teszi, bármint vonakodik is a szent ember remeteségét elhagyni. E csodának DORLANDUS-féle változata (*Acta SS.* i. h. 264. l. 15.) a dolgot még azzal a csodával tódítja, hogy a királynő terhességének még csak ötödik havában volt s mégis teljesen ép gyermeket szült. Erre a Bollandista Cuperus, a legenda kiadója, megjegyzi, hogy ezt a részletet nem tartja odaillőnek és valószínünek: «Regina quinque mensibus gravida, ad laboriosam ac periculosam venationem exiens, et sola a suis relicta. Non cohærent, nec satis verosimilia videntur.»*

E legenda jámbor írója és még jámborabb s naivabb hitű olvasói azonban aligha vetemedtek ilyen bíráló és kétkedő észrevételekre, hanem azzal a fogékony készséggel, mely a szorongatott és hiszékeny lelkek egyik legjellemzőbb vonása, hajlandók voltak az ó-testamentomi Sárának és Ráchelnek, meg a Sámuel próféta szintén Anna nevű édesanyjának nyomába lépő** Szent Annát a magtalanok és a vajúdók

* Hasonló kritikus megjegyzésekkel kíséri a tudós kiadó a Dorlandusnál elbeszélt többi csodát is. Ennél és az előző fejezetnél minket különösen azok a chronologiai és topographiai ellenmondások érdekelnek, melyeket Cuperus nagyon helyesen emel ki, hogy az illető elbeszélések apokryph voltát megvilágítsa.

** Ezen ó-testamentomi előképeivel, továbbá még az ifjú Tóbiás feleségével folyton egybevetik Szent Annát a róla szóló legendák és prédikácziók, a mi szintén nagyon figyelembe veendő körülmény a reá vonatkozó legrégibb hagyományok fejlődésének megítélése szempontjából.

leghathatósabb pártfogójaként tisztelni s leghőbb vágyuk teljesedéseért, vagy halálos veszedelmükből való szabadulásukért hozzá teljes bizalommal folyamodni. Érthetjük már most, miért bőjtölnek a mi népünk körében is, de egyebütt is, a magtalanok Szent Anna tiszteletére kilencz keddet, a tizediket pedig Szent Joachiméra. Továbbá mért folyamodnak ugyanő hozzá az áldott állapotban levők is, hogy szerencsésen szülhessenek. (Kálmány L. i. h. 9. l.) Nem kell azért a Szent Annával egynek vett *Nagyboldogasszonyt* vagy a *Kedd asszonyát* mindenkép pogány hitbeli eredetű, életadó istenasszonynak tekintenünk, mint Ipolyi néhány elejtett megjegyzése és Barna Ferdinánd kritikátlan közleményei alapján Kálmány, nagyon is egyoldalú elfogultsággal, tette. Az ilyenféle hiedelmek keletkezésének vizsgálatánál nem tanácsos mindjárt a præhistorikus rétegbe fúrni; mikor előbb még a közelebb eső történelmi talajnak a gondos átkutatása is meglepő fölfedezésekkel kecsegtet.

A kereszténység majdnem egy évezredes kultúrájának iskoláján átment magyar nép, a mely a keresztény vallást még régebb idő óta ugyanezen iskolába járó népektől, germánoktól, szlávoktól és románoktól vette fel, keletről pedig bizánczi hatásokkal telített szűrőkön át is kapott és kap a nemzetiségek révén még ma is egyetmást, — vajmi sokszoros összetételű és heterogen elemekből álló mythosi maradványokat őriz még ma is lelke mélyén. Nem mondjuk, hogy e maradványok közt az egykori őseredeti pogány vallásnak, valamint a kereszténység felvétele előtti más monotheistikus hatásoknak, vagy egyéb, idegen pogány vallásrendszereknek a nyomai szintén ne akad-

nának. A jóval nagyobb és hatékonyabb része e hagyományoknak azonban abból a félhivatalos, vagy egyáltalában el nem ismert, csak tűrt, sőt néha keményen el is ítélt *alsóbb* kereszténység rétegéből való, a mely annál erősebb, minél jobban közeledünk az egységes kormányzatú és szabatosan körülírt tanrendszerű katholikus hitélet peripheriáihoz. Hazánk Kelet és Nyugat közötti helyzeténél és sokféle nemzetiségű meg felekezetű lakosságánál fogva, különösen alkalmas területe e többrendbeli elemek és többé-kevésbbé az eretnekséghez közeledő nézetek keveredésének. Ilyennek az Anna-tisztelet túltengésében is van egy érdekes hazai nyoma, melyet a sok tekintetben classikus tanú értékével és érdemével fellépő Temesvári Pelbárt tartott fönn számunkra, *Stellarium*a IV. könyve I. része 1. articulusában. Itt a jeles minorita szembeszáll azoknak az együgyűeknek *(simplices)* a vélekedésével, kik azt hiszik, hogy Szent Anna nem a természetes úton, hanem *per solum osculum* fogadta méhébe Szűz Máriát. E Pelbárt koránál jóval régibb balvéleményt az egyház sokkal később 1677-ben, mikor az megint felújult, hivatalosan is kárhoztatta. Ugyanekkor az Anna-cultus újabb fellendülésének néhány kinövését a tiltott könyvek jegyzékében is elítélte a szentszék. (L. *Acta SS.* Boll. id. h. 237*a* l.) Pelbártnak tanúsága e balvélemény mellett annál becsesebb, mert a tévhitnek akkortájt hazánkban is meglévő nyomát árulja el, s ebben egyúttal nagyon jellemző bizonyítéka a *Teleki-* és *Kazinczy-codex* Anna-legendájában is eléggé igazolt magyar *Mettertia*-cultusnak oly időből, a mikor az a velünk határos külföldön is erősebb lendületnek indult.

Ebben a cultusban, melynek nevezetes irodalmi terjesztője volt a nevezett két magyar codex általunk fölfedezett közös latin forrása — Szent Annának ebben az egyház által ugyan jóvá nem hagyott, sőt részben utóbb el is ítélt, de részben máig is megtűrt tiszteletében — van a gyökere azoknak a népies hiedelmeknek és szokásoknak, melyek a *Kedd asszonyára* és a vele helytelenül azonosított Nagyboldogasszonyra vonatkoznak. Ez a Szent Annával összetévesztett *Nagyboldogasszony* csak a *Kisasszony*nak is nevezett Boldogságos Szűz helyébe lép akkor, midőn az áldott állapotban lévők és a gyermeket áhító magtalanok oltalmazója és segítője lesz, holott a régibb századok Mária-cultusában ezt a kettős tisztet is az Istenanya viselte, mint azt számos róla szóló legenda bizonyítja. E tisztre azonban akkortól kezdve, mikor Mária alakjában mindinkább a szűzen-szülés, majd a szeplőtelen fogantatás* eszméje emelkedik előtérbe, a jámbor hívők alkalmasabbnak találták Szent Annát, a ki legendája szerint hosszas meddősége után többszörös anyasággal lőn megáldva; míg ellenben az alföldi néphit *Kisasszonya*, legalább az együgyűek, a hitbeli analphabeták felfogásában, nemcsak mindvégig szűzen maradt, de egyúttal gyermektelen is.

A mi még ez elnevezés eredetét és a *Boldogasszony*, *Nagyasszony*, *Nagyboldogasszony* nevekhez való viszonyát illeti, arról is kell még ezúttal egy-két szót ejtenem. Mikor népünk a kereszténység tanaival, köztük különösen a Szűz Máriára vonatkozókkal megismer-

* Ez utóbbit a laikusok közül sokan még ma is elég gyakran összetévesztik az előbbivel.

kedett, az akkoriban a *szűz* és *hajadon* szókkal körülbelül egyértelmű, csak valamivel, úgy látszik, előkelőbb *kisasszony* szót alkalmazta a *semper virgo* egyenértékűje gyanánt. Egészen olyan összetétel ez, mint a német *Jungfrau*, melyhez elemeinek értelmét nézve is nagyon hasonlít. Mikor aztán a Gellért-legenda* sokszor idézett tanúsága szerint (a XIII. fejezet vége felé) e név helyébe, nagyobb tisztelet okáért, mindinkább a *nagyasszony* lépett, ép úgy, a mint a németeknél az *unsere liebe Frau*, vagy csak *Liebfrau*, a románoknál a *nostra Domina* (fr. *Notre Dame)*, vagy *mea Domina* (ol. *Madonna)* kezd ugyanez okból mindjobban elterjedni: akkor könnyen megeshetett, hogy a tovább is egymás mellett élő két elnevezés, a *kis-* és *nagyasszony* (vagy tulajdonnévvé válva immár *Kis-* és *Nagyasszony)* az együgyűbb népnél azt a vélekedést kelthette, a melynek némi nyomát

* A Gellért-legenda ez adatát lényegesen kibővíti Temesvári Pelbárt Szent Gellértről szóló beszéde (*De sanctis* p. aest. LXVI. D.) s ezen a helyen alapszik az *Érdy-codex*nek Kálmánynál is idézett helye, melyet azonban ő csak Toldy F. átírásában (*Magy. Szentek Leg.* III. fej.) közöl. Az érdekes Pelbárt-féle hely egész terjedelmében így szól: «Item ad beatam Mariam virginem summa afficiebatur devotione, adeo quod quicumque pro nomine matris Christi ab eo postulasset, mox profusus lachrymis petitionem eius annuebat. Unde eius persuasu et arbitrio factum est, ut nomen matris Christi proprium in communi locutione ob reverentiam non exprimatur apud Hungaros, sed tantummodo *beata domina* vel *magna domina mundi* nuncupetur. Unde et Pannonia a beato Stephano rege appellata est familia et regnum beatae dominae». Az *Érdy-codex* megfelelő helye (544 b, *Nyelvemléktár* V. 326.) ekként hangzik: «Az eedes zyz anya mariahoz kedeeg oly nagy ayo'tatussaggal vala hogy soha semyt nem keerhettek ew neweeben kyt nem adot volna es ottan elfakat vala syrwa. Es az ew tanacchanak ynteseeből akkoron kele ffel hogy az zyz mariaat az magyar orzagban *Boldog azzonnak* awagy *ez vylagnak nagy azzonyanak* hywnaak. Zent Isthwan kyral ees ez zegheen orzagot bodog azzon orzaganak newezee».

mutatják Kálmány Lajosnak a Szeged-vidéki alsóbb néposztály körében tett tapasztalatai és feljegyzései. T. i. hogy a nép eme hittantanításban járatlanabb elemei a *Kisasszony-Máriá*val szemben *Nagyasszony*-nak a Szűz Mária édesanyját tekintették; kivált a mióta a kettőt együtt, vagy Jézussal hármasban ábrázolva látták az oltárok fölött és házi szentélyeikben.

A mi még hátra van, az, hogy néhány szót szóljunk arról a tilalomról is, a mely bűntetéssel fenyegeti Szent Anna részéről a neki szentelt napon bizonyos munkát végezőket, kivált azokat, a kik *keddi* napon mosnak. Ezt a Kálmánynál (i. h. 10. l.) egy kis példával is erősített babonát szintén számos helyütt megleljük többféle változatú mondák kapcsolatában, a melyek mind csak az *ünneprontás* tágabb körű kategoriájába tartoznak s a legtöbb szent személy ünnepeivel szerves összefüggésben állanak. Ugyanebbe a körbe valók a *vasárnap*, a *csütörtök*, a *péntek* és a *szombat* megszentelésére vonatkozó babonák és hiedelmek, mondák és legendák is, melyek mind a hét és a teremtés hetedik napja ó-testamentomi megszentelésének a kiágazó sarjai.* Hogy ez a hetedik

* Ez a tilalom a *Mettertia*-cultust nálunk sajátszerű ellenmondásba keveri egy másik keddi babonával, a mely szerint meg éppen a *keddi* nap a szerencsés kezdet napja. (L. az Ipolyinál i. h. felsorolt adatokat.) Ilyen ellenmondás azonban szintén számosával akad a babonának világában, a hol sok, eredetileg össze nem függő dolgot kever együvé, viszont épen annyi, alapjában összetartozót zilál szét az elhalt régi s a felülkerekedő újabb hiedelmek hol szerves, hol csak szervetlen fuziója. Az előttünk lévő példában a naiv népetymologiának is volt egy kis része abban, hogy a *kedd* a *kedvező* auspiciumú napok közé került; talán még akkor, a mikor az Anna-cultus nem foglalta le még a maga számára e napot; vagy csak oly népelemeknél, a melyek felekezeti okokból nemcsak nem osztoznak, de sőt ellentétben

nap a kereszténységben a hét első napja lett, azt a Megváltás középpontjának tekintendő feltámadás ünnepe, a husvét vasárnapja okozta; vagyis az, hogy az evangeliumok tanusága szerint az Üdvözítő a szombat utáni napon támadt föl. Annak pedig, hogy a mi *kedd*ünk, a mely jelentése szerint, ép úgy mint szláv eredetije, a hét *kettődik* napja, miért esik egybe az egyház *feria tertia*jával, annak is megvan a maga oka. Az ugyanis onnan van, mivel a mi egyik hétszámításunk, melynek nyomait a *hétfő*, *kedd*, *csütörtök* (= negyed nap) és *péntek* (= ötöd nap) őrzik, hétfővel kezdi a hetet; míg a másik, a melynek emléke a *szerda* (a. m. középső nap, tehát = a ném. *Mittwoch*), egy vasárnappal kezdődő számlálás mellett tesz tanuságot. A latin *feria secunda*, *tertia* stb. elnevezések pedig úgy értendők, hogy a kereszténység államvallássá emelkedése idején, I. Theodosius és II. Valentinianus törvénye szerint (389-ben), a husvét előtti és utáni két egész hét törvénykezési szünet és egyúttal munkaszünet is volt, tehát csupa *dies feriata*ból vagy *feria*ból állott. Ezek közül azonban az első, a vasárnap, és az utolsó, a szombat, megtartotta amúgy sem pogány vonatkozású *Dominica (Κυριακή)* és *Sabbatum (Σάββατον)* nevét. Utóbb aztán épen azért,

állanak e cultus-szal. A mi meg épen a *mosási* tilalmat illeti, az magának a katholikus hitéleti alapon élősködő babonának szűkebb körében is ellenmondásba kerül egy másik hiedelemmel. Tudvalévő dolog ugyanis, hogy a *szombat*ra vonatkozólag meg épen abban a vélekedésben él, nemcsak hazánkban, hanem egyebütt is, kivált az asszonynép, hogy Szűz Mária e szent napja kedvez a mosás munkájának, mert a Boldogságos Szűz is e napon mosta a kis Jézus ruhácskáit; a miért is e napon mindig kisüt, legalább rövid időre, a nap, hogy a kiaggatott ruhát megszárítsa.

hogy a hét napjainak pogány istenségekre emlékeztető nevei teljesen kiszoruljanak s kiküszöbölésük által a hívők állandó botránkozására egy okkal kevesebb legyen, az év összes heteire kiterjesztették a két legfőbb szent hétnek ezt az elnevezését, s így lett a többi nem *feriata* nap is *feria*. Egy másik magyarázata annak, hogy a hét összes napjai *feria* nevet kaptak, abból a még régibb szokásból indul ki, mely szerint már az új-szövetség előtt is közkeletű volt a zsidóságnál, mint Eusebius, de már az evangeliumok (Máté 28, 1. Márk 16, 1. Lukács 24, 1. János 20, 1.) is tanítják, az egész hetet s annak minden egyes napját (az illető sorszámmal ellátva) a hét utolsó és legszentebb napja után *szombat*nak nevezni. Ennek pedig, a nyugalom és teljes munkaszünet napjának, latin egyenértékűje a *feria* elnevezés, a mely aztán épen úgy az egész hétnek, utóbb a hét egyes napjainak is a neve lett, mint a zsidó szombat.

JEGYZETEK

A) AZ ÉLETRAJZHOZ.

Katona Lajos jelen életrajza, noha későbben jelen meg, mint Katona fölött tartott emlékbeszédem, nem annak kibővítése, hanem fordítva: az emlékbeszédet készítettem a terjedelmesebb életrajz alapján. Itt nemcsak az életrajzi rész bővebb, hanem Katona munkásságának méltatása is részletezőbb. Iparkodtam megállapítani Katona működésének, főként összehasonlító irodalomtörténeti dolgozatainak jelentőségét és összefoglalni kutatásainak maradandó eredményeit. Annál nagyobb szükségét éreztem ezen eredmények megrögzítésének, mert — a mint a II. kötethez csatolt utószóban kifejtem — Katona dolgozatainak sajátos természete miatt épen a legjellemzőbbeket, legfontosabbakat majdnem teljesen kénytelen voltam mellőzni. Épen azért, hogy munkásságát az ő szellemében mutathassam be, a mennyire lehetett, sűrűn fölhasználtam e méltatásban magának Katonának gondolatait, sőt itt-ott még a szavaihoz is ragaszkodtam.

Az életrajz a magam munkája ugyan, de hálásan kell megvallanom, hogy nagy mértékben éltem a Katona iránt érdeklődők segítségével. Kiaknáztam természetesen a nyomtatott forrásokat, a Katona emlékét megörökítő nekrologokat, főként Riedl Frigyesét, Sebestyén Gyuláét és Solymossy Sándorét, de nem erre czélzok. Azoknak a szíves támogatását értem, a kik Katona Lajossal bizalmas viszonyban állván, személyes élményeiket tárták föl előttem. Első helyen kell említenem boldogult barátom özvegyét, a férje emlékét nemes kegyelettel ápoló Katona Lajosné úrasszonyt. Rendelkezésemre bocsátotta férjének könyvtárát és kézirati hagyatékát, s a legnagyobb készséggel ellenőrizte vagy épen pótolta a készülő életrajz adatait. Herrmann Antal dr. egyetemi m. tanár úr avval kötelezett le, hogy átadta fölhasználás végett Katona hozzá intézett leveleinek jóformán teljes gyűjte-

ményét, Trummer Ferencz esperes-plébános úr, Lenkei Henrik s Tóth Márton tanár urak és Alszeghy Zsolt barátom pedig szíves fölvilágosításaikkal és ifjúkori emlékeik közlésével világot derítettek Katona életének, lelki fejlődésének azon mozzanataira, melyeket a magam tagasztalásából nem ismerhettem. Ha ez az életrajz több puszta krónikánál, a megtörtént események egyszerű följegyzésénél s egy és más tekintetben közlekedik a lelkirajzhoz: első sorban az ő érdemük. Engedjék meg, hogy itt, a nyilvánosság előtt, mondjak mindannyiuknak hálás szívvel köszönetet.

A legtöbb hálával azonban még sem nekik vagyok adósuk, hanem annak, a kinek életrajzát megkíséreltem vázolni, Katona Lajosnak. Az ő gazdag hagyatéka: följegyzései, fogalmazványai, levélgyűjteménye kimeríthetetlen bánya volt számomra, s míg az ő ódivatú íróasztalán, annyi becses szellemi termék szülőhelyén, sorra elolvastam minden fönnmaradt betűjét, megelevenedtek előttem nyomtatott írásai is, beleláttam a tudós lelkének legmélyére, a hová a kész művek nem mindig világítanak be.

Így forrásaimban megvolt a szilárd alap, hogy Katona Lajos emléke hozzá méltóan örökíttessék meg. Sikerült-e megfelelni föladatomnak — nem én vagyok hivatva megállapítani.

★

Az 55. l. 2. bekezdésében említett folklore-kézikönyvnek tervrajzát azonban elkészítette Katona két ízben is, 1889 végén s a 90-es évek közepén. Mindkettő reánk maradt s még a hozzávaló czímlapok is. Az első fogalmazás szerint a könyv czímlapja a következő lett volna:

AZ

ÖSSZEHASONLÍTÓ NÉPKÖLTÉSTAN

(FOLKLORISZTIKA)

ALAPVONALAI

KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MAGYAR NÉP HAGYOMÁNYAIRA

ÍRTA

Dr KATONA LAJOS

Tervrajza pedig a következő:

TARTALOM.

BEVEZETÉS.

Ethnografia. Etnologia. Folklore.

I. SZAKASZ.

A szorosabb értelemben vett *folklorisztika* (népköltéstan) vázlata.

A) *Mesék.*

1. §. A népmesék gyűjtésének és vizsgálatának rövid története.
2. §. A mesevizsgálat legközelebbi feladatai.
3. §. Magyar népmese-repertorium.

B) *Mondák.*

C) *Epikus énekek* (hősköltemények, románczok, balladák).

D) *Dalok és rokonneműek* (tánczdalok, tánczszók, dajkarímek, gyermekversikék stb.).

E) A szóbeli hagyományok *szatirikus, didaktikus* és *vegyes* elemei.

F) *Népdráma.*

II. SZAKASZ.

Közmondások és szólásmódok.

III. SZAKASZ.

Néphit (mitosz és babona) és *népszokás* («ethos»).

IV. SZAKASZ.

Egyetemes folklorisztikai és néprajzi irodalom. (Folyóiratok.)

Később a czímlapot megváltoztatta ily módon:

AZ

ÖSSZEHASONLÍTÓ

HAGYOMÁNYTAN

(FOLKLORISZTIKA)

ALAPVONALAI

EGYÚTTAL

BEVEZETÉS A HASONLÍTÓ NÉPRAJZ ÉS NÉPEREDETTAN

(ETNOGRAFIA ÉS ETHNOLOGIA)

TUDOMÁNYÁBA.

IRTA

KATONA LAJOS

A tervrajz maradt a régi.

A 90-es években bővebb tárgykört akart fölölelni, a mint az új czím s az új tervrajz is mutatja. A czím így hangzott:

AZ

ÖSSZEHASONLÍTÓ ÉS OKNYOMOZÓ

NÉPÉLETTAN

ALAPVONALAI

ÍRTA

KATONA LAJOS

A hozzá készített tervrajz kimerítőbb, de a fogalmazásnak kezdetlegesebb stádiumát tüntetvén föl, nem olyan rendszeres, kidolgozott, mint az előbbi. Így hangzik:

I. Bevezetés.

II. Néprajz (szor. ért. ethnographia).

III. Folklore.

1. Szókincs (népetymologia).

2. Közmondások.
3. Mesék (minden faja).
4. Mondák (ætiologiai, helyi).
5. Legendák (positiv vallás alapjaihoz fűződő mondák).
6. Epikus dalok.
   a) történetiek (mondai, ill. mythikus és tört.),
   b) balladák, románczok.
   c) vegyesek.
7. Néplyra.
8. Tánczdalok.
9. Dajkarímek és gyermekversikék, stb.
10. Blason populaire, stb szatirikus versek.
11. Találós mesék.
12. Népdráma (gyermekjátékok).

IV. Mythologia.

Bevezetés. Animismus. Álomélet. Halál. Őstisztelet. Istenek. Szentek. Dæmonok. Ördög. Boszorkányság és varázslás. Elemek. Állatok. Növények. Ásványok. Abstractumok. Ima. Áldás. Átok. Áldozat. Jóslás. Kuruzslás. Bűvölés.

V. Szokások.

Születés. Házasság. Temetés. Évköri és ünnepi szokások. Különösebb szokások.

VI. Néperedet- és fejlődéstan. (Ethnologia szorosabb ért.).

VII. Néplélektan.

VIII. Társadalomtani (sociologiai) eredm.

B) A TANULMÁNYOKHOZ.

Katona tanulmányainak egy része hű lenyomata a folyóiratokban megjelent szövegeknek. Más részük azonban, s különösen azok, melyek itt az I. kötetben olvashatók, új alakjában stiláris javításokkal jelen meg. Katona ugyanis majd minden dolgozatából készíttetett különlenyomatot, vagy legalább eltett belőlük egy-egy példányt, s arra gondolva, hogy valamikor összegyűjti tanulmányait, legnagyobb részüket átdolgozta. Ez az átdolgozás azonban nem volt mélyreható, inkább csak az újabb adatok pótlására, a sajtóhibák megigazítására s a stílus egyengetésére terjedt ki. Ez utóbbira, különösen régibb dolgozatainál valóban szükség is volt. Katona tömötten írt. Nem szerette a gondolatot széttördelni apró mondatokra, hanem rendszerint belefoglalta, sőt itt-ott beleerőszakolta egy-egy nagyobb mondat-complexumba, a mi egyfelől tömörségre, de másfelől nehézkességre vezetett. Később, dolgozatai revideálásakor, iparkodott ezen a nehézkességen segíteni s kissé bővebben, de ezáltal könnyebben fejezte ki mondanivalóját. (Az érdeklődő vesse össze p. o. *A népmesékről* czímű, vagy még inkább a II. kötetben megjelenő *A karácsony-ünnep történetéhez* czímű dolgozat jelen alakját az első közlés szövegével.) Nagyobb változtatásai inkább törlések voltak: megfosztotta dolgozaiait alkalmi színüktől és elhagyta polemikus megjegyzéseit.

A hol Katona dolgozataira vonatkozólag rendelkezésemre állottak az ő ú. n. *kézi példányai*, ott természetesen hozzájuk tartottam magam; a hol csak a nyomtatott szöveg volt előttem, minden igazítás nélkül, ott adtam úgy a tanulmányt, a mint megjelent. Néhol azonban mégis kénytelen voltam a *betű* helyett a *szellemhez* ragaszkodni, s egy-egy alkalomszerűségét vesztett vagy más dolgozatban újra olvasható részletet elhagytam, azonkívül itt-ott a tudományos apparátusnak a szövegben maradt részletét – szintén Katona példájára – a jegyzetek közé iktattam. A hol a szövegen maga Katona igazított vagy törölt, úgyszintén a hol nekem kellett a szövegen változtatni, arról alább, az egyes tanulmányokhoz adott jegyzetekben beszámoltam. Ha valamely dolgozat változatlanul az első szövegezés nyomán jelen meg, az kétségtelen jele, hogy nem állott rendelkezésemre «kézi példány».

A népköltés a néplélektan tárgykörében.

Megjelent 1910-ben, a *Budapesti Szemle* CXLI. kötetében.

Katona Lajosnak ez az élete végén írt tanulmánya egyik legkorábbi tudományos dolgozatán alapul, a mely *Ethnographia, Ethnologia, Folklore* czím alatt épen húsz évvel előbb jelent meg (1890). Sőt az utóbbi dolgozat nemcsak az előbbin alapul, hanem nagyrészt annak anyagát adja, csakhogy megváltozott czéljához képest más elrendezésben. Régebben a rendszerezés, itt a kifejtés volt a főczél, akkor az ethnologia állott érdeklődése középpontjában, ekkor a népköltés. A czéloknak ez az eltolódása nemcsak a dolgozat szerkezetén, hanem az anyagán is változtatott: noha a maga egészében az új fogalmazás sokkal terjedelmesebb és részletezőbb, vannak részletek, melyeket a régebbiből elhagyott vagy összevont. Mind a két dolgozatot nem lehetett a sok ismétlés miatt lenyomtatni, tehát csak az egyiket adjuk, természetesen a későbbit, mely nemcsak értékesíti az újabb vizsgálódások eredményeit, hanem gondosabb stílusú is. Hogy azonban a régibbnek értékes megállapításai és magyarázatai ne menjenek veszendőbe, az eltérő szövegek közül a fontosabbakat itt a jegyzetek között lenyomtatjuk, kapcsolatba hozva a második fogalmazás megfelelő helyével.

A tanulmány bevező fejtegetéseiben (107. l. 1. és 2. bekezdés) szereplő *nép* és *nemzet* szavaknak a régebbi dolgozat megadja a bő, tudományos magyarázatát:

«A görög *ἔθνος* szó — legelfogadhatóbb etymologiája szerint — a benne világosan felismerhető *-νος* képző elmetszése után az *ἐθ-* (régebbi **σϝεθ-*) tőhöz vezet, a melyre az *ἔθ-ος, ἦθ-ος* (Sitte, Gewohnheit), *ἤθεῖο-ς* (traut), *εἴ-ωθ-α* (bin gewohnt), *ἐθ-ίζ-ω* (gewöhne) szavakban is könnyen ráismerünk. E tő Curtius (Grundzüge d. griech. Etymologie 251, 4. kiad.) egybevetései alapján a szanszkrit *svadhâ* (Wille, Kraft, *anu svadhâ-m* nach Gewohnheit), gót *sid-u-s,* ófelnémet *sit-u* (Sitte), gót *sidôn* (üben), továbbá a latin *sue-sc-o, suê-tu-s, consuê-tû-do* szavakkal egy családba

való s a szankszrit *sva-dhâ* szónak Kuhn (Zeitschr. II. 134 s köv.) feltevése szerint *sva* (= gör. ἑ, lat. *se*) + *dha* (= gör. θε, ném. thu-n) elemekre bontása révén «eigenes Thun», «sajátos cselekvésmód» alapjelentésre utal. Curtius, a ki Kuhn e feltevésében osztozik s annak legjobb erősségét az idetartozó s egy második tő segítsége nélkül egyenesen a *suu-s* névmásból leszármaztatható latin szavakban látja, ezen etymologiai összeállítása kapcsán így szól: «Wie könnte die Sitte treffender bezeichnet werden, denn als eigenes Thun, eigenes Halten eines Volkes?» A gör. ἔθος ilyenformán a német *Sitte* szónak nemcsak jelentésében megfelelője, hanem vele ugyanazon tőből s végelemzésben ugyanazon két gyökből származik s ez alapon az ἔθ-νος szó eredeti jelentéseül is az «ugyanazon életszokásúak, egy erkölcsűek tömegét» lehet föltételeznünk. Mindenesetre mélyebb s még alábbi fejtegetéseinknél is számbaveendő felfogás nyilatkozik e szóból, a mely kétségtelenül közelebb jár a *nép* fogalmának lényeges jegyeihez, mint a latin *populus* és *plebs*, meg az ószláv *plŭkŭ* (turba, populus) és *plemę* (tribus) stb. szavakkal egy családbeli német *Volk* (ófelném. *fol, folc*), a melynek csak a «tömeg» képzete szolgál alapul. (V. ö. Curtius i. h. 277.)

A szintén «nép» jelentésű gör. λαός és δῆμος szavak elsejének a ném. *Leute* (ófn. *liut*. populus, pl. *liuti*, Leute) és az ószláv *ljudŭ* (a. m. λαός) stb. szókkal való rokonsága ugyan szembetűnő, gyökének alapjelentésére azonban még homály borul. (V. ö. Curtius i. h. 364.) A másodikat illetőleg tán még sem egészen elvetendő Weber Hugo (Etymologische Untersuchungen, Halle 1861; I, 8) és Pictet (Les Origines Indo-

européennes ou les Aryas primitifs, Paris 1859, 1863; II, 390) találkozó véleménye, a melyet Curtius (i. h. 231) leginkább e szónak Homernál «ország» jelentéssel dívó használata miatt tart elejtendőnek. E jelentéssel azonban — a szintén «szárazföld», «ország» értelmű *continens* (eredetileg a. m. «összetartozó») analogiáját szemmel tartva — a *δῆμος* szónak a «szorosabban együvé tartozók» eredeti képzetére visszavezető etymologiája nem áll oly kibékíthetetlen ellentétben. Ha a görö. *ἔθνος* szó az együttélés egyik legjelentősebb következményére utal, az egészen világos származású lat. *gens* és *natio* (ép úgy mint a valószínűleg ezek egyikének, még pedig alighanem az elsőnek mintájára alakult magyar *nemzet*) a népi összetartozás őseredeti okára, a közös származásra mutat vissza.

Hogy végül saját *nép* szavunkról is megemlékezzünk, ennek Budenz (Magyar-ugor összehasonlító szótár 402. l.) szerint «homines utriusque sexus» = «mindkét nembeli emberek» jelentésében sem látunk sokkal jellemzetesebb vonást annál, a mely a lat. *plebs* és *populus* szavakból kitetszik.» (*Ethnographia*, 1890. 72—73. l.)

Az ethnologia föladatainak meghatározása előtt (112. l. 1. bekezdés) a régebbi dolgozat az ethnologiának mint tudománynak eredetét és hovatartozóságát érintette:

«Az ethnologia a földrajz és történelem eléggé elkülönzött, de mégis kezdettől fogva szorosabb kölcsönös viszonyban fejlődött törzseinek egy-egy hajtásaként nőtt mindaddig, a míg útjában a két hajtás összefonódott s utóbb a boncz- és élettani tudományokból kivált anthropologiával találkozván, ekként a

szorosabb értelemben vett természettudományok és az ú. n. szellemtudományok határvonalán lebegett; majd az egyik, majd a másik oldalra lejtvén azon arányban, a mint művelői amahhoz vagy emehhez az iskolához tartoztak.

Az *ethnologia* hovátartozósága, tulajdonképeni tárgya s ettől függőleg meghatározandó módszere iránt felmerülő kérdések, a melyek minket itt első sorban érdekelnek, annál bonyolultabbak, mentül nagyobb az eltérés az ezen még kérdéses tudománynyal határos vagy részben közös tárgyú disciplinák feladatára és területére vonatkozó nézetek között. A philologia fogalmáról és czéljáról Wolftól egészen Gröberig annyiféle a vélemény, a hány számbavehető philologust ez iránt megkérdezünk. A nyelvbúvárok, mondja ismét Wundt, bármily kétségtelenül meghatározottnak látszik is vizsgálódásuk tárgya, ennek a történelmi kutatás más tárgyaihoz való viszonyát illetőleg épenséggel nincsenek tisztában. Schuchardt nem is reméli, hogy a nyelvtudománynak a többi tudományok körében való állásáról mindaddig egyértelmű felfogáshoz juthassanak, a míg a philologiának szerinte a zavart csak növelő nevétől meg nem szabadulnak.* A tudományok felosztásának, úgymond, a dolgok szemléletéből, nem pedig a nevek és legkevésbbé már eredetökben is bizonytalan jelentésű s ehhez képest folyton ingadozó értelmezésű nevek meghatározásából kell kiindulnia; nevekéből, a melyek oly idők örökségeül szálltak ránk, a midőn tulajdonképeni tudomány még alig volt. Tárgyát tekintve az újabb keletű s a termé-

* *H. Schuchardt,* Über die Lautgesetze. Berlin, 1885. 37. l.

szettudományok derültebb világánál született anthropologia legalább is oly szerencsés helyzetben van mint a nyelvtudomány, a mennyiben ez iránt semmi kétség sem támadhat. Már hogy az e tárgyon észlelhető jelenségek összege vagy csak egy része tegye-e vizsgálódása feladatát, az iránt eltérők lehetnek s valóban el is térnek a nézetek. Valamint annak tekintetében is, vajjon meddig kísérje e tudomány az embert történeti fejlődése útján. Itt tehát már ismét ellenvéleményekre akadunk, a melyek mind jobban összebonyolítják az ethnologiára vonatkozó kérdéseinknek más tudományok fogalma és tárgyköre elintézetlen ügyeivel egybefonódott szálait.» (*U. ott,* 70—71. l.)

Az ethnologia föladatát pedig, szembeállítva a folkloreéval (u. ott), bővebben, több jegyre kiterjeszkedve határozza meg:

«A folklore . . . a népismeret tárgyainak csak egy részét, nem pedig azok egészét foglalja magába s a föntiek alapján teljesen kizár minden oly értelmezést, a mely e szóval magát a népismeretet, mint rendszeres tanegészbe foglalt s elvek és törvények megállapítására vezérlő tudományt jelölné. Ez utóbbit legjobb lesz állandóan és következetesen az *ethnologia* nevével czímeznünk. Ennek feladata az eddigiekhez képest: *a közös származás és nyelv kötelékével összefűzött emberi társadalmak, mint szerves egészet alkotó csoport-egyének anyagi és szellemi életének leíró és oknyomozó-történeti tanulmányozása azon czélból, hogy e tanulmány és más hasonlórendű társadalmi alakulatok életével való összehasonlítás alapján, a felderített életjelenségek folyamatának ok- és okozati összefüggését s a belátásból folyó előrelátás főkellékét, a*

vizsgálat alá eső tünemények törvényszerű kapcsolatát felismerhessük.

Az ethnologia problémájának e körvonalozásából először is szembeötlik az, hogy akármely egyes nép tanulmányozása szükségképen más népek életének s mindinkább táguló körben az egész emberiség egyetemének a dolog természete szerint itt is statikára és dynamikára oszló erőműtanához vezet. Másrészt pedig világos, hogy midőn a felsőbbrendű csoportegyén életének törvényeit kutatjuk, nem mellőzhetjük az alsóbbrangú és egyidejű jelenlétük mellett a társadalmi fejlődés korábbi fokait is képviselő szervezetek beható elemzését. Ilyenek a *nép* keretén belül és megalakulása előtt egyszersmind: a *törzs*, ezen belül és előtt ismét a *család;* s végelemzésben az *egyén* maga, a ki ugyan az ethnologia keretében mindig csak mint az egész alkotórésze és a csoporton belül fejlődő erők összetevője, vagy pedig ép ezen erők működésének a visszahatást mutató függő-értéke jöhet tekintetbe.» (*U. ott*, 79. l.)

A néplélekre s a néplélektanra vonatkozólag (115. l. 3., 116. l. 2. bekezdés) is némileg mást nyújt a régibb dolgozat:

«A *nyelv, mythos* és *ethos* (Sitte) háromsága, a melyben az alsóbbrendű életjelenségek az emberi öntudat tényeivé sublimálódnak, alkotja elemeinek szüntelen kölcsönhatásában azt, a mit összefoglalva *népléleknek* nevezhetünk. E népléleknek századunkban kijegeczült fogalmából vezethetjük legbiztosabban azon ismeretrendszert, a mely a legtágabb értelemben vett *ethnologia* czíme alá tartozik. Ennek elvekre leszűrt tanulságai a népre, mint egységes jellemű társadalmi szervezetre vonatkoztatva — ugyanazon tüneménytani

sorba tartoznak, a melynek többi lánczszemei először is az anyag általános tulajdonságait, valamint molaris és molecularis mozgási jelenségeit tárgyaló *physika,* aztán a már jóval szűkebb körre szorítkozó s az anyagot tovább elemző *chemia,* ezen túl a szerves élet általános törvényeit kutató *biologia* s utána az egyéni öntudat szövevényébe behatolni igyekvő *psychologia.* Az utóbbin persze nem értvén annak a lélek akár spiritualistikus, akár monad- vagy atomszerű, de még mindig substantialis képzetéhez ragaszkodó irányait, hanem azon tapasztalati, kísérleti s — mondjuk ki bátran — *természet*tudományt, a mely a «lélek» szóval nem jelöl egyebet ‚a psychologiai tapasztalatok összegénél s psychologiai törvényeknek nem nevez mást, mint az ezen tapasztalatokon észlelhető szabályosságot‘.*

Az ilyen *positiv* alapra helyezkedő lélektan — a mint Wundt ép most idézett szavai kapcsolatában kimutatja — nem idegenkedik a *néplélek* fogalmától, a melyet a metaphysikai irány sehogy sem tud tanai keretébe illeszteni, míg Lazarus és Steinthal csak Herbarttól átvett psychologiai felfogásukkal szembeszökő ellenmondásban vergődnek el nagynehezen a tőlük contemplált «Völkerpsychologie» meglehetősen kúszált programmjáig. Ezen ellenmondásokba belekötve könnyű volt a következetesen Herbart mellett maradó Paulnak («Principien der Sprachgeschichte» czímű munkája bevezetésében) a Lazarus és Steinthal tervezetében rejlő visszásságokat kimutatni. Az is könnyen

* *Wundt,* Über Ziele und Wege der Völkerpsychologie (Philos. Studien IV, 17.).

érthető, hogy Paul, ki mereven ragaszkodik mestere atomistikus lélekfogalmához, ezzel a néplélek eszméjét nem tudja kibékéltetni. E feladatot a lelki élet tüneményeinek csak oly felfogása oldhatja meg, a mely a psychologiai jelenségeket nem egy kész gépezet működésének, hanem a *társadalmi* együttélés kölcsönhatásai alatt *fejlődött* s szüntelenül fejlődő erőnyilatkozatok összegének tekinti.

Ily felfogás alapján, Paulnak a néplélektan tárgyát kétségbevonó megjegyzései ellenében, inkább az egyéni lélek elszigetelt képzetének tarthatósága válik kérdésessé, midőn meggondoljuk, hogy ennek a szokásos felosztás szerint érzéki észrevételben, gondolkodásban, érzetekben és akarati tevékenységben (emotiókban) nyilvánuló működése milyen szűk körre szorúlna, ha a társadalmi együttélés fejlesztő hatásától csak egy pillanatra is eltekinthetnénk. Avagy hol maradna a fogalmi gondolkodás szervének méltán mondható *nyelv*, hol maga a nyelvben mint szervében élő képzetelvonás, ítélés és következtetés — a beszélő-képesség alapfeltételeül szolgáló társaságbanélés nélkül? Hol és hogyan fejlődjék a gondolkodás tartalmának lényeges részeként szereplő *mythos*, a mely szóval itt s tovább is az egész primitiv világnézetet értjük? Azt a világnézetet, a mely különben a nyomán derengő tudományos tüneménymagyarázatnak a fejlődés természetes menetében gyökeredző elődje. Hol az akaratnyilvánulásokat szabályozó ‚*ethos*‘, az ember erkölcsi habitusának változó formája, — ismét csak ama társadalmi kölcsönhatások híjában? Szóval kétségtelenül igaznak kell elismernünk ama régi mondást, a mely szerint *unus homo nullus homo*: vagyis hogy a társadalom

kapcsolatán kívül álló *ember* — az e szóval jelölt fogalom minden lényeges jegyét magába záró értelmében — nemcsak non-ens, hanem non-sens is egyúttal.» (*U. ott,* 81—82. l.)

Katona 1890-ből való dolgozata tulajdonképen a későbbinek csak első fejezetét foglalja magában, a többiből csak részleteket. Itt, az I. fejezet után (122. l.), illeszthető be leginkább az ethnologia tárgykörének részletes tervrajza, melyet ő eredetileg természetszerűen értekezése végére tett. Közöljük e tervezetet egész terjedelmében az 1890-ben összeállított bibliographiával együtt:

«Ha már most azt kérdik tőlünk, hogyan gondoljuk a föntiek alapján egy népre vonatkoztatva az ethnologia feladatát, e kérdésre a következő tervezet szolgáljon feleletül:

A) *Autochthon* népnél (a szót természetesen csak viszonylagos és jobb belátástól függő értelmében véve):

I. **Geographiai** (helyesebben *chorographiai*) rész.

a) A lakóhely természeti viszonyainak teljes (hegy- és vízrajzi, éghajlat- és földtani) leírása.

b) Flora és fauna. (Az illető vidék növény- és állatvilága; természetesen nem önmagának, hanem csak a nép életére vonatkozásának tekintetéből.)

c) Az ember eszközölte változtatások (kultur-geographia).

II. **Anthropologiai** rész.

1. *Leíró:*

a) A lakosság testalkotásának teljes képe. (Somatologiai anthropologia.)

b) Demographiai adatok (népesedési mozgalom, egészségügyi, bűnügyi, táplálkozási, gazdasági és — a hol ilyenről szó lehet — kulturstatisztika).

2. *Oknyomozó:* Az I. alatti viszonyok befolyása a

testalkotásra és a demographiai adatoknak e befolyástól függése.

III. **Ethnographiai** rész.

1. *Leiró:*

a) Lakás,

b) Ruházat,

c) Táplálkozás. (Függelékül az egészséges és beteg test ápolása.)

d) Az *a), b)* és *c)* alattiak anyagának beszerzése, illetőleg termelése:

α) vadászat és halászat
β) baromtenyésztés
γ) föld- és bányaművelés
δ) ipar
ε) kereskedés
ζ) rablás és hadjáratok

} útján.

e) Szokások és erkölcsök:

α) az emberi élet cyklikus jelenségei sorában (születés, nevelés, házasság és előzményei, házas-élet, halál és temetkezés);

β) a természetes és társadalmi (vallási) évkör szerint;

γ) rendkívüli vagy a társadalmi fejlődés magasb fokához tartozó jelenségek (politikai jogok és kötelességek gyakorlatához fűződő hagyományos szokások, kormányzati és igazságszolgáltatási szertartások).

f) Népművészet az *a), b), c, d)* és *e)* alattiakhoz való viszonyában.

2. *Oknyomozó:* Az I. és II. alattiak befolyása a III.-ban foglaltakra.

3. *Hasonlító:* Az 1. alattiaknak egybevetése első sorban beékelt vagy szomszédos, másodsorban rokon,

aztán analog viszonyok közt élő, bár más családbeli, továbbá egyéb (a kérdéses népre kimutatható hatást gyakorolt) népfajok leírásának megfelelő vonásaival s az ezen összehasonlításból következő tanulságok.

IV. **Ehtnologiai** rész (az e szónak szorosabb értelmében).

1. *Leíró :*

a) A nyelv és a nyelvben élő hagyomány (*folklore* e szónak a föntiekben megállapított szorosabb értelme szerint).

b) Mythos (néphit) és positiv vallás s a kettőnek egymáshoz való viszonya, kölcsönös átalakító hatása.

c) A néphitből folyó és a positiv valláshoz tartozó, vagy a kettőnek combinálásából eredő szertartások (részben a III. *e)* alattiak s ugyanazon osztályozás szerint mint ott, de a IV. *b)*-re való vonatkozás feltűntetésével).

d) A nép történelmi viszontagságainak szellemi csapadéka az *a), b)* és *c)* alattiakban.

2. *Oknyomozó :*

a) Az I., II. és III. alattiak képzet-alkotó részének tükröződése a nép nyelvében, szóbeli hagyományaiban, hitében és e hitből magyarázható szokásaiban.

b) A II. 1., III., IV. 1., *a), b)* és *c)* tartalmából levonható következtetések a nép eredetére s rokonsági viszonyaira (ethnogonia), múltjára ; e következtetéseknek a positiv történelmi adatokkal való egybevetése.

3. *Hasonlító* (lásd a III. rész megfelelő szakaszát).

V. **Néppsychologiai** rész :

Az I., II. és III. alattiak befolyása a néplélekre s ennek a IV. részben felsoroltakból levont jellemzése ; többé-kevésbbé analog viszonyok közt fejlődött más

népjellemekkel való egybevetés s az abból meríthető psychologiai tanulságok.

VI. **Sociologiai** rész:

Az illető népnek a társadalmi fejlődés lépcsőzetén elfoglalt helye társadalmi intézményeinek absolut (az egyetemes emberiség haladására vonatkoztatott) és relativ (saját népisége fennmaradásának érdekéhez mért) becse; az ezen becslésből levonható következtetések és általános elvek rendszere; a nép jövőjének a tudományos belátás szerint megállapítható prognosisa s az ebből esetleg levezethető elővigyázati (törvényhozási) rendszabályok.

B) *Nem-autochthon* népnél az *A)* alattiak a következőkkel bővülnek:

I. 2. Az őshaza, illetőleg a régebbi lakóhelyek positiv ismeretének esetében azoknak lehetőleg a megfelelő időből való képe, ilyenről szóló positiv adatok hiányában pedig a jelen állapotból következtetés útján eszközlendő reconstructiója.

II. 3. Az anthropologiai képből levonható következtetések az őshazára, illetőleg a régebbi lakóhelyekre.

III. 4. Az ethnographiai adatokból való következtetés az ép említettekre.

IV. 4. *a)* Positiv történelmi adatok az őshazáról, illetőleg a régebbi lakóhelyekről, vándorlásokról és a jelenlegi honba való beköltözésről, valamint annak birtokba-vételéről.

b) *α)* A IV. 1. alattiakból (nyelv, mythos, ethos) meríthető tanulság az őshazát és a régebbi lakóhelyeket illetőleg.

β) A régebbi lakóhelyek és érintkezések befolyása a II. 1., III. 1. és IV. 1. alattiakra.

c) Positiv történeti és palæethnologiai adatok a jelenlegi lakóhely régebbi birtokosairól: ezek módosító hatása a föléjök került népréteg anthropologiai (II. 1.), ethnographiai (III. 1.) és ethnologiai (IV. 1.) vonásaira.

V. A régebbi lakóhelyek, vándorlások és érintkezések nyoma a néplélek alkotó elemeiben.

E tervezeten belül az imént tőlünk legszűkebb jelentésére korlátolt **folklore**, mint a népléleknek a *nyelv* kategoriája alá sorolható alkatrésze, a következőképen osztályozható:

I. A *szókincsből* meríthető s *a)* a néplélek képzettartalmát,

b) képzetelvonó sajátos eljárását megvilágító adatok.

Még pedig: 1. az anyagi világra és erkölcsi életrendre,

2. az anyagi világ mögött rejlő személyesített erőkre s az erkölcsi életrendet szabályozó transcendentalis felfogásra vonatkozó képzetek sorában.

II. A *közmondások* és stereotyp *szólásmódok* megint az első pont felosztása szerint.

III. A szóbeli néphagyományok, illetőleg a népirodalom *epikai* része, ú. m.:

1. *Mesék: a)* ú. n. tündérmesék,

b) állatmesék,

c) tréfás és pajkos elbeszélések, adomák.

2. *Mondák: a)* helyekhez kötött,

b) a néphit alakjairól szóló,

c) a positiv vallás alakjaihoz fűződő,

d) magyarázó mondák (legendák és elbeszélések).

3. *Epikus énekek* (hősköltemények, románczok, balladák stb.).

IV. A szóbeli néphagyományok *lyrai* része, ú. m.:

1. dalok, tánczdalok és tánczszók;

2. dajkarímek, gyermekversikék (a mennyiben az 1. alattiak töredékei vagy magvai).

V. A szóbeli hagyományok *szatirikus, didaktikus* és *vegyes* elemei, ú. m.:

1. gúnyversek, csúfolódó és bosszantó rímek;

2. köszöntő és ünnepi szokásokhoz fűződő költemények. (pl. lakodalmi mondókák stb.);

3. emlékversikék, játék-mondókák, kiolvasó-versek stb.;

4. találós mesék.

VI. A szóbeli néphagyományok *drámai* része, ú. m.:

1. mysterium-félék s rokonneműek,

2. világi népdráma,

3. drámai formájú népmulatságok és játékok.

Természetes, hogy az elsoroltak legnagyobb része alig választható el a néplélek tanulmányának többi fejezeteitől s folytonos vonatkozásban van egyfelől a *mythos,* más oldalon meg a *népszokás* és általában a *népélet* jelenségeivel. Mindazonáltal külön csoportban és szorosabb összefüggésben eszközlendő vizsgálatuk nemcsak kívánatos, de szükséges is. Első sorban a *módszer* tekintetéből, a mely az ide tartozó elemekre vonatkozólag azok természetéhez képest túlnyomóan *irodalomtörténeti.* Másodsorban pedig azért, mert — a mint már előbb említettük — a *folklore* tárgyai a népek közvetetlen vagy közvetett érintkezésében ősidők óta máig is vándorolnak s így az ethnologia legfontosabb segédtudományának, a különben önállóan is jogosult létű összehasonlító irodalombúvárlatnak is tárgyai.

Végül még az alábbi bibliographiára nézve megjegyzendőnek vélem, hogy az épenséggel sem akar az ethnologia és folklore tanulmányába bevezető irodalom teljes összeállítása lenni, hanem csupán a jelen értekezésben tárgyalt kérdések felől bővebb tájékozódást kereső olvasónak kíván némi útbaigazítást nyújtani.

Irodalom. Topinard, *L'Anthropologie.* 4. kiad. Paris, 1884 (Magy. ford. Török Auréltól. Bpest, 1881.) J. Ranke, *Der Mensch.* Stuttgart, 1887. Waitz, *Anthropologie der Naturvölker.* Leipzig, 1859–64, 4 köt.; az 5. és 6. Gerlandtól, 1870–71. Bastian, *Der Mensch in der Geschichte.* Leipzig, 1860. U. a., *Das Beständige in den Menschenrassen* . . . Berlin, 1868. U. a., *Ethnologische Forschungen.* Jena, 1871. U. a., *Geographische u. ethnologische Bilder.* u. o., 1873. Fr. Müller, *Allgemeine Ethnographie.* 2. kiad. Bécs, 1879. Peschel, *Völkerkunde.* 5. kiad. Lipcse, 1881. Ratzel, *Völkerkunde.* Stuttgart, 1887. Tylor, *Researches into the early history of mankind and the development of civilization.* 2. kiad. London, 1870. (Ném. ford. az ered. I. kiadás után Lipcse, 1866.) U. a., *Primitive culture: researches into the development of mythology, philosophy, religion, language, art, and custom.* 2. kiad. London, 1873. (Ném. ford. Lipcse, 1873.) U. a., *Antropology. Introduction to the study of man and civilization,* London, 1881. (Ném. ford. Braunschweig, 1883.) Bagehot, *Der Ursprung der Nationen.* Ném. ford. Lipcse, 1874. Bastian, *Allgemeine Grundzüge der Ethnologie.* Berlin, 1884. Virchow-Bastian-Hartmann, *Zeitschrift für Ethnologie.* Berlin, 1869 óta. Bastian, *Beiträge zur vergleichenden Psychologie.* Berlin, 1868. Lazarus-Steinthal, *Zeitschr. für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft.* Berlin u. Leipz., 1859 óta. L. különösen az I. köt. 1—73. l. V. ö. Herm. Paul, *Prinzipien der Sprachgeschichte.* 2. kiad. Halle, 1886. Einleitung. Továbbá: W. Wundt, *Über Ziele und Wege der Völkerpsychologie* (Philos. Studien IV, 1–27). Bastian, *Der Völkergedanke im Aufbau einer Wissenschaft vom Menschen.* 1881. A. Lang, *La Mithologie.* Trad. par L. Parmentier. Avec une préface par Ch. Michel. Paris, 1886. Bastian, *Das Religiöse in ethnol. Auffassung.* Jena, 1871. A. Lang, *Custom and Myth.* London, 1884. U. a., *Myth, Ritual and Religion.* London, 1887. F. Liebrecht, *Zur Volkskunde.* Heilbronn, 1879. *Chambers Encyclopaedia:* art. «Folklore» (Thomas Davidson-tól). Puymaigre, *Folk-lore.* Paris, 1885. P. Sébillot, *Le Folk-lore.* (Revue d'Anthropologie, XV, 290–302. Paris, 1886.) Gustav Meyer, *Essays und Studien zur Sprachgeschichte und Volkskunde.* Berlin, 1885. («Folklore» 145–162. l.) L. Katona, *Zur Litteratur und Charakteristik des magyarischen Folklore.* I. Allgemeine Char. der Folklore. (Zeitschr. f. vgl. Litteraturgesch. u. Renaissance-Litteratur, Neue Folge, Band I, Heft 1, Berlin, 1887.) *Folk-Lore Journal* Vol. II: Folk-Lore Terminology. Id. by

Alfr. Nutt. Vol. III: The Science of Folk-Lore by Charlotte S. Burne. Id. by G. L. Gomme. Id. by E. Sidney Hartland. Id. by A. Machado y Alvarez. Vol. IV. Classification of Folk-Lore by Charlotte S. Burne. Principles of the Classification of Folk-Lore by J. S. Stuart Glennie. The Science of Folk-Lore, with Tables of Spirit Basis of Belief and Custom by Captain R. C. Temple. *The Journal of American Folk-Lore.* Vol. I, p. 79. Notes and Queries (on the term. «folk-lore»). Boston and New-York, 1888. Herbert Spencer, *The classification of the siences.* 3. kiad. London, 1871. U. a., *Principles of Sociology.* London. Német ford. Stuttgart, 1877.) U. a. (ném. ford.), *Einleitung in das Studium der Sociologie.* Leipzig, 1875. Gumplowitz, *Grundriss der Sociologie.* Bécs, 1885. (U. ott, 83 87. l.)

Az újabb dolgozat csak egy mondattal (141. l. 1. bekezdés eleje) utal arra a nagy forrongásra, melyet az ember és az emberi nem vizsgálatában a renaissance, a reformáczió, a fölfedezések és találmányok okoztak. A régibb szövegezés bővebben kifejtette e forrongást és eredményeit. Szövegünk idézett helyének 9. sora után (. . . egészen új szempontú vizsgálatát teremti meg . . .) így folytatódik amaz:

«Előbb egy elsűlyedt világot kellett a renaissance gyújtotta fáklyafény mellett a görög-római irodalom reánk maradt töredékeiből s a népvándorlás viharaiban betemetett, a középkor szellemi tespedése alatt bemohosodott romokból új életre támasztani. Az antik ember-ideál újra lehetővé vált szemléletén előbb a művészi alkotóerőnek kellett megizmosodnia, hogy a festő és képfaragó ismét megillető, de hosszú időn át elkobzott jogába helyezze az emberi testet, az igaz természetet. A félénken és bizonytalanul tapogatódzva eszmélő tudománynak a művészet iskolájában kell erőt, okulást és lelkesedést merítenie egyelőre még vajmi keserves küzdelmeihez.

De a felszabadult szellem minden elébe gördített akadály daczára feltartózhatatlanul halad hódító útján. A dogma lánczaira kötött földnek lehullanak bilincsei, az ezer év óta megdermedt vér lüktetni kezd az em-

ber ereiben; a lelkiismereti és gondolkodási szabadság megszüli a társadalmi önrendelkezés jogának követelését; a földrajzi és kosmologiai ismeretek gyarapodása új életczélokat szab fajunk elé, a mely időben és térben tetemesen tágult határok között mozgónak ismeri fel létét. Régi pénzek és mérföldkövek után turkálás közben óriási csontokra és kövületekre bukkan az ásó. Eleinte persze a bibliai Góg és Magóg népek hullamaradékainak vagy a természet hóbortos játékainak nézik a furcsa leleteket. De sebaj! A gyermekes tévedés nyomában derengeni kezd a helyesebb sejtés s utána jő az igazság felismerése.

Az archæologiának a természettudományokkal önként támadt érintkezéséből kibontakozik a palæontologia, a mely a történelemelőtti idők homályában is vezérfonalat nyujt a kutatónak s az emberiség múltját a földkéreg történetéből betűzgeti tovább onnantól fogva, a hová fajunk emlékkönyvei és hagyományai vissza nem érnek. A találmányok örvendetesen gyarapodó tárháza fegyverekkel látja el a váratlan sikereiből mind nagyobb bátorságot merítő vizsgálódást s a fürkészőnek kristálylencsékkel ékesített szeme keresi, de nem leli meg a mindenség határait, kiméri az égi testek járását, míg más oldalon új világokat födöz fel az élő szervezet szövedékeiben. Az aranycsináló kohója az anyag összetételét elemző tudományos műhelylyé válik s a kuruzslás emberirtó szereit észszerű orvosságok ezrei váltják fel. Az orvostan szolgálatában eleinte csak rejtőzve, majd egyre szabadabban fejlődő anatomia felderíti az emberi test bámulatos szerkezetét s megleli a kapcsokat, a melyek a teremtés koronáját is rokoni kötelékbe fűzik az alsóbbrendű lények-

kel; a nélkül, hogy méltóságát csorbítanák, midőn önerejével hódított birodalmának és szűntelen haladása gyümölcsének ismertetik föl vele azt, a mit sokáig gyámkodó kézből nyert kiváltságos ajándéknak kellett hinnie.» (*U. ott*, 74–75. l.)

Az újabb szövegezéssel szemben, mely csak futólag érinti, hogy a népköltési termékek iránt az érdeklődés kezdetben szépirodalmi, majd később is csak philologiai természetű volt (143. l. 2. bekezdés), a régibb több vonással rajzolja ezt az érdeklődést, utal botlásaira és a belőlük való kiemelkedésre. Olv. folytatólag:

«Innen érthető, hogy kezdetben kiválókép a *szóbeli* néphagyományok gyűjtése körül mutatkozik örvendetes sürgölődés. Legfeljebb még a mythos, de ennek is inkább csak a mesében és mondában sejtett töredékei iránt ébred némi figyelem, egyelőre azonban a nélkül, hogy a néphit tulajdonképeni forrását igazi helyén keresnék. Nem csoda aztán, ha a szépirodalmi és a romantikus ihletű philologiai műkedvelés különösen a meséknek a mythologia javára való értékesítésében követ el sajnálatos botlásokat. Ezekhez járul a nyelvtudomány romantikusainak etymologiai mesterfogásokra alapított mythologiai elmélete, a melynek tetszetős volta mellett csak az a nagy hibája, hogy a szellemes magyarázgatók saját költői divinatiójukból kelleténél pazarabb kézzel juttatnak a mythos-alkotó őskor embereinek. (Kuhn Adalb., Schwartz F. L. W., Müller Miksa, Cox György, Gubernatis stb.)

E tévedés helyreigazítását egyfelől *Benfey*nek és az ő útmutatása után indult összehasonlító-irodalomtörténeti kutatás hangyaszorgalmú munkásainak (Liebrecht F., Köhler R., Oesterley H., Comparetti D., Wesselofsky S., Cosquin E. stb.) köszönhetjük, a kik

a szóbeli néphagyományok vándorlását és kölcsönös kicserélését nyomról-nyomra követvén, e fáradságos és roppant tárgyismeretet követelő munkájukkal kimutatták, hogy a legtöbb mythologiai forrásul kizsákmányolt mese, sőt a localisált mondák jó része is egészen más világnézetű népek irodalmából, még pedig nem is épen népies, hanem vajmi gyakran *mű*irodalmából importált, tehát a kölcsönvevő nép hagyományaiban szerves összefüggés nélküli anyag s mint ilyen a néphit képzeteinek felderítésére alig vethet világot. Más oldalon a népies hagyományok búvárlatának az anthropologia és ethnographia mindegyre gyarapodó tényeiből merített okulása hozta meg a jobb belátást, a mely nem egészen esetleg ugyanott inaugurálja a helyesb irányt, a honnan az imént említett egyoldalú mythos-magyarázat hódító útjára kiindult. Angliában szervezkedett az ú. n. *anthropologiai* iskola (Tylor E. B., Lang A. stb.), a mely a vele közös alapon álló londoni Folk-Lore Society propagandája útján toborzotta leginkább híveit. E társulatból indult ki egyúttal az első kísérlet a néphagyományok kutatásának áttekinthető és lehetőleg egyöntetű rendszerbe foglalására s e törekvéseknek jó szolgálatot tett az ép érintett *folklore* szó.» (*U. ott,* 76—77. l.)

A 135. és 141. lapon említett Magnus *Hund* neve helyesen Magnus *Hundt*, s a Katonától említett művének helyes czíme nem *Anthropologia sive de natura hominis*, hanem *Anthropologium de hominis natura, dignitate et proprietatibus*. V. ö. a német bibliographiai munkákon kívül a British Museum katalogusát (*Catalogue of printed Books, Hr—Hunfredus* 387. hasáb).

A népmesékről.

Az 1889-ben önállóan megjelent II. kiadás alapján.

Katona a 90-es évek második felében tanulmányát újra ki akarta adni s e czélból dolgozatán egyet-mást változtatott. Jelentősebb, hogy az eredetileg fölolvasásra készült dolgozat alkalomszerű bevezető és befejező fejtegetéseit elhagyta s tudományos jegyzeteket készített hozzá. A tanulmány itt a harmadik alakjában jelen meg, de jegyzeteiből csak a következő négy maradt reánk:

A 147. l. 2. bekezdésben olvasható «mese» szóról l. *Ethnographia,* IV. 254 s köv. l. A görögben *μῦθος* eredetileg (pl. még Homerosnál is) mindennemű *beszéd,* később különösen költött *elbeszélés,* monda, rege, utóbb főleg *hitrege.* L. Curtius, *Grundzüge der griechischen Etymologie,* 4. kiad. 338. — A latin *fabula* egy családba tartozik *fa-ri* (beszélni, v. ö. *φη-μί*), *fa-ma* (hír, mende-monda, v. ö. *φή-μη*), *fa-tum* stb.-vel. L. Curtius i. h. 297. — Az olasz és portugal *conto,* délolaszországi *cunto,* spanyol *cuento,* franczia *conte,* a megfelelő igékkel együtt, a latin *computare* (összeszámlálni, elsorolni, *elbeszélni*) ép úgy mint er-*zählen* a *zahl* = szám szónak származékai. A latin *fabula* szülöttei a franczia *fable,* az olasz *favola* s ennek tájszólási változatai: a velenczei és sziczíliai *fiabe, favuli, frauli,* a liguriai *foe,* a bologniai *fole.* L. Pitrè, *Biblioteca delle tradizioni popolari Siciliane.* Vol. IV.: *Fiabe, novelle e racconti,* vol. I, p. XLIII. — A gyökében emlékezetes dolgot, hírt jelentő német *mär-chen* (v. ö. ófn. *mâri* = *fama*) mellett a *sage* (a melynek kaptafájára készült a mi *monda* szavunk), valamint a skandináv nyelvek *saga*-ja és a német *zahl*-lal egy gyökű angol *tale,* németalföldi és platt-deutsch *vertelsel,* — mind csak *elbeszélést* jelentenek. Így a dél-

szláv *pripoviedka*, az orosz *skazka* s a legtöbb «mese» értelemben használt szláv szó (pl. a cseh-morva-tót *povĕsti*, a lengyel *pržyslowia*, stb.), a melyek között a montenegrói *basne* (v. ö. ószláv *ba-s-n-ĭ, ba-ja-ti* s innen a magyar *bű-báj*), valamint a szintén szláv eredetű oláh *basme* ismét visszautal a latin *fa-ri* és a görög *φη-μί* szavakban is megőrzött indogermán **bha** gyökre. Elbeszélés a tulajdonképeni értelme a mese jelzésére használt finn *tarina* szónak is, míg az állatmesére alkalmazott *satu* alapjában a. m. eset, esemény, történet.

A 148. l. 1. bekezdés végéhez: Magyar meséink stereotyp bekezdéseiről s a hozzájuk hasonló oláh, délszláv, albán és oszmán-török mese-idiotismusokról l. bővebben *Zur Litteratur und Charakteristik des magyarischen Folklore* czímű dolgozatomat a berlini *Zeitschrift für vergl Litteraturgeschichte und Renaissance-Litteratur* új folyama I. kötetének 34. lapján.

A 149. l. 2. bekezdéséhez: *Straparolát* és *Morlinit* illetőleg l. Dunlop-Liebrecht, *Geschichte der Prosadichtungen*.

A 150. l. 1. sorához: A *Gesta Romanorum*ról l. Dunlop-Liebrecht id. munkáját és Oesterley (valamint a *Régi Magyar Könyvtár* Katonától eszközölt) kiadásának bevezetését. *Pseudo-Kallisthenes* Nagy Sándoráról ugyancsak Dunlop-Liebrecht i. h. 183. l. és 245. *a)* jegyzetét v. ö. a 246. jegyzettel. Továbbá Grässe, *Litt.-Gesch.* I, 1, 351. s köv. l. és *Sagenkreise* 438. l. — A **Dares Phrygius**nak és **Dictys Cretensis**nek tulajdonított *Trójai Háborút* illetőleg l. ismét Dunlop-Liebrecht i. h. 178. l. és 239., 240. jegyz., valamint Grässe *Sagenkreise* 114. és *Litt.-Gesch.* I, 2, 1257. l.

V. ö. még Teuffel *Gesch. der röm. Litt.* 4. kiad. 471. és 423. §.

A magyar népmeséről szóló irodalom.

Megjelent 1901-ben az *Ethnographiában.*

A dolgozat második feléből elmaradtak a subiectiv kitérések, s a bírálatokból az, a mi már nem időszerű.

A mesevizsgálat legközelebbi feladatáról.

A Hunfalvy-Albumban (1901.) megjelent tanulmány változatlan lenyomata.

Vikár Bélának a 209. l. 1. bekezdésében említett mesegyűjteménye azóta megjelent mint a *Kisfaludy-Társaság Magyar Népköltési Gyüjtemény, Uj folyam* czímű vállalatának VI. kötete. (*Somogymegye népköltese*, rendezte és világosító jegyzetekkel kisérte Vikár Béla. Budapest, Athenæum, 1905. 8-r. XII. 472. l

Magyar népmese-typusok.

Az első 16 typus az *Ethnographia* 1903. és 1904. évfolyamából egészen apró igazításokon kívül csak annyi módosítással, hogy a 21. és 55. mesénél elhagytam azt a párhuzamos mutatványt, melylyel Katona a mesék átírt voltát igazolta, és hogy a IX. typusnál pótoltam a népkönyv czímét, mely a fogalmazásnál Katona tollában maradt s így a nyomtatott szövegből is hiányzik. A XVI—XIX. typus Katona hátrahagyott kézirataiból itt lát először napvilágot.

Ugyanott találtam Katona egy terv-vázlatát, a mely szerint egyelőre még a következő tizenöt typus megállapítására gondolt: *A veres tehén.* — *Szamárbőr.* — *A béka komája.* — *A csonkakezű leány.* — *Tündér Ilona.* — *A három narancs.* — *Hófehérke.* — *Jávorfácska.* — *Őzike.* — *Aladdin.* — *Oedipus.* — *Cordelia.* — *Okos leány*, A. és B. - *Megölő Istefán.* — *Állatok nyelve.* — A fogalmazvány korábbi, mint az *Ethnographia* 1904. évfolyamában megjelent utolsó, VII. közlemény.

Két magyar Cymbeline-mese és rokonaik.

Megjelent a *Shakespeare-Tár* 1908. évf.-ban.

Töröltem belőle azt a pár sort, melyben Katona G. Paris nyomán összeveti Shakespeare *Cymbeline*jét Boccaccio *Decamerone*jának megfelelő elbeszélésével, mert Katona egy másik tanulmányában (*Shakespeare Cymbelineje*, megjelen e kiadás II. kötetében) újra részletesebben olvasható.

Ludas Matyi.

Először a *Pesti Napló* 1894. ápr. 5-i számában.

Az ujságczikk első és utolsó mondata, mint egészen alkalomszerű, elmaradt.

Az Akastyán hegyről.

Megjelent az *Ethnographia* 1899-iki évf.-ban.

Két jegyzet híján változatlanul.

A Kedd asszonya.

Közölte az *Ethnographia* 1905-ik évfolyama.

Jelentéktelen igazításokkal.